

Εγχειρίδιον Φίλοσ. του Δικ.

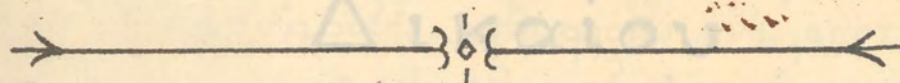
Παραδόσεις του καθηγμένου
 Δ. Τάττου για τους
 σπουδαστάς της Σχολής
 Θ. η. Ε.

Προσέφυγε

1930

1932-32

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Κατά
τάς παραδόσεις του καθηγητού

κ. Κ. Τσάττου

Υπό
Παναγ. Λ. Μπουτοπούλου

Πρός αποκλειστικήν χρή-
σιν των σπουδαστών της
Σχολῆς Ο. Π. Ε.

Ἐκ τοῦ Λιθογραφείου.

Β. Α. ΠΕΤΡΗ.

Κουμανούδη 14 Α

ΑΘΗΝΑΙ

1930

Ἐγχειρίδιον
Φιλοσοφίας τοῦ
Δικαίου

Εἶμαι εὐτυχής ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου καὶ δὴ τὰ θέματα τὰ ὅποια θὰ μοῦ δοθῇ εὐκαιρία νὰ ἀναπτύξω ἐνώπιον Ὑμῶν ἔχουν σκοπὸν νὰ θεμελιώσουν ἐπιστημονικῶς τὴν ἀπόλυτην ἀξίαν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἀπόλυτην ἀξίαν τῆς πολιτείας καὶ ὅχι τῆς ἰδανικῆς πολιτείας καὶ τοῦ ἰδανικοῦ δικαίου ἀλλοί τῆς ἱστορικῆς πολιτείας καὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου, μὲ ὅλα τὰ βάρη καὶ τὰ μειονεκτήματα καὶ λάθῃ τὰ ὅποια ἐνυπάρχουν εἰς τὰς πραγματικότητας αὐταῖς τὰ θίγοντα ὅχι μόνον τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα - αὐτὸ θὰ ἦτο μηδαμινόν - ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ αἰσθηματὶ τῆς δικαιοσύνης. Διὰ νὰ πειθῇ ὅμως τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀξιωτέρον συχνὰ ἄτομον νὰ θυσιασθῇ χάριν ἐνὸς κατωτέρου καὶ ἐνὸς ἀδίκου νόμου μόνο καὶ μόνο διότι εἶναι νόμος πολιτειακός θὰ πρέπη τὸ ἄτομο νὰ πειθῇ ὅτι ὑπάρχει ἀκλόνητος βίαιος λόγος τοιαύτης ὑποταγῆς καὶ τοιαύτης θυσίας.

Κατὰ τὴν ἐφετεινὴν μας πνευματικὴν συνεργασί-
αν, αὐτὸν πρωτίστως τὸν λόγον θὰ προσπαθήσω νὰ
θεμελιώσω ἐπιστημονικῶς καὶ εἶμαι εὐτυχὴς ὅτι ἔ-
λαχεν εἰς ἐμὲ ἡ καλὴ μοῖρα, τοιοῦτοτρόπως νὰ θίξω
ἴσως περισσώτερον παντός ἄλλου τὴν ρίζαν τῶν προ-
βλημάτων τὰ ὅποια πρέπει νὰ δουλεύονται καὶ ἀνα-
πτύσσονται ἀπὸ τοῦ μέλλοντος νὰ ἐμψυχώνουν καὶ νὰ

ιθύνουν τὴν πολιτειακὴν τάξιν.

Δέν θα σὰς ἔλεγα καὶ νέον οὔτε καὶ ἀπροεδόκητον ἄνθρ διαβεβαίουν ὅτι ὁ τόπος ὅπου τὸ πρῶτον ἠμφισβητήθη κατὰ βάσιν ἡ ἀξία τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου εἶναι ἡ Ἑλλάς. Εὐθὺς ὡς τὰ πλέον ἀπαράμιλλα παραδείγματα κοινωνικῆς πειθαρχίας ἔσωσαν τὸν Ἑλληνισμόν ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς περσικῆς Ασίας, ἐφύτρωσε αὐτὸν τὸν τόπο ἓνα ιδιόρρυθμο εἶδος ἀνθρώπου τὸ ὅποιον ἀρνεῖται καθε παράδοσι, θραύει τὰ κοινωνικά δόγματα καὶ καθιστᾷ τὰ προηγουμένως ἀσυζήτητα ἀντικείμενα συζητήσεως.

Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι οἱ σοφισταί ποῦ γύριζαν ἀπὸ τὴν Σικελία ὡς τὴν Μικρὰν Αἰσίαν καὶ τὴν Κυρήνην ἀνά τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις ἐδίδασκον γοητευτικά τοὺς νέους τὴν ἀρνήσιν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ὑπὸ διαφόρους μορφάς ἕως ὅτου ἐγένεν ἡ ἀρνήσις αὕτη κοινὴ συνείδησις τῶν Ἑλλήνων ἀλλοτρίῃ πρῶτη καὶ κυρία αἰτία τῆς ἀποσυνθέσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Παρ' ὅλας τὰς ποικίλλας ἀποχρώσεις ποῦ εὕρισκον μεταξὺ Πρωταγόρα καὶ γοργία, Ἰππίου καὶ τῶν ἄλλων σοφιστῶν αἱ γενικαὶ βάσεις εἶναι παρ' ἀπασι κοιναί. Εἶναι αἱ αὐταὶ καὶ μεταξὺ τῶν συγχρόνων μας οἱ ὅποιοι ὑποδιαφορὰ προσκείμενα καὶ με ἐλαφρὰς συγκαταβάσεις ἐξακολουθοῦν νὰ πρεσβεύουν τὰς σοφιστικὰς θεωρίας.

Ἡ σοφιστικὴ ἐκέψις ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν βάσιν ὅτι τὸ μόνον ἀληθὲς ὑπάρχον εἶναι ὁ αἰσθητὸς κόσμος, δηλαδή ὁ κόσμος τὸν ὅποιον ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῶν αἰσθησέων μας. Τί ἀντιλαμβάνομεθα διὰ τῶν αἰσθησέων μας; Πρῶτον τὰ ὕλικά ἀντικείμενα καὶ τοῦτο διὰ τῶν πέντε αἰσθητηρίων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Δεύτερον τὰ ψυχικά γεγονότα καὶ τοῦτο διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως δι' ἧς ἀντι-

λαμβάνομεθα ὅτι πονοῦμε ὅτι χαίρομεθα ὅτι θέλομεν καὶ δέν θέλομεν. κ.τ.λ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ψυχικά γεγονότα ἔχουν πρῶτην ἀφορμὴν τὸν ὕλικόν κόσμον, τὰ ὕλικά ἀντικείμενα. Ἐχομεν ἄφ' ἑνὸς τὸ σῶμα μας τὸ ὅποιον ἔχει ὁρισμένας ἀνάγκας τὰς ὁποίας μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ μόνον ἀπὸ τὴν ὑπαρξιορτισμένου ὕλικου ἀντικειμένου. Ἐχομεν οὕτω ἐσωτερικά συναισθήματα ποῦ πηγάζουν ἀπὸ τὸ σῶμα μας δηλαδή τὴν ὕλην καὶ κατευθύνονται εἰς ἄλλα ὕλικά ἀντικείμενα. Ἀφ' ἑτέρου ἔχομεν συναισθήματα ποῦ μᾶς γεννῶνται ἀμέσως ἐκ τῶν ὕλικῶν ἀντικειμένων ἢ ἐκ τῆς παραστάσεως καὶ ἀναμνήσεως αὐτῶν. Πάντως ἡ πρώτη πηγὴ τῆς αἰσθήσεως ἔσται πάντα καὶ ὕλικόν ἢ τὸ σῶμα μας ἢ ἄλλο τι μέρος τῆς ὕλης.

Ἡ ὕλη ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ὁργανισμοῦ καὶ δὴ τῶν αἰσθητηρίων ὁργάνων καὶ γεννῶνται τὰ αἰσθήματα, αἱ ψυχικαὶ ἐντυπώσεις καὶ ψυχικά γεγονότα. Λοιπὸν ὁ κόσμος ὅλος ἀποτελεῖται ἀπὸ ὕλην καὶ ἀπὸ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας τὰς ὁποίας ἡ ὕλη προκαλεῖ ἐκ τῆς συνείδησεώς μας, ἐπεὶ δὴ δὲ τὴν ὕλην καὶ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας τὰς ἀντιλαμβάνομεθα τὰς μὲν διὰ τῶν πέντε αἰσθησέων

τῶν ἐιδικῶν αἰσθητηρίων ὁργάνων τὰς δὲ διὰ τῆς αἰσέσεως ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως διὰ τῆς ὁποίας ὡς γνωστόν ἀντιλαμβάνομεθα τοὺς πόνους καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ σώματος, ἐπεὶ δὴ ὅλα κατ' ἀκολουθίαν διέρχονται διὰ τῶν αἰσθησέων ἐπεὶ ὅτι ὅτι δύναται νὰ γνωρίσῃ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν κόσμον αὐτόν. Δηλαδή ὁ ἐπιστητὸς κόσμος συμπίπτει μὲ τὸν κόσμον τὸν αἰσθητόν. Ἄν ὑπάρκῃ ἄλλος κόσμος πλὴν τοῦ αἰσθητοῦ αὐτό εἶναι ἀδύνατον νὰ γνωρίζωμεν διότι διὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ δι' ἡμᾶς πρέπει νὰ τὸ αἰσθανθῶμεν. ἄλλὰ διὰ νὰ τὸ αἰσθανθῶμεν πρέπει νὰ εἶναι ὕλικόν τι ἢ καὶ μία ψυχικὴ ἐνέργεια προκληθεῖσα ἀπὸ ὕλικόν τι.

Ὡς εἰκὸς αἱ ψυχικαὶ ἐνεργεῖαι τὰς ὁποίας ἀντιλα-

βανόμεθα είναι μόνο αι ιδικαί μας, τας άλλας τας ευμπεραίνομεν κατ' αναλογίαν τών ιδικών μας, χωρίς όμως ποτέ να μπορούμε να αισθανθώμεν ότι αισθάνεται ο άλλος. Όστε κατ' ουσίαν αντιλαμβανόμεθα μόνο τας ιδικαί μας ψυχικάς ενεργείας δια του έσω-τετικοῦ μας αισθητηρίου. Τών άλλων τας ψυχικάς ενεργείας δέν μπορούμε να τας αντιληφθώμεν διότι αι ψυχικαί ενέργειαι δέν προσπίπτουν εις τας αισθήσεις τας έξωτερικάς. Προσπίπτουν αι υλικάι έξωτερικεύσεις τών ψυχικών ενεργειών. (μορφασμός πόνου οί γέλωτες κ.τ.λ.) Όστε γνωρίζομεν μόνον τα δια τών έξωτερικών αισθήσεων αντιληπτά, δηλαδή τα υλικά αντικείμενα, τήν ὕλην.

Ο κόσμος κατὰ ταῦτα ἕκαστος ἐξ ἡμῶν ἀποτελεῖται ἀπό τήν ὕλην καί ἀπό τας ιδικαί μας ψυχικάς ενεργείας. Δηλαδή ἐκτός τοῦ ἑαυτοῦ μας δέν αντιλαμβανόμεθα παρά ὕλην.

Τώρα ὅταν λέγομεν: γνωρίζω ὅταν ἐκφέρω κρίσεις ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ὅταν τέλος σκέπτομαι ἐπιστημονικῶς, τότε τί κάνω κατ' οὐσίαν; Εἶμαι ἕνα ὑποκείμενον τόποιο ἀποτελεῖται ἀπό καίτι υλικόν, τό σώμα μου καί ἀπό καίτι μὴ σωματικόν, τό σύνολον τῶν ψυχικῶν μου ενεργειῶν. Ἐγώ τό ὑποκείμενον αὐτό ἔχω ἐνώπιόν μου τόν υλικόν κόσμον, τὰ διάφορα αντικείμενα. Ταῦτα αντικείμενα αὐτά ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν αισθησέων μου καί γεννῶνται αἰσθήματα, ἐντυπώσεις. Αὕτη ἡ ἐντύπωση ἡ δια τῶν αισθησέων διοχετευθεῖσα μέθετι εἰς ἐπαφήν μέ τόν έξωτερικόν κόσμον ὅπως ὁ φακός θέτει τήν φωτογραφικὴν πλάκα εἰς ἐπαφήν μέ τό φωτογραφούμενον αντικείμενον. Μαζεύω ἔτσι ἕνα σωρόν ἐντυπώσεων ἐκ τῶν ἔξω. Ἀλλά τό να ἔχω πολλὰς ἀσυνδέτους ἐντυπώσεις αὐτό δέν ἀποτελεῖ ἀκόμα γνῶσιν, αὐτό δέν ἀρκεῖ δια να ἐκφέρω κρίσεις. Πρέπει να τας συνδέσω, πρέπει να τας συστηματοποιήσω. Πῶς συντελεῖται αὕτη ἡ σύνδεσις; Συντελεῖται ἀφ' ἐνός ἀναλόγως.

ἀναλόγως τῆς ψυχοσυνθέσεως ἡ ὁποία εἶναι φυσικᾶ δι-ἀφορος εἰς τόν καθένα, ἀφοῦ καί σωματικῶς κανέναν ἄνθρωπον δέν εἶναι ὁμοιος, ἀλλά καί ἀναλόγως τῆς συνθέσεως καί ἐπεριβάλλοντος, πράγματι ταῦτα ὁποία ἐν πολλοῖς δύνανται να εἶναι καί διάφορα γιά κάθε ἄνθρωπον.

Υπαίρχουν βεβαίως καί μεταξύ ἀνθρώπων μεγάλας ὁμοιότητες, ἀλλά ποτέ δέν εἶναι ἀπόλυτοι, ποτέ δέν εἶναι ἀσφαλεῖς καί ἀνεξαίρετοι. Εἶναι ὅλα σχετικές, πλήρως ὁμοιότης δέν ὑπάρχει πουθενά. Όστε ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν ἡ σύνθεσις τῶν ἐντυπώσεων στόν καθέ ἄνθρωπον γίνεται κατὰ διάφορο τρόπο. Ἀλλά καί ἐσπουδαιότερος λόγος τῆς διαφορᾶς συνθέσεως εἶναι ὅτι τό υλικό τό ὁποῖον καθέ συνείδησις συνθεῖται εἶναι διαφορετικό διότι οἱ ἄνθρωποι καί ὅταν στρέφουν τήν προσήκοντες πρός ἕνα καί τό αὐτό αντικείμενον δέν μπορεῖ ποτέ να τό αντιληφθῶν κατὰ ἀπολύτως ὁμοιον τρόπον ἐφ' ὅσον ἡ ὀργανική των σύστασις εἶναι πάντως διαφορετική καί ἑπωμένως εἶναι διαφορετικός καί ὁ τρόπος τῆς λειτουργίας τῶν αισθητηρίων ὀργάνων.

Ὅλων τὰ αισθητήρια εἶναι διαφορετικά παρ' ὅλας τας δυνατάς μικράς ἢ μεγάλας ὁμοιότητας, ὁπότε καί ὅλων αἱ ἐντυπώσεις εἶναι διαφορετικά. Ἐννοεῖται ὅτι καί αἱ ἐντυπώσεις ἐκ τῆς έξωτερικῆς αισθησεως ποικίλουν ἀπό ἄνθρωπον εἰς ἄνθρωπον. Ἄλλη ἐνταση ἔχει ἡ χαρά καί ὁ πόνος στόν ἕνα καί ἄλλη στόν ἄλλο.

Αφοῦ λοιπόν αἱ ὁποθενδήποτε προερχόμεναι ἐντυπώσεις ποικίλουν ἀπό ἄτομον εἰς ἄτομον, ἀφοῦ καί ὡς ἐκ τούτου ποικίλει διαρκῶς καί ὁ τρόπος συνθέσεως τῶν ἐντυπώσεων αὐτῶν ἐπιταί κατὰ λογικὴν ἀναπόφρικτον ὅτι καθέ ἄνθρωπος ἔχει διαφορετικὴν ἀντίληψιν τοῦ κόσμου.

Αφοῦ δὲ ἡ γνῶσις καί ἡ ἐπιστημονική κρίσις ἐξαρτά-

ται αποκλειστικῶς ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις μας καὶ ἀπὸ τὴν συν-
θεσὴν τῶν μέσα πρὸς συνειδηθεῖν μας ἔπεται ὅτι ὁ καθένας
ἔχει μίαν δικήν του γνῶσιν καὶ μίαν δικήν του ἐπιστημονικὴν
κρίσιν ποῦ διαφέρει ἀπὸ ὅλες τῆς ἄλλας.

Βέβαια ἡ διαφορὰ τῶν κρίσεων συνήθως δὲν φθάνει εἰς
σημεῖον ὥστε ἐκείνους ποῦ βλέπω ἐγὼ μαῦρο
ναὶ τό βλέπει ὁ ἄλλος κόκκινος καὶ τοῦτο διότι λόγῳ
τῆς σχετικῆς βιολογικῆς ὁμοιογενείας καὶ λόγῳ τῆς
σχετικῆς ^{κοινωνικῆς} ~~βιολογικῆς~~ ὁμοιογενείας σχηματίζεται μίαν
σχετικὴν ὁμοιοτυπίαν ἀντιλήψεων καὶ κρίσεων. Ἀλλὰ αὐ-
τὴ ἡ ὁμοιοτυπία εἶναι ἐντελὴς τυχαία διότι ἐξαρτᾶται
ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ὑπάρχει ἐκάθε συγκεκριμένη πε-
ρίπτωσι συμπτώσις ψυχοσυνθέσεως καὶ περιβάλλον-
τος τῶν αὐτόμων.

Δὲν ὑπάρχουν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας νὰ πρέ-
πει ὅλοι οἱ ἄνθρωποι νὰ βλέπουν τὰ πράγματα κατὰ
τόν αὐτὸν τρόπον. Καὶ ὅταν λέγομεν νὰ πρέπει, ἐν-
νοοῦμεν περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἐὰν σκεφθῇ
τις διαφόρως ἀπὸ ἓνα ὁρισμένον τρόπον θὰ σκεφθῇ κατ'
ἀνάγκην ἐσφαλμένως. Ἀμα σκεφθῶ ἡ θερμότης δια-
στῆλιν τό εἶδεν ἐκφέρω κρίσιν ἐναντὶ τῆς ὁποίας κα-
θε ἀντίθετος κρίσις θὰ ἦταν κατ' ἀνάγκην ἐσφαλμένη.

Βεβαίως μπορῶ νὰ σκεφθῶ καὶ τὸ ἀντίθετον ἀλλὰ
γιὰ νὰ σκεφθῶ σωστὰ πρέπει νὰ σκεφθῶ ὅπως εἶ-
πα. Αὐτὸ ἐννοῶ λέγοντας ὅτι ὑπάρχουν περιπτώσεις
κατὰ τὰς ὁποίας ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ κρίνουν
κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, τοῦτο συμβαίνει ὅταν σκε-
πτεταί τις περὶ τῆς ἀληθείας ἐνός ἀντικειμένου.

Καὶ ἡ εἶναι ἢ δὲν εἶναι ἀληθινόν. Καὶ τὰ δύο μαζὺ
δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι. Τὸ ἓνα ἀποκλείει τὸ ἄλλο. Κα-
θε φορὰ καὶ πάντα ἡ ἀλήθεια εἶναι μία.

Τιὰ τοὺς σοφιστὰς ὅμως οἱ ἀλήθειαι εἶναι πολλῆς.
Ἀφοῦ ὅλοι αἱ κρίσεις περὶ τῶν πραγμάτων ἐξαρτῶνται

ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὰς συνθέσεις τῶν αἰσθησέων
ἐνός ἐκάστου εἰς ἕκαστος δὲ διαφέρει ἀπὸ τὸν ἄλλον,
ἔπεται ὅτι κατὰ λογικὴν ἀνάγκην δὲν ὑπάρχει ποτε
περίπτωσης κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ πρέπη ὅλοι νὰ σκε-
πτονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Μπορεῖ βέβαια νὰ τύχη λόγῳ τῆς ὁμοιογενείας
τοῦ περιβάλλοντος ἰδίως ἐπὶ πολὺ ἀπλᾶ θέματα νὰ ὑ-
πάρχη συμπτώσεις τῶν κρίσεων, ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν θὰ
εἶναι ἀπόλυτος ἀφοῦ καὶ ἡ ὁμοιογένεια εἶναι πάντα
σχετικὴ, πάντως δὲ δὲν θὰ εἶναι ἀναγκαία ὥστε νὰ εἴ-
μεθα βέβαιοι ὅτι παντοῦ καὶ πάντοτε αὕτη ἡ κρίσις
θὰ εἶναι ἀληθινή καὶ καθε ἀντίθετη θὰ εἶναι ἐσφαλ-
μένη.

Ἀφοῦ ἡ κρίσις καὶ συνεπῶς ἡ γνῶσις ἐξαρτᾶται μόνον
ἀπὸ τὴν αἴσθησιν εἶναι διὰ τοὺς σοφιστὰς λογικὴ ἀνάγ-
κη νὰ δεχθῶν ὅτι ἡ συμπτώσις τῶν κρίσεων δὲν εἶναι
ποτε ἀναγκαία οὔτε ὅταν κρίνῃ κανεὶς περὶ τῆς ἀλη-
θείας ἢ ἀναληθείας ἐνός πράγματος. Ὅτι κρίνει ὁ
ἓνας ἀληθινόν μπορεῖ γιὰ τὸν ἄλλον νὰ μὴν εἶναι.

Κριτήριον ἀληθείας δὲν ὑπάρχει. Ἀλήθεια με ἄλ-
λα λόγια δὲν ὑπάρχει, ἐκτός ἂν θέλομε νὰ δεχθῶμε
ὅτι ὑπάρχουν τὸς αἰσθησέας ὅσες καὶ ἀνθρώπινες κρί-
σεις, τοῦθ' ὅπερ εἶναι τὸ αὐτό. Κρίσεις μὲ λογικὴν ἀ-
ναγκαιότητα καὶ συνεπῶς μὲ ἀπόλυτην ἀξίαν δηλαδὴ
μὲ ἀπόλυτον κύρος γιὰ ὅλους καὶ γιὰ πάντοτε δὲν μπο-
ρεῖ νὰ ὑπάρξουν. Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ κατιστα-
θερὰ ἐφ' ὅσον στηρίζεται μόνον ἐπὶ τὴν αἰσθησὴν βάσει τῶν
αἰσθησέων.

Ἀλλ' ἀφοῦ αἱ κρίσεις περὶ τῆς ἀληθείας εἶναι πάντα
σχετικαί μὲ τὸ ὑποκείμενον ποῦ τῆς ἐκφέρει, ἀφοῦ ἔχουν
σχετικὴν ἀξίαν, ἀφοῦ μὲ ἄλλα λόγια δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ
ὁποῖον νὰ εἶναι ἀντικειμενικῶς ἀληθινόν, ἔπεται ὅτι καὶ

αὶ κρίσεις περί τοῦ ἠθικοῦ καὶ ἀνῆθικοῦ, περί τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδικοῦ ἔχουν καὶ αὐτές σχετικό ὑποκειμενικό μόνο κύρος διὰ τὸ προσωποποιῆσαι τῆς ἐκφέρει καὶ ὅχι ἀπόλυτο ἀντικειμενικό κύρος γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Τὰ τὸν καθένα ὅτι τοῦ φαίνεται εἶναι ἀληθινὸ ἢ ψευδές, ἠθικὸ ἢ ἀνῆθικόν, δίκαιο ἢ ἀδίκον. Μὲ ἄλλα λόγια ὅπως δὲν ὑπάρχει μία ἀλήθεια ἔτσι δὲν ὑπάρχει καὶ μία ἠθικὴ καὶ ἓνα δίκαιον. Σὲ αὐτὸ τὸ τρομερὸ συμπέρασμα καταλήγει μὲ μίαν ἀναμφισβήτητη λογικὴ συνέπεια ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι τὰς κρίσεις τοῦ ἀνθρώπου τὰς σχηματίζει μόνο διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς συνθέσεως τῶν αἰσθήσεων.

Ἐφ' ὅσον ὑπάρχουν μόνον ἀντικείμενα τὰ ὅποια εἶναι συλληπτά μόνον διὰ τῶν αἰσθήσεων δηλαδή ἐφ' ὅσον δεχθώμεν ὅτι ὑπάρχουν μόνον αἰσθητὲς μόνον κόσμος θὰ καταλήξωμεν μοιραίως εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς ἀληθείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου. Διότι βεβαίως ὅταν λέγεται ὅτι ἀληθινὸ εἶναι ἐκεῖνο ποῦ φαίνεται ὅτι εἶναι εἴ ἢ καὶ εἰ περισσότερους ἴσως ἀληθινὸ καὶ δὲν δεχόμεθα ὅτι ὑπάρχουν κρίσεις περὶ ἀληθείας ἢ μὴ, ἀναγκαστικὰ παραδεκτέαι ἀπὸ ὅλους, εἶναι τὸ ἴδιον νὰ ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξὴν τῆς ἀληθείας. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς καὶ περὶ τοῦ δικαίου.

Ἡ ιστορία ἔλεγον οἱ σοφισταὶ ἐπικυρῶναι αὐτὸ τὸ τραγικὸ συμπέρασμα ἂν ἐξαιρέσει κανεὶς μερικὰ ἐντελῶς ἀπλὰ περιστατικά ποτε οἱ ἄνθρωποι δὲν συμφώνησαν οὔτε γιὰ τὸ τί εἶναι ἀληθινόν, οὔτε γιὰ τὸ τί εἶναι ἠθικόν καὶ δίκαιον.

Κάθε ἄτομον καὶ κάθε κοινωνία ἀντιλαμβάνεται διαφορετικὰ τὴν ἠθικὴν καὶ τὸ δίκαιον. Κάθε κοινωνία διαπλάττει ἓνα δίκαιον ἀναλόγως τῶν συμφερόντων τῶν πολλῶν ἢ τῶν ὀλίγων ἰσχυροτέρων.

Μὲ αὐτὰ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἱστορικὰ ἐπιχειρήματα

— οἱ σοφισταὶ πάσης ἐποχῆς — διότι δύδέποτε ἡ σοφιστικὴ ἔπαυε νὰ ὑπάρχῃ — ἐθεμελίωσαν ὅχι τὸν ἀπόλυτον βεβαιώμα ἀλλὰ τὸν ἀπόλυτον περιφρονῆσαι τοῦ νόμου.

Αὐτὰ εἶναι τὰ συμπεράσματα αὐτῆς τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν.

Τίποτε δὲν μπορούσε νὰ ἔχῃ ἀξία γι' αὐτοὺς, ἀφοῦ καθέτι καθεὶ σκέψις, καθεὶ ἐπιταγὴ ἦταν προϊόν μιᾶς οἰαδῆποτε ἀτομικῆς ψυχικῆς ἐνεργείας. Ἀφοῦ προήρχοντο ἀπὸ τὴν αἰσθητὴν ὕλην καὶ τὰς ἐκ τῆς ὕλης ἐντυπώσεις ὅλαι αἱ κρίσεις, κανένας λόγος δὲν συνέτρεχε τοῦ ἐνός ἢ κρίσις καὶ ἡ θέλησις νὰ ἔχῃ περισσότερην ἀξίαν ἀπὸ τοῦ ἄλλου.

Ἐπὶ οὗτω μία γενικὴ ἐπιπέδωσις καθεὶ ἀνθρωπίνης ἀξίας. Οὕτε τῶν πολλῶν ἢ κρίσις δὲν εἶχε περισσότερην ἀξίαν ἀπὸ τῶν ὀλίγων. Ὅλες αἱ κρίσεις, οἱ ἐπισημονικῆς, οἱ ἠθικῆς, οἱ πολιτικῆς εἶναι συνθέσεις οἰαδῆποτε ἀτομικῶν ἀντιλήψεων, ὅλες εἶναι τό ἴδιον. Δὲν ὑπάρχει κάτι ἀντικειμενικῶς ἀληθὲς ποῦ νὰ πρέπη ὅλοι νὰ ἀναγνωρίσουν, κάτι ἀντικειμενικῶς ἠθικόν ποῦ νὰ πρέπη ὅλοι νὰ δεχθῶν ὡς καθήκον δὲν ὑπάρχῃ πολιτεία εἰς τὴν ὁποίαν νὰ πρέπη νὰ ὑποτάσσονται αἱ ἀτομικαὶ βουλήσεις τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα. Πῶς θὰ ὑπάρξῃ μία οἰαδῆποτε ὑπερατομικὴ, ἀντικειμενικὴ ἀρχὴ δι' ὅλους ἰσχύουσα ἀφοῦ τὸ πᾶν εἶναι αἰσθησις τοῦ ἀτόμου καὶ σύνθεσις ἀτομικῶν ὑποκειμενικῶν ἐντυπώσεων;

Πῶς ὑπὸ τὰς διαφόρους ὑποκειμενικὰς κρίσεις θὰ σχηματισθῇ μία ἀντικειμενικὴ ἀρχή; Καὶ οἱ σοφισταὶ ὥς ἐπὶ τὰς τὴν διάνοιαν ἀπαντοῦν ὁρθῶς ὅτι δὲν μπορᾶ νὰ ὑπάρξῃ κανένας εἶδους κριτήριον γιὰ καμμιὰ κατεύθυνσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ἐστὶ ἐδημιουργεῖτο τὸ ἀπόλυτον χάος.

Ἐν τούτοις αὐτὴ ἡ θεωρία τῆς σχετικότητος τῶν πάντων ἤρχετο εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν πράξιν. Ὁ ἄνθρωπος

πράξει, πρέπει να ζήσει, πρέπει να ενεργήσει, να πράξει και για να πράξει έχει ανάγκη ψυχολογικῶς ενός σκοπού πρὸς ὃν να κατευθύνεται ἡ ἐνέργειά του. Καί ναι μὲν σκοποὶ ἀντικειμενικοὶ ἀπολύτου ἀξίας για ὅλους δὲν ὑπάρχουν ἀφοῦ τίποτε ἀντικειμενικὸ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἐν τούτοις πρέπει να ὑπάρξουν ὅπως δὴ ποτε σκοποὶ για τὴν ἀνθρωπίνην ἐνέργεια.

Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν κανένα σκοπὸ τὸν ὁποῖον να πρέπει να ἐπιδιώκουν. δὲν ἔχουν μὲ ἄλλα λόγια καθήκοντα ἠθικὰ ἢ πολιτικά. Τί σκοπὸ λοιπὸν να διαλέξουν; Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι δύσκολη. Τὴν δίνει διὰ μέσου τῆς ιστορίας ὁ εὐδαιμονισμός. Πρὸς τί παρότρυναν οἱ σοφισταὶ τοὺς μαθηταί των; Μία ποῦ δὲν ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖον πρέπει να εἶναι για ὅλους ἀληθινὸ ἢ ἠθικὸ ἢ δικαίωμα ποῦ δὲν ὑπάρχει μιὰ ἀπόλυτη ἀλήθεια, μιὰ ἀπόλυτη ἠθικὴ καὶ ἓνα ἀπόλυτο δίκαιο, εἴθε εἰλεύθερος να δρᾷτε ὅπως θέλετε καὶ ὅπως εἰς ἀρίστη. Σὰς ἀρίστη ἢ καλοπέραση καὶ ἡ πολιτικὴ ἰσχὺς ποῦ εἰς ἀρίστη ἔχει τὴν καλοπέραση. Ὅριστε λοιπὸν να ἀποκτήσετε πολιτικὴν ἰσχὺν ὅπως εἰς εἶναι εὐκολωτερον. Μὲ τὴν βίαν; Μὲ τὴν βίαν μὲ τὴν πειθῶ; Ἐμεῖς εἴμαστε ἐδῶ να εἰς μαθούμε τὴν ῥητορικὴν ποῦ θα πείθῃ τὸν κόσμον ὅτι ἔχετε δίκαιο εἰς καὶ θα γίνεται ἡ δίκη σας γνώμη καὶ γνώμη τῶν ἄλλων. Γι' αὐτὸ οἱ σοφισταὶ ἦσαν ῥήτορες, γι' αὐτὸ ἡ ῥητορεία των ἀπεικονεῖ σ' ἓναν κόμο ὅπου τίποτε δὲν εἶναι κατ' οὐσίαν ἀληθινὸ καὶ ἠθικὸ καὶ δίκαιο. διότι ὅλα εἶναι σχετικὰ, να δημιουργήσῃ μιὰ δὴθεν ἀλήθεια, μιὰ δὴθεν ἠθικὴ, ἓνα δὴθεν δίκαιο ἐκείνη ποῦ συμφέρει ἐκάστοτε στὸν ῥήτορα ποῦ τὰ ὑποστηρίζει.

Ἀλλὰ ἀφοῦ οὔτε ἡ ἀλήθεια οὔτε ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτεία δὲν ἔχουν ἀπόλυτη ἀξία καὶ εἶναι προϊόντα τῆς ἐκάστοτε ὀρέξεως κανενὸς εἴδους καθήκοντος ἢ ὑποχρε-

ώσεως ὑποταγῆς δὲν μᾶς συνδέει πρὸς τοὺς ἐπιστημονικοὺς τοὺς ἠθικοὺς ἢ καὶ τοὺς πολιτικὰ κανόνες. Δυναίμεθα να τοὺς χρησιμοποιοῦμεν ὡς μέσα διοὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὀρέξεών μας ἢ να τοὺς ἀνατρέπομεν διότι μᾶς εἶναι ἄχρηστοι.

Ἀλλὰ ἐδῶ ἔρχονται καὶ ἀντιρρήσεις ἐκείνων ποῦ ἔβλεπαν ὅτι μιὰ τέτοια θεωρία ἐφαρμοζομένη θα διέλυσεν τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ ἔτσι ἀντὶ να φέρῃ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων ἀτόμων θα ἔφερνε τὴν καταστροφὴν των, εἰς ὄφελος ἑνὸς καὶ μόνο. Γι' αὐτὸ ὁ συντηρητικότερος εὐδαιμονισμός ἀντὶ να θέσῃ ὡς σκοπὸν τελικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνέργειας τὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν, ἔτασεν τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ὁλότητος.

Αὕτη ὁμῶς ἡ συμβιβαστικὴ λύσις ἔχει παρ' ὅλην τὴν ἐπιφανειακὴν τῆς ἀξίας πολλὰ τὰ τρωτά.

Πρῶτα εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀσαφής. Ποιὰ εἶναι αὕτη ἡ ὁλότης; Εἶναι τὸ κόμμα, ἡ κοινωνικὴ τάξις, ἡ πολιτεία; ἡ ἀνθρωπότης; Οἱ ἀρχαῖοι οἱ ἐβλεπον συνήθως πρὸς τὴν πολιτείαν. Κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἤρχισαν να ἀποβλέπουν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα. Αὕτη ἡ λύσις φαίνεται ἡ λογικωτέρα χωρὶς βέβαια να ὑπάρχῃ κοινωνίας λόγος ὁ ὁποῖος να μᾶς ἐπιβάλλῃ τὴν ἐπιδίωξιν τῆς εὐτυχίας τῆς ὁλότητος, μιὰ ποῦ πρέπει να βαδίσουμε πέραν τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀτόμου, δὲν ὑπάρχει καὶ κανένας λόγος να σταματήσωμε πρὶν περιλάβωμε ὅλα τὰ ἄτομα. Ἀλλὰ τί γεννα τὴν εὐτυχίαν τῆς ὁλότητος; Αὐτὸ κανεὶς δὲν θα τὸ καθορίσῃ ποτέ. Ἀλλωστε τό πιθανότερον εἶναι ὅτι ἡ εὐδαιμονία τῆς ὁλότητος εἶναι ἔννοια περιέχουσα ἐν ἑαυτῇ ἀντίφασιν, διότι πάντα ἡ εὐτυχία τῶν μὲν ἀποτελεῖ τὴν δυστυχίαν τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δὲν εἶναι αὕτη καθ' ἑαυτὴν ἔννοια ἀντιφατικὴ ἀντιφάσκει πάντως πρὸς τὴν βᾶσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται. Ἀφοῦ ὅλα εἶναι σχετικὰ καὶ

υποκειμενικά αφού δεν μπορεί να υπάρξει ένας νόμος, μία αρχή εις τήν ὁποίαν πρέπει τό ἄτομο νά υποτάσσεται, αφού δέν υπάρχουν αντικειμενικοί σκοποί τί μπορεί νά μάς ἀναγκάσῃ νά θυσιάσουμε τόν ἑαυτόν μας χάριν τῆς ὁλότητος, αὕτη ἡ ἐπιταγή ὅτι πρέπει νά θυσιαζώμεθα χάριν τῆς ὁλότητος ποῦ στηρίζεται; Εἶναι μία γνώμη ἐνός ἢ πολλῶν εἶναι μία ἀνθρωπίνη κρίσις, ἀλλά ὅλες οἱ κρίσεις ἐξαρτῶνται ἀπό τήν αἴσθησιν καί ἡ αἴσθησις ἔχει υποκειμενικήν καί σχετικήν γιά κάθε ἄτομο χαρακτήρα. Ἐχει ἐπομένως σχετικό χαρακτήρα καί ἡ κρίσις αὕτη καί εἶναι ὅπως ἄλλοι οἱ ἄλλοι μία υποκειμενική κρίσις. Ἀλλά εἰς μία υποκειμενική κρίσιν γιά ποιό λόγο νά υποταχθοῦμε; Τί νι τί τῶν ἔχει ἡ κρίσις τῶν ἄλλων περισσότερη ἀξία ἀπό τήν δική μου; Τί νι λόγῳ ἐπομένως θά θυσιάσω τό ἄτομό μου χάριν τῶν ἄλλων; Ἐπειδή εἶναι οἱ ἄλλοι περισσότεροι; Καί γιατί νά χουν οἱ περισσότεροι πλεονέκτημα ἀπό τό ἄτομό μου; Σ' αὐτές τῆς ἐρωτήσεις ὁ εὐδαιμονισμός δέν μπορεί νά ἀπαντήσῃ παρά μέ κρίσεις υποκειμενικές διότι ἄλλως δέν τοῦ ἐπιτρέπεται, ἂν εἶναι συνεπῆς πρὸς ἑαυτόν νά παραδεχθῇ, δηλαδή μέ κρίσεις αἱ ὁποῖαι δέν μπορεί νά δικαιολογήσουν τήν ὑποχρέωσιν τῆς ὑποταγῆς εἰς αὐτάς παντός ἀτόμου. Αὐτός εἶναι ὁ δεύτερος διά τόν ὁποῖον ὁ κοινωνικός εὐδαιμονισμός δέν ἐνσταθεῖ. Ὑπάρχει ὅμως καί ἕνας τρίτος ὁ θεμελιωδῆς εἶδος. Ἄς παραδεχθοῦμε ὅτι ὑπό τὰς υποκειμενικάς κρίσεις τὰς προερχομένας ἀπό τὰς υποκειμενικάς αἰσθήσεις διά μίαν ὥς ἐκ θαύματος ἀνγκύπτει ἡ αντικειμενική ἀρχή τῆς θυσίας τοῦ ἀτόμου εἰς τήν εὐδαιμονίαν τῆς ὁλότητος καί ἄς παραδεχθοῦμε ὅτι εὗρισκε καί τοῦς ἀντικειμενικούς σκοπούς, οἱ ὅποιοι πληροῦν αὐτήν τήν εὐδαιμονίαν ὅλων τῶν ἀτόμων συγχρόνως, θά καταλήξουμε τότε εἰς τό συμπέρασμα τό

πό τραγικόν γιά τήν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, τό πλεονέκτημα ἀπό ὅσα εἶπα. Ἡ ζωὴ εἶναι ἕνα μάταιον πράγμα, ἡ ἱστορία δέν ἔχει κανένα σκοπό, τίποτε ἀληθινόν, καί ἠθικόν καί δίκαιον δέν ὑπάρχει. Ὅλα εἶναι γνῶμες καί λέξεις. Τό μόνο ποῦ μάς μένει εἶναι νά καλοπερνοῦμε ὅσο τό δυνατόν περισσότερο, ἡ μόνη μας δουλειά εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Ἡ ἐπιστήμη δέν μάς ἐνδιαφέρει γιά τήν ἀνάπτυξιν τῆς γνώσεως αὐτήν καθ' ἑαυτήν ἀλλά γιά τὰ τεχνικά ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα μάς παρέχει. Ἡ τέχνη δέν ἔχει σκοπό τήν ἔξαρσιν τοῦ πνεύματος αὐτήν καθ' ἑαυτήν, ἀλλά τήν εὐδαιμονίαν ποῦ μάς παρέχει ἡ ἔξαρσις αὕτη.

Ἄν ἡ ἔξαρσις δέν μάς προσέφερε στιγμῆς εὐδαιμονίας ἡ τέχνη θά περίττεινε, ἡ ἠθική τάξις πρέπει νά ὑπάρχῃ ὅχι διότι σκοπός τελικός τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἠθική διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος, ἀλλά διότι συμφέρει εἰς τήν εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων τῶν ὀλίγων ἢ τῶν πολλῶν. Καί τέλος ἡ πολιτεία καί τό δίκαιον πρέπει νά ὑπάρχῃ ἀλλά ὅχι διότι εἶναι ἡ μόνη κοινωνική μορφή μέσα εἰς τήν ὁποῖα δημιουργεῖται πάσα ἀνθρωπίνη ἀξία καί ἡ τέχνη καί ἡ ἐπιστήμη καί ἡ θρησκεία, ἀλλά διότι εἶναι ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιά τήν εὐδαιμονίαν τῶν ἀνθρώπων.

Μία πολιτεία ποῦ καθιστά εὐτοχεστέρους τοὺς πολίτας τῆς παρέχουσα εἰς αὐτούς καί τεχνικά διωκολύνσεις καί πνευματικά τέρψαι, εἶναι γιά τόν εὐδαιμονιστὴν πολὺ πλεονέκτημα, πολὺ πλεονέκτημα ἀπὸ ἐκείνη ποῦ δέν ἀποβλέπει εἰς τήν εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν τῆς ἀλλά παρ' ὅσον ζητεῖ, ἐπὶ θυσίαν τῆς εὐτυχίας των νά ἐκπληρώσῃ τόν ὑπερατομικόν ἱστορικόν προορισμόν της.

Μία πολιτεία ποῦ φτιαίνει καλά ἐδωδία καί ἔχει καθαρούς δρόμους καί καθαρά ξενοδοχεῖα εἶναι πλεονέκτημα

κοντά στον σκοπό της παρά μια πολιτεία που τίπο-
τε απ' αυτά δεν έχει αλλά που σταθήκε ως τώρα τρεις
φορές ακρίτως του ευρωπαϊκού πολιτισμού και έβγαλε
από τα επλάγχνα της, ότι υψηλότερο έχει η επιστή-
μη και η τέχνη και η φιλοσοφία.

Ο ευδαιμονισμός όταν θέλη να αντιφάσκη στην λο-
γική του βάση και επομένως συνδεθῇ με όλους τους
κινδύνους που συνεπιφέρει μία αστάθεια και μία ασά-
φεια θεωρητική, καταλήγει ε' αυτό τό συμπέρασμα,
δεν χρειάζεται να εἶναι υποτονισμός πόσο προσκειται
στην κρατούσα γνώμη.

Ο πρὸς ἑαυτὸν θεωρητικὸς συνεπὴς ευδαιμονισμός
καταλήγει στην αρχή της ευδαιμονίας του ατόμου, εἴ-
τε διὰ τῆς πολιτείας ὅπως τό ἐτόνισαν οἱ σοφισταί, εἴ-
τε ἔξω τῆς πολιτείας, ὅπως τό ἐπρέσβευον οἱ ἐπικού-
ριοι εἴτε ἐναντίον τῆς πολιτείας ὅπως τό θέλουν πολ-
λοὶ ἀναρχικοί.

Ὅποιος ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν αἰσθησι μόνη, καταλήγει
ἀναγκαστικά στην υποκειμενικότητα πάσης κρίσεως
στον ἀπόλυτο σχετικισμό. Ὁ ἀπόλυτος σχετικισμός ἀ-
φοῦ ἐκμηδενήσῃ καθε ἀντικειμενικὴ ἀξία, ἀναγκάζε-
ται διὰ νὰ καταστήσῃ τὴν πράξιν δυνατὴν, νὰ θέ-
σῃ ὡς σκοπὸν τῆς τὴν ευδαιμονία.

Ὁ ευδαιμονισμός καθιστᾷ μοιραῖως καὶ ἐπιστήμη
καὶ τέχνη καὶ ἠθική καὶ πολιτεία κατάλληλα μέσα
ευδαιμονίας. Ἀλλὰ ἐφ' ὅσον εἶναι μέσα παύουν νὰ ἔ-
χουν ἀπόλυτη ἀξία. Ὅταν παύσουν νὰ εἶναι κατάλ-
ληλα μέσα ευδαιμονίας θα εἶναι περιττὰ ἐν τῇ ζωῇ.

Με ἄλλα λόγια: ὅτι μᾶς συμφέρει αὐτὸ εἶναι ἄ-
ξιο. Ἐτοί πρέπει νὰ ἐκέπτονται τὰ ἄτομα καὶ οἱ λα-
οί. Στὸν ἄκρατον ἐμπειρισμό τῆς αἰσθησιοκρατίας
καὶ στὰ ἐπαικόλουθά του, τὸν σχετικισμό καὶ τὸν ευ-
δαιμονισμό, τό ἀρχαῖον ἐλληνικὸν πνεῦμα ἔδωκε δύο

μεγάλες ἀπαντήσεις, μιὰ πρακτικὴ καὶ μιὰ θεωρη-
τικὴ.

Τὴν πρακτικὴ τὴν ἔδωκε διὰ τοῦ Σωκράτους, πού προτί-
μησε νὰ θυσιάσῃ τὴν ζωὴ του παρὰ νὰ παραβῇ τὴν ἀπόλυτην
ἀρχὴν τῆς ἐρεσζήτητος τοῦ νόμου.

Τὴν θεωρητικὴ τὴν ἔδωκεν ὁ Πλάτων διὰ τῶν διαλό-
γων του.

Ἀλλὰ εἰς νὰ μὴν εἶχε ποτὶ δοθῇ αὐτὴ ἡ ἀπάντησις,
ὅχι μόνον ἡ μάζα, πού φυσικὰ δὲν μπορὶ νὰ ἐξαρθῇ συνειδητὰ
ὑπεράνω τοῦ ἐγωῦς ἐλιωτέρου ευδαιμονισμοῦ, ἀλλὰ καὶ
πλεῖστοι πνευματικοὶ ταχοὶ ἐπὶ τὴν ἐπιστήμη καὶ ἐπὶ τὴν πο-
λιτικὴν, μὲ ἀδύναμιν, μᾶλλον ἐξωτερικὴ παραλλαγὴς, π-
τενύουν ἀκόμη ὅτι καὶ οἱ σοφισταί τοῦ πέμπτου αἰ-
ῶνος. Γι' αὐτὸ αὐτὴ ἡ δραματικὴ στιχομυθία Πλάτω-
νος καὶ Σοφιστῶν εἶναι πάντοτε εὐχρηστοὶ καὶ ἐπὶ και-
ροῦ, ὅπως εἶναι ἐπὶ καιρὰ πάντα καὶ εὐχρηστα ὅλα τὰ κοι-
νὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας.

- Ὅτι ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια καὶ ἠθική καὶ
δίκαιον,

- Ὅτι ὑπάρχουν καὶ κρίσει μὲ ἀντικειμενικὴ ἀξία,

- Ὅτι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι μέσον πρὸς οἷονδήποτε
σκοπὸν, ἀλλ' ἡ ἰδίᾳ ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς ἱστορίας
καὶ τῆς κοινωνίας,

- Ὅτι ἡ πολιτεία, γιὰ νὰ μιλήσουμε πλατωνικά, εἶναι
ἰδίᾳ καί,

- Ὅτι ἡ ὑποταγὴ στοῦ ἠθικοῦ καὶ τοῦ πολιτειακοῦ νό-
μο γίνεται πολὺ ψηλότερα ἀπὸ τὴν ευδαιμονία καὶ
τὴν γνώμην τῶν ὀλίγων ἢ τῶν πολλῶν.

Αὕτη εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν τόσον
διαδεδομένην, τόσον ἀληθοφανεῖς θεωρίαν, αὕτη εἶναι ἡ ἀπὸ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (Κ. Τσάτσου) φυλλ. 3⁼⁼

την, την οποίαν θα ἐπιχειρήσω να θεμελιώσω ἐπιστη-
μορικῶς καθ' ὅλα τὰ ἐπόμενα μαθήματα ἐνώπιόν σας.

Διὰ τὰ θεμελιώσωμεν τὴν πολιτείαν καὶ τὸ δίκαιον
ὡς ὑπερατομικὰς ἀπολύτους ἀξίας, πρὸς ἃς πρέπει νὰ
κατευθύνεται πᾶσα ἀνθρωπίνη πράξις ὡς τοιαύτη, ἐκρίναμεν
σκοπὸν νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν θεμελιωδετέραν καὶ συστά-
μα ὁξυτέραν ἀφ' ἧς τῆς πολιτείας, τὴν διατυπωθεῖσαν ἀ-
πὸ τῶν σοφιστῶν τῆς ἀρχαιότητος. καὶ τὸ ἐπράξαμεν,
διότι εἰς τὴν βάσιν τῶν συγχρόνων πολυποικίλων θεωριῶν,
τῶν θεωρουμένων ὡς σχετικῆν, ὑποκειμενικὴν καὶ συνεπῶς ἀμ-
φίβολον τὴν ἀξίαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, ἀγαθῇ
ὑπὸ διαφόροις μορφαῖς ἢ ἰδίᾳ σοφιστικῇ θεωρίᾳ καὶ διό-
τι ἡ ἀντίκρουσις τῆς τελευταίας ἀποτελεῖ ταυτόχρονον
ἀντίκρουσιν πάσης σχετικιστικῆς καὶ εὐδαιμονιστικῆς θεω-
ρίας. Ἄς ἐποταλάωμεν συνοπτικῶς τὰς σκέψεις τῶν σοφι-
στῶν.

α.) Ἡ αἰσθησις εἶναι καί τι ἐντελῶς ὑποκειμενικὸν καὶ σχε-
τικὸν πρὸς ἐκάστην ψυχοσύνθεσιν.

β.) Αἱ ἐκ τῆς αἰσθησεως ἐντυπώσεις καὶ παραστάσεις
ἔχουν καὶ αὐταὶ ὑποκειμενικὸν καὶ σχετικὸν χαρακτῆρα.

γ.) Αἱ συνθέσεις ἐντυπώσεων καὶ παραστάσεων, δηλαδὴ
αἱ κρίσεις, φέρουν καὶ αὐταὶ ὑποκειμενικὸν καὶ σχετικὸν χαρακτῆρα.

δ.) Ἐφ' ὅσον ὁ γινώσκων, τὸ γινώσκωμεν διὰ τῶν αἰσθη-
σεων, ἔπεται ὅτι ὅλαι αἱ γνώσεις μας καὶ ὅλαι αἱ κρίσεις
εἶναι ὑποκειμενικαὶ κρίσεις σχετικῆς ἀξίας.

ε.) Τοῦτο ἰσχύει τόσον διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν κρίσιν, ὅ-
σον καὶ διὰ τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτειακὴν κρίσιν. Ἄρα παν-
τοῦ βασιλεύει ἀπόλυτος σχετικισμός.

στ.) Ἐπὶ δὲ ὅμως ὁ ἀπόλυτος σχετικισμός εἶναι ἀδύνα-
τος εἰς τὴν πράξιν, μεταξύ ὅλων τῶν σχετικῶν σκο-

πῶν ἃς ἐκλέξῃ ὁ ἄνθρωπος τοὺς σκοποὺς, οἱ ὅποιοι τὸν κα-
θιστοῦν ἀτομικῶς ἢ κοινωνικῶς εὐδαίμονα.

ζ.) Ἀλλὰ ὁ μὲν ἀτομικὸς εὐδαιμονισμὸς διαλύει
τὴν κοινωνικὴν ζωὴν.

η.) ὁ δὲ κοινωνικὸς εὐδαιμονισμὸς ἀφ' ἑνὸς εἶναι το-
μικῶς ἀντίθελος πρὸς τὴν σχετικιστικὴν βάσιν τῆς σοφι-
στικῆς θεωρίας καὶ ἀφ' ἑτέρου διαστρέφει τὴν ὀρθὴν
κατευθύνσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἀσφαλιστύνον-
τα αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀπολύτων ἀξιῶν,
αἵτινες κυβερνοῦν τὴν ἱστορίαν.

Αὐτὰ ὅμως εἶναι ἀπλῆ ἀντίκρουσις τῶν κακῶν
συμπερασμάτων τοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Ἀλλὰ μὲν αὐτὰ δὲν
ἐκλογίσθη ποῶς τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τοῦ σοφισμοῦ. Παρ'
ὅσον εἶπομεν ὅρα παραμένον αἰσθητὰ, σχετικὰ, ὑποκει-
μενικὰ καὶ τὸ δίκαιον καὶ ἡ πολιτεία.

Πρέπει τὴν βασίτην σοφισμὸν νὰ διαδείξωμεν, δι-
ότι ὁ σοφισμὸς εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν καὶ μόνον ἡ βά-
σις του εἶναι δικτική ἀμφισβήτησις.

Πῶς λοιποὶ θ' ἀντικρούσωμεν τὴν σοφιστικὴν θεωρίαν τοῦ
καθαροῦ ἐμπειρισμοῦ;

Θαὶ γὰρ παρουσιάσω βεβαίως τὴν ἀπλουστεράν
δυνατὴν λύσιν τοῦ προβλήματος, παρ' ὅλα τὰ κενὰ, τὰ ὅ-
ποια κατ' αἰσθηκὴν παρουσιάζουν αὐτὰ αἱ ἀπλουστερί-
σεις. Ἀπὸ τοῦδε εἰσερχόμεθα εἰς μίαν νέαν λογικὴν ἀλ-
ληλουχίαν, ἥτις θαὶ τερματισθῇ μετ' ὅσον συμπέρασμα ὅτι
ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ κρίσις περὶ ἠθικοῦ καὶ ἀνῆθικοῦ,
περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ ὅτι ἐπομένως εἶναι δυ-
νατὴ μία ἀντικειμενικὴ ἠθικὴ καὶ μία ἀντικειμε-
νικὴ πολιτεία.

Εἶδομεν ὅτι προϋπόθεσις τοῦ σχετικισμοῦ
εἶναι ἡ ἀσφάλεια τῆς γνώσεως ἐκ μόνης τῆς αἰσθητικῆς
ὑπάρχει ὅμως τοιαύτη γνώσις;

"Ἦδη γνωρίζομεν ὅτι ἡ ἀπλή πρόσληψις παραστάσε-
ων δὴ ἀρκεῖ· χρειάζεται καὶ σύνθεσις αὐτῶν ἐν τῇ συν-
ειδότη. Τοῦτο δὴ δύναται γὰρ συζητηθῆ. Σωρεῖα ἀσυν-
δέτων εἰκότων εἶναι χάος καὶ ὄχι γνώσις. Γνώσις ἀρχί-
ζει ὅταν δύναται γὰ κρίνω ἐπί τινα παραστάσεως. Κρί-
σις εἶναι πάντοτε σύνθεσις πρὸς κατὰ ἄλλο. Οἱ αἰ-
σθησιοκράται ἐκείντοι ὅτι εἰς μίαν κρίσιν ὑπάρχουν
μόνον παραστάσεις προτεθειμέναι ἢ μία εἰς τὴν ἄλ-
λην, ὅπως ἐντὶ ἀθροίσματος ~~τῶν~~ στοιχείων εἶναι μόνον
αἰσυνιστῶσαι αὐτὸ μονάδες καὶ ὅπως ὁ ἀριθμὸς 2 ἀπο-
τελεῖται ἀπὸ τὴν μονάδα σὺν τῇ ἑτέρᾳ μονάδῃ, οὕτω
καὶ αἱ κρίσεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὴν μίαν καὶ τὴν ἄλ-
λην παραστάσεις. Ἀλλὰ ὁ μὲν ἀριθμὸς 2 ἀποτελεῖται
ἀπὸ δύο μονάδας οὐκ ὅμως καὶ ἡ κρίσις περὶ τῆς συνθέ-
σεως αὐτῶν. Οὕτε καμμία κρίσις ἀποτελεῖται ἀπὸ μόνων
ταῖς παραστάσεσι ἐφ' ὧν στηρίζεται.

Σκεφθετε τὸ ἐξῆς παραδειγμα: Τὸ φῶς τῆς
αἰθούρας προέρχεται ἀπὸ τοῦ ἡλεκτρικοῦ λαμπτήρος.

"Ἐχομεν δύο παραστάσεις, μίαν τοῦ φωτός, μίαν τῶν
ἡλεκτρικῶν λαμπτήρων καὶ ταῖς συνδέομεν εἰς τρόπον
ᾧστε ἡ δευτέρα γὰ εἶναι αἷμα τῆς πρώτης. Αὐτὴν τὴν
σύνθεσιν, δι' ἧς αἱ δύο παραστάσεις τίθενται εἰς ὁρισμένην
σχέσιν πρὸς ἀλλήλας τὴν ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν
αἰσθητικῶν; Τὸ ὅτι τοῦτο εἶναι αἷμα ἐκείνου, τὸ ὅτι ὑπάρ-
χει σχέσις αἷμα καὶ αἷμα τοῦ, γινώσκεται διὰ τῶν αἰσθη-
τικῶν; "Οχι βέβαια, οὕτε βλέπομεν οὕτε ἀκούομεν τὸ
κατὰ πρὸς εἶναι αἷμα καὶ τὸ κατὰ πρὸς εἶναι ἀποτέλε-

σμα. Ἡ συνειδήσις ὅμως ἡ ἐπιστημονικὴ, διὰ τὴν γνωρίω-
σιν αἰσθητῶν τε, πρέπει γὰρ συσχετίσθαι καὶ δὴ πρέπει γὰρ εὐρίσκειν
πάντοτε τὴν αἷμα τῶν φαινομένων. Ὑπὸ τὴν ἀπλοῦστα-
την μορφήν τοῦτο γίνεται καὶ ἐν προκειμένῳ. Ὁρίσασθαι ὅτι
αἷμα τοῦ α φαινομένου εἶναι τὸ β φαινόμενο. Αὐτοῦ
ὁ καθορισμὸς ὅμως ἐφ' ὅσον δὴ εἶναι αἰσθητὸς καὶ ἐν τού-
τοις γινώσκεται ἀποδεικνύει ὅτι εἰς καθὲ κρίσιν — διό-
τι αὐτὸ θα τὸ εὑρετε εἰς οἰανδήποτε κρίσιν ἐκτεθῇ-
τε — ἐκτός τοῦ αἰσθητοῦ στοιχείου, τοῦ ὕλικου στοιχεί-
ου τῶν παραστάσεων, ὑπάρχει ἐν στοιχείῳ μὴ αἰσθητῶν
ἀλλὰ νοητῶν, διὰ τοῦ ὁποῖου τὸ χάος τῶν ἀσυνδέτων
παραστάσεων συνδέεται καθ' ὁρισμένην τάξιν καὶ προ-
δίδεται εἰς αὐτὴν μορφήν. Οὕτω εἰς τὴν ρηθῆσαν κρίσιν ἔ-
χομεν ἐκτός τοῦ αἰσθητοῦ στοιχείου τῶν παραστάσεων,
τὸ νοητὸν στοιχείον τῆς μορφῆς τῆς συνδεούσης ταῖς
δύο παραστάσεις. Καθεὶ κρίσις καὶ ἐπομένῳι καθεὶ γνώσις
δὴ ἀπορρεῖ ποτὲ μόνον ἀπὸ αἰσθητῶν στοιχείων, ἀλλὰ
πάντοτε καὶ ἀπὸ στοιχείων νοητῶν. Λάβετε οἰονδῶ-
ποτε φυσικὸν νόμον. Θα ἴδῃτε ὅτι παντὸς ταῖς παραστά-
σεσι τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου ταῖς διαμορφῶναι ἔχει νοητὸν
στοιχείον, κατὰ τὸ ὅποσον ἐννοοῦμεν ἀμείωσι καὶ δὴν ὑπο-
πίπτει εἰς ταῖς αἰσθητικὰς μας. Θα ἴδωμεν μάλιστα ὅτι
μόλις λείψῃ τὸ νοητὸν αὐτὸ στοιχείον. Θα λείψῃ καὶ ἡ γνώ-
σις, διότι ἡ γνώσις συντελεῖται διὰ τῆς συνθέσεως τῶν
ἐκ τῶν αἰσθητικῶν παραστάσεων, ἡ δὲ σύνθεσις συντελεῖται
διὰ μιᾶς νοητῆς μορφῆς, ὡς π.χ. τῆς μορφῆς τῆς αἷμα.

Τοιοῦτοτρόπως πίπτει ἡ πρώτη βάσις τῆς σοφιστι-
κῆς θεωρίας, καθ' ἣν παντὸ ἐπιστητὸν εἶναι καὶ αἰσθητὸν,
ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ δὲ καὶ μόνον ἀντλεῖ ἡ ἐπιστημονικὴ
συνείδησις τὴν γνώσιν.

Βλέπομεν ὅτι τὸ ἐπιστητὸν εἴμπορεῖ γὰ εἶναι καὶ γνησιόν καὶ ὅτι μόνον διὰ τοῦ γνησιοῦ αὐτοῦ στοιχείου προλαμβάνει μορφήν τὸ καὶ τῶν αἰσθητῶν παραστάσεων, καθιστάμενον οὕτως ἀντικείμενον γνῶσεως.

Ἀλλ' αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἀντίκρουσιν τῆς σοφιστικῆς θεωρίας. Οἱ σοφισταὶ ἔλεγον ὅτι ὅλα εἶναι σχετικὰ καὶ ὑποκειμενικά, διότι ἢ αἰσθητὰ εἶναι σχετικὴ καὶ ὑποκειμενική.

Ἡμεῖς εὐρομεν ὡς κύριον στοιχεῖον πάσης ἐπιστημονικῆς κρίσεως, ἐν γνησιῷ στοιχείῳ. Διὰ γὰρ ἀνατρέψωμεν τὸν σχετικισμόν, πρέπει γὰρ ἀποδείξωμεν ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὰ αἰσθητὰ, τὰ ὅποια εἶναι ὅλα σχετικὰ καὶ ὑποκειμενικά, τὰ γνησιὰ στοιχεῖα δύναται γὰρ ἔχειν αἴδιον καὶ ἀπόλυτον κύρος καὶ γὰρ εἶναι τὰ αὐτὰ διὰ πάναν ἐπιστημονικὴν συνείδησιν. Τότε μόνον θαῖ ἡδυνάμεθα γὰ ἀνατρέψωμεν τὸν σχετικισμόν λέγοντες ὅτι ἡ γνῶσις, καθ' ὅσον προκύπτει ἀπὸ γνησιῶν στοιχείων ἔχει βάσιν οὐχὶ σχετικὴν, ἀλλὰ ἀπόλυτον καὶ ἔχει ἐπομένως ἀντικειμενικὸν κύρος.

Διὰ γὰρ ἀνατρέψωμεν τὸν σχετικισμόν, πρέπει γὰρ ἀποδείξωμεν ὅτι τὰ γνησιὰ στοιχεῖα πάσης κρίσεως ἐπιστημονικῆς ἔχουν ἀπόλυτον κύρος ἀντιθέτως πρὸς τὰ αἰσθητὰ.

Ἡ ἀπόδειξις αὕτη ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ Immanuel Kant τοῦ μεγίστου φιλοσόφου τῶν νεωτέρων, ὅστις προσέδωκεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν νέαν μορφήν, ἐκείνην ἀπὸ τῆς ὅποιας διέπεται καὶ ἡ σύγχρονος ἀκόμη φιλοσοφία.

Εἰς τὸ ἔργον του "Κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου" δημοσιευθῶν τὸ 1780 ὁ Kant καθώρισε τὰ γνησιὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἔχουν ἀπόλυτον κύρος, διότι εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις πάσης ἐπιστημονικῆς

κρίσεως. Δηλαδή διὰ γὰρ ἐκφέρωμεν μίαν ἐπιστημονικὴν κρίσιν με κύρος ἀπόλυτον π.χ. διὰ γὰρ διαμορφώσωμεν ἓνα φυσικὸν νόμον ἀναγκαστικὰ τὸ γνησιὸν στοιχεῖον τῆς κρίσεως μαι θαῖ αἰσθητὰ εἰς τὰς μορφὰς ἐκείναι, αἱ ὅποια εἶναι προϋποθέσεις ὅλων τῶν ἄλλων δυνατῶν μορφῶν, ὅλων τῶν ἄλλων γνησιῶν στοιχείων, δηλαδή προϋποθέσεις πάσης κρίσεως καὶ πάσης γνῶσεως. Αὐτὰς τὰς μορφὰς, αἱ ὅποια εἶναι προϋποθέσεις πάσης κρίσεως καὶ πάσης γνῶσεως, τὰς ὠνόμασεν ὁ Kant κατηγορίας. Εὗρε δὲ αὐταῖς στήριχθεῖς εἰς τὰ λογικὰ σχήματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε ἤδη διατυπώσει τοὺς τύπους, καθ' οὓς ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδησις συνδέει τὰς κρίσεις πρὸς ἀλλήλας σχηματίζοντα τοῦ συλλογισμοῦ. Ἐπρεπε πάντως γὰρ προέλαβῃ ἡ σκέψις μαι ἓνα τῶν τύπων αὐτῶν διὰ γὰρ ἔχωμεν σύνθεσιν κρίσεων με ἀντικειμενικὸν κύρος. Ὁ Kant παρέτήρησεν ὅτι οἱ ἴδιοι τύποι κατὰ τὸν αὐτὸν ἀποκλειστικὸν τρόπον εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖοι διὰ τὴν σύνθεσιν ὅχι πλὴν τῶν κρίσεων εἰς ἓνα συλλογισμόν, ἀλλὰ τῶν παραστάσεων εἰς μίαν κρίσιν. Καὶ ὅπως οἱ Ἀριστοτέλειοι τύποι εἶναι προϋποθέσεις σχηματισμοῦ παντὸς ἐπιστημονικοῦ συλλογισμοῦ καὶ ἔχουν ὡς ἐκ τούτου ἀπόλυτον κύρος, οὕτω καὶ οἱ ἴδιοι τύποι εἶναι ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις σχηματισμοῦ καὶ μαι ἐκάστης κρίσεως καὶ ἔχουν ὡς ἐκ τούτου τὸ αὐτὸ ἀπόλυτον κύρος. Ὅσοι οὖν ὑπάρχοντες καὶ ὑπαρξόντες νόμοι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἀποδεικνύουν τὴν ἀληθειαν αὐτὴν.

Ἐγὼ θαῖ περιορισθῶ γὰ εἰς ἀναφέρει μίαν ἀπόταῖς μορφὰς αὐταῖς τὴν κατηγορίαν τῆς αἰτίας.

Τὸ ὅτι ἡ αἰτία αὐτὴ ἐπάγεται ἀναγκαστικῶς τὸ ἀποτελέσμα ὅ τοῦτο δὲν εἶναι περιεχόμενον

τῶν αἰσθησέων, δὲν εἶναι αἰσθητὸν τι, εἶναι κατὰ
 νοητὸν, τὸ ὅλον προθέτει ἡ ἐπιστημονικὴ συνείδησις, εἰς
 ὅτε μὲν παρέκουν αἱ αἰσθήσεις. Ἡ αἰτιότης, δηλα-
 δὴ τὸ ὅτι τὸ β δὲ ἐπέλθῃ ἀναγκαστικά, διότι
 προηγείται τὸ α, τοῦτο δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν αἰσθητὸν
 κόσμον, ἀλλὰ εἶναι μορφή τῆς συνειδήσεως, ἐφ' ὅσον αὐ-
 τὴ θέλει καὶ συνθέσῃ, καὶ τακτοποιήσῃ κατὰ τρόπον ἀν-
 τικειμενικὸν τὸ καὶ οἱ τῶν παραστάσεων τοῦ ἐξωτερικοῦ
 κόσμου, τὸ καὶ οἱ τῶν αἰσθησέων. Ἡ ὑπαρξίς ὅμως ταούτων
 νοητῶν στοιχείων ἀπολύτου κύρους, δηλαδή τῶν κατη-
 γοριῶν, προσδίδουν καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν
 κρίσιν ἀπολύτου κύρος καὶ οὕτως ἀνατρέπεται ἄρδην
 ἡ σχετικιστικὴ σοφιστικὴ θεωρία, καθ' ἣν πάντα κρίσις
 ἔχει μόνον σχετικὸν ὑποκειμενικὸν κύρος καὶ θεμελι-
 οῦται πρῶτον ἡ ἐπιστήμη ὡς σύστημα ἀντικειμε-
 νικῶν κρίσεων καὶ ἀντικειμενικῶν γνώσεων.
 Ἐφ' ὅσον λοιπὸν θεωροῦμεν ἐπιστημονικῶς, προσ-
 λαμβάνομεν τούτεστιν παραστάσεις ἐκ τῶν ἐξω καὶ
 διαμορφώομεν αὐτάς, συγάζεσθαι μὲν τῶν κατηγορι-
 ῶν, καὶ φθάσωμεν εἰς γνώσιν ἀπολύτου κύρους. Ἀλλὰ
 ὁ ἄνθρωπος δὲν θεωρεῖ μόνον, δὲν δέχεται ἐκ τῶν
 ἐξω, ἀλλὰ καὶ κινεῖται πρὸς τὰ ἐξω, πράττει, ἐνε-
 ρεῖ. Καὶ οἱ σοφισταὶ δὲν ἠρνήθησαν μόνον τὴν ἀν-
 τικειμενικὴν γνώσιν, τὴν γνώσιν τὴν ἔχουσαν ἀπολύτον
 κύρος καὶ ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικειμενικὴν πρά-
 ξιν, τὴν πράξιν τὴν ἔχουσαν ἀπολύτον κύρος καὶ ἀ-
 ξίαν. ἠρνήθησαν ὅτι ὑπάρχουν πράξεις, διὰ τὰς ὁποί-
 ας συγάζεσθαι καὶ ἐμφέρωμεν τὴν κρίσιν ὅτι εἶναι ἡ-
 θικαὶ ἢ καὶ δίκαιαι. Πῶς θὰ ἀντικρούσωμεν αὐ-
 τὸ τόσημειον τῆς σοφιστικῆς θεωρίας;

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἰκανότητα καὶ ἐνεργῆ συνειδητὰ
 δηλαδή ἐνεργῶν καὶ ἔχει γνώσιν τῆς συντελουμένης ἐνεργείας,
 καὶ θέτει συνειδητῶς εἰς τὴν ἐνέργειάν του σκοποὺς κατὰ τὸ
 μᾶλλον ἢ ἥττον μαθωμένους. Ἐνέργεια χωρὶς σκοπὸν δὲν
 ἔχει νόημα, δὲν ἔχει ἀξίαν. Νόημα προσδίδει εἰς τὴν πράξιν ὁ
 σκοπός, γι' αὐτὸ καὶ λέγεται νόημα τῆς ἐνεργείας. Καὶ ἐν ᾧ ἡ ἐν-
 έργεια εἶναι αἰσθητὸν τι, διότι συντίθεται ἀπὸ διαφόρους
 φυσικὰς καὶ ψυχικὰς κινήσεις, εἰς τὸ αἰσθητὸν τοῦτο προετί-
 θεται ὁ σκοπός, καὶ μὴ αἰσθητὸν ἀλλὰ νοητὸν, ὁ ὁποῖος προσ-
 δίδει νόημα, με' ἄλλας λέξεις μορφήν εἰς τὴν ἐνέργειαν, κα-
 τὰ τρόπον ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνον, καθ' ὃν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν
 κρίσιν προσδίδει μορφήν τὸ νοητὸν στοιχεῖον τῆς κρίσεως.

Ἐπεὶ ἔχομεν παραστάσεις συντιθεμένας διὰ τοῦ νοητοῦ
 στοιχείου τῆς κρίσεως, διὰ τῆς μορφῆς ἢ τῆς κατηγορίας,
 ἔδω ἔχομεν ψυχοφυσικὰς αἰσθητὰς κινήσεις συντιθεμένας διὰ
 τοῦ νοητοῦ στοιχείου τοῦ σκοποῦ τῆς ἐνεργείας, διὰ τοῦ νοήματος.

Πράξις εἶναι ἀμειβῶς ἐν ὅλον ψυχοφυσικῶν ἐνεργειῶν,
 εἰς ἃς σκοπὸς τῆς προσέδωκεν ἐνιαῖον νόημα.

Καὶ ἐρωτᾶται : ὅπως ἔχομεν κρίσιν με' ἀπολύτον κύρος,
 δύναμι τοῦ νοητοῦ στοιχείου τῶν κρίσεων, τοῦ ἔχοντος ἀπό-
 λυτον κύρος, ἔχομεν καὶ πράξιν ἀπολύτου κύρους δύναμι
 τοῦ νοητοῦ στοιχείου τῶν πράξεων, δύναμι τοῦ σκοποῦ
 τοῦ ἔχοντος ἀπολύτον κύρος; Ὅπως ἔχομεν ἐπιστη-
 μονικὰς μορφὰς ἀπολύτου κύρους, ἔχομεν καὶ σκοποὺς πρα-
 κτικῶς ἀπολύτου κύρους; Ὅπως ὑπάρχουν μορφαί,
 τὰς ὁποίας πρέπει καὶ προσλαμβάνει ἡ κρίσις,
 διὰ καὶ ἔχει ἀπολύτον κύρος, ὑπάρχουν ἄρα καὶ σκο-
 ποὶ τοῦς ὁποῖους πρέπει καὶ ἐπιδιώκει ἡ πράξις,
 διὰ καὶ ἔχει ἀπολύτον κύρος; Ὑπάρχουν σκοποί, εἰς τοὺς
 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (Κ. Τσάτσου) φυλλ. 4^{ος}

ὁποῖους πρέπει γὰρ ὑπηρετῶμεν;

Ἡ πράξις προϋποθέτει ἐλευθερίαν. Δὲν λέγω ὅτι οἱ ἄνθρωποι πράττουν ἐλευθέρως, λέγω ὅτι δύναται καὶ ὅτι πρέπει γὰρ πράττουν ἐλευθέρως. Λέγω ὅτι οἱ ἄνθρωποι δύναται καὶ πρέπει γὰρ θέτουν ἐαυτοῖς ἐλευθέρως τοὺς σκοποὺς τῶν πράξεων τῶν.

Καὶ πρῶτον δύναται γὰρ πράττουν ἐλευθέρως ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον θὰ ἀπενδύετο ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἡ κατηγορία τῆς αἰτίας. Γνωρίζομεν ἤδη ὅτι αἱ κατηγορίαι δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰ πράγματα, εἰς τὸν αἰσθητὸν μας κόσμον ἀλλὰ εἶναι νοητὰ στοιχεῖα προστιθέμενα ὑπὸ τῆς ἐπινοημονικῆς συνειδήσεως εἰς τὸ ὅλκιον τῶν αἰσθήσεων, ἵνα συντεθῇ καὶ γίνῃ τοιοῦτοτρόπως ἀντιμεῖμενον γνῶσεως. Γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι ἡ κατηγορία τῆς αἰτίας συμμεριμνῶς εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς γνῶσεως τῶν αἰσθητῶν, διότι χωρὶς γὰρ διαμορφωθῶν ὑπὸ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτίας τὰ αἰσθητὰ ὄντα, χωρὶς γὰρ συντεθῶν ὑπ' αὐτῆς δὲν ἔχοι προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν. Τὰ αἰσθητὰ ὄντα τὰ κατανοούμενα μόνον διὰ τῆς μεθόδου, διὰ τῆς κατηγορίας τῆς αἰτίας.

Ἀλλ' ἂν ἡ αἰτιότης εἶναι προϋπόθεσις τῆς γνῶσεως τῶν αἰσθητῶν — ὅπως καὶ τὸ ἀπένδυέε κατὰ τρόπον τελειωτικόν καὶ μὴ ἀμελεσθητέον πλεονέκτοσι ὁ Kant — ἡ λειτουργία τῆς περιορίζεται εἰς τῶν αἰσθητῶν μόνον τὴν γνῶσιν καὶ δὲν ἐκτείνεται εἰς τὰ νοητὰ ὄντα. Ὡστε εἰς τὰ νοητὰ δὲν ἰσχύει ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καθ' ἣν ὅταν ἔχομεν τὴν αἰτίαν, κατ' ἀναπόρριπτον ἀνάγκην θὰ ἐπακολουθήσῃ τὸ ἀποτέλεσμα. Αὕτη ἡ ἀναγκαιότης ἡ συνδέουσα αἰτίαν καὶ ἀ-

ποτέλεσμα ὑπάρχει μόνον εἰς τὰ αἰσθητὰ.

Τοῦτου δοθέντος καὶ ἀπορρίψεως τῆς ἀναγκαιότητος ἀπὸ τοῦ νοητοῦ κόσμου, δύναται ὄριστα ἐν αὐτῇ γὰρ κινεῖν τὰ νοητὰ στοιχεῖα χωρὶς ποτὲ ἢ ὑπαρξίαι τοῦ ἐνός γὰρ καθιστᾷ ἀναγκαιάν τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἄλλου.

Καὶ συμμεριμνῶς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πράξιν, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἐκτός ἀπὸ τοῦ ψυχοφυσικῶν αἰσθητῶν στοιχείου καὶ ἀπὸ ἐν νοητὸν στοιχείου, τὸν σκοπόν, ὡς εἴπωμεν, ἢ τὸ νόημα, ὁ σκοπὸς αὐτός ὡς νοητὸν ἀκριβῶς δὲν καθορίζεται ἀναγκαστικῶς ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ δύναται γὰρ τεθῇ ἀνεξάρτητος τῶν προηγούμενων, δηλαδή ἐλευθέρως. Οἱ σκοποὶ ὡς νοητοὶ εἶναι ἐλεύθεροι ἀπὸ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς αἰτίας, ἡ ὁποία καθιστᾷ εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον. Οἱ σκοποὶ τίθενται ἐλευθέρως, ἐπειδὴ δὲ οἱ σκοποὶ εἶναι ἐκείνοι, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τὴν κατεύθυνσιν τῆς πράξεως, τὸ τέλος τῆς πράξεως, δυνάμεθα γὰρ εἴπωμεν ὅτι ἐκείνους, τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκομεν, ἐκείνους τὸ ὁποῖον θέλομεν, τὸ θέλομεν ἐλευθέρως.

Οἱ οὕτω ἐλεύθεροι ἀπὸ τῆς αἰτιότητος σκοποὶ, γεννοῦν καὶ μίαν παράστασιν εἰς τὴν συνειδήσειν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν δύνανται ἐλευθέρως γὰρ διεξελθεῖν ἕνα σκοπόν, ἔχω συγχρόνως καὶ μίαν ψυχολογικὴν ἀντίληψιν τοῦ σκοποῦ τούτου. Ἡ ψυχολογικὴ αὕτη ἀντίληψις ἐπιτεργῇ καὶ ἐπὶ τῆς φυσικῆς μου ὑποστάσεως καὶ οὕτως ἐνεργῶ συμφῶνως πρὸς τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον διενοήθη. Δι' αὐτῆς τῆς ὁδοῦ καὶ ἡ ψυχοφυσικὴ μου ὑπόστασις, ἥτις ὡς αἰσθητὸν τε ὑπόκειται ἀπολύτως εἰς τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, δύναται γὰρ βαδίσῃ ὅχι ἐκείνῳ ὅπου θὰ τὴν ὡθεῖν τὰ ποιήματα τῆς ἐξωτερικῆς

ριμῆς ζωῆς αἵτια, ἀλλὰ πρὸς τὸν διανοηθέντα σκοπὸν, δηλαδὴ πρὸς ματενθύνειν ἐλευθέρως τεθεμῖν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως καὶ δύναται γὰρ πράξει τοῦτο χωρὶς γὰρ παραβίασιν τὸν ἀπόλυτον νόμον τῆς αἰτιότητος, εἰς ὃν ὡς αἰσθητὸν στοιχεῖον ὑπόκειται, διότι δὲν μινῦλαι ἄνευ ἢ ἀντιθέτως πρὸς τὰ αἰτιατά της, ἀλλὰ διότι μεταξὺ τῶν αἰτίων διαμαθοριστικὴν τῆς ἐνεργείας αἴτιον εἶναι ἡ ψυχολογικὴ ἀντίληψις τοῦ σκοποῦ, ὃν ἐλευθέρως ἐξέλεξεν ἡ συνείδησίς μου. Οὕτω συνδυάζεται πλήρως ἐλευθερία πράξεως καὶ αἰτιότητος. Τόδε ἀντίθετον συμπέρασμα εἰς ὃ καταλήγει ὁ ἱστορικὸς ὑλισμὸς καὶ ὁ παλαιὸς φύσει determinismus ὁφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ ὑλισταὶ καὶ οἱ παλαιὸι φύσει αἰσθησιογράφοι ἀγνοοῦν τὸ νοητὸ στοιχεῖον καὶ πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξίν μόνον αἰσθητῶν πραγμάτων.

Ἀλλὰ ἔπομεν ὅτι ἡ βούλησις ὡς ματενθύνεις τῆς πράξεως ὅχι μόνον δύναται ἀλλὰ καὶ πρέπει γὰρ εἶναι ἐλευθέρη. Δὲν ἀρνεῖ γὰρ εἰς ἐπὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία ἔχει ἀξίαν ἀπόλυτον, εἶναι τὸ ὑψίστον τῶν ἀγαθῶν καὶ ὡς τοιοῦτο πρέπει γὰρ ὑπαρξὴ παντοῦ ὅπου τοῦτο εἶναι δυνατόν ματ' ἀμολουθῆναι καὶ εἰς τὴν πράξιν. Τὸ πρᾶγμα δῆται μύθοι ἀναλόγως.

Ἐνθυμιθεὶς ὅτι ὁ σκοπὸς ὅλης αὐτῆς τῆς ἀλληλουχίας ἐμῶν εἶναι κυρίως γὰρ ἐξετάσωμεν ἂν ὑπάρχουν ματενθύνεις πράξεων ἀπολύτου ἀξίας καὶ μέρους, σύμφωνα πρὸς τὰς ὁποίας τότε θὰ πρέπει πᾶς ἄνθρωπος γὰρ ἐνεργῇ. Ἡὐτὸ ἦτο τὸ ἀρχικὸν ἐρώτημά μας.

Διὰ γὰρ ἔχει εἶναι σκοπὸς ἀπόλυτον μέρος, πρέπει γὰρ ἰσχυρὴ δι' ὅλους συγχρόνως τοὺς ἀνθρώπους, πρέπει γὰρ εἰς ὅλους γὰρ ἐπιδιώμεται συγχρόνως.

Ὁ σκοπὸς ὅστις ματενθύνεται πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν ἐνὸς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου δὲν ἔχει ποτὲ μέρος ἀπόλυτον.

Ἐπὶ τοῦ ὅτι τὰ αἰσθητὰ εἶναι ὅλα παροδικὰ, Ἐπὶ τοῦ ὅτι ἡ ἀπόλαυσις ἐνὸς αἰσθητοῦ ἀπὸ ὅλου συγχρόνως εἶναι ἀδύνατος,

Ἀλλὰ καὶ ἐφικτὴ εἰς ἡλὸς ἡ πληρώσις, δι' αὐτῆς τῆς πληρώσεως θὰ ἐξεμνηδενίζετο ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ἀντικειμένου ὡς σκοποῦ. Τὸ μεμνημένον δὲν εἶναι ποτὲ σκοπός. Μόνον τὸ ἀνέμνητον δύναται γὰρ εἶναι παντοτεινὸς σκοπός. Ὡστε τὰ αἰσθητὰ ἀπουδεύονται. Πρέπει πρὸς μάτην μὴ αἰσθητὸν, δηλαδὴ πρὸς νοητὸν, γὰρ στραφῇ ἡ πράξις διὰ γὰρ ἔχει ὁ σκοπὸς τῆς ἀπόλυτον μέρος.

Ἀλλὰ εἰς σκοπὸς νοητός, ὅστις πρέπει γὰρ εἶναι σκοπὸς δι' ὅλους, δὲν δύναται παρά γὰρ εἶναι ἐνότητι σκοπῶν, σκοπὸς ὅστις γὰρ περιλαμβάνη τὸν σκοποῦς ὅλων καὶ γὰρ εἶναι ἐν τούτοις ἑαυτός. Πρέπει δὲ ἐπὶ πλέον γὰρ εἶναι τοιοῦτος ὥστε ἡ ἐπιδιώξις τοῦ ὑπο τοῦ ἐνός γὰρ μὴν ἀποτελῇ μῶλον αἰσθητῆς ἐπιδιώξιν τοῦ ἀπὸ ἄλλου. Πρέπει ὅλοι μαζὺ γὰρ εἰς ὅλους γὰρ τὸν ἐπιδιώκουν. Ἀλλὰ διὰ γὰρ ματορθωθῇ τοῦτο θὰ πρέπει ἐνὸς ἑαυτοῦ ὁ σκοπὸς γὰρ εἰς ὅλους γὰρ εἶναι καὶ σκοπὸς παντός ἄλλου, ἥτοι γὰρ εἰς ὅλους γὰρ ἑαυτοῦ ὁ σκοπὸς γὰρ ἐμνηστέται ἀπὸ μίαν ἀρχὴν, ἡ ὁποία γὰρ διέπη καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους σκοποῦς. Ὅταν τὰ ὅλα σκοποῦν, ὁ ὅποτος ὅχι μόνον δὲν εἰς ὅλους γὰρ διέπη ὅλους τοὺς ἄλλους σκοποῦς, ἀλλὰ τουναντίον τιθέμενος ὡς ἐθυστηρία ἀρχὴ τῶν ἄλλων σκοπῶν, θὰ μαθίωτα ἀδύνατον τὴν σύγχρονον

ἐπιδιώξει των, τότε αὐτός ὁ σοπός δὲν εἴμπορεῖ
να ἔχη ἀπόλυτον κύρος, διότι ὁ τοιοῦτος σοπός
θα ἔπρεπε να εἴμπορῇ να διώκεται ἀπὸ ὅλους ευ-
κρόνως. Διὰ να ἐπιτευχθῇ τοῦτο εἶναι ἀνάγκη
να ὑπάρχη ἐνότης σοπῶν καὶ διὰ να ὑπάρξῃ ἐν-
ότης σοπῶν πρέπει ὁ σοπός μου να εἴμπορῇ να τεθῇ
ὡς γενική ἀρχή δυναμένη να διαμαθορίξῃ ευκρό-
νως καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους σοπούς. Πᾶς σοπός δυνά-
μενος να ἀναχθῇ εἰς τοιαύτην ἀρχὴν ἔχει, ὡς εἰμὸς,
ἀπόλυτον κύρος. Ὑπάρχει δι' ὅλους καὶ πρέπει να ὑ-
πάρχη δι' ὅλους. Μόνον ἡ ἐνότης σοπῶν μαθιστῶ
δυνατὴν τὴν ἀνευ ευκρόνωσης, ἀνευ ἐμποδίων πρα-
γματοποιῆσιν τοῦ σοποῦ ἐνὸς ἐμαῦτος. Εἰς ἑμαῦτος
δὲ πρέπει να πραγματοποιῇ τοὺς σοπούς του, δι-
ότι πραγματοποιῶν τοὺς σοπούς του, πραγματο-
ποιεῖ τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ προϋ-
πόθεσις τῆς πράξεως. Θα ἦτο δὲ ἀντίφασις καὶ ἀθε-
μελίωσις ἀντιθέσις, ἂν ἡ πράξις δὲν ἐπραγματοποιεῖ
τὴν ἰδίαν τῆς προϋπόθεσιν, δηλαδή τὴν ἐλευθερίαν.

Γι' αὐτό ὅχι μόνον ὑπάρχουν ἀλλὰ πρέπει να ὑπάρ-
χουν ἐλεύθεραι πράξεις καὶ ἐλεύθεροι σοποί καὶ γι' αὐ-
τό ὅχι μόνον ὑπάρχουν ἀλλὰ καὶ πρέπει να ὑπάρχουν
σοποί καὶ κατ' ἀμολουνθίαν πράξεις ἀπολύτου ἀξί-
ας καὶ ἀπολύτου κύρους.

Ὁ ἐνωτικὸς αὐτός σοπός εἶναι ἀρχή, ἥτις πρέ-
πει να δίδῃ ὅλαις ταῖς πράξεσι καὶ ἐφ' ὅσον μὲν στρέ-
φεται πρὸς τὴν ἀτομικὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου
ἀποτελεῖ τὴν ἡθικὴν ἀρχὴν τῆς πράξεως, ἐφ'
ὅσον δὲ στρέφεται πρὸς τὴν κοινωνίαν ἀποτελεῖ
τὴν ἀρχὴν τοῦ διμαίου καὶ τῆς πολιτείας.

Εἰς αὐτῶν τὴν ἀνάληξιν θα προῶμεν εἰς τὸ
προεχέει μάθημα. Σήμερον ἐπεδιώξαμεν τὴν ἀνα-
τροπὴν τῆς σοφιστικῆς καὶ τῆς εὐδαιμονιστικῆς
βαΐσεως, ἥτις μαθίστα λόγῳ τῆς διεπόμεναι αὐτῆς
αἰσθητοκρατίας ἀδυνατοὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς ἰ-
δέας τοῦ διμαίου καὶ τῆς πολιτείας καὶ προσεπαθή-
σαμεν να θέσωμεν τὴν φιλοσοφικὴν βαΐσιν, ἐφ' ἣς
στηρίζεται ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀντικειμενικὴ ἀξία
τοῦ διμαίου καὶ τῆς πολιτείας.

— Οἱ σοφισταὶ ἀναχωροῦντες ἀπὸ τὸν μα-
θαρόν ἐμπειρισμόν, ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισιν ἐνὸς μό-
νου αἰσθητοῦ μόσμου, ματίληξαν εἰς τὴν ἀρνη-
σιν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ διμαίου.

Ὁ Πλάτων καὶ ὅλοι ὅσοι μετ' αὐτὸν ευτυχί-
ζουν μέχρι σήμερον τὴν ἰδεοκρατικὴν παράδο-
σιν, στηρίζόμενοι εἰς τὰ μαθηματικά, εἰς τὴν ἐπιστη-
μονικὴν ἀσέξιν καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῆς ἀποδεικνυ-
ομένην ὑπαρξίν νοητοῦ μόσμου καταλήγουν εἰς τὴν
θεμελίωσιν ἐνὸς ἀπολύτου κριτηρίου τῆς πράξεως γε-
νικῶς κατ' ἀμολουνθίαν καὶ τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς πολι-
τικῆς πράξεως. Περί τοῦ κριτηρίου τούτου γνωρί-
ζομεν μόνον ὅτι εἶναι εἰς σοπὸς δυνάμενος ἀπὸ
ὅλους ευκρόνως τοὺς ἀνθρώπους να ἐπιδιωχθῇ, εἶναι
μάλιστα ὁ μόνος σοπός, ὅστις δύναται ἀπὸ ὅλους
να ἐπιδιωχθῇ, διότι μετὰ πέραν τῶν αἰσθητῶν πρα-
γμάτων, εἰς τὸν νοητὸν μόσμον τῶν ἰδεῶν. Γνωρίζομεν
ὅτι ὁ σοπός αὐτός ὅστις πρέπει να κινῇ καθεπράξιν,
ἀποτελεῖ τὸν ἡμῶν, εἰς ὃ πρέπει ὅλαις αἱ πράξεις να
κατευθύνωνται καὶ κατὰ τοῦτο ὁ σοπός αὐτός εἶναι
ἐνότης σοπῶν.

Κατ' ἀπολογίαν παίσης πράξεως ὁ εὐνοπὸς πρέπει νὰ
εἴναι τοιοῦτος ὥστε νὰ εἴναι συγχρόνως ὁ εὐνοπὸς ὅλων·
ἢ ἀρχὴ ὡς εἴπομεν ἢ διέπουσα ἐμὰς τὴν πράξιν,
πρέπει νὰ δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς γενικὸν νόμον. Αὐτὸ
εἶναι τὸ ὕψιστον κριτήριον περὶ τοῦ κατὰ πόσον μία
πράξις ἔχει ἀπόλυτον καὶ ἀντικειμενικὸν μῆρος. Ἐπι-
δὴ δὲ μόνον μία τοιαύτη πράξις εἶναι ἐλευθέρη, ἢ δὲ
ἐλευθερία εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς πράξεως εἶναι λογικόν
ἢ πράξις νὰ ματευθῇ πρὸς τὴν ἰδίαν προϋπό-
θεσιν καὶ νὰ μὴν ἀντιστρατεύεται αὐτήν, νὰ εἶναι
ἐλευθέρη, νὰ διέπεται δηλαδὴ ἀπὸ ἑνὸς ἀπόλυ-
του εὐνοπὸν, ἀπὸ τοῦ ἀπόλυτου κριτήριον παίσης
πράξεως.

Ὅπως παρατηρήσατε δὲν λίγωμαι, ὅτι αἱ πράξεις
τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν πραγματικότητα ἀπολογουμένων
τὸ κριτήριον. Δὲν θὰ ἦτο τοῦτο ἀληθὲς καὶ ἄλλωστε
δὲν ἐξετάζομαι τὸ ζήτημα τοῦτο. ἔκτομαι ὅτι ὁ
ἄνθρωπος, ἐφ' ὅσον ἡ συνείδησις τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς
εἶναι ἀρμετὰ ἰσχυρὰ ἐν αὐτῷ, ὥστε νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἀν-
τιθέτως μιν ὄντα αἰτία, δύναται νὰ πράξῃ ἐλευ-
θέρως καὶ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν ἀπόλυτον αὐτὴν
ἀρχὴν. Καὶ εἴπομεν ὅτι ὅχι μόνον δύναται ἀλλὰ
καὶ πρέπει νὰ συμμορφοῦται πρὸς αὐτήν.

Τὸ γεγονός, ὅτι πρέπει ὁ πράττων νὰ συμμορφου-
ται ὑπὸ σὲν δὴ ποτε προϋποθέσει πρὸς τὴν ἀρχὴν
αὐτὴν, τῇ προσδίδει ἐσχέσει πρὸς τοὺς πράττοντας χα-
ρακτῆρα ἐνός ματηγορηματικοῦ προτάγματος, ἐνός
κατὰ τὴν Πλατωνικὴν ἔμφρασιν δέοντος. Ἡ
συνείδησις ὅτι δύναται ὁ ἄνθρωπος ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν
νὰ κρίνῃ τὴν ἀξίαν τῆς πράξεώς του καὶ δὲν εἶναι

καταδικασμένος εἰς τὴν διαρκὴ ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀξί-
ας καθε ματευθύνσεως τῆς ζωῆς του, αὐτὸ εἶναι τὸ
μεγαλύνειτον δῶρον, τὸ ὅποτον προσφέρει ἡ φιλοσοφικὴ
σκέψις εἰς τὴν πραγματικὴν ζωὴν. Ἀλλὰ μέχρι τῆς
στιγμῆς περιορίσθημεν εἰς τὴν λογικὴν ἀπαγωγὴν τῆς
ἐννοίας τοῦ ματηγορηματικοῦ προτάγματος ἢ τοῦ ἀ-
πολύτου δέοντος. Ἦδη θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ζωντανεύ-
σωμεν τὴν ἐννοίαν τῆς μέ μαΐσειαν οὐσιαστικωτέραν
ἔργων, ὁδηγοῦσαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς σχέσεως τοῦ
ἀπολύτου δέοντος πρὸς τὴν ἐστορικὴν πραγματικότητα, ἐν
ἄλλοις λόγοις, πρὸς τὴν πράξιν.

Πῶς ἐν τῇ συμμεριμμένη πράξει ἐμμενούντες βαδίζομεν
πρὸς τὸν τελικὸν αὐτῇ εὐνοπὸν, τὸ ἀπόλυτον δέον καὶ πῶς
ἐν τούτῳ πάλιν ἀναχωροῦντες δυνάμεθα νὰ καθορί-
σωμεν τὴν ματεύουσαν τῆς πράξεως;

Ἄς ἀταλογοθεώμεν τὴν ἐννοίαν τῆς πράξεως. Ἡ πρά-
ξις, εἴπομεν ἤδη, εἶναι μία ψυχοφυσικὴ πραγματικότης συν-
φεσμένη ὅμως μὴ ἑνὰ νόημα, ἑνὰ εὐνοπὸν· ἀποτελεῖται
ἀπὸ ἑνὸς αἰσθητὸν καὶ ἀπὸ ἑνὸς νοητὸν στοιχείου, τὸν εὐνο-
πὸν. Ἡ εὐνοπὸς πράξις δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχουν ἀεὶ εὐνο-
ποι ψυχοφυσικαὶ κινήσεις, αἱ ὅσαι δὲν εἶναι πρά-
ξεις. Ἡ πράξις ἀρχίζει ἐμὲ ὅπου παρεμπόλτε ἡ συνεί-
δησις, ἐμὲ ὅπου ἡ ἐνέργεια εἶναι συνειδητὴ καὶ εὐνο-
πικος.

Διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν ἑνὰ εὐνοπὸν χρειαζόμεθα τὰ πρὸς
τοῦτο κατάλληλα μέσα. Καθε εὐνοπὸς προϋποθέτει
ἐν μέσῳ. ὥστε καθε πράξις διὰ νὰ ματευθῇ πρὸς
τὸν ἐπιδιωκόμενον εὐνοπὸν, πρέπει νὰ βαδίσῃ ἀπὸ τοῦ μέ-
σου πρὸς τὸν εὐνοπὸν τοῦτον. Ἄν θέλωμεν λοιπὸν νὰ μα-
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (ΚΤεάτων) φυλλ. 5²²

τανοήσωμεν μίαν πράξιν. Θά ἔχωμεν ὑπόψιν τὴν οὐκ
 εἶναι μέσον καὶ σκοπὸν. Ὅπως διὰ τὰ ἐννοήσωμεν ἐν
 ἀντικείμενον τοῦ αἰσθητοῦ νόμον, πρέπει κατ' ἀπα-
 ράβατον λογικὴν ἀνάγκην τὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν
 αἰτίαν αὐτοῦ καὶ τὰ ἐξηγήσωμεν αἰτιολογικῶς
 οὕτω κατ' ἐπίσης ἀπαράβατον λογικὴν ἀνάγκην διὰ
 τὰ ἐννοήσωμεν μίαν πράξιν, ἡ ὁποία λόγῳ τοῦ νοη-
 τοῦ τοῦ στοιχείου μεῖται πέραν τοῦ αἰσθητοῦ νόμου,
 πρέπει τὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν σκοπὸν, τὸ τέλος αὐ-
 τῆς καὶ τὰ τὴν ἐξηγήσωμεν τελεολογικῶς, δηλαδή
 οὐκ ἐξετάζοντες ὁρᾶν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ἀλλὰ ὁρᾶν
 εἶναι μέσον καὶ σκοπὸν. Ἡ τελεολογικὴ μεῖσις γίνεται
 ἀπὸ μέσου εἰς σκοπὸν· ὁ σκοπὸς οὗτος ὅμως γίνεται
 μέσον δι' ἄλλον σκοπὸν, καὶ οὗτος δι' ἄλλον, οὕτω
 δι' μαθ' ἑξῆς μέχρι τῆς εὐρέσεως τοῦ σκοποῦ, ὅστις δὲν
 εἶναι πλέον μέσον δι' ὅτιδήποτε ἄλλο, ἀλλὰ εἶναι τὸ
 ἔσχατον τέρμα, ὁ τελικὸς σκοπός, ὁ δὲ ὅλων ὄλην τὴν κα-
 τεύθυνσιν τῆς πράξεως. Καὶ βεβαίως ὁ τελικὸς αὐτὸς σκο-
 πός δύναται τὰ εἶναι ὅσοιδήποτε θέλει ὁ πράττων.

Ἀλλὰ εἰάν θῶμεν τὰ ἔχη ἡ πράξις τοῦ ἀπόλυτον
 ἀξίαν, τότε καὶ ὁ τελικὸς αὐτὸς σκοπός, ὅστις καὶ
 κατ' οὐσίαν καθορίζει τὴν κατεύθυνσιν τῆς πράξεως,
 πρέπει τὰ ἔχη ἀπόλυτον καὶ ἀντικειμενικὸν μέτρον.
 Καὶ γνωρίζομεν ὅτι ὁ τοιοῦτος σκοπός εἶναι εἰς δύο
 ὅλους, τὸ ἀπόλυτον δέον, εἰς ὃ πρέπει τὰ ὑπείμνη
 πᾶσα πράξις. Ὡστε εἰάν θῶμεν τὰ κρινώμεν τὴν
 ἀξίαν μιᾶς πράξεως, πρέπει βαδίζοντες ἀπὸ μέσου
 εἰς σκοπὸν, τὰ φθάσωμεν εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν
 τῆς πράξεως καὶ μόνον εἰάν οὗτος εἶναι σύμφω-
 νος πρὸς τὸ ἀπόλυτον δέον, δυνάμεθα τὰ εἰπωμεν

ὅτι ἔχει καὶ ἡ πράξις ἀπόλυτον καὶ ἀντικειμενι-
 κὴν ἀξίαν. Οὕτω συντελεῖται ἡ κρίσις τῶν πράξεων,
 οὕτω πληροῦται ἡ γνώσις τοῦ νοήματος αὐτῶν.

Ἡ χρησιμοποιοῦμένη μέθοδος λέγεται τελεο-
 λογικὴ, διότι βαδίζομεν ἀπὸ μέσου εἰς σκοπὸν,
 διὰ τὰ ἀναφέρωμεν τὴν συγκεκριμένην πράξιν
 εἰς τὴν κρινούσαν ἀρχὴν καὶ οὕτω κατανοήσω-
 μεν καὶ κατατάξωμεν τὸν σκοπὸν τῆς πράξεως,
 ἀντιθέτως πρὸς τὴν αἰτιουρατικὴν μέθοδον, ἡ ὁ-
 ποία μαθὼς ἤδη ἀνεπτυξάμεν, βαδίζει ἀπὸ αἰ-
 τίου εἰς ἀποτέλεσμα, διὰ τὰ καταλήξει εἰς τὴν γνώ-
 σιν τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου.

Ὁ ιστορικὸς ὕλημός ἀπουροῦει τὴν μέθοδον
 αὐτὴν καὶ ἐφαρμόζει πρὸς κατανόησιν τῆς πράξε-
 ως τὴν αἰτιουρατικὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐ-
 πιστημῶν· καὶ τὸ πράττει διότι θέλει τὰ ἀγνοῇ
 τὴν ὑπαρξίν ἐνός νοητοῦ στοιχείου, τὸ ὅποτον καὶ
 μόνον ταῖς παμύλαις ψυχοφυσικαῖς κινήσει μαθητὰ
 πράξιν. Ἀλλὰ τὸ νοητὸν τοῦτο στοιχεῖον, τὸ νόημα,
 ὁ σκοπός τῆς πράξεως, ὅχι μόνον ὑπάρχει, ἀλλὰ εἶ-
 ναι καὶ τὸ μυριῶδες, τὸ διαμαθοριστικὸν στοιχεῖον αὐ-
 τῆς, τὸ ὅποτον μόνον τελεολογικῶς κατατάσσεται
 καὶ νοεῖται.

Τὲ σημαίνει τὰ γνωρίζωμεν ταῖς μυῖαις καὶ
 νευρμαῖς κινήσει ἢ καὶ ταῖς ψυχικαῖς διαταρα-
 χαῖς τοῦ θερμοκρασίου κατὰ τὴν ἐν Σαλαμῇ
 ναυμαχίαν, εἰάν δὲν γνωρίζωμεν τὴν κατεύθυνσιν
 αὐτῶν; τὸν σκοπὸν ἀπὸ τὸν ὅποτον διεληνέοντο, τὴν
 στρατηγικὴν τοῦ μεῖσιν; Ἀπολύτως τίποτε. Θά
 εἴχομεν ἐν ὧσιν μας ἕνα οἶονδήποτε ὑπομειν-

τον φυσιολογικὸν πυράματος, μετὰς διαφόρους του παραλλαγὰς, καὶ ὅχι τὸν ἱστορικὸν ἄνδρα ὡς μίαν ἱστορικὴν στιγμήν. Θὰ ἐγνωρίζαμεν ψυχοφυσικὰς αἰτήσεις καὶ ὅχι πράξεις. Διότι ἡ πράξις γινώσκεται διὰ τοῦ σκοποῦ της, ὁ δὲ σκοπὸς της γινώσκεται μόνον τελειολογικῶς. Ναὶ μὲν ἔχει ἡ πράξις καὶ ἓν στοιχεῖον αἰσθητὸν, ἀλλὰ αὐτὸ ἐνδιαφέρει μόνον ὡς φορεὶς ἑνὸς σκοποῦ, ὡς πραγματοποιήσις ἑνὸς σκοποῦ, ἐνδιαφέρει μόνον καθ' ὅσον ἐξετάζεται ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν σκοπὸν. Τὸ αἰσθητὸν ψυχοφυσικὸν στοιχεῖον διαμαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ γόητον. Τὸ τελευταῖον αὐτό εἶναι τὸ ὄριζον. Ὅπως εἶναι τὴν ἐπιστημονικὴν κρίσιν τὸ ὄριζον δὲν εἶναι αἱ ψυχικαὶ παραστάσεις, ἀλλὰ ἡ λογικὴ μορφή, δι' ἣς αἱ διαμορφώμεναι ἐπιστημονικῶς καὶ αἱ καθιστῶμεν ἀντιμετέμενον γνώσεως. Ὡστε ἡ πράξις κατανοεῖται διὰ τῆς τελειολογικῆς της συσχέτισεως πρὸς τὸ ἀντικειμενικὸν κριτήριον πάσης πράξεως.

Ἀλλὰ πῶς ἐμφανίζεται ἐνὸς τοῦ κριτηρίου τούτου ἡ πράξις;

Ἡ πράξις βαδίζει πρὸς ἓνα σκοπὸν. Αὕτῃ ὡς εἴπομεν εἶναι τὸ γόημά της. Βαδίζουσα ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς κατευθύνει ἀπὸ τοῦ ἑνὸς μέσου εἰς τὸ ἄλλο μέχρι τοῦ τελικοῦ σκοποῦ ἢ θύσαντάς καὶ θίγει τὴν συνείδησιν ἑνὸς ἑτέρου ἀνθρώπου ὄντος ἢ παραμένει ἀνευ οὐδεμιᾶς πρὸς ἕτερον ἐπαφῆς. Τὸ πρῶτον εἶδος ἀποτελεῖ τὴν κοινωνικὴν πράξιν ὑπὸ τὴν εὐρείαν αὐτῆς ἔννοιαν, διότι συνιστᾷ ἐπικοινωνίαν δύο ἀνθρώπων, τὸ δεύτερον εἶναι ἡ μη κοινωνικὴ πράξις.

Ἡ κοινωνικὴ πράξις ὅμως βαδίζουσα ἀπὸ μέσου εἰς μέσον πρὸς τὸν σκοπὸν, δυνατόν γὰρ χρησιμοποιῇ

ὡς τε μέσον ἢ γὰρ ἔχη ὡς σκοπὸν ἕτερον ἀνθρώπον, ὅποτε ἡ πλοὴ τῆς συνειδήσεως τοῦ πράττοντος μετὰ τὴν τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου εἶναι ἔτι στενωτέρα, καθότι δημιουργεῖ μεταξὺ τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν μίαν ἀλληλεξάρτησιν, ἀφοῦ τὸ μέσον ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐξαρτᾶται ἡ ἐπίτευξις τοῦ σκοποῦ τοῦ ἑνὸς αἰσθημάτων εἶναι ἀμετρώως τὸ ἄλλο αἰσθημάτων. Ἡ πράξις ἡ χρησιμοποιεῖσα ὡς μέσον ἢ σκοπὸν ἕτερον αἰσθημάτων εἶναι ἡ ἐν τῇ στεινῇ ἐννοίᾳ ἡ κυρίως κοινωνικὴ πράξις.

Καθεὶ πράξις ἔχει ἓν γόητον στοιχεῖον, ἓν γόημα. Πολλαὶ πράξεις δυνατόν γὰρ ἔχωσι τὸ αὐτό γόημα, ὅπως καὶ πολλαὶ ψυχικαὶ ἐνέργειαι δυνατόν γὰρ ἔχωσι τὸ αὐτό γόημα. Πολλαὶ κοινωνικαὶ πράξεις διεπόμεναι ὑφ' ἑνὸς κοινοῦ γοήματος ἀποτελοῦν τὴν κοινωνικὴν ἐνότητα, τὴν κοινωνίαν. Αὕτη εἶναι ἡ ἐννοία τῆς κοινωνίας ὅταν τὴν συλλαβώμεν ἐκ τῶν ἑνδόν καὶ καθορίσωμεν τὴν λογικὴν της οὐσίαν. Γόηως προκειμένου περὶ ἐννοιῶν πολλαχῶς καὶ μάλιστα καὶ ὡς χρησιμοποιηθῶν, μόνον ἡ ἀναγωγή εἰς τὸ ἀμετάβλητον λογικὸν βάθος αὐτῶν μᾶς βώξει ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κοινωνοτοπίαν καὶ μᾶς ἐπαγαφέρει εἰς τὴν ἀναγκαιότητα διὰ τὸν ἐπιστήμονα συστηματικότητα καὶ πειθαρχίαν.

Κατὰ τὸν ὀρισμὸν μας ἡ κοινωνία εἶναι σύνολον πράξεων καὶ ὅχι σύνολον ἀνθρώπων. Οἱ ἀνθρώποι ὡς σαρμὰ, ἢ ὡς μεμονωμένα ψυχοσυνθεῖς δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μετὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Μόνον διότι δὲν εἴμεθα συνειθεσμένοι γὰρ χωρίζωμεν τὸ οὐδεὶς ἀπὸ τὸ ἐπιδεικνύμεν καὶ συγχέομεν τὸν πράττοντα πρὸς τὴν πράξιν καὶ

δὴ τὴν κοινωνικὴν πράξιν, καίνομεν εὐνηθῶς λόγον περὶ κοινωνίας ὡς εὐνόλον ἀνθρώπων. Βγαί-
τε τὰς κοινωνικὰς πράξεις καὶ μάτετε ἂν πορῶ-
τε κοινωνίαν μὴ τὸ εὐνόλον. Βγαίτε τουναντίον
ὅλα τὰ ἄλλα καὶ ἀφήσατε τὰς πράξεις καὶ ἀμέ-
ως ἐκκηματίζεται ἡ ἔννοια τῆς κοινωνίας ὑπὸ τὴν
αὐστηροτέραν λογικὴν μορφήν. Μόνον κατ' αὐτὸν
τὸν τρόπον ἐξηγῆται πῶς τὰ αὐτὰ ἄτομα δύνα-
ται νὰ ἀνήκουν εἰς διαφόρους κοινωνίας· καὶ ἔ-
χομεν ἄτομα ἀνήκοντα εἰς μίαν πολιτικὴν, εἰς
μίαν θρησκευτικὴν, εἰς μίαν διεθνῆ οἰκονομικὴν
κοινωνίαν, εἰς μίαν ἐθιμοτυπικὴν κοινωνίαν. Πρέ-
πει νὰ φαντασθῇτε τὰς ποικίλας κοινωνίας τὰς
διαμορφουμένας ἐκ τῆς ιστορικῆς πραγματικότητος
ὡς κλάδους ῥόδου-μήδου ἑρριμμένους ἐπὶ μαῖας ἐ-
πιφανείας οὕτως ὥστε αὐταὺς καὶ πολλακῶς
νὰ ἀλληλοτέμνωνται. Περὶ αὐτῶν θὰ ἐμιλήσωμεν δι-
εξοδικώτερον παραματιδίτι.

Δεύτερον ἡ κοινωνία εἶναι εὐνόλον πράξε-
ων κοινωνικῶν ἐν τῇ ὁριστῇ ἐννοίᾳ, δηλαδή πράξε-
ων ὅπου ἡ εὐνηθὴς τοῦ ἑνὸς ἀτόμου καθίσταται μί-
σον διὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἄλλου. Μία
πράξις, ἡ ὁποία δὲν ἔχει αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικόν
οὐκ εὐδύκεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνίας. Φαντα-
σθῇτε εὐνόλον πράξιν, ὅπου ἡ μάστις πράξις δὲν ἐνρί-
σκεται εἰς ἀλληλεξάρτησιν πρὸς ἕτερον ἄτομον. Θὰ
ἀπειλῇ τὸ εὐνόλον τοῦτο μίαν πολλότητα μεμονω-
μένων χωριστῶν στοιχείων, οὐκ μίαν ἐνότητα, μίαν
κοινωνίαν.

Τρίτον καὶ κύριον ὁμοίως εἶναι τὸ κοινόν

νόημα τὸ διέπον τὸ εὐνόλον τῶν τοιούτων κοινωνι-
κῶν πράξεων. Συμφθῆτε πολλὰς πράξεις δημιουργ-
οῦσας πολλὰς μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἀλληλεξάρτη-
σεις, ἔχουσας ὅμως διαφόρους ἐν αὐτῇ κατευθύνει,
χωρὶς μανέν κοινόν σκοπὸν, χωρὶς κοινόν νό-
ημα. Πῶς θὰ διεκρίνοντο αὗται αἱ πράξεις ἀπὸ
τὴν ἀδιαφοροῦς συνέχου τῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι
ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἱστορίαν; Τί θὰ ἐξεκρίνει, τί
θὰ διέμειν, τί θὰ ἦναι εἰς κοινωνίαν τὰς πρά-
ξεις αὐτὰς; Τί θὰ τὰς ἦναι, ἂν δὲν ἔχον ἐν κοι-
νόν νοητὸν στοιχεῖον, ἵνα κοινόν σκοπὸν; Κοινόν
αἰσθητὸν στοιχεῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουν,
οὔτε καὶ ὁμοιογενὲς τοιοῦτον· γνωρίζομεν ἤδη
καὶ ἱστορίαν τὴν ἐπιροχνησαν καὶ τὴν ἀπυ-
ρον ποικιλίαν τοῦ αἰσθητοῦ στοιχείου. Ὡστε μέ-
νει κατ' ἀνάγκην μόνον κοινόν στοιχεῖον τὸ νόημα
ὁ σκοπός. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ οὐκ ἐκδιδέσμετον στοιχεῖον,
τὸ ὅποιον καὶ τὸ πρῶτον τὰς ποικίλας πράξεις δι-
αμορφῶναι εἰς κοινωνίαν, ὅπως τὸ νόημα ἐν αὐτῇ ἐν-
μεμειμένη πράξις τὰς ποικίλας ψυχοφυσικὰς ἐνερ-
γίας καθιστᾷ τὸ πρῶτον πράξιν, ὅπως τὸ ἐπιβτημα-
τικὸν νόημα καθιστᾷ τὸ πρῶτον τὰς ποικίλας
παραστάσεις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου κρίσιν καὶ γὰ-
ρ.

Βλέπτε πόσον εἶναι καθαρά καὶ πάντοτε
ὁμοιοτύπος καὶ ἀμειβνῆς ἡ λογικὴ μέθοδος τῆς συ-
θέσεως τῶν αἰσθητῶν ὑπὸ τῶν νοητῶν καὶ πόσον μᾶς
προσέχει εἰς τὴν ἐνδομηματοποίησιν καὶ τῶν θεμελι-
ωδεωτέρων ἐννοιῶν.

Οὕτω διαμορφοῦται ἡ κοινωνία ἐκ τῆς νο-

της ἐνότητος τῶν πράξεων καὶ ὡς τοιαύτη τίθε-
ται πρό τοῦ ὑπάτου νοήματος, τοῦ ἀπολύτου κριτη-
ρίου, τὸ ὅποτον δίδει μάθῃ πράξιν καὶ μα-
θησὶν ἀκολουθίαν καὶ μάθῃ ἐνόντων πράξεων. Γνωρίζο-
μεν ἤδη πῶς τὸ κριτήριον τοῦτο μᾶς ἄγει τὸ πρῶ-
τον εἰς τὴν ἀληθῆ γνώσιν τῆς πράξεως.

Ἀλλὰ τὸ ἀπόλυτον τοῦτο κριτήριον δὲν εἶναι
μόνον βάσις μεθόδου νοήσεως τῆς πράξεως καὶ οὖν
ἐπὶ τῆς κοινωνίας, εἶναι καὶ τὸ ἀπόλυτον πρῶ-
ταγμα, συμφώνως πρὸς τὸ ὅποτον πρέπει νὰ δια-
μορφοῦται ἡ πράξις καὶ βεβαίως καὶ ἡ κοινωνία.
Εἶναι ἐπομένως καὶ βάσις μεθόδου διαμορφώσε-
ως τῆς πράξεως αὐτῆς καθ' ἑαυτήν καὶ μόνον
ἀπὸ αὐτὴν δύναται νὰ μάθῃ ὁ ἄνθρωπος τί πρέπει
ἐκαστοτε νὰ πράττῃ. Ὡς τὸ ἀπόλυτον κριτή-
ριον ἐμφανίζεται καὶ ὡς ὑπάτος νόμος ρυθμίζων
τὴν πράξιν καὶ τὴν κοινωνίαν γενικῶς. Ὡς
τοιοῦτος δὲ ἀπευθύνεται πρὸς τὰ εὐτυχευτὰ ὄντα,
τὰ ὅποια δύναται καὶ ὀφείδουν νὰ ὑποταχθῶν
εἰς αὐτόν. Ἡ ὑποχρέωσις αὕτη τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸν
ὑπάτον νόμον, εἰς τὸ ἀπόλυτον δέον, λέγεται μα-
θημον. Καί εἴτε λέγουν οἱ φιλόσοφοι «ματ' ἀρετὴν
ζῆν» εἴτε «ματ' εὐσυνείνην» ἢ καὶ τὸ αὐτὸ ἐν-
νοοῦν: «πράττειν τὸ μαθημον».

Ποῖοι ὅμως εἶναι οἱ τρόποι μαθ' οὓς ἐπιτά-
σσεται τὸ μαθημον τοῦτο; Κατὰ ποίους τρόπους
παρουσιάζεται εἰς τὴν εὐτυχείαν τῶν πραττόντων
ὁ δίδων τὴν πράξιν νόμος, τὸ δέον;

Δύο μόνον εἶναι οἱ λογικῶς δυνατοὶ τρόποι
τῆς τοιαύτης ἐπετεργείας. Ἡ ἐκαστος ἄνθρωπος εἰς

ἐκαστὴν συμπεριμένην ἀρίστην θὰ συμμορφῶι τὴν ἰδίαν
τοῦ βούλῃν πρὸς τὸν ἀπόλυτον ἀντικειμενικόν νόμον, πρὸς
τὸ δέον, οὕτως ὥστε διὰ τοῦ ἰδίου ἐνεργούντος εὐτυχεύ-
τος νὰ καθορίζεται τί ἐν τῇ συμπεριμένῃ ἐνεργείᾳ
εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸ ἀπόλυτον κριτήριον, πρὸς
τὸ δέον. Ἡ σάβην οὐχί ἐν τῷ ἰδίῳ τῷ ἐνεργούντι εὐ-
τυχεύει καθορίζεται τὸ τί δέον γενέσθαι, ἀλλὰ ἔξω
αὐτοῦ ὑπὸ τρίτης βουλήσεως, οὕτως ὥστε εἰς τὴν δευ-
τέραν αὐτὴν περίπτωσιν ἄλλος ἐνεργεῖ καὶ ἄλλος εἶ-
ναι ὁ ὀρίων πῶς πρέπει ἢ ἐνέργημα νὰ διαμορφωθῇ.

Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ ἴδιος ὁ πράττων μα-
θορίζει τί εἶναι ἐκαστοτε σύμφωνον πρὸς τὸ δέον, ὁ ἴ-
διος, ἐλεύθερος ἀπὸ παντός ἐξωρισμοῦ ἐξαναγκασμοῦ, δι-
ατυποῖ τὴν ἀρχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξε-
λιχθῇ ἡ πράξις του, θέτει δηλαδή ὁ ἴδιος εἰς ἑαυτὸν
τὸν ἀναγκαστικόν νόμον. Εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν δὲν ἀ-
φίνεται ὁ πράττων ἐλεύθερος νὰ καθορίσῃ τὰ τῆς πράξε-
ως, ἀλλὰ ἔξωθεν τὸν καταλαμβάνει ἡ ἐπιταγὴ τοῦ δέοντος,
τοῦ νόμου καὶ παρὰ τρίτου τοιοῦτοτρόπως δέχεται
τὴν ἐπιταγὴν ἢ εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, δίδει ὁ ἴ-
διος εἰς ἑαυτόν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν φαίνεται ὁ
πράττων αὐτὸς ὁμοθετὴς τοῦ ἑαυτοῦ του. Εἰς
τὴν δευτέραν φαίνεται ἕτερος ὁμοθετὴς καὶ ἕτε-
ρος ὁ πράττων. Ἄφ' ἑνὸς ἔχομεν λοιπὸν αὐτόνομον
ρύθμωσιν τῆς πράξεως, ἀφ' ἑτέρου ἑτερόνομον ρύθμωσιν
αὐτῆς. Χαρακτηριστικὸν τῆς πρώτης εἶναι ἡ αὐτονο-
μία, τῆς δευτέρας περιπτώσεως ἡ ἑτερονομία.

Ἡ ἑτερονομία ὅμως ἔχει τοῦτο τὸ ἰδιότροπον. Ρυθμι-
ζουσα πράξιν κοινωνικὴν ἐν τῶν ἔξω χρειάζεται ὅχι
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ (Κ. Τσάτσου) ΦΥΛΛ. 6²²

μόνον τό πρῶτον ἄτομον ὡς καί ἐμῆτο, τό ἄποτον, μα-
τά τόν ὀρισμένον τῆς κοινωνικῆς πράξεως, χρησιμοποιοῦ αὐ-
τή ὡς μέσον, ἀλλά καί τρίτην τινα βούλησιν, ἐμῆν, ἢ
ὁποία θέλει ἐν τῶν ἔξω ρυθμίσει τήν κοινωνικὴν πρά-
ξιν, διότι τοῦτο ἀκριβῶς σημαίνει ἑτερονομία, ὅτι ἕτερος
εἶναι ὁ θέτων τόν νόμον καί ἕκτος ὁ πράττων.

Δύο εἶναι ἀναγκαῖα διὰ πᾶσαν κοινωνικὴν πράξιν
τό πρῶτον ἄτομον καί τό τιθέμενον ὡς μέσον διὰ τόν
ὑπό τοῦ πράττοντος ἐπεδωκόμενον σκοπόν. ἀλλά ὅταν
αὐτονομία ἑτερόνομος ρύθμις εἶναι ἀναγκαῖον καί
ἕν τρίτον πρόσωπον ἀκόμη ἐμῆτο τό ἄποτον ὡς ἕτερον ἐν
τῶν ἔξω θέλει καθορίσει τήν ματεύθυνσιν τῆς πράξε-
ως, θέλει διαλυθῇ τό δέον γενέσθαι. Τό τρίτον τοῦ-
το ἄτομον διατυπῶν ἐπιταγήν, εἰς ἣν πρέπει νά ὑπο-
ταχθῇ τό πρῶτον ἄτομον, τιθεῖ πρὸς αὐτό εἰς σχέσει
ἐξουσιάζει. Ὁ ἐπιτάσσων ἐξουσιάζει τοῦ ἐπιτασσόμε-
νου. Ἡ ἐξουσία αὕτη συνίσταται εἰς τό ὅτι ὁ ἐξουσιάζ-
ων διατυπῶν ἐπιταγαίς, ταῖς ὁποῖαις ὄχι ἐντελεῖ ἀλλά
πρέπει νά ἐντελεῖ ὁ ἐξουσιάζομενος. Ἡ ἐξουσία δὲν
συνίσταται ἐσόμενος εἰς τό ὅτι ἐμῆτο πού ἐπιτάσσεται
ὑπό τοῦ ἀπολύτου δέοντος, καί ὑπό τοῦ τρίτου τοῦ ἐν
τῇ συζητημένῃ περιόδῳ διαλυοῦντος τό ἀπόλυ-
τον δέον, πραγματικῶς ἐντελεῖται, ἀλλά εἰς τό ὅτι πρέ-
πει νά ἐντελεῖται, ὅπως πρέπει γενικῶς πᾶσαν πράξιν νά
τήν διέρη τό ἀπόλυτον δέον. Ἐντὺ οὖν εἰς τὴν αὐτο-
νομίαν τὴν πρὸς τό ἀπόλυτον δέον σύμφωνον ματεύθου-
σιν καθορίσει διὰ τῆς ἰδίας συνειδήσεως, διὰ τῆς ἰδίας
κρίσεως ὁ πράττων, εἰς τὴν ἑτερονομίαν αὐτὸς ὁμα-
θορισμός συντελεῖται οὐχὶ ὑπό τοῦ ἰδίου πράττοντος, ἀλ-
λὰ ὑφ' ἑτέρου τινος. Καί εἶναι εὐνόητον ὅτι αὐτὸς ὁ

ἕτερος ἐφ' ὅσον διατυπῶν τό ἀπόλυτον τοῦτο δέον, αὐτὸς
τό ἄποτον αὐτὰ πράξεις πρέπει νά συμμορφοῦται, ἐξου-
σιάζει καί αὐτὸς πράττοντος. Ὡστε ἡ ἑτερόνομος
ρύθμις τῆς κοινωνικῆς πράξεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς
τὴν αὐτονομίαν, ἔχει μόνον ἀδαιτιῇ τρίτον πρόσωπον,
ἀλλὰ προσδίδει ἐν τούτῳ ἐξουσιαστικὴν θέσιν κατέν-
αντι τῶν πραττόντων.

Ἐντοφον κοινωνικῶν πράξεων τό αὐτὸ ἔχουσιν νό-
ημα, ἀποτιθεῖ τὴν κοινωνίαν. Ὅθεν ὅτι ἰσχύει διὰ
τὴν μεμνημένην πράξιν, πρέπει νά ἰσχύῃ καί διὰ τὴν
κοινωνικὴν. εἶναι δυνατὴ ἐσόμενος καί ἡ αὐτονομία
καί ἡ ἑτερόνομος ρύθμις αὐτῆς. Εἰς τὴν αὐτονομίαν
ρυθμιζομένην κοινωνίαν ἑαυτὸς πράττων θέτει ὁ ἴδιος ἐ-
αυτῷ τὸν ἀποδουθητὸν νόμον, τὸν ἐκφράζοντα τὴν
κατεύθυνσιν τῆς σύμφωνον πρὸς τό ἀπόλυτον δέον,
ἐν τῇ συζητημένῃ περιόδῳ. Εἰς τὴν ἑτερονομίαν
ρυθμιζομένην κοινωνίαν ἑαυτὸς πράττων δέχεται παρ'
ἑτέρου τὸν καθορισμὸν τῆς ἀποδουθητίας κατεύθυν-
σεως τῆς συμπεριφορῆς πρὸς τό ἀπόλυτον δέον. Οὕτως
εἶναι νοηταὶ αὐτονομία ὡς καί ἑτερονομία ρυθμι-
ζομένη κοινωνία. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἑτερόνομος κοινωνί-
αι διαμορφοῦνται εἰς σχέσεις ἐξουσιάζει, δυνάμεθα
νά ὀνομάσωμεν αὐτάς καί ἐξουσιαστικὰς κοινωνίας.

Διὰ τί οὖν αὕτη ἡ διπλὴ ρύθμις; Καί διὰ
νά εἶναι ἐπικρατέστερη τὴν ἐκρηγνυμένην μου διατύ-
πωσιν, διὰ τί νά ἐπιτάσσεται μαρὰ δύο τρόπους τό κα-
θῆκον καί νά παρουσιάζεται μαρὰ δύο τρόπους εἰς
τὴν συνείδησιν τῶν πραττόντων τό ἀπόλυτον δέον;

Διὰ τί δὲν ἐκδηλοῦν τὸν μαρτυρῶν τρόπον;
Βεβαίως τό ἰδανικόν εἶναι ἢ το ἢ αὐτονομία ρύθμι-

εις. Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, ἐλευθέρως πράττων γὰρ μα-
 θορίξῃ καὶ διὰ τῆς ἰδίας κρίσεως τὴν ματεύθυνσιν
 τῆς πράξεώς του. Ἄλλὰ ἄνθρωποι ἔχοντες ψυχικὴν δύ-
 ναμιν ταύτην, ὥστε γὰρ αἰρῶνται ὑπεράνω τῶν στι-
 γμαίων ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθῶν καὶ γὰρ δύναν-
 ται γὰρ ἔχουν ἰδίαν δύναμιν συνείδησιν τοῦ ἠπολαύ-
 τεύθουσιν τῆς ἐνεργείας των θὰ ἔχη ἀντικειμενικὸν
 κῆρος καὶ ἀξίαν, διότι θὰ εἶναι σύμφωνα πρὸς τὸ ἀ-
 πόλορον δίκαιον, τοιοῦτοι ἄνθρωποι εἶναι προφανῶς ἐξ-
 αίρετοι. Μία κοινὴ δὲ δὲν ἀσπασίξεται ἀπὸ
 τὰς ἐξαιρέσεις αὐτὰς, ἀλλὰ ἀπὸ ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι
 μόνον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ὀλίγων ἐκμετῶν ὑποκύνει, ἢ
 ἂν θίξω τρίτων προσώπων, ἀνεπιρεάδων ἐν ἑμα-
 στη συγκεντρωμένη περιστώσει, εἶναι ἱκανοὶ γὰρ βαδι-
 σουν τὸν ὀρθὸν δρόμον. ὥστε ἡ ἑτερόνομος ρύθμις
 εἶναι ἀναγκαία λόγῳ τῆς ἀτελείας τῶν ἀνθρωπίνων βου-
 λήων καὶ τῶν συνειδητῶν προκειμένων περὶ κοινω-
 νικοῦ βουλότου. Ἄλλὰ δύναται γὰρ συνυπάρχει καὶ ἡ αὐ-
 τόνομος ρύθμις ὅχι μόνον διότι αὕτη εἶναι ἡ ἀνω-
 τέρα κατ' ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ διότι ὅσον ἀτελεῖ καὶ
 πεινχρὰ ψυχικῶς καὶ ἂν εἶναι τὰ ἀνθρώπινα ὄντα, πάν-
 τοτε γιγνῶνται μεταξὺ αὐτῶν δύναται στιγμαί ἐξαρ-
 τῶν, ὅπου ἡ αὐτόνομος ρύθμις ὅχι μόνον ἵπαραν
 ἀλλὰ καὶ διότι ἵπαραν, αὐξάνει τὸ ἀνθρώπινον
 κῆρος, τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν. ὥς πρὸς τὰ κοινω-
 νικὰ βούλα ὅμως, ὅσον θὰ ὑπάρχει ἐν τῇ ζωῇ ἀγῶν
 πνεύματος καὶ ὕλης, ἐλευθερίας πνευματικῆς καὶ ὕλι-
 κῆς ἀναγκαιότητος, ὅσον θὰ ὑπάρχουν ἄτομα ἀνί-
 κηνα γὰρ ρυθμίσουν αὐτονομῶς τὰς πράξεις των, ἐπὶ
 τοσοῦτον θὰ ὑπάρχει καὶ ἑτερόνομος ρύθμις τῆς κοι-

νωνίας. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἀγῶν ὕλης καὶ πνεύματος,
 ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας, αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν
 οὐσίαν τῆς ἱστορίας. ὥστε ὅσον ἔχομεν ἱστορίαν ἐπὶ
 τοσοῦτον θὰ ἔχωμεν καὶ ἑτερόνομον ρύθμιν τῆς
 πράξεως. Καὶ ὅπως ἔχει ἡ ἱστορία ὡς συνολικὴν προ-
 πάθεια τοῦ ἀνθρώπου ἀπόλυτον ἀξίαν, τὴν αὐτὴν
 ἔχει ἀξίαν καὶ ἡ μετ' αὐτῇ ἀρρήκτως συνδεδεμένη
 ἑτερόνομος ρύθμις. Ἡ αὕτη εἶναι ἡ ἀνάγκη, αὕτη
 εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἑτερονόμου ρυθμίσεως. Ὁ ἀνθρω-
 πος χρειάζεται τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, ἥ ἐν αὐτῇ καὶ
 δι' αὐτῆς, ἡ δὲ κοινωνικὴ ζωὴ, ὅπως ἐμφανίζεται ἐν
 τῇ ἱστορίᾳ, χρειάζεται τὴν ἑτερόνομον ρύθμιν,
 μετ' ἄλλους λόγους τὴν ἐξουσιαστικὴν ρύθμιν. Ἡ ἱ-
 στορικὴ πραγματικότης εἶναι ἀρρήκτως συνυφα-
 σμένη μετ' τὴν ἐξουσιαστικὴν κοινωνίαν. Ἀλλὰ καὶ
 ὡς εἴπομεν δὲν ἀπομαίει καὶ τὴν μετ' ἐξουσιαστικ-
 ῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τὴν αὐτονομῶς ρυθμιζο-
 μεν. Ἐνθυμεῖσθε ὅτι τὰς διαφορὰς εἰς τὴν πραγμα-
 τικότητα διαμορφούμεναι κοινωνίας παρίσταται
 πρὸς σφαιραχῶς καὶ ἀταίητως διασταυρούμεναι κώ-
 μλους, εἰς πολλοὺς τῶν ὁποίων δύναται γὰρ ἀνῆλθῃ
 τὸ αὐτὸ ἄτομον, δεδομένου ὅτι αἱ πράξεις ἀποξε-
 λούν τὴν κοινωνίαν καὶ εἶναι δυνατόν τοῦ αὐτοῦ
 ατόμου ἡ μία πράξις γὰρ ἀνῆλθῃ εἰς ἕνα κοινω-
 νικὸν κῆρον καὶ ἡ ἄλλω εἰς ἄλλον. Ἐπομένως
 κώμλων τούτων δύνασθε ἴδω γὰρ φαντασθῆτε ἄλ-
 λους μὲν αὐτονομῶς ρυθμιζομένους, ἄλλους δὲ ἑτερονό-
 μως καὶ οὕτω δύναται καὶ πρῆναι γὰρ συνυπάρχει ἑ-
 τερονομία καὶ αὐτονομία.

Διὰ τὴν πλησιέστεραν ὁμῶς μετανόησιν τῶν

δύο αὐτῶν ταῖς τῶν κοινωνικῶν ἀρχαίων,
τὸ μῦρον καὶ προέχον εἶναι καὶ διαπιστώσεται, ὅτι
πρόκειται περὶ τῶν δύο λογικῶς μόνων δυνατῶν
τρόπων ρυθμίσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Οἷον δὲ
ὥστε τρόπους καὶ ἂν ἀναλογισθῇτε, θαὶ ὑπάρχον-
ται εἰς μίαν τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν. Δὲν ὑ-
πάρχει τρίτον. Πρόκειται ὅθεν περὶ διακρίσεως ἀπο-
λύτου ἰσχύος, ἀπολύτου μύρους. Καὶ ὅπως τὸ εἶναι τῆς
ρυθμίσεως τῶν κοινωνικῶν πράξεων ἔχει ἀπόλυ-
τον ἀξίαν καὶ μύρος ἀντικειμενικόν, τὴν αὐτὴν
ἀκριβῶς ἰσχὺν ἔχον καὶ οἱ δύο λογικῶς ἀναγ-
ματικοί τρόποι τῆς ρυθμίσεως αὐτῆς. ὥστε εὐρίσκου-
μεθα πρόνοημάτων ἀπολύτου ἀξίας, ἀπολύτου
μύρους. Καὶ ἤδη ὅτι γνωρίζετε τὴν λογικὴν οὐ-
σίαν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, δύναμαι καὶ εἰς ταῖς
ἀπομαλύψω καὶ καὶ εἰς ταῖς ὀνομάσω.

Ἡ αὐτόνομος ρύθμις τῶν κοινωνικῶν πράξε-
ων λέγεται ἠθική, ἡ ἑτερόνομος ρύθμις τῶν
κοινωνικῶν πράξεων λέγεται δίκαιον.

Ἡ αὐτοτόμως ρυθμιζομένη κοινωνία ἀποτι-
λεῖται τὴν ἠθικὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἑτε-
ρονόμως ρυθμιζομένη κοινωνία ἀποτελεῖ τὴν πο-
λιτικὴν κοινωνίαν. Τὸ δὲ σύνολον τῶν ἐξου-
σιαστικῶν πράξεων τῶν ἑτερονόμως ρυθμιζουσῶν μι-
αν κοινωνίαν λέγονται πολιτεία.

Ἦτοτε ἀπὸ μίαν τόσον μεγάλην μυθωπε-
νὴ μίνην εἰς αὐτὴν ἀδύνητα, ἐλπίζω αἰετός, με-
χρι τῆς θεμελιώδους ἐννοίας, περὶ τὴν διαφώτισιν τῆς
ἐποίας, θαὶ ἀποχρησθῶμεν κατὰ τὴν ἐφετηνὴν περί-
οδον. Ἐννοεῖτε ὅμως ἤδη ὅλοι, ὅτι μόνον μέν-

αν αὐτοτῶς ἐπιβλημονικὴν καὶ μίαν μέχρι μο-
νοτονίας ἀτέλειως λογικὴν θεωρεῖται εἶναι δυ-
νατόν καὶ ὑποβληθῇ σοβαρῶς καὶ ἀμειλιχῶς
ἢ ἀπόλυτος ἀξία τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου,
τὴν ἐποίαν εἰς τὸ πρῶτον μάθημα ὑπεσχεθήντα
εἰς ἀποδύξω καὶ ἢ ἐποίαν εἶναι προϋπόθεσις
πάντης σοβαρᾶς ἀπαχορήξεως μετὰ αὐταῖς.

Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ φιλόσοφος Fichte, μό-
νον μεταξὺ ἀνθρώπων γίνεται ἄνθρωπος. Καὶ λέγων
ἄνθρωπος ἐννοεῖ τὴν ἐλευθέραν, τὴν συνειδητὴν
προσωπικότητα, τὴν προσωπικότητα τὴν ἔχουσαν
τὴν συνείδησιν τῶν ἀπολύτων ἀξιών, τῶν ἰδεῶν, καὶ
δυναμικὴν καὶ κατευθύνει τὰς πράξεις αὐτῆς ἀντι-
θέτως πρὸς τὰς παρωθηθείς τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ
συμφώνως πρὸς τὰς νοητάς, τὰς ἀπολύτους αὐταῖς ἀ-
ξίας. Τῷ ὅτι ἡ προσωπικότης ἀπαρτίζεται τὸν ἀν-
τικειμενικὸν αὐτῆς εἰς ἑτέραν, προϋποθέτει τὴν
ὑπαρξίν κοινωνίας. Δὲν ἐννοεῖ δι' αὐτοῦ, ὅτι αἱ
πνευματικαὶ ἀξίαι εἶναι ἔργον τῶν πολλῶν, οἱ δὲ
ἐμφανισόμενοι ὡς δημιουργοὶ εἶναι ἀπλῶς μία ἀ-
ναγκαῖα ἐμφανίσις τῆς πολλότητος ταύτης, ἀπόρροι-
ατοῦ τοῦ περιβάλλοντός των. Μόνον οἱ ὀλίγοι, οἱ ἐ-
λάχιστοι εἶναι δημιουργοί, ὅχι μετὰ τὴν ἐσθήθειαν,
ἀλλὰ συνηθροῦν μετὰ τὴν ἀντίδρασιν τῶν συγχρό-
νων των. Ἄν ὅμως οἱ ἐλάχιστοι σύγχρονοι εἶναι
ἐχθροὶ τοῦ δημιουργοῦ, ἢ ἱστορία ὡς ὁλόκληρος τοῦ δι-
καιῶν καὶ συνδέει τοὺς ματὰ χρόνον μεχωρισμένους
διὰ μίαν ἀδιασπαστοῦ καὶ ἀλλοπαρήλου πνευματικῆς
ἐκπαιδεύσεως. Ἡ πνευματικὴ δημιουργία χρειάζεται

μὴν ἔχουσιν χρόνου, τὴν ὁποίαν ὁ ἀτομικὸς βίος
δὲν μένεται. Χρειαῖται ἔτι ὀρίσονται, μὴν
ἀντήχησιν, τὴν ὁποίαν μόνον ἡ πνευματικὴ ἐ-
πιμοιωνία τῶν ἀνθρώπων παρέχει. Τὸ "ἐγὼ"
διὰ τὰ εἶναι πληρὴν χρειάζεται τὸ "οὐκ". Ἡ μοι-
ωνία ἐν τῇ ἱστορικῇ τῇ ποσειάσει εἶναι τὸ ἐ-
δαφος τῆς πνευματικῆς δημιουργίας καὶ ὡς τοιαύ-
τη ἔχει ὅσον ἀξίαν καὶ τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ὡραῖ-
ον καὶ τὸ θεῖον, διότι μόνον ἐν αὐτῇ ἐπαλη-
θεύονται ταῦτα καὶ πραγματοποιοῦνται.

Πάντες σωματικῆς δημιουργίας ἐροῦσάθε-
οις εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἀφ' οὗ ἡ μοιωνία
εἶναι ἀποσάφους εὐαγγελίας σωματικῆς δημιουρ-
γίας, ἀκοιδοῦν ὅτι πρέπει ἡ ἐλευθερία αὐτὴν νὰ
ὑπάρχῃ καὶ ἐν τῇ μοιωνικῇ ζωῇ καὶ ἐξοχὴν
καὶ ὁρῶν νὰ ἔχῃ ἀσάβητον ἀξίαν πᾶσα ἀρχὴ
διαφυλάττουσα τὴν ἐν αὐτῇ ἐλευθερίαν ταύτην.

Ἐντὸς τοῦ ἀγῶνος κατὰ τὴν φύσιν, ὅστις
μόνον ὑπὸ ὅσον ἐνεστὶ ἐνδοτέρων ὁμαδῶν διεξά-
γεται νικηφόρος, καὶ ἐπιβάλλεται καὶ οὕτως
πρὸς διατήρησιν τῆς δημιουργικῆς ἐλευθερίας, τοῦ
προστέταται καὶ ἡ σωματικὴ ἐπιμοιωνία εἰς νέαν
δύναμι ἀσπληρωτικὴν τοῦ πνεύματος.

Διὰ τὰ σαρξίχη ὅμῃ τοιαῦτα ἀγαθὰ ἡ
μοιωνικὴ ζωὴ πρέπει ἡ ἐσαυτῇ τῶν ατόμων ὀχιμό-
νον νὰ μὴ θίγῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνυψοῖ τὴν ἐλευ-
θερίαν αὐτῶν. Χρειαῖται μία τάξις πραγμάτων,
ἥτις νὰ διασφαλίξῃ τὰ ἀτομικὰ πρωτίστως ἀπὸ προε-
βολαῖς ἑτέρων ατόμων, θεγνύσας τὴν ἐλευθερίαν τῆς
συνειδήσεως τοῦ ἐνεργεῖαι. Χρειαῖται καὶ μία τά-

ξις πραγμάτων ἐαδίξουσα περαιτέρω καὶ καθοδηγούσα
τὸ ἀτομικὸν εἰς τὴν προάσπειν αὐτότων ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ συν-
εἶναι μειωτικῶν τῆς ἐλευθερίας τοῦ δοσάμεν, εἰς τὴν
ἀμυναν τοῦ μὴ πτωματισμοῦ, ἀλλὰ ὕψιμος ἑαυτοῦ τοῦ κατὰ
τῶν πειρασμῶν τῶν παρωθούτων εἰς τὴν παραθίσειν τῆς
κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Χρειαῖται τάξις πραγμάτων ρυθμι-
ζούσα τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν τῶν ατό-
μων. Μία τοιαύτη τάξις πραγμάτων θὰ ἔχῃ ἀπόλυτον ἀξίαν
καθ' οὗ θὰ ἦτο ἡ πρώτη προϋπόθεσις τῆς ἐλευθερίας τῆς
προσωπικότητος, δι' ἧς καὶ μόνον γεννᾶται, ὅτι ὑπαίρχῃ
ἀξίαν ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἐνθυμεθε ὅτι διὰ τὰ ἀπομυρῶμεν τὸν σχετικισμὸν
καὶ τὸν εὐδαιμονισμὸν τῶν σοφιστῶν ἐδείξεν ἄθεμελιώδως
τὴν ὑπαρξίν τοῦ νοητοῦ κόσμου, ὁ ὅποιοι μὴ ὑποτεταγμένους
εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς αἰτίας, ἀπορ ὁ αἰσθητός, καθί-
σταται ἡ αἰτία τῆς ἐλευθερίας. Εἰδομεν ὅτι ἡ πρᾶξις καὶ
ἡ κοινωνία ὡς σύνολον πράξεων δὲν ἀνήκει εἰς τὸν αἰσθητὸν
κόσμον ἀλλὰ εἰς τὸν ἱστορικὸν κόσμον, τὸν μυστικὸν κόσμον, ὅπου
συνυφαίνεται εἰς διαρκὴ ἀγῶνα τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ νοητὸν στοι-
χεῖον καὶ ὅπου διὰ τοῦ νοητοῦ αὐτοῦ στοιχείου ἡ ἐλευθερία εὐρί-
σκει τὸ ἐδαφος τῆς πραγματοποιήσεώς της, ὅπως καὶ ὅλα
αἱ ἀπόλυτοι ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι ἐξ αὐτῆς καὶ δι' αὐτῆς ὑπάρ-
χουν. Διὰ τὰ ὑπάρξῃ ὅμως εἰς τὴν ἱστορίαν ἡ αἰμῶν κοινω-
νία, ἡ ὅποια δὲν εἶναι παρὰ μία στιγμή τῆς κοινωνίας, ἡ
ἐλευθερία τῆς πράξεως χρειάζεται νὰ ἔχῃ ἡ κοινωνία αὐτὴ
ὡς ὕψιστον σκοπὸν τὴν διαφύλαξιν καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἐλευ-
θερίας ὅλων τῶν ατόμων, διότι ὅλα ὡς ἀνθρώπινα ὄντα ἔχουν
τὴν δυνατότητα τῆς ἐλευθέρως πράξεως. Χρειαῖται ὡς εἶπο-
μεν τὴν ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθε-
ρίαν. Τὸ δίμακρον διαφυλάσσει τοὺς κόμβους τῆς ἐλευθέρως ἐνερ-

γυίας τῶν ατόμων ἀπὸ τῶν προσβολῶν τῶν ἐξ ἄλλων ατόμων προερχομένων. Ἡ ἠθικὴ ἐκδύουσα περαιτέρω εἰς τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐλευθερῶν καὶ τὴν βούλησιν αὐτοῦ, ἐπιτάσσουσα αὐτῇ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἰδίας ἐνέργειας, ἀπὸ παντὸς ὑλισμοῦ δάρου τίνοντος γὰρ θίξῃ τὸν σεβασμὸν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Θέτουσα σκοπὸν καὶ νόημα τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τριαντῆς ἐλευθερίας, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τάξις ἔχον ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἔτσι στοιχεῖα θεμελιώδη τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἠθικὴ τάξις ἐπιβάλλει εἰς τὰ άτομα ὅχι μόνον πράξεις διαφυλάσσουσας τὴν κοινωνικὴν ἐλευθερίαν ἐν τῷ πρῶτῳ ἐνός ἐκάστου ατόμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν, τὴν καλὴν θέλησιν πρὸς διαφύλαξιν τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς καὶ ἀναγκάζειν τῆς τάξεως, ἡ ὅποια τὴν ἀναγκάζει. Δὲν πρόκειται μόνον ἡ πράξις, ἀλλὰ θέλει καὶ ἡ πληρὴ αὐτῆς ἡ θέλησις γὰρ εἶναι υποτεταγμένη εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς θεμελιούσας τὴν κοινωνικὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἠθικὴ τάξις θέλει, ἡ πράξις γὰρ ὁδηγεῖται ἀπὸ αὐτῆς τὴν καλὴν θέλησιν, θέλει αὐτὴν τὴν καλὴν θέλησιν γὰρ εἶναι ὁρμητικὴ τῆς πράξεως καὶ συνεπὲς τῇ κοινωνίᾳ ὁλοκλήρου. Τὸ δίκαιον ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν καλὴν θέλησιν. Δὲν ενδιαφέρει διὰ τὸ ἡσυχῇ πράττειν κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τοῦ καὶ ἀρκέσει εἰς τὸ ἀνεκτελεσθῆναι πράξεις ἐλευθερίας καὶ ἐμφοδιζονται πράξεις, εὐχόμενοι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁφείδον ὅμως τὸ δέον αὐτοῦ ἀγνοεῖ τὴν ἐσωτερικὴν πληρὴν τῆς πράξεως ὡς ὁδηγήτριαν δύναμιν αὐτῆς, κατ' ἀνάγκην δὲν θά ἐξαρτῆται ἀπὸ τῆς ατομικῆς βούλησιν τὴν ρύθμισιν αὐτῆς, ὅπως ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ θά ἀναφερθῇ εἰς βούλησιν ἑξω τοῦ ατόμου κυμένην καὶ αὐτὴν θά μεταστῇ ρυθμιστὴν τῶν ατομικῶν πράξεων. Ἡ μὲν ἠθικὴ ἀφήνει ρυθμιστὴν τῆς πράξεως τὴν καλὴν θέλησιν τοῦ ατόμου, δηλαδή τὸ ἴδιον τὸ άτομον, τὸ ὅποσον οὕτως ἐνεργεῖ ἠθικῶς, ἐνεργῶς αὐτονομῶς. Τὸ δὲ δίαιον

θέτει ρυθμιστὴν τῆς πράξεως ἑτέραν θέλησιν ἑξω τοῦ ατόμου κυμένην, τὸ ὅποσον οὕτως, ἐνεργεῖ κατὰ δίαιον, ἐνεργῶς ἑτερονόμως. Ἡ αὐτονομία εἶναι οὐσία τῆς ἠθικῆς, ἡ ἑτερονομία οὐσία τοῦ δίαιου. Ἀμφοτέρων δὲ κοινὸν νόημα εἶναι ἡ διαφύλαξις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐν κοινωνίᾳ βιούντων καὶ εἰς κατὰ τὴν ἐν κοινωνίᾳ συμβίωσιν αὐτῶν, ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ ἀνάπτυξις τῆς βίσεως ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ ἰστορία τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἑπάρξις δύο ὁδῶν, διὰ τὰς ὁδούς, πρὸς διατήρησιν τῆς κοινωνικῆς ἐλευθερίας, δικαιολογεῖται ὡς ὡς ἐξ ἡγήσας ἡδὴ ἀπὸ αὐτῆς τὴν φύσιν τῆς ἱστορίας. Πραγματικὴ ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει παρά ὅταν εἶναι ἠθικῶς ἐνδεής, συνεπὴς. Μόνον ὅταν ἡ συνεπὴς εἶναι ἐλευθερία καὶ πληρωμένη ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον ἀξίαν τῆς κοινωνικῆς τάξεως, εἶναι ἡ δύναμις αὐτῆς ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ δημιουργικὴ. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ὑπάρχη ἡ ἠθικὴ τάξις ὡς ἡ κυρίως ἐπιτάσσουσα τὴν διαμόρφωσιν τῶν συνεπείδων εἰς τὸν ὅσον ὥστε πᾶσαι αἱ πρὸς ἑτέραν ἀνθρωπίνην ὑπάρξιν σχέσεις γὰρ διαπρίωνται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ ἡ ἠθικὴ θέλουσα τὴν ἐλευθερίαν τὴν οὐσιαστικὴν τοῦ συνεπείδου, ἀπομαλύνει πᾶσαν ἐν τῶν ἑξῶ ἐπιβολὴν ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἀφήνει αὐτὸ ρυθμιστὴν τῆς μεταστάσεως. Ἀλλὰ ἡ αὐτονομία διὰ τὴν ὑπάρξιν μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ χρειάζεται καὶ πράγματι ἀπολύτως ἐλευθερίας συνεπείδου τῶν πολλῶν, ἐν ᾧ τουναντίον ἡ ἱστορία γινώσκει κυρίως συνεπείδους ἀγωνιζομένας μετὰ ὅσον καὶ πνεύματος, μετὰ ὅσον ἐλευθερίας καὶ ἀνελευθερίας. Διὰ αὐτὸ εἶναι καὶ ἡ αὐτονομία ἀνεπαρκὴς καὶ χρειάζεται τὸ δίαιον, τὸ ὅποσον μὴ στηρίζομενον ἐπὶ τῆς καλῆς θελήσεως, ἔχον μάλιστα ἐπ' ὅσον τοῦ τὴν δυνατότητα τῆς ἀνελευθερίας, θεμελιωδῶς ἑξῶ τῶν ατομικῶν

βουλήσεων τὴν ρύθμιν τῆς κοινωτικῆς ταΐσεως.

Καὶ βεβαίως δὲν ἐπείνεται τὸ δίημα ὡς ἡ ἡθιμὴ ἐπὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, εἴμη ἐφ' ὅσον χρειάζεται δια' τὰ εὐρεθῇ τὸ νόημα τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἐνεργείας, δὲν διασφαλίζει ἐσωτερικὴν τινὰ ἐλευθερίαν, ἀλλὰ μόνον ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν, ἀπομρούων τὰς ἐν τῶν ἔξω προσβολὰς ἀπὸ τῶν ἄλλων ἀλόμων ἀποερχομένας. ὅταν ἂν θέλων μακρὰ τοῦτο ἡσθενοσ ἀξίας ἀπὸ τῆς ἡθικῆς, ἀλλὰ ἀδιασπάστως συνυφασμένον μὲ τὴν διάμεσον φύσιν τῆς ἱστορίας. ἔχει ὅθεν καὶ ἡ ἱστορία ὡς ἐνλαῖον σύνολον ἀξίαν.

Τὸ δίημα δὲν ἔξω καὶ ὑπεράνω τῶν ἀτομικῶν βουλήσεων τὴν ρυθμιστικὴν τῆς ταΐσεως, κατὰ τὴν ἀπαιτῆ ὅπως εἰς αὐτὴν ὑποτάσσονται αἱ ἀτομικαὶ βουλήσεις, ὅπως αὐταὶ συνδέονται πρὸς αὐτὴν μέχρ' ἐξουσιάζουσιν. Ἐν τῇ φύσει τοῦ διμαίου ἔγχειται ἡ ἀνάγκη μιᾶς βουλήσεως ἐξουσιάζουσιν τῶν πράξεων τῆς ἀνθρωπίνης κοινωτικῆς. Ἡ ἐξουσία αὕτη πρέπει νὰ εἶται πραγματικὴ ἐξουσία, καὶ εἶναι ἱστορικὸν γεγονός. Διὰ τὰ εἶναι ὅμως τοιαύτη, πρέπει καὶ ἐνσωματωθῆναι εἰς ἱστορικὰς ἐξουσιαστικὰς πράξεις. Αἱ ἐξουσιαστικαὶ αὐταὶ πράξεις πρέπει καὶ ἔχουν τὴν δύναμιν καὶ διαμορφῶναι τὰς ὁρέσεις καὶ τὰς ἐπαίτας ἐξουσιάζουσιν κατὰ τρόπον, ὥστε καὶ προσπίπτει ἡ ἐλευθερία τῶν ἐμάλιστα ἐξουσιαστικῶν, πρέπει καὶ ἔχουν τὴν δύναμιν καὶ ἐξαναγκάζουσιν τοὺς ἐξουσιαστικῶν εἰς ἀμειβάτον σεβασμὸν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. ὥστε ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁ ἐξαναγκασμός ἐστὶν στοιχεῖον πάσης ἐξουσιαστικῆς πράξεως. Σύνολον ἐξουσιαστικῶν πράξεων ἔχουσιν τὸ αὐτὸ νόημα καὶ ἀποτελοῦσιν ὡς ἐν τούτῳ ἐνό-

τητα ἀποτελεῖ τὴν ἐξουσιάζουσαν πολιτικὴν κοινωτικὴν. Τὸ σύνολον δὲ τῶν ἐξουσιαστικῶν καὶ τῶν ὑποτακτικῶν κοινωτικῶν πράξεων ἀποτελεῖ τὴν πολιτείαν.

Πράξις εἶναι ἡ ψυχοφυσικὴ ἐνέργεια ἡ διαμορφουμένη ἀπὸ ἑνὸς ἢ ἑσῶτος σκοποῦ, ἀπὸ ἑνὸς νόημα. Κοινωνικὴ πράξις εἶναι ἐμὴν ἡ ὅποια ταῖς ἐτέραν συνείδησιν ὡς μέσον ἢ σκοπὸν αὐτῆς.

Κοινωνία εἶναι σύνολον κοινωτικῶν πράξεων ἔχουσιν κοινὸν νόημα, κοινὸν σκοπὸν ἢ ἄλλως κοινὴν μαζεύθουν.

Πολιτεία εἶναι ἡ κοινωνία ἡ ρυθμιζομένη ἑτερονόμως δηλαδὴ ἡ κοινωνία ἡ διαπομένη ἀπὸ μιᾶς ἐξουσίας, ἥτις ρυθμίζει τοὺς μέλους ἐλευθερίας τῶν ἀτόμων.

Διαβλέπεται ὅτι ὅταν αὐταὶ αἱ ἔννοιαι βάλω ἔχουν τὴν ἔννοιαν τῆς πράξεως, ὅτι εἶναι πλοῦσι πράξεων. Ἡ δὲ πράξις, μαθὼς ὡς ἐτόνισα, δὲν εἶναι αἰσθητὸν τι ὑπαρξέμενον εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς αἰτίας, ἀλλὰ μεμῆν ἔξω τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἔχει τὴν δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐλευθερία δὲ οὕτω βάθρον τῆς πνευματικῆς ζωῆς, οὕτω μαθη ἀπολύτου ἀξίας, πραγματοποιεῖται διὰ τῆς πράξεως, διὰ τῆς κοινωνίας καὶ διὰ τῆς πολιτείας. Ἐν αὐταῖς, καὶ μόνον ἐν αὐταῖς, πραγματοποιεῖ ἡ συνείδησις τοὺς ἀπολύτους ἀξίας τῆς ἐπιτελήσεως, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας καὶ αὐτῆς ἀμόνη τῆς ἡθικῆς. Ἡ ἱστορία, ἡ ὅποια ματὰ τὸ πλεῖστον δὲν εἶναι σαρὰ ἡ κοινωνία ἐν τῇ χρονικῇ τῆς προεμεταίε, ἀκριβῶς διαφέρει ἀπὸ τὴν φύσιν διότι εἶναι πράξις, εἶναι. Δηλαδὴ καὶ αἰσθητὴ ἀλλὰ καὶ νοητὴ ζωὴ, ζωὴ ἐνέχουσα τὴν δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας καὶ ματ' ἀπολογεῖται τῆς πραγματοποιήσεως τῶν ἀ-

σωλύτων ἀξιών. Ἀλλὰ ἀποῤῥοθέως τῆς ἐλευθερίας τῆς δημιουργικῆς τῶν ἀξιών εἶναι ἡ κοινωρία καὶ δὴ ἡ πολιτικὴ κοινωρία, ἡ πολιτεία καὶ τὸ δίκαιον.

Ἐπομένως οὕτω τῇ συνολικῇ καὶ τῇ ἱστορικῇ ζωῇ τῆς ἡμετέρας δημιουργικῆς, διαμεσῶντες βαδίζον τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀπόλυτον ἀξίαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας.

Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου δεσπόζει τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος καὶ ὡς ἰδέα εἶναι ἀπόλυτος καὶ αἰωνία ἀξία.

Ἀλλ' ὡς πραγματικότης ἱστορικὴ ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀπόλυτος. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας μετὰ εἶναι τῆς πραγματικότητος καὶ θα' ἀποῤῥοθίται διότι εἶναι πραγματικὴ, οὐκ ἔνα μόνον ἱστορικῶς περιορισμένον ἄνθρωπον, ἀλλ' ἔνα μόνον πνευμάτων. Ἡ ἱστορία ὅμως μετῴκει μόνον τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ δὲν ἐμπίπτει πλήρως εἰς τοῦτο. Ἡ ἱστορία εἶναι ἀγὼν ὄλης καὶ πνεύματος, δουλείας καὶ ἐλευθερίας, εἶναι οὕτως ἀδύνατον νὰ ὑπάρῃ ἡ σταθμὸς αὐτῆς χρονικῶς συγκεκριμένος, ὅστις νὰ πληροῖ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας. Ὅπως οὐδέποτε ἐπιστημονικὴ ἀρχὴ δὲν ἐνδύει ολόκληρον τὴν ἀλήθειαν, ὅπως οὐδὲν ἔργον ἀφράδα ολόκληρον τὴν ἰδέαν τοῦ ὡραίου, οὕτω καὶ οὐδέποτε πολιτεία δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας. Πολιτεία ἀσφαλίζει τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν εἰς ὅλους ἀντιξαιρέτως εἶναι ἱστορικῶς ἀδιανόητος. Τὸ μόνον δυνατὸν ἐν τῇ ἱστορικῇ πραγματικότητι εἶναι ἡ ὑπὸ τοῖς ἑκάστοτε πραγματικῶς οὐκ ἔχουσας θέσεις τῆς δυνατῆς ἀρίστης πολιτικῆς τάξεως. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἐμφανίζεται εἰς ἡμᾶς ὡς μία ἐπιταγή, ὡς ἡ δέον, πρὸς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ τῆτομεν. Τὸ δέον τοῦτο καὶ ἐπιτάσσει τὴν διασφάλισιν ἀπὸ ἐξωτερικῶν προσβολῶν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐν κοινῇ ζωῶντων. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἡ διασφάλισις τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας, ἥτις ἀλλοῦ ὡς ἰδανικὸν ἄρμα τίθεται εἶναι ἀτέλεστον, ἡ πρὸς τὸ δέον συμμόρφωσις ἐπιβαλ-

λει τὴν θέσπισιν τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς τάξεως, ἥτις ὑπὸ τοῖς ὑφισταμένοις πραγματικῶς ἀποῤῥοθέως, παρέχει τὴν μίξονα δυνατὴν ἐκασφάλισιν κοινωρικῆς ἐλευθερίας.

Καὶ εἰς τὴν προσάθειαν ταύτην ὁδηγὸς ἡμῶν δὲν εἶναι νὰ εἶναι τελικῶς παρὰ ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας δὲν εἶναι μία κατάστασις, εἰς τὴν ὅποιαν ἡ κοινωρία δύναται μελλοτικῶς νὰ φθάσῃ, εἶναι ὁ αὐτοῦ ἀσπὴρ, ὁ ὅποιος ὁδηγῇ τοὺς πανταλλομένους, χωρὶς ὅταν ποτε νὰ δύνανται νὰ τὸν φθάσουν, δίδει μετὰ αἶσαν πρὸς τὴν ἀσπὴρα. Αὕτη εἶναι ἡ ἐκείνη ἰδέα (ἀπόλυτον ἀξίαν) καὶ πραγματικότητος. Ἡ ἰδέα εἶναι ὁ ὅρατος ρυθμιστὴς τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Καὶ ἱστορία ὡς ὅλον ἐλευθερίας πράξεων ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ρυθμίζεται ἀπὸ ἰδέας.

Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας εἶναι ἡ ἰδέα τῆς τάξεως τῆς θυμολογικῆς τῆς κοινωρικῆς ἐλευθερίας. Τάξις εἶναι ἡ κατάστασις, ὅπου τὸ ἑν ἄτομον δὲν συγχρόνεται ἐν τῇ ἰνδικῇ του πρὸς τὸ ἄλλο. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν αἱ πολιτικαὶ ἐπιταγαὶ περιορίζουν ἢ ἑκαστὸν ἄτομον εἰς ὁρισμὸν μύλον· ἐν τῷ ὁρισμῷ τούτῳ προκύπτει ἡ τάξις καὶ ἐν τῇ τάξει ἡ ἐλευθερία. Ἡ πολιτεία ἐξαναγκάζει τὸ ἄτομον νὰ θυσιάσῃ τὴν ἐπιθυμίαν ἰνδικίας πέρα αὐτοῦ τοῦ ὁρισμένου μύλου εἰς τὴν τάξιν τῆς ὁλότητος. Καὶ αὕτη ἡ θυσιὰ τῶν ἰνδικῶν ἐπιθυμιῶν, αἱ ὁποῖαι οὐκ ἔχουν ἡδονιστικὸν τινα χαρακτῆρα, ἀλλὰ δυνατὸν νὰ ἔχουν καὶ μίαν ἀπόλυτον ἀξίαν εἰς τὴν τάξιν τῆς πολιτείας, αὕτη ἡ θυσιὰ ἀποβαλὼν τὴν ἀριστην τοῦ δικαίου ἀνθρώπου.

Ἐπομένως ἡ ἐλευθερία, τὴν ὅποιαν καὶ παρέχει τὸ δίκαιον ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἄτομον ὡς περιορισμός, ὡς δέσμευσις τῆς αἰδέας ἐλευθερίας του, τῇ πράγματι ἀνταρτικῇ του.

ἢ ἡ νόσταρτὸς τοῦ εἰς τὰς ἐπαύτας ἀποσωπικαῖς ἐπι-
θυμίας δὲ εἶναι ἐλευθερία, ἀλλὰ δουλεία εἰς τὴν ὕλην,
ἐνῶς ἡ νόσταρτὸς τοῦ εἰς τὸν νόμον, εἶναι ἀκριβῶς ἀπε-
λευθέρωσις τοῦ ἀπὸ τὰς παύσας καὶ τὰς ἰδιοτροπίας τῶν
αἰσθησέων καὶ ἀποφραγματοποίησης τῆς τάξεως ὡς μόντης
προϋποθέσεως τῆς ἀληθοῦς ἐλευθερίας τῆς δημιουργικῆς
ἀνωταύτων ἀξιών.

Ἐάν ἕναρτι ὁ μαθητὴς ὅτι ἤθελε, χωρὶς τὰ λαμ-
βαίνει ὑπ' ὅψιν τὴν ὁλότητα, θὰ ἀποεῖκρονεν ὁ εἰς ἐπὶ τοῦ
ἀλλου, θὰ ἐδημιουργεῖτο καὶ οὗτος, εἰς τὸ ὅποτον τελειῶς
μορμὴ δὲ θὰ ἕναρτι ὅτι ἤθελε. ὥστε ὅτι ἡ ἀλλοτὸς
ἐλευθερία, οὔτε ἡ ἀνθυμεία δὲ δύναται καὶ ἱκανοποιηθῇ
χωρὶς μάσσαν τὰς ἐν πραγμασίων.

Ἐν τῇ θυμίας ὅθεν τῶν ἀτόμων εἰς τὴν ὁλότητα
καὶ ἐν τῇ οὕτω δημιουργουμένης ἀρμονίας τῶν πράξεων
αὐτῶν, ἀνακύπτει ἡ ἐλευθερία, τὴν ὅποιαν ἡ πολιτεία
προσφέρει εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ πολιτεία ἐ-
λευθερῶνται διὰ τῆς τάξεως καὶ διὰ τοῦ νόμου, δημιουργοῦ-
σα οὕτω τὸ ὑπόβαθρον καὶ ἄλλης πραγματικῆς δημιουρ-
γίας. Καμία σοφία ἱστορικὴ δὲ ἀληροῦ ἀπολύτως τὰς
ἀξιώσεις αὐτὰς τῆς ἰδέας τοῦ διμαίου. Καμία δὲ θυμι-
αυτὴ μίαν ἀπόλυτον τάξιν καὶ δὲ ρυθμίζει τοὺς ἀτομ-
ικοὺς κινῶν ἐλευθερίας ἐνεργείας, εἰς τὸν ὅπον ὥστε καὶ ἔ-
ναι ἐλευθερία ὅλοι αἱ πράξεις αἱ συντελοῦσαι εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν τῆς ὁλότητος καὶ καὶ ἐμποδίζονται μόνον αἱ πράξεις
αἱ ἔχουσαι ὑπομνημικῆς ἀξίας ἐλατήρια. Αἱ πραγμα-
τικαὶ σοφίαι κατασπίνονται συχνὰ ἐνεργείας, τοῖς ὁποῖας μίαν
ἰδανικὴν σοφίαν θὰ ἐπέτρεπε καὶ θὰ ἐπίτασσε, καὶ ἀ-
ρωτρύνουν εἰς ἐνεργείας ἀντιτιθεμένας εἰς τὴν ἀληθῆ ἐλευ-
θερίαν τῆς δημιουργικῆς ἀξιών. Καὶ βεβαίως καμία

πραγματικὴ πολιτεία δὲν εἶναι ὁ ἀντίστροφος τῆς ἀληθοῦς
κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ δὲν ἀντιτίθεται ἀπολύτως εἰς τὰς
ἐπιταγὰς τῆς ἰδέας τοῦ διμαίου, διότι μίαν τοιαύτην πολιτι-
α ἀφασίως θὰ διέλυντο καὶ θὰ ἀπύθνηται, τὸ τοιοῦτον
δὲ πρόσκαιρον κατασκευάσμα ὅτι δύναται καὶ ὀνομασθῇ
πολιτεία. Αἱ ἱστορικαὶ αἱ πραγματικαὶ πολιτεῖαι, ὅπως
ὅλη ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα εἶναι ἀγῶν πνύματος
καὶ ὕλης, ἐλευθερίας καὶ δουλείας. Μετίχουν μὲν τῶν
ἐπιταγῶν τῆς ἰδέας τοῦ διμαίου, ἀλλὰ καὶ παρασύρονται
ἀπὸ ἀντίθετα ρεύματα. Ἄλλοτε πολὺ, ἄλλοτε ὀλίγον
αὐτὸ εἶναι ἡ μοῖρα καὶ ἡ ἱστορικῆς πραγματικότη-
τος. Ὅσον καὶ ἂν ἐξελεγχόμενοι πλησιάζομεν τὴν
ἰδανικὴν πολιτείαν, πάντοτε θὰ μᾶλλον χωρὶς καὶ ἀ-
πὸ τὸ ἀπόλυτον. Ἄν ἔρθε ποτε ἡ ἀνθρωπότης τὸ
ἀπόλυτον, θὰ ἔρθε καὶ εἶναι ἀγῶν, θὰ ἔπαυσι καὶ ἔ-
χη ἱστορίαν. Ἀλλ' ἡμῖς οἱ ζῶντες εἰς τὴν σιδηρὰν
ἱστορικὴν πραγματικότητα τί πρέπει καὶ πράττωμεν
ἐναντί τῆς σχετικῆς μόνον διμαίας, τῆς σχετικῆς
μόνον ἐλευθερωτικῆς πολιτικῆς τάξεως;

Ἡ καθαρά σκέψις μόνον εἶναι ὁδηγὸν ἀδύνατον μᾶλλον
προσφέρει, μόνον ὡς κριτήριον, τὴν ἰδέαν τοῦ διμαίου.
Αἱ πολιτεῖαι ἔχουν εἰς τὴν ἱστορίαν τὸν σκοπὸν
καὶ πραγματοποιοῦν τὴν ἰδέαν τοῦ διμαίου, διό-
τι μόνον κατὰ τὸ μέτρον, κατὰ τὸ ὅποτον πραγμα-
τοποιοῦν τὴν ἰδέαν αὐτήν, συντελοῦν εἰς τὴν ἀλη-
θῆ ἐλευθερίαν, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνύματος. Αὐτὰ
δὲ εἶναι ὁ εἰς τὸ ἀπύρρον κέντρον σκοπὸς ὅλης τῆς
ἀνθρωπότητος, ὅλης τῆς ἱστορίας. Ἐκαστος ἄλλος πραγμα-
τικὸς ἱστορικὸς σταθμὸς ἔχει μὲν ὡς κριτήριον τὴν ἰ-
στορικὴν φιλοσοφίαν τοῦ διμαίου (κ. β. α. τ. σ.)

δύαν τοῦ διαιού, ἀλλὰ, ἐξ ἄλλου τοῦ ὑποκει-
μενῆτος πραγματικῶς εὐθύναι, αὐτὴν βαρύνουν ἐπὶ
τὴν ἐκείνου διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς τῆς ζωῆς.

Ἐκείνη ἱστορικὴ εὐθύναι ἐκτεταμένη μετὰ τὸ
παρῆλθον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας, ἔχει μόνον περιο-
ρισμένην δυνατότητα γὰρ πραγματοποιῆσαι τὴν ἰδίαν τῆς
κοινωνικῆς ἐλευθερίας. Αὐτὴν τὴν περιορισμένην δυ-
νάτητα, ἥτις ἔχει ὅρια κινήσεως, πρέπει ἡ ἐκείνου
τε πραγματικὴ πολιτεία γὰρ τὴν πληροῦς ἀποδοῦναι.

Ἐπὶ ἐκείνην πράξιν μας πρέπει γὰρ τὴν ἡμετέραν γὰρ
φθάσωμεν, ἀναλόγως τῶν ἐκείνου δεδομένων, ὥστε
μὴ εἶναι δυνατόν πλησιέστερον πρὸς τὴν ἰδίαν τοῦ
διαιού, πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐκείνου τάξιν, ἢ ὅπως
αὐτὴ διασφαλίσαι τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν ὅλων τῶν κοι-
νωτικῶν ἀπὸ ἐξωτερικῶν περιορισμῶν.

Ἀλλ' ἐάν ἡ πολιτεία, εἰς τὴν ὅποιαν ἔσμεν, δὲν
παρίχη εἰς ὅλους τὴν μέγιστον ἐλευθερίαν καὶ δὲν ἐμ-
πληροῖ τὴν ἱστορικὴν ἀποστολήν, ἢ ὅπως διαιολο-
γεῖ τὴν ὑπαρξίν της, τί ἐστὶν ὀφείλου γὰρ τη-
ρήσων τὰ ἄτομα ἀπέναντι αὐτῆς; Θὰ ὑποταχθῶν
εἰς τὴν ἀδικον πολιτείαν ἢ θὰ ἀντιδράσων; Μέχρι
ποίου σημείου πρέπει γὰρ ὑποτάσσωνται καὶ ἀπὸ ποί-
ου σημείου ὀφείλου γὰρ ἀντιδράσων; Καὶ μεταποί-
ον τρόπον δύνανται γὰρ ἀντιδράσων; Ἡ καθαρά
σκέψις μόνον μίαν ματεύουσαν δύναται γὰρ μὴ δώσει.

Ἐπὶ οἷονδήποτε περίστασιν, ἐπὶ θυσίᾳ τοῦ ἰδίου
μαὶ ἀνέμου εἴτε τοῦτο πλησύνεται ἐν τῇ ὑποταχῇ
εἴτε ἐν τῇ ἀνυποταχῇ, ὀφείλουμεν δια τῶν πράξε-
ων μας γὰρ συντελεσθῆναι εἰς τὴν διώρυνσιν τῆς ἀλη-
θοῦς κοινωνικῆς ἐλευθερίας τῆς δημιουργικῆς τῶν

μεγάλων ἀξιών. Πῶς συμφῶνως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς ἰδέ-
ας ἐπιτάσσουσαν ματεύουσαν πρέπει ἐκείνου γὰρ
διαμορφώσωμεν τὰς πολιτικὰς ἡμεῶν πράξεις, τοῦ-
το θαυμάζω διδάξῃ ἡ ἱστορία, καθὼς μὴς παρο-
εἰάξεται ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς ἰδίας τοῦ διαιού. Ἀπό-
δοῦναι πολιτικῆς καθοδηγήσεως ἢ φιλοσοφίας τοῦ
διαιού ἔχει ἐδῶ τὸ ἔκτακτον. Ἡ ἀποστολή της
ἦτο γὰρ εἰς διέξῃ ποῖον εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς, γὰρ εἰς
ἀποδείξῃ, ὅτι ὑπεράνω τῶν ποικίλων πολιτικῶν
προγραμμάτων, γὰρ ὅποια ἔρχονται καὶ παρέρ-
χονται ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν κοι-
νωτικῶν, διατηρεῖται ἀγωνίως αὐτὸ τὸ φῶς, ὡς ὑπερ-
κρίτης πάσης πολιτείας καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ φῶς εἶναι
τὸ μόνον γὰρ ὅποσον διαιολογεῖ καὶ μαθεύονται τὰς
θυσίας καὶ τοὺς θριάμβους τῶν λαῶν εἰς τὸ ἀμείλι-
κτον δράμα τῆς ἱστορίας.

Ὁ σκεπτικὸς τῆς ζωῆς τῶν μαθημάτων αὐ-
τῶν ἦτο γὰρ εἰς ἀποδείξῃ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι
μὴν ἀπόλυτος, ὅτι ἡ ἀξία της μετὰ ὑπεράνω
τῶν ἱστορικῶν μεταρρυθμίσεων. Πρὸς τοῦτο εἰς ἐξέθε-
σα πρῶτον τὴν ζωηροῦσαν ἀντίδρασιν κατὰ
τῆς πολιτείας τὴν προεληθούσαν ἀπὸ τῶν σχετικῶν
ἐκείνου καὶ τῶν εὐδαιμονισμῶν τῶν σοφιστῶν.

Ἐνθυμεῖσθε ἡμῶς ὅτι καὶ εἰναι ἔχει αὐτὴ ἡ
θεωρία τὴν ἀναγκασθῆναι ἀληθινῶς, ὅτι ἀνέστη-
τος, ὁ ἡμεῶς καὶ ψυχολογικῶς κόσμος δὲν περιέχει
στοιχεῖα ἀπόλυτα καὶ ἀντικειμενικῆς ἀξίας. Ὅλα
εἶναι εἰς αὐτὸν μεταβλητὰ καὶ γὰρ μεταβλητὰ εἰς
ἐκείνου ἀνθρώπου ὡς ἀνέστητον ὅν καὶ αὐτὸς γὰρ εἶναι

τε λαμβάνονται κατά διάφορον τρόπον διότι ἔχει καὶ
διάφορον ψυχοφυσικόν. Ἐκ τοῦ λόγου τούτου καὶ κρί-
νεται περί τινος πραγμάτων κατά τρόπον σχετικόν. Δὲν
ὑπάρχουν ἀντιμεμενιμαὶ κρίσεις περί οὐδενός. Δὲν
ἔμπορται μοι εἰπεῖν ὅτι τούτοις εἶναι ἀπολύτως
ἀληθεῖς ἢ ἀναληθεῖς, ἠθικὸν ἢ ἀμηθικόν, δίκαιον
ἢ ἀδίκαιον. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατόν τὰς εἰρημν
ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι καὶ ἀπόλυτος;

Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου καὶ ἀφ' οὗ παρεδ-
χθημεν τὴν σχετικότητα παντός αἰσθητοῦ ἐστρά-
φημεν πρὸς ἕνα ἄλλον κόσμον, τοῦ ὁποῖου τὴν ὑπαρ-
ξιν ἠγνόουν οἱ σοφισταί, πρὸς τὸν κοινὸν κόσμον,
ἕνα κόσμον, ὁποῖος δὲν μετὰ ἐν τῷ παλαιῷ χρό-
νῳ, ἀλλὰ ὁποῖος γαίται. Ἐκ αὐτὸν ἐπιστοπαίσα-
μεν τὸ δυνατόν τῆς ὑπαρξεως ἀντιμεμενιμῶν ἀπολύ-
των ἀξιών, ταῖς ὁποῖαις ἀπομαίσαμεν καὶ ἰδέσθαι καὶ
εἶπομεν ὅτι διὰ τὰς ἔχει ἡ πολιτεία ἀπόλυτον
ἀξίαν, πρέπει τὰ θεμελιώμενα ἐκ αὐτὸν τὸν κο-
ινὸν κόσμον, ἀφ' οὗ μόνον ἐκ αὐτὸν ὑπάρχουν αἱ
ἀπόλυτοι ἀξίαι. Ἀλλὰ ἡμεῖς ἐνδιαφίρεται ἡ πο-
λιτεία, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν ἐκ τὴν πραγματι-
κότητος καὶ δὴ ἐκ τὴν ἱστορίας. Περί τῆς ἀξίας αὐ-
τῆς ἐνδιαφίρεται. Ὡς καὶ ἐν ἑδρώῃ ἡ πολιτεία
ὡς ἀπόλυτος ἀξία ἐκ τὸν κοινὸν κόσμον, πρέπει διὰ
τὰς καὶ ἐνδιαφίρεται τὰς ἔχει καὶ ποῖαν ἀμεσον ἐπαφὴν
μετὰ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα. Καὶ ἡ αἰσθίς αὐ-
τῆς καὶ ἡ γὰρ ἐκ τὴν ἱστορίας τῆς σχέσεως τοῦ καὶ
αἰσθητοῦ κόσμου. Καὶ ἔρομεν ὅτι ἡ ἐπαφὴ τῶν δύο
αὐτῶν κόσμων συντελεσται ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου
καὶ ἐκ ὅτι πηγάζει ἐκ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ.

Κυρίως ἐκ δύο συνημιμερῶν θέρματα καθιερύ-
μεν τὴν σχέσιν αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου. Ἐκ τὴν
ἐπιστομοποιῶν κρίσιν καὶ ἐκ τὴν ἐλευθερίαν πράξιν.

Ἡμεῖς οὖν ἀπολιχοῦμεν ἐκ τῆς αἰσθητοῦ
στοιχείου, τὸ ὅποτον ἀπομαί ὑπαρξιν καὶ ὄντο-
τα μόνον διὰ τῆς ἐπαφῆς, διὰ τῆς ἀναφορᾶς αὐ-
τοῦ πρὸς τὸν καὶ στοιχεῖα.

Εἰδικῶς ἐκ πρὸς τὴν πράξιν διηγετώμεθα ὅτι
αἱ ποικίλαι ψυχοφυσικαὶ ἐνέργειαι καθιερύονται πρᾶ-
ξι, ὅταν ἀναφερθῶσιν ἐκ ἕνα κοινὸν σκοπὸν, ἢ κο-
ινὸν νόημα, ἢ ὅτι τὸ αὐτό, ἐκ μίαν ἀξίαν. Ἀλλὰ
διὰ τὰς δύναται μία πράξις τὰς ἔχει ἕνα σκοπὸν
πρέπει τὰς δύναται τὰς ἀποδοθῆναι ἐκ μίαν συνειδήσιν,
τὰς εἶναι συνειδήσιν. Ὅθεν ἡ συνειδήσιν ἔχει ἀμεσον
τὴν ἱκανότητα τὰς ἔχει γνῶσιν, τὰς ἔχει συνειδήσιν καὶ
τοῦ νοητοῦ κόσμου καὶ διὰ τῆς συνειδήσεως ἔχει πάλιν
ὁ νοητὸς κόσμος τὴν ἱκανότητα τὰς ἐπηρῆσθαι τὴν
πράξιν τοῦ ἀνθρώπου, θέτουσα ἐκ αὐτὴν σκοποῦς ἀν-
τιμεμενιμῶν ἀξίας, αἱ ὁποῖαι γίνονται κινῶντα αἴτια
διὰ τὴν πράξιν, ἀντίθετα πρὸς παρωθήσεις τοῦ αἰσθη-
τοῦ κόσμου.

Μετὰ ἄλλα λόγια ἡ συνειδήσιν πράξις ἐκ τὴν
δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας πράξεως. Ὡς καὶ ἡ πρά-
ξις ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔχει ἐκ στοιχείων αἰσθητοῦ, ταῖς
ψυχοφυσικαῖς ἐνέργειαι, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἔχει τὸ νό-
ημα, τὸν σκοπὸν, ἢ ἐκ στοιχείων νοητοῦ, καὶ μόνον
ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν στοιχείων ἀπαρτίζει τὴν
πράξιν. Ὅθεν ἐρευνῶμεν τὴν σχέσιν νοητοῦ καὶ αἰ-
σθητοῦ κόσμου. ἔρομεν ἕνα διάμεσον μετὸν κο-
σμον ἔχοντα πηγὴν ταῖς πράξις τῶν ἀνθρώπων.

Ο κόσμος αυτός ὁ ἀποτυχούμενος ἀπὸ τῆς
ἐκπαιδεύσεως καὶ κατὰ δύναμιν ἐλευθέρως πράξει εἴ-
ναι ὁ ιστορικὸς κόσμος, ἡ ἱστορία. Ἀλλὰ ἡμεῖς ἀ-
ναγκασμένοι ἀκριβῶς τὸ νόημα τῆς ἱστορικῆς πολι-
τείας. Ἐγνωρίζομεν ὅτι ἡ πολιτεία ἡ πραγμα-
τικὴ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ δὲν ἔγνω-
ρίζομεν ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ὁ μὲν κόσμος, ὅς
ὁ μὲν κόσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ τῆς ἐκ-
παιδεύσεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τῶν πράξεων
καὶ ὅτι συνεπὶς ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐν αὐτῇ κει-
μένη πολιτεία εἶναι σύνθετον πρᾶξεων.

Ἐν τῇ ἀναλύσει τῆς κεντρικῆς ἰστορίας
τῆς πράξεως προέκυψεν ἡ διακρίσις κοινοτικῶν καὶ
μη κοινοτικῶν πράξεων. Ὑποθέσαμεν τὰ κοινοτικὰ πρά-
ξεις ὡς τὰς χρησιμοποιοῦσας τὸ ἕτερον πρόσωπον εἴ-
τε ὡς μέσον εἴτε ὡς σκοπὸν καὶ τὰς διακρίναμεν
καὶ αὐτὰς εἰς ἐξουσιαστικά καὶ μὴ ἐξουσιαστικά·
καὶ αἱ μὴ μὴ ἐξουσιαστικαὶ εἶναι αἱ αὐτομότως
ρυθμιζόμεναι ἠθικαὶ πράξεις, αἱ δὲ ἐξουσιαστικαὶ
εἶναι αἱ ἐκτερομότως ρυθμιζόμεναι πολιτικαὶ πρά-
ξεις.

Αἱ πράξεις ὡς εἴπομεν εἶναι μικραὶ ὀντότητες,
καὶ αἰσθηταὶ καὶ ὁραταὶ μαζὺ, ὡς ἀπογελοῦμαι
ἀπὸ ἐνὸς ἀπὸ μίαν ψυχοφυσικὴν ἰνέργειαν καὶ ἀπὸ ἑ-
τέρου ἀπὸ ἑνὸς νόημα ἢ σκοπὸν. Τὸ αἰσθητὸν
στοιχεῖον εἶναι παντὸς καὶ πάντοτε διαφορὸν εἰς κα-
θεὴν πράξιν. Κοινὸν δύνανται νὰ ἔχωσιν αἱ πράξεις μόνον
τὸ νοητὸν στοιχεῖον, ὅπως π.χ. ταυτότητες κρίσεις πολλῶν
ἀνθρώπων, ἔχον διαφορὸν στοιχεῖον τὸ ψυχοφυσικόν, ἀφοῦ
εἰς ἑαυτὸς ἀκρίβως χωρίζεται καὶ ἀπωδιδάσκει διαφορε-

τικά· ἐνῷ τὸ νόημα εἶναι παντὸς τὸ αὐτὸ, πρό-
κειται περί μίας κρίσεως. Σύνθετον πρᾶξεων ἔχου-
σιν τὸ αὐτὸ νόημα ἀποτελεῖ κοινωνίαν. Σύνθετον
μὴ ἐξουσιαστικῶν πράξεων μὲ τὸ αὐτὸ νόημα ἀπο-
τελεῖ τὴν ἠθικὴν κοινωνίαν, καὶ σύνθετον ἐξουσια-
στικῶν πράξεων μὲ τὸ αὐτὸ νόημα ἀποτελεῖ τὴν
πολιτικὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν.

Ἡ πολιτεία αὕτη λέγομεν ὅτι ἔχει ἀποσπ-
σαν κορμὴν. Τὸτο πρᾶγμα καθορίζῃ ἐιδικώτερον.

Τὰ νοητὰ ὄντα συνδέομενα τελειολογικῶς,
δηλαδή κατὰ τρόπον ὥστε τὸ ἓν νόημα νὰ θεωρη-
ται μέσον εἰδικῶν πραγματοποιήσεως ἐνὸς γενικωτέ-
ρου νοήματος, τὸ δὲ γενικώτερον τὸ αὐτὸ νόημα νὰ
θεωρεῖται σκοπὸς τοῦ εἰδικωτέρου νοήματος, τὰ νοη-
τὰ ὄντα συνδέομενα λοιπὸν τελειολογικῶς ἀποσπ-
σθέντα καὶ ἀπὸ αὐτὴν εἰς νοήματα γενικώ-
τατα, πέραν τῶν ὁποίων δὲν δυνάμεθα νὰ βαδι-
σωμεν, τὰ ὅποια δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν
εἰς ἄλλας γενικώτερας ἐνότητες καὶ τὰ ὅποια δὲ
νοητίζομεν ἀποσπῶντες ἀπὸ τὴν ἰδέαν. Ἡ συνείδη-
σις ὡς ἐλευθέρως ἐκπαιδευθεὶς φθάσει ἀπὸ ἱστορικὴν
ἀνάγκην μέχρι τῶν ἰδεῶν, αἱ ὅποια εἶναι καθο-
ρῶς νοητὰ ὄντα καὶ δὲν εὐρίσκονται οὔτε εἰς τὴν
φυσικὴν οὔτε εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, καὶ
ὡς ἐκ τούτου διδνὰ ἀποδείξῃ τις τὴν ἀπαρξίαν τῶν
ἰδεῶν δὲν ἀποδοῦναι καὶ χρησιμοποίησιν τὴν αὐτὴν μέ-
θοδον, τὴν ὅποیان χρησιμοποιοῦ διὰ τὴν ἀπόδειξιν
τῶν φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν φαινομένων. Αἱ ἰδέαι κο-
ριοδικῶς δὲν ἀποδεικνύονται ἀπὸ τὴν ἐλευθέρως
ἐκπαιδευθεὶσαν καὶ τοῦτο εἶναι αἱ ἀπὸ προθέσεως.

τῆς ἐλευθερίας συνειδήσεως. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως, πάσα πνευματικὴ ἐργασία, ὁπολιτισμός ὑπὸ τῆς γενικωτέρας ἰστορίας δὲν ἔχον τόσην ἀνεξαρτησίαν. Τὸ ὅτι εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἔχον ὅλον τὸν ἀνθρώπου τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἀνδρὶς ὑπάρχειν καί τι, τὸ ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλλήθια καὶ πρὸς τὸ ὅσον αὐτὸς ἔχον καὶ ἀφ' αὐτοῦ τέρμα κατευθυνόμεθα; Τὸ ὅτι ἔχει ἡ τέχνη χωρὶς τῆς ἰδέας τοῦ ὠραίου, Σβύσετε τὴν ἰδέαν τοῦ ὠραίου καὶ τὴν τέχνην δὲν θα δύναται οὔτε νὰ συλλάβῃ ἢ συνειδήσει. Ἀλλὰ κοινοὶ ἐλευθέρων συνειδήσεων, κοινὸς πολιτισμός, ὅπου ἡ καὶ θεὸς πράξις ὡς ἐλευθερία ἀληθὺς πρῆπειν θεμελιοῦ τὴν ἐλευθερίαν ὅλων τῶν ἀνθρώπων συνειδήσεων, εἴη δὲ δυνατόν νὰ ὑπάρξουν χωρὶς τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας, ἀφοῦ ἡ ἠθικὴ πράξις εἶναι ἡ ἀπορροῶσα ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας τοῦ συνειδήσεως καὶ ἀνθρώπου ἡ ἐπιβαλλομένη ἀπὸ τῶν ὁρίων καὶ τῶν ἐπιγίγνων βάρη τῆς ζωῆς καὶ ἀφοῦ μόνον ἡ πολιτικὴ πράξις θεμελιοῦ τὴν ἐλευθερίαν τῆς κοινωτικῆς πράξεως ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία προσβάλλει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πληθους καὶ καταπνίγει τὴν ἐλευθερίαν τῶν κοινωτικῶν. Σβύσετε τοὺς ἰδέας τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτείας καὶ ὁμῶς ἐλευθερία καὶ ἀνελευθερία πράξις, μετ' ἄλλους λόγους ἠθικὴ καὶ ἀνῆθικος, δικαία καὶ ἀδίκος πράξις δὲν διαφέρουν πλέον, δὲν ξεχωρίζονται πλέον, διότι ἐλλείπουν τὰ κριτήρια, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θα διακρίνωμεν τὸ ἀξιόλογον ἀπὸ τοῦ ἀνάξιον.

Ὡς καὶ ἂν δὲν ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξὶς τῶν

Σβύνεται τὸς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τῆς πολιτείας καὶ ὁμῶς ἐλευθερία καὶ ἀνελευθερία πράξις μετ' ἄλλους λόγους ἠθικὴ καὶ ἀνῆθικος, δικαία καὶ ἀδίκος πράξις δὲν διαφέρουν πλέον, δὲν ξεχωρίζονται πλέον, διότι ἐλλείπουν τὰ κριτήρια ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θα διακρίνωμεν τὸ ἀξιόλογον ἀπὸ τοῦ ἀνάξιον.

Εὐρίστε καὶ ἂν δὲν ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἰδεῶν ὅπως ἐν ὁρίων ἀνεκείμενον, ἀποδεικνύεται ἀναγκαίως ἀναγκαίως πρὸς τὸν ἀξίον ὅσον καὶ ἀναξίον πάσης πράξεως ἠθικῆς καὶ δικαίας, ὡς ἀναγκαίως πρὸς τὸν ἀξίον τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴν τὴν ἐργασίαν συζητοῦμεν περὶ τῆς ὑπαρξέως ἢ μὴ τῶν ἰδεῶν καὶ οὐ ἀναζητοῦμεν μίαν ἀλήθειαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀποδεικνύει ὅτι πιστεύομεν εἰς τὴν δικαιοσύνην τῆς ἐξέσεως μίας ἀληθείας - πρὸς τὴν ὅπως ἡ συζήτηση - εἰς πιστεύομεν εἰς τὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἀληθείας.

Αἱ ἰδέαι τὰς ὁποίας ὁμοῦ ἀναγνωρίζομεν εἶναι ἡ ἀλήθεια ἡ διέπαισι τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν φιλοσοφίαν τὸ ὠραῖον τὸ διέπαισι τὴν τέχνην, τὸ δίκαιον καὶ ἠθικὴ διέπαισι τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ τέλος τὸ θεῖον τὸ ὁποῖον διέπει ὅλον τὸν κόσμον εἰς ἅλα αὐτὰς τὰς ἐκδηλώσεις. Παρατέρω ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν δύναται νὰ ἐκταθῇ.

Ἀρκεῖ νὰ γνωρίζομεν ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται διέπουν ὅλον τὸν νοητὸν κόσμον, ὅλα τὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν εἰδικωτέρας διαμορφώσεις καὶ διακρίσεις τῆς ἀρχικῆς ἰδέας ἀλλὰ διέπουν καὶ τὸν ἱστορικὸν κόσμον, ὁ ὅποιος ὡς μικτὸς ἀποτελεῖται καὶ ἀπὸ νοήματα, τὰ ὁποῖα καὶ αὐτὰ ἀποτελοῦν εἰδικωτέρας, μάλιστα εἰδικωτάτας διαμορφώσεις τῶν ἰδεῶν. Ὡς αἱ πράξεις αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸν ἱστορικὸν κόσμον διέπονται ἀπὸ τὰς ἰδεῶν.

Τὶ σημαίνει ὅμως διέπονται ἀπὸ τὰς ἰδέας; Καὶ αὐτὸ τὸ ἔχομεν εἰπεῖν. Αἱ ἰδέαι εἶναι ἀξιολογικὰ καὶ γνωσεολογικὰ κριτήρια τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος.

Γνωσεολογικὰ κριτήρια εἶναι ὡς χρησιμεύουσαι διὰ τὸν διαχωρισμὸν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, εἰς τρόπον ὥστε γύρω ἀπὸ καθὲν ἰδέαν συγκεντρώνονται ὅλα τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἀποτελοῦν τὴν εἰδικωτάτην αὐτῆς διαμόρφωσιν.

Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν ταυτοποιοῦνται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα συστηματικῶς καὶ καθιστάται αὐτὸ δυνατόν ἡ γνῶσις αὐτῶν. Δι' αὐτὸ εἶναι αἱ ἰδέαι γνωσεολογικὰ κριτήρια.

Ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀξιολογικά κριτήρια ὡς καθιστῶσαι δυνατόν τὴν κρίσιν περὶ τοῦ ἀν' ἐν ἱστορικόν γεγονός ἔχει ἢ δὲν ἔχει ἀξίαν. Ἄν μία ἱστορική πράξις εἴναι ἡθική ἢ ἀνθρώπος, ἀν' ἀποδεχθῇ τὴν εἰδικότεραν διαμορφώσιν τῆς ἰδέας τῆς ἀληθείας, ἐκφράζει δηλαδὴ μίαν ἀλήθειαν ἢ ἀντιθέτως εἰάν δὲν τὴν ἐκφράζει, αὐταὶ εἶναι κρίσεις ἀξιολογικαί, αἱ ὁποῖαι διέπονται ἀπὸ τῆς ἰδέας. Πρέπει νὰ συγκρίνομεν ἐν γεγονός πρὸς τὴν ἰδέαν διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀξίαν αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τρίτη σχέσις ὑπάρχει μεταξύ ἰδεῶν καὶ ἱστορικῆς πραγματικότητος. Ἐλευθερία καὶ πολιτισμός εἶναι ἡ ἀποστολή τῆς ἱστορίας καὶ τὸ καθήκον ὁδοκλήρου τῆς ζωῆς μας, ἀλλὰς θὰ πρέπει νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὴν ζωϊκὴν φύσιν καὶ νὰ σβύσωμεν κάθε δημιουργήμα πνευματικόν.

Τὸ πνεῦμα ὑπάρχει ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ ὁ πολιτισμός εἶναι ἡ ἐργασία διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ ἡ ἐργασία αὕτη συνετελεῖται διὰ τῆς διαμορφώσεως τῆς ζωῆς μας συμφώνως πρὸς τὰς ἀπολύτους ἀξίας, διότι αὗται εἶναι ἡ εὐσεβὴς ἐκφρασις τῆς ἐλευθερίας τοῦ πνεύματος. Ὅπως δὲ ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ πολιτισμός εἶναι καθήκοντα διὰ τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἶναι καθήκον ἡ διαμορφώσις τῆς ζωῆς μας κατὰ τὰς ἀξίας, κατὰ τὰς ἰδέας. Αἱ ἰδέαι πρέπει νὰ καθορίζουν τὴν διαίτησιν καὶ τὴν πράξιν τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὸ τὸ πρέπει, αὐτὸ τὸ δεῖν, αὕτη ἡ ἐπιταγή εἶναι ἀπόλυτος. Αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ τρίτος τρόπος καθ' ὃν ἡ ἰδέα διέπει τὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ εἶναι ἡ δυνατοτική σχέσις ἰδεῶν καὶ πραγματικότητος. Βεβαίως ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ πραγματικότης πρέπει νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὴν ἰδέαν, δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ πραγματικότης ταυτίζεται μετὰ τὴν ἰδέαν. Τὸ εἰδικόν καὶ χρονικῶς περιωρισμένον τῆς πραγματικότητος δὲν δύναται νὰ συμπεῖθαι μετὰ τὸ γενικόν καὶ χρονικῶς ἀπεριόριστον τῆς ἰδέας, τὸ σχετικόν δὲν δύναται νὰ ταυισθῇ μετὰ τὸ ἀπόλυτον. Ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία συνείδησις μεταξύ τῶν ἀπείρων δυνατοτήτων, καθ' ὥς δύναται νὰ διαμορφώσῃ τὴν πραγματικότητα διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς, δύναται νὰ ἐκδέξῃ ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι συμφωνοῦν πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἰδέας καὶ νὰ ἀποκλείσῃ τὰς κατευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἰδέας. Δύναται δηλαδὴ ἡ ἐλευθερία συνείδησις νὰ ἐκδέξῃ ἐκαστοτὲ τὸν δρόμον ὁποῖος ὑπὸ τὰς ἐκαστοτὲ πραγματικὰς συνθήκας κείται πλησιέστερον πρὸς τὴν ἰδέαν. Καὶ τότε πληρῶς ἡ ἐλευθερία συνείδησις τὴν ἀποστολήν τῆς ἐνεργεῖ κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἰδέας, πληροῖ τὸ νόημα τῆς ἱστορίας καὶ

τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ διαρκὴς προσπάθεια ὅπως ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ^{διαμορφοῦται} ἢ πληρύτερον κατὰ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἰδέας. Ἡ πραγματικότης δὲν ἔχει ποτὲ ἀπόλυτον ἀξίαν, δὲν εἶναι ἰδέα. ἔχει ὅμως ἀξίαν κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ καθορίζεται καὶ διαμορφοῦται ὑπὸ τῆς ἰδέας. Ὅσοι περισσότερον καθωρισμένον καὶ διαμορφωμένον κατὰ τὴν ἰδέαν, τόσο περισσότερον ἀξία εἶναι ἡ ζωὴ. Ὅτι ἱσχυεῖ γενικῶς διὰ τὴν ζωὴν, ^{ἐκείνη καὶ εἰδικὴ διαίτη} πολιτείαν. Ὅσοι περισσότερον μία πραγματικὴ πολιτεία εἶναι διαμορφωμένη καὶ καθωρισμένη ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας, τόσο περισσότερον ἀξίαν ἐκδέει, δηλαδὴ τόσο περισσότερον δημιουργικὴν ἐλευθερίαν καὶ πολιτισμόν. Καὶ γνωρίζομεν ἤδη ὅτι δημιουργικὴ ἐλευθερία καὶ πολιτισμός εἶναι δυνατὰ μόνον ἐντὸς τῆς κοινωνίας καὶ ὅτι ἡ κοινωνία ὑπάρχει διὰ μίαν ταίξεως ἐναρμονιζούσης τὴν ἐλευθερίαν ἐνεργείαν ἄλλων καὶ ἀποκλειούσης τὴν προσβολὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἑνὸς ὑπὸ τῶν ἄλλων. Ἡ κοινωνία, ὅπου μία ἐξουσία ρυθμίζει τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀνθρώπων, εἶναι πολιτεία. Καὶ ἡ μὲν κοινωνία ὅπου μία ἀπόλυτος ἐξουσία ἐναρμονίζει τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν ἄλλων εἶναι μία ἰδανικὴ πολιτεία ἀποτελεῖ περιεχόμενον τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας. Ἡ δὲ κοινωνία, ὅπου μία σχετικὴ ἐξουσία, ὅπως εἶναι ὅσαι αἱ πραγματικαὶ ἐξουσίαι, ἐναρμονίζει τὰς σχετικὰς ἐλευθερίας ἄλλων κατὰ τὸν ἀρίστον τρόπον σχετικῶς πρὸς τὰς ἐκαστοτὲ πραγματικὰς συνθήκας εἶναι ἡ πρὸς τὴν ἰδέαν συμμορφούμενη ἀξία ὅλῃα πραγματικῶς πολιτεία καὶ ἔχει ἐπὶ τοσοῦτον ἀξίαν καθ' ὅσον καὶ πλησιάζει περισσότερον πρὸς τὴν ἀρίστην πραγματοποίησιν τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας.

Λογικὸν λέγομεν, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν καὶ ὅτι μόνον καθ' ὅσον ἡ κοινωνικὴ πραγματικότης ἀναφέρεται πρὸς αὐτὴν ἔχει καὶ αὕτη ἀξίαν. Ἀλλὰς ἀν' ὑποθέσωμεν μίαν κοινωνικὴν πραγματικότητα μετὰ πραγματοποιήσαν ἔστω καὶ σχετικῶς τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας ἀλλὰ ἀντιτιθεμένην μόνον εἰς αὐτάς, τότε θὰ ἐπείπετε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ ἡ κοινωνία, ὑπὸ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν θὰ διεδύετο καὶ θὰ ἔπαιε νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ κοινωνικῇ ζωῇ πολιτισμός καὶ κοινωνικὴ ἐλευθερία. Πρέπει καὶ πρέπει κατ' ἀπόλυτον τρόπον νὰ πραγματοποιεῖται ἔστω καὶ σχετικῶς ἡ ἰδέα εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴν. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας τίθεται ὡς ἀπόλυτον δεῖν ἐναντι τῆς πραγματικότητος. Αὐτὸ ἐννοοῦμεν λέγοντες ὅτι ἡ πολιτεία ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἐάν θελώμεν νὰ ἔχωμε ἱστορίαν καὶ πολιτισμόν πρέπει νὰ ἔχωμε καὶ πραγματικὴν πολιτείαν πληροῦσαν ἔστω καὶ σχετικῶς τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἰδέας, καὶ ὅτι κατὰ τὸν πληρύτερον ὑπὸ τὰς ἐ-

ἐκαστοῦ συνθήκας τρόπον. Ἐάν τοῦτο δὲ συμβῶναι, πρέπει ἡ πολιτεία νὰ μεταρρυθμισθῇ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Ἀλλὰ ἐπειδὴ αἱ συνταὶ μετατροπαὶ καὶ αἱ τροπαὶ τελικῶς ἀναιροῦν τὸν θεμελιώδη σκοπὸν τῆς πολιτείας, τὴν κοινωνικὴν τάξιν, εἶναι ζήτημα εἰδυῆς ἐκαστοῦ κρίσεως πότε ἡ μεταρρύθμι-
σις ἀποτελεῖ πλήρωσιν τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας ἢ δυνάμειν αὐτῆς. Διὰ τὴν κρίσιν αὐτὴν θὰ σκιασθῶμεν εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν παρατη-
ρησιν. Ἐν μόνον εἶναι δι' αὐτοὺς τοὺς καιροὺς καὶ τοὺς τόπους βέβαιον ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξελεθῶμεν τοῦ πλαισίου τῆς πολιτευτικῆς τάξεως καὶ τῶν κα-
τευθύνσεων, ὥς δίδει ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας περὶ δημοκρατικῆς ἐλευθερίας ὅλων καὶ ἀμεταβλήτου εὐταξίου καὶ συντονισμοῦ αὐτῆς.

Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας οὕτω ἐκρησσεύετο εἰς τὸ νὰ ἐνώσωμεν συστημα-
τικῶς ἅλα τὰ πολιτευτικὰ φαινόμενα, διὰ νὰ συνδυῶμεν διαχωρίζοντες αὐτὰ,
νὰ τὰ γνωρίσωμεν, ἐκρησσεύετο εἰς τὸ νὰ κρίνωμεν τὴν ὁρίαν ἢ τὴν ἀναξι-
αν αὐτῶν καὶ τέλος ἐκρησσεύετο εἰς τὸ νὰ καθορίζωμεν τὴν κατεύθυνσιν,
πρὸς ἣν δέον νὰ συμμορφῶνται αὐτὰ. Ἡ φιλοσοφικὴ λοιπὸν ἐκέφη ἡ ὁποί-
α διακινῶσκει τὴν ἰδέαν καὶ τὴν καθιστᾷ γνωσθολογικὴν, ἀξιοδογικὴν καὶ
θεωρητικὴν ἀρχὴν τῆς πραγματικότητος λέγεται ἰδεοκρατία. Αὕτη εἶ-
ναι ἡ φιλοσοφικὴ ἐκέφη τὴν ὁποίαν διετύπωσε ἐνώπιον Ὑμῶν.

Καθὼς βλέπετε ἡ ἰδεοκρατία δὲν ἔχει σχέση μετὰ τὴν κοινὴν καὶ ἀσαφῶς
λεγομένην ἰδεολογίαν τῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ μὴ ἐπιστημονικῶς πεπαιχημένων,
αἰσθητικῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἐπληροῦν δριμύτητα τὸ παρὸν καὶ
εὐρέφονται νοσταλγικά πρὸς οὐκ ἐκείνους καταστάσεις τοῦ παρελθόντος ἢ
τοῦ μέλλοντος, ταῖς ὁποῖαις οὔτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ καθο-
ρίσων. Ἐν ὅμως εἰς πλείστοι τῶν ἰδεολόγων εἶναι κατώτεροι τῆς ἐννοίας,
τῆς ἰδέας, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ βλάπη τὴν ἰδέαν ὡς ἀρχὴν τοῦ πνεύμα-
τος καὶ τὴν ἀληθῆς θεμελίωσιν ἐν τῇ ἰδεοκρατίᾳ.

Συγκεκριμένως οἱ ἰδεοκράται δὲν πρέπει νὰ συγκρίνται πρὸς τοὺς ἰδεο-
λόγους, οἱ ὅποιοι συνθέτουν μετὰ τὴν φαντασίαν τῶν τὴν ἀρίστην κατὰ τὴν
κρίσιν τῶν πολιτειῶν, ἐφαρμοστέων κατ' αὐτοὺς εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ
ὅλους τοὺς τόπους.

Ἡ ἰδεοκρατία δὲν δέχεται τισανταὶς ἰδανικὰς πολιτείας. Καθε ἐποχὴ ἔχει
ταῖς ἀνάγκαις τῆς καὶ ἔχει ἀνάγκην ἰδέας πολιτευτικῆς τάξεως. Ἡ ἰδέα τῆς
πολιτείας δὲν ἔμπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖται μετὰ τὰ αὐτὰ μέσα κατὰ τὰς δι-
αφόρους ἐποχὰς. Ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπάρχουν διὰ τὴν ἰδεοκρατίαν κοινωνι-
καὶ νόμοι ἰσχύοντες ἐσθελί.

Λέγεται τὴν διαρκὴ μεταβλητότητα καὶ ἐξέλιξιν τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ ἐξε-
λιξις αὕτη, τοῦτο δέγει ἡ ἰδεοκρατία, πρέπει νὰ ἔχει μίαν κατεύθυνσιν, ἓνα
σκοπὸν τελικόν καὶ τοῦτον τὸν καθορίζει κατ' ἀπόλυτον τρόπον. Καθε ἐ-
ποχὴ ἔχει τὰ μέσα τῆς διὰ τὴν ἐπίτευξιν αὐτοῦ, ἀλλὰ ὁ τελικὸς σκοπὸς
τῆς ἱστορίας εἶναι εἰς καὶ ἀμεταβλήτος. (ἢ ἀπομονώτε. ὅμως οὐ ὁ σκοπὸς
αὐτὸς δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμος κατ' ἀπόλυτον τρόπον. ἔεται εἰς τὸ
ἄπειρον ἔξω τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι ἐν ἰδανικόν ση-
μείον, τὸ ὁποῖον εἰς πάσαν στιγμὴν τῆς ἱστορικῆς μας ἐξελίξεως μάς προσ-
ανατολίζει καὶ καθορίζει, ὡς πολιτικὸς ἀσπὴρ τὴν κατεύθυνσιν μας.

Πέραν τῆς κατεύθυνσεως αὐτῆς ἡ ἰδεοκρατία δὲν προχωρεῖ.

Δὲν διατυπώνει ποτὲ τὴν κρίσιν ὅτι ἡ μία πολιτευτικὴ τάξις εἶναι δι' ἑαυ-
τὰς ἐποχὰς κατὰ ^{κατὰ τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐποχῆς} (Οἱ Μαρξισταὶ θέλουν νὰ παρουσιάσουν τὴν σύγχρονον ἰ-
δεοκρατίαν ὡς τὴν φιλοσοφίαν τῆς κρατοῦσης ἀδικτικῆς τάξεως. Μαλίστα παρ'
ἡμῶν ὅπου δὲν ἔχομεν ἐπιστήμονας μαρξιστάς ἀλλὰ μόνον μικτοὺς καὶ ἀ-
ναγνώστους προπαγανδιστικῶν βιβλίων ἡ δοξασία αὐτῆς ἐπεκράτησε καὶ
μαλίστα πέραν τῶν κομμουνιστικῶν κύκλων. ^{πρόσφατων ἐτών περὶ} ὅτε (ἀπὸ πρῶτην φοράν ἔγινε)
ἔλλαδι σοβαρὸς λόγος περὶ ἰδεοκρατίας, ἰδίως διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ "Ἀρκείου
Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν" ἀλλοὶ μὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσουν
ὅτι εἰσαίγεται κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην μία ἀερῶδης ἰδεο-
λογία χωρὶς περιεχόμενον, ἀλλὰ πάλιν ὅτι εἰσαίγεται μία μπουρжуадική
ταξικὴ φιλοσοφία. Φανταζομεθε λοιπὸν ποίας εὐμενοῦς ὑποδοχῆς ἔτυχε ἡ ἰ-
δεοκρατία ὅμως εἶναι ἀερῶδης μόνον δι' ἐμείνους, οἱ ὅποιοι ἀγνοοῦν τὴν ἐ-
πιστημονικὴν τῆς εὐσταθίαν, ὅπως ἡ σοβαρὰ μουσικὴ καὶ ἡ σοβαρὰ ποιη-
σις εἶναι ἀέρας φρέσκος δι' ὅσους δὲν ἔχουν δι' φύσιν τὴν ἱκανότητα νὰ
ταῖς ἐννοήσουν. Ἐλλοιθε οἱ ἴδιοι, ποῦ δὲν καταλαβαίνουν ἀπὸ ἀληθινὴ
τέχνη, δὲν καταλαβαίνουν καὶ τὴν ἀληθινὴν φιλοσοφίαν. Ἐξ αὐτοῦ οὔτε
εἶναι οὔτε ὑπῆρξε ποτὲ ἡ ἰδεοκρατία "ταξικὴ φιλοσοφία". Δὲν ἔγινε
ποτὲ λαβάρον πολιτικῆς μερίδος διότι δὲν ἐξυπηρετεῖ κανενὸς τὰ συμφέ-
ροντα.

Ἡ ἰδεοκρατία εἶναι τόσον συνφασμένη μετὰ τὴν αὐστηρότητα τῆς ἐπι-
στημονικῆς ἐκέφης ὥστε δὲν δύναται νὰ ἀπλουστευθῇ, νὰ ἐλαττωθῇ
καὶ νὰ γίνῃ, ὅπως ὁ ὕλισμός, θρησκεία τῶν πολλῶν, μίαν τάξιν δόξαν-
του.

Ἡ ἰδεοκρατία ὑπῆρξεν ἡ πίστις τῶν ἐλαττωμένων καὶ θὰ εἶναι πάντοτε κτή-
μα μίαν πνευματικῆς ἀριστοκρατίας, μίαν ἀριστοκρατίας, ἡ ὁποία δὲν ἔχει

καμψίαν σκέειν με τὰς ταξικαί διακρίσεις τῶν κομμουνιστῶν. Ἡ ἰδεοκρα-
τία βεβαίως πολεμᾷ τὸν κομμουνισμὸν ὡς ἱστορικὸν ὑλισμὸν, διότι ἀρ-
νεῖται τὴν ἐλευθερίαν τῆς πράξεως καὶ θεωρεῖ ὅτι αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώ-
πων, ὁποῦν ἡ ἱστορία μὴ κινουμένη παρὰ μόνον ἀπὸ ὑλικῆς αἰτίας ἀ-
ναπτύσσεται κατὰ τρόπον αὐστηρῶς προδιακαθωρισμένον, κατὰ νόμους
ἀπαρεγκλίτους, ὅπως κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους διαπλάσσονται τὰ φυσι-
κὰ φαινόμενα. Ἡ ἰδεοκρατία ἔχει ὡς ἀρχὴν τῆς σκέψεως αὐτῆς τὴν ἐλευ-
θερίαν καὶ βεβαίως ἀποκρούει τὴν ἱστορικὴν νομοτέλειαν. Ἀλλὰ τὰς κομ-
μουνιστικὰς ἰδέας περὶ διασπίσεως τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ συγκροτήμα-
τος, περὶ κοινοκτημονισμοῦ γενικῶς, κατ' ἀρχὴν δὲν τὰς ἀποκρούει ἡ ἰδεο-
κρατία. Ἡ ἰδεοκρατία ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποκρούει, εἶνε ὁ τρόπος μέτῳ
ὁποῦν ὅτι τῶν κομμουνιστῶν προσπαθεῖ νὰ ἐπιβληθῇ. Ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ
σκοπὸς καθαγιαίνει τὰ μέσα μόνον ἀπὸ ὑλικῆς εἰμπορεί νὰ ὑποστηρικθῇ, οἱ ὁ-
ποῖοι ἔχουν καὶ τέρμα ὑλικὸν τι καὶ ἐφικτόν. Ἀλλὰ ἡ ἰδεοκρατία, ἡ ὁ-
ποία γνωρίζει, ὅτι πᾶσα κατάστασις εἶναι μέσον πρὸς ἀπώτερον σκοπὸν
καὶ τοῦτο ἐπ' ἀπείρον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, θέλει ἄξια καὶ ἠθικά καὶ τὰ μέσα
ὅσον καὶ τὸν σκοπὸν. Ἀλλως γνωρίζει ὅτι θὰ πάθῃ ὅτι καὶ οἱ κομμουνι-
σταί, οἱ ὁποῖοι μᾶς λέγουν νὰ μὴ σήμερον παραβαίνομεν τὰς ἀρχάς, το-
ραννοῦμεν φέρνομεν τὴν δυστυχίαν, δωροδοκοῦμεν, φευδαγοῦμεν. Ἀλλὰ
αὐτὰ εἶναι μέσα δι' ἓνα τερὸν σκοπὸν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς σκοπὸς θὰ εἶναι
κίαν ἡμέραν μέσον δι' ἄλλον σκοπὸν.

Θὰ εἴμεθα πάντοτε εἰς τὴν περιόδον τῶν μέσων καὶ πάντοτε ἐκ τῆς φύσε-
ως τοῦ θὰ εἶναι ὁ σκοπὸς μελλοντικός.

Θὰ εἴμεθα ὁποῦν πάντοτε εἰς τὴν περιόδον, καθ' ἣν κατὰ τὸν ὑλισμὸν
θὰ ἔχωμεν τὸ δικαίωμα νὰ ἐκπληκτοῦμεν δι' ἓνα πάντοτε ἀπώτερον τερὸν
σκοπὸν. Ἡ δοξασία, ὅτι ἡ ἱστορία θὰ φθάσῃ εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποκρού-
εται ὑπὸ τῆς ἰδεοκρατίας, διότι σκοπὸς τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι ἡ α' ἢ ἡ
β' κατάσταση, ἡ ὁποία ἔχει ἄξιαν σχετικὴν, ἀλλὰ ἡ ἰδέα, ἡ ὁποία ἔχει ἄ-
ξιαν ἀπώτερον, κείται ὅμως πέραν τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου. Εἰς τὸ σημεί-
ον τοῦτο ἡ ἰδεοκρατία καὶ μόνον ἡ ἰδεοκρατία πολεμᾷ τὸν κομμου-
νισμὸν.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ἰδεοκρατία ὡς θεωρία τῆς πολιτείας βλέπει τὸν
κομμουνισμὸν καὶ τὴν κεφαλαιοκρατίαν ὡς ἓνα ἐνιαῖον ἐχθρὸν καὶ
αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς εἶναι ὁ ὑλισμὸς. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ μέτωπα ἀναζητοῦν με-
τὴν βίαν. διότι καὶ ἡ κεφαλαιοκρατία εἶναι μία ὑποκίτος βία - τὴν ὑλι-

κὴν ἐλκάριαν τῶν ἀτόμων.

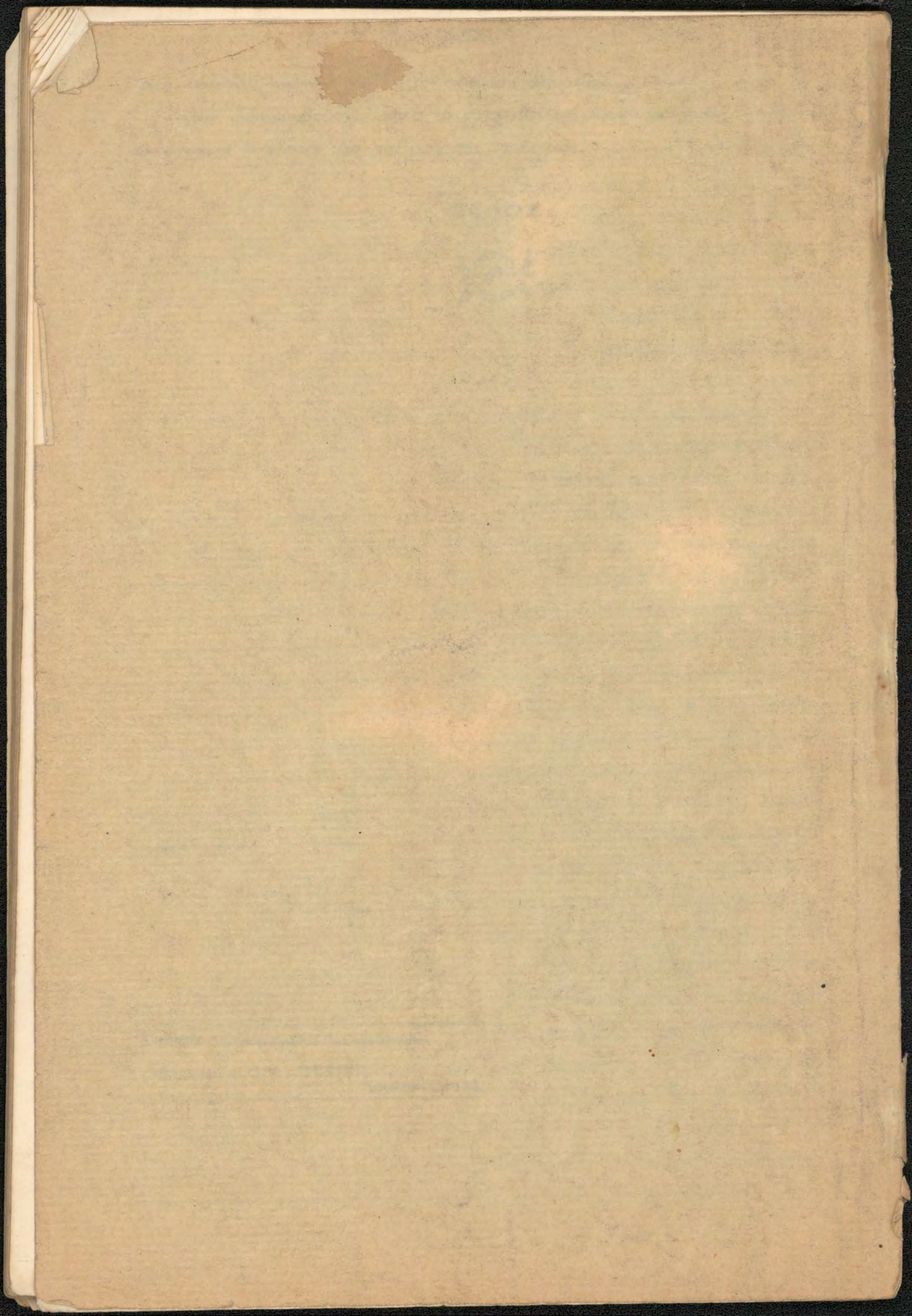
Καὶ ὁ καιρὸς εἶναι κατὰ ποῖον τρόπον αὐτὴ ἡ εὐκάρια θὰ εἶναι μεγα-
λειτέρα. Ἡ ἰδεοκρατία τὴν ὑλικὴν εὐκάριαν τὴν θεωρεῖ ὡς ἐν μέσον μόνον
σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ δημιουργία ἀντικειμενικῶν ἀξιών καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὐ-
τῶν ^{ὑπὸ} τῶν ἀνθρώπων. Σκοπὸς τῆς ἰδεοκρατίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ τέχνη, ἡ θρη-
σκεία καὶ ἡ ἠθική ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Σκοπὸς τῆς ἰδεοκρατίας εἶ-
ναι εἰς ἅσας τοῦ τὰς ἐκδηλώσεις τὸ πνεῦμα ὅχι ἡ ὕλη. Ἀλλὰ πρὸς τὸν σκο-
πὸν τοῦτον χρειάζεται ἡ ἀληθὴς κοινωνικὴ ἐλευθερία, τὴν ὁποῖαν διὰ τὴν ἐπι-
τευξιν τῶν σκοπῶν τῶν πολεμῶν καὶ ὁ κομμουνισμὸς καὶ τὸ κεφάλαιον. Ὁ
κομμουνισμὸς βλέπει καὶ βλέπει ὀρθῶς ἄπὸ τὴν ἀνελευθερίαν τοῦ κεφαλαίου.

Τὸ κεφάλαιον πᾶν μᾶς δεικνύει καὶ μᾶς δεικνύει ἐπίσης ὀρθῶς ἄπὸ τὴν
ἀνελευθερίαν τοῦ κομμουνισμοῦ. — Τὴν βασικὴν ἀνελευθερίαν ἀμφοτέρων τὴν
βλέπει μόνον ἡ ἰδεοκρατία.

Ἀπὸ τόσον ὑψηλὰ θεωρεῖ τὰ πράγματα ἡ ἰδεοκρατία δὲν ἦτο δυνατόν
νὰ κατανοηθῇ καὶ νὰ ἀγαπηθῇ ἀπὸ τὸ πλῆθος. Δὲν ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς τὸν ὄγ-
κον, ἀλλὰ ἔχει τὴν διάρκειαν. Ὅσαι αἱ κρατοῦσαι κοινωνικαὶ θεωρίαι πα-
ρέρχονται καὶ μόνον ἡ ἰδεοκρατία, ἡ ὁποία οὐδέποτε ἐκράτησε, δὲν πα-
ρῆθε καὶ ποτέ. Τὴν συναντᾷμεν συνεδρετήν. ἡ ὑπερσυνείδητον εἰς ἅσας τὰς
μεγάλαις ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ ὡς ἄριστον φιλοσοφικὸν σύστημα
τὴν συναντᾷμεν μόνον εἰς τὰς δύο μεγαλειτέρας ἐποχὰς τῆς ἱστορίας τῆς φιλο-
σοφίας, εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Πλάτωνος καὶ εἰς τὴν Γερμα-
νίαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς τὰ πρόσωπα τοῦ Kant,
Fichte, Schelling γ. Hegel. Ἦδη μία μεγάλη φιλοσοφικὴ ἀναγέννησις ἐω-
τελεῖται ἐν Εὐρώπῃ ἰδίως ὅμως ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ, με κύριους ὁδηγοὺς
τὸν Πλάτωνα, τὸν Kant καὶ τὸν Hegel.

Ἡ ἰδεοκρατία εἶναι κατ' ἐξοχὴν δημιούργημα ἑλληνικόν. ἢ ἀπὸ τὴν ἰδέ-
αν τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἐγεννήθη μαζὺ μετὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην
εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἰδεοκρατία ἐνσαρκιώνεται εἰς τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἀ-
γαθὰ καὶ εἶναι συνυφασμένον μετὰ τὴν ἑλληνικὴν φύσιν. Χρητᾷζε τὸν
ὀρίζοντα ποῦ μᾶς περιβάλλει, ζήσεε τὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ μας καὶ
θὰ καταλάβετε τὴν οὐσίαν τῆς ἰδεοκρατίας καλύτερα παρὰ μετὰ τὴν με-
λέτη τῶν σοφοτέρων βιβλίων.

Ἢ αὐτὸ πιστεύω πῶς ἡ κοδοσκαίᾳ ἐργασία τῆς ἀναγεννωμένης ἰδε-
οκρατίας παρ' ὅσας τὰς ἀντιφάσεις θὰ ἀνθίσῃ καὶ θὰ καρποφορήσῃ
ἐδῶ μεταξύ μας εἰς τὰς κόλπους τῆς πρώτης τῆς μητέρας. Βεβαίως χρει-

Gropia Pyood

(Havlujo) New York 1900
 1900 - 1900

Πάντειος
 Ἑσχολή Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

Εἰσαγωγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ἘΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

Κατά τὰς παραδόσεις τοῦ κ. Κ. Δ. Τσάιτσοῦ
 καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου

ΑΘΗΝΑΙ

1932-33

ΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Β. Α. ΠΕΤΡΗ

ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ 14α

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ.

Εἰσαγωγή.

1. Καθημερινῶς διρωτῶμεθα ἐν τῶν ἀγαθῶν ἢ τῶν κακῶν ἅτινα μᾶς περιβάλλουν ποῖα πρέπει νὰ ἀποδοδῶν εἰς τὸ περιεχόμενον τῶν νομῶν, εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας, τῆς κοινωρίας. Ποῖος εἶναι ὁ τελεικὸς προορισμὸς τοῦ δικαίου, τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωρίας, ποῖα ἢ ἀληθὴς δικαιοδορία τῆς ὑπάρξεώς των; Ποῖον δίκαιον, ποῖα πολιτεία καὶ μορφή, ποῖον κοινωρικὸν καθεστὼς ἐξυπηρετοῦν καὶ λίτερον τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὁποῖον ὑπάρχουν; Πῶς πρέπει μελλοντικῶς νὰ διαμορφώσῃται ἢ καὶ πῶς κατ' ἀνάγκην θὰ διαμορφωθῇ μελλοντικῶς ἡ πολιτεία καὶ κοινωρία ἡμῶν τάδε;

Διὰ τὴν ἐπίλυσιν τεινόντων προβλημάτων δὲν ἀρκεῖ ἡ πείρα ἐνὸς ἑαυτοῦ ἡμῶν, ὅσον πολὺ περὶ καὶ ἂν εἴη. Χρεάζεται ἡ πείρα τῶν αἰώνων, ἡ πείρα τῆς ἱστορίας. Πρέπει νὰ μάθωμεν πῶς ἔθεσαν καὶ πῶς ἔλυσαν τὰ ζητήματα αὐτὰ οἱ πνευματικοὶ ὀδηγοὶ τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καὶ ἢν ὁ ἄνθρωπος ἐκτενέστερον τοιοῦτον καὶ ἔμαρκεν ἀντιειμένον ἐπιστημονικῶς καὶ διὰ φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης τὸν ἠθικὸν καὶ κοινωρικὸν του βίον.

2. Μότον μὴ τοιαύτη προεργασία μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ἐμφέρωμεν ὡς ἐπιστημονικὴν τὴν κρίσιν μας ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων, τὰ ὅποια εἶναι ὑπέροτε σήμερον ἡμεῖς. Χωρὶς τὴν προεργασίαν αὐτὴν κινδυνεύομεν νὰ γίνωμεν μονομερεῖς, ὅπως ὅλοι ὅσοι ἔχουν στενὸν ὀρίθοντα παρατηρήσεως. Χωρὶς τὴν προεργασίαν αὐτὴν στερούμεθα τοῦ κριτηρίου, βάσει τοῦ ὁποῖου ἐνδύμεθα

νά κρινται καὶ περὶ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος διότι ἡ ἱστο-
ρία ἔχει ὡς τελειὸν σκοπὸν οὐχὶ τοῦ παρελθόντος, τὴν ἐρευνᾶν, ἀλλὰ
τὸν πληρέστερον ὁπλισμὸν διὰ τὴν ἀντιμεμενην καὶ ἐπιστη-
μονικὴν ἐρευνᾶν τοῦ παρόντος καὶ τὴν ὀρθὴν διαμόρφωσιν τοῦ
μέλλοντος.

"Ἄν σήμερον ἐμφέρονται καθημερινῶς τῇδε καθεῖς ἀν-
υπεύθυνοι γινώσκαι περὶ διμαίου, πολιτείας καὶ κοινωσίας,
γινώσκαι συχνάκις παρακυλώσασαι τὴν πρόοδον τῆς ἡθικῆς
καὶ κοινωτικῆς μας ζωῆς, πιστεύω ὅτι οἱ πνευματικοὶ
ἄνθρωποι καὶ δὴ οἱ σπουδασταὶ μᾶς Σχολῆς Πολ. Ἐπιστ. φέ-
ρουν βαρείας εὐθύνας ἐὰν παρασύρῃται ἀπὸ τὰς ἀσυνόχους
αὐτὰς γνώμας καὶ δὲν ἔχουν οἱ ἴδιοι τὰ ἐφόδια πρὸς αὐτόθου-
λον καὶ ὑπεύθυνον ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων
περὶ ὧν ὡμίλησα.

3. Ἡ ἱστορία τῶν περὶ διμαίου καὶ πολιτείας θεωριῶν εἴ-
ναι τὸ πρῶτον καὶ κύριον ἐφόδιον διὰ τὴν ἀντιμετωπι-
σιν αὐτῆν. Εἶναι ἐφόδιον ἀπορραϊκτὸν ἀλλὰ καὶ κοινόν διὰ
πάντα μελετητὴν τῆς κοινωτικῆς μας ζωῆς οἰκιδήτορι καὶ
ἂν εἶναι αἱ κοινωτικαὶ καὶ πολιτικαὶ τοῦ πεποιθήσεις. Καὶ
αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος καὶ ἡ ἀντιμεμενη ἀξία τοῦ μαθήμα-
τος τοῦ ὁποῖον θὰ ἔχω τὴν τιμὴν τὰ Σὺς ἀναπτύξω κατὰ τὸ
παρόν ἔτος.

4. Πρὸς ἀποφυγὴν παρανοήσεως πρέπει νὰ ἔχετε ὑπ' ὄψιν.
Θαὶ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ σᾶς μαρῶ ἱστορίαν τοῦ βετιμοῦ δι-
μαίου, διατηρῶν ἐν περιλήψει τοὺς ἀπανταχοῦ ἰεχουσοντας
θεομοῖς. Αὐτὸ εἶναι ἀντιμεμενον τῆς ἱστορικῆς, οὐχὶ τῆς φιλο-
σοφικῆς ἐπιστήμης. Δὲν πρόκειται ἐπίσης νὰ σᾶς παρατάξω
διάφορα ἀσύνδετα ἀποφθέγματα περὶ πολιτείας καὶ διμαίου.
τὰ ὁποῖα βρίθουν δι' ὅλης τῆς ἱστορίας. Τὰ τοιαῦτα ἀποφθέγμα-
τα ὅσον ὥραϊα καὶ ἂν εἶναι δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσουν ἀντι-
μεμενον ἐρεῖνης διὰ τὴν καλῶς ἐννοουμένην φιλοσοφίαν
τοῦ διμαίου καὶ τῆς πολιτείας.

Θὰ σᾶς ἐμβέσω μόνον τὰς συστηματικῆς συμμεροτημέ-
νης ἐπιστημονικῆς θεωρίας περὶ διμαίου καὶ πολιτείας καὶ θὰ
τὰς ἐμβέσω ἐν τρόπῳ ὥστε νὰ καταστήσῃτε τὴν ἱστορικὴν ἀνα-

γυμναστικά ἢ ὅποια τὰς συνδέει. Αὐτὸ σημαίνει ἱστορία τῶν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωριῶν.

5.- Θεωρῶ ἀντικείμενόν τι σημαίνει, συλλαβάνω διαγοντιμῶς ἀντικείμενόν τι καὶ θέτω αὐτὸ εἰς ὠρισμένην τάξιν πρὸς ἓν σύνολον ὁμοειδῶν ἀντικείμενων. Θεωρῶ φιλοσοφικῶς ἀντικείμενόν τι σημαίνει θεωρῶ ἐπιστημονικῶς, δηλ. συλλαβάνω διαγοντιμῶς ἀντικείμενόν τι καὶ θέτω αὐτὸ εἰς ὠρισμένην τάξιν, ὅχι πλέον πρὸς οἷονδήποτε σύνολον ὁμοειδῶν ἀντικείμενων, ἀλλὰ πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἐπιστημίου.

Θεωρία φιλοσοφικὴ στρέφεται πάντοτε πρὸς τὸ σύνολον. Εἶναι κρῖσις ἐπὶ τοῦ συνόλου. Εἶναι δημιουργικὴ ἀνασύνθεσις τοῦ σύμπαντος εἰς σύστημα στοχαστῶν, εἶναι νοερωθεωρία.

6.- Όταν ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ ἐπιδόθῃ εἰς τοιοῦτον ἔργον εὐρίσκειται αἴφνη δυνάμει πολλῶν δυνάμεων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν. Εὐρίσκει παραδεδομένην νοερωθεωρίαν ἀπὸ τῆς θρησκείας καὶ τὸν μῦθον τοῦ λαοῦ ἐν ᾧ ἔχῃ. Δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ συζητήσῃ τί εἶναι Θεός, τί εἶναι δίκαιον καὶ εἰς τί πρέπει νὰ ἀποβλέπῃ ἡ πολιτεία. Θεός πρέπει νὰ εἶναι ὁ Θεὸς τῆς φυλῆς του, τοῦ λαοῦ του. Δίκαιον εἶναι οἱ νόμοι οἱ κρατοῦντες, πολιτεία πρέπει νὰ ἔχῃ τοὺς σκοποὺς τῆς πολιτείας ὅπου ἔχῃ. Δὲν ἐπιτρέπεται ἔλεγχος. Πραγματικαὶ τινες παρατηρήσεις περὶ τῆς διορθώσεως σημείων τινῶν τῆς ἡθικῆς πολιτείας τῆς τάξεως ἐντὸς τοῦ κρατοῦντος πλαισίου εἶναι δυνατὰ. Εἰς τὴν θρησκευτικὴν πεδίον καὶ αὐταὶ αἱ πραγματικαὶ παρατηρήσεις δὲν ἐπιτρέπονται. Ἡ νοσηρὴ σιτηρίζεται ἐπὶ δογματῶν, ἐπὶ μύθῳ, ἐπὶ παραδόσεσιν. Ὁ ἐλέγχων ταῦτα κινδυνεύει νὰ θεωρηθῇ ἑχθρὸς τῆς. Αὐτὸ εἶναι ἡ αἰτία δι' ἣν οἱ φιλοσοφοῦντες δι' ὅλης τῆς ἱστορίας τιλοῦν ἐν ἀπομονώσει καὶ ἐν διαστάσει πρὸς τὸ ἄμενον περιβάλλον τους. Ἀλλ' ἐάν αὐτὴ ἡ κατάσταση ὑπάρχει ὀλίγον ἢ πολὺ παρὰ τοῦ καὶ πάντοτε, ὑπάρχουν ὅμως περίοδοι τῆς ἱστορίας ὅπου ὁ υλοισ αὐτός εἶναι στενότερος, ἄλλαι ὅπου εἶναι χαλαρός. Οὕτω εἰς ὅλας τὰς φυλάδας ὅποιαι ἦν θῆσαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸ των Ἑλληνικῶν καὶ παρ' Ἑλλήσιν διόμα μέχρι τοῦ 5^{ου} π.χ. αἰῶνος ὁ υλοισ οὗτος ἦτο πολὺ στενός. Οἱ Ἰνδοί, οἱ Ἰουδαῖοι, οἱ Αἰγύπτιοι κρυπτοῦνται ἀπὸ τὰ ἡθικά καὶ μυθικά στοιχεῖα τοῦ θρησκευτικῆς

τῶν δόγματος καὶ δὲν δύνανται ἐλευθέρως νὰ προσατερίσουν τὸ
 σύνολον τῆς ζωῆς καὶ νὰ τὴν κρίνουν ἐν βάθρων. Τούτου ἐνεκεν ἔ-
 χομεν μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐμείνης πολὺ ἐνδιαφερούσας παρατη-
 ρήσεις περὶ τούτου ἢ ἐμείνον τοῦ θέματος ἀφορῶντος ^{ἐν τῇ} πολιτει-
 αμὸν διευκρινόν, ἀλλὰ συνολικῆς, δηλ. συστηματικῆς θεωρίας
 δὲν ἔχομεν. Ἐπρεπε πρῶτον νὰ θραύσουν οἱ ἄνθρωποι τοὺς υλοιοῦς
 τῶν θρησκευτικῶν καὶ μυθικῶν παραδόσεων διὰ νὰ αἰσθανθοῦν
 ἑαυτοὺς ἱκανοὺς νὰ κρίνουν αὐτοτελῶς καὶ ἐλευθέρως περὶ τῶν
 νοσηροθεωρητικῶν προβλημάτων.

7.- Τὸ ἔδαφος πρὸς τοῦτο ἐδημιουργήθη διὰ πρῶτην φοράν
 ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα, ὅταν τὸ ἄτομον ἐν μέσῳ τῶν ὀ-
 ξυτάτων πολιτικῶν διενέξεων καὶ τῶν κοινωτικῶν ἀνατρο-
 πῶν ἔχει χειραφετηθῇ ἀπὸ ὅλου τοῦ υλοιοῦς καὶ εὔρεθῃ εἰς
 τὴν ἀνάγκην καθημερινῶς νὰ αὐτενεργῇ καὶ νὰ λαμβάνῃ ἐ-
 λευθέρως ἀποφάσεις ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας ἀποφάσεις. Ἡ ἐλευ-
 θερία τῆς πράξεως ἐντὸς ὀλίγου κατέστη ἐλευθερία τῆς θεω-
 ρίας.

8.- Ἡ ἀποτίναξις τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν υλοιοῦν ἦτο ἐν
 Ἑλλάδι καὶ ἐκ ἐνὸς ἄλλου λόγου εὐχερεστερά. Τὸ δόγμα εἶναι ἀμεί-
 λικτον ἐμειδίου σιμυρίζεται ἐπὶ τῆς θρησκείας ἢ μάλλον ἐπὶ
 μιᾶς ὀργανωμένης τάξεως ἱερέων, ἥς ἡ δύναμις ἐμμεταί ἐν
 αὐτῷ τούτῳ τῷ δόγματι. Εἰς τὴν Ἑλλάδα φορεῖς τῆς παραδόσε-
 ως δὲν ἦσαν οἱ ἱερεῖς, ἀλλὰ οἱ ποιηταί. Ἡ τήρησις τῆς παραδό-
 σεως δὲν εἶναι διὰ τοὺς ποιητὰς κήτημα ὑπάρξεως. Ἀλλὰ καὶ
 ἂν ἦτο, οἱ ποιηταί δὲν ἦσαν ὀργανωμένη τάξις ὅπως οἱ θρα-
 χιᾶνες ἢ οἱ ἱεράρχαι τῆς Αἰγύπτου. Ἀλλὰ καὶ μάστιγον οὐκ ἔ-
 στερον. Τὸ θρησκευτικὸν δόγμα εἶναι ἀμείλικτον διότι μόλις
 πέσῃ πίπτει ὅλον τὸ θρησκευτικὸν οἰκοδόμημα. Ἡ τέχνη εἶναι
 ὁ μόνος δρόμος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν.

9.- Ἐκ ἄλλου ὁ ποιητὴς ἦτο καὶ αὐτὸς ὅπως ὁ φιλόσοφος δημιουρ-
 γὸς ἐνὸς κόσμου καὶ διεφέρειν ἀπὸ τὸν φιλόσοφον κατὰ τοῦτο,
 ὅτι ἐν τῇ δημιουργικῇ συνθέσει τοῦ ἀρίνου τὴν φαντασίαν ἐ-
 λευθέραν καὶ δὲν τὴν ὑποτάσσει εἰς τὴν αὐστηράν λογικὴν.
 Εἶναι ὅμως δεσμευμένος οὐχὶ ἀπὸ ἐπιταγᾶς ἐξουσίας τινός, ἀλ-
 λά ἐν μέρει ἀπὸ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καλλιτεχνικῆς συνθέσεως.

Εἶναι ἐπομένως ὀλεώτερον δέσμος καὶ πλησιέστερος πρὸς τὴν ἐλευθέραν θεωρίαν.

10- Αὗται εἶναι αἱ ἐξωτερικαὶ συνθήκαι αἵτινες ἐχειραφέτησαν πνευματικῶς τὸν Ἕλληνα καὶ ὑπέβαλψαν τὴν γένεσιν τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἑλλάδι. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ χειραφεσία δὲν ἀρξάται διὰ τὰ ἐξηγήσει τὴν γένεσιν τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἑλλάδι. -

Τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς ἀμέσους πρακτικὰς ἀνάγκας. Τί ὤθησε τὸν Ἕλληνα καὶ ἀφιερωθῇ εἰς μελέτας μυθεματικὰν ἐχούσας πρακτικὴν σημασίαν; Οὐδέποτε οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ ἄλλοι λαοὶ ἐνδιεφέρθησαν διὰ ζητήματα τὰ ὅποια δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς ὠριμαίνοντες ἀνάγκας. Διὰ τί οἱ Ἕλληνες ἐτράπησαν ἄλλην ὁδόν;

Ἐν παραδείγματι θά εἶς καταστήσει ὀλοφάνερην αὐτὴν τὴν διαφορὰν Ἑλλήνων καὶ Βαρβάρων.

Ὁ Κροῖσος ἤρωτησε τὸν Σόλωνα (κατὰ τὸν Ἡρόδοτον) "ὡς φιλοσοφῶν γῆν πολλὴν θεωρεῖς εἵνεκεν ἐπεληλυθας;" διότι τὸ ἦν θεωρεῖς εἵνεκεν ἡτο ἄλυστον πρόβλημα διὰ τὸν Λυδὸν βασιλεῖα.

Ὁ βάρβαρος Κροῖσος ἀλλὰ καὶ οἱ σημερινοὶ βάρβαροι δὲν δύνανται νὰ ἐννοήσουν ὅτι ὑπάρχουν ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι δὲν ἐπιδιώκουν τὴν γνῶσιν διὰ τὴν ἐπίτευξιν πρακτικοῦ σκοποῦ, δὲν θεωροῦν τὴν γνῶσιν ὡς μέσον, ἀλλὰ ὡς βυσιπὸν.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἑλληνικὸν θαῦμα. Ὅπως ἐχειραφέτησεν ὁ Ἕλληνας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Αἰγύπτιον τὴν τέχνην ἀπὸ μαβαρῶς πρακτικῆς σκοπιμότητος, οὕτω ἠλευθέρωσε καὶ τὴν γνῶσιν ἀπὸ μαβαρῆς ἄλλης προθέσεως πλὴν τῆς γνώσεως τῆς ιδέας.

Ἡ τοιαύτη αὐτοτέλεια τῆς γνώσεως ἀποδοτεῖα ὑπέρως εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀνάγκην τοῦ Ἕλληνος νὰ ἐλευθερωθῇ ὡς πολίτης εἰς τὸν πρακτικὸν τὸν βίον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος. Ἑρμηνευτέα ὡς προεξισταίς τῆς ἐκχυρᾶς ἀτομικότητος καὶ προσωπικότητος τοῦ Ἕλληνος ὅπως τὴν αἰχμητικὴν καὶ αἰτῶσε ἐξαιρετικῶς εὐνοίαι δι' αὐτὸν βολογικαὶ ἀλλὰ καὶ αἰνοῦνται καὶ εὐνοίαι.

11- Ἡ φιλοσοφία ἐξετῆθη ἐν Ἑλλάδι καὶ δὴ εἰς τὰ δύο αἶψα τοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ Σικελίαν. Ἐκεῖ τὸ ἄτομον κατέστη φαίνεται ἐνῶ.

ρίτερον αὐτένεργον, ὑπῆρχε δὲ καὶ μεγάλη εὐμάρεια ζωῆς ἐπιτρέπουσα τὴν πλήρη ἀφοσίωσιν εἰς καθαρώς θεωρητικὰς ἐρεῖνας.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ 5^{ου} αἰῶνος ἐκ τῶν ἄνωγ' ἢ φιλοσοφικῆς ζωῆς ἐνέργουντες ἐν Ἀθήναις, ὅπου καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ὑψιστον σημείον τῆς ἀνθρώπου αὐτῆς, διὰ τὰ ἀρχίσθη καὶ πάλιν κατὰ τὸν 2^{ον} αἰῶνα νὰ ἀπομεινῶνται πρὸς τὰ ἄνω τοῦ ἑλληνισμοῦ.

12. - Ἐποχαὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας :

1) Περίοδος προσωκρατικῆς φιλοσοφίας :

α) κοσμολογικὴ περίοδος 600-450 π.χ.

β) ἀνθρωπολογικὴ περίοδος 450-400 π.χ.

2) Περίοδος φιλοσοφίας τῶν μεγάλων φιλοσοφικῶν συστημάτων :

Δημόκριτος, Πλάτων, Ἀριστοτέλης 400-322 (θάνατος Ἀριστοτέλους).

3) Περίοδος ἡθικῆς φιλοσοφίας :

Ἐπικουρείοι, στωϊκοὶ 322 π.χ. - 200 μ.χ., 2^{ος} αἰὼν μ.χ., (γέννησις Πλωτίνου).

4) Περίοδος μυστικῆς φιλοσοφίας :

Νεοπλατωνισμός, Νεοπυθαγορισμός, Χριστιανισμός.

200-485 μ.χ., (θάνατος Πρόκλου) ἢ 529 (κλείσιμον Σχολῆς Ἀθηνῶν ἀπὸ Ἰουστινιανόν).

1. α) Ἡ χειραφετηθεῖσα ἀπὸ τὸν θρησκευτικὸν ζυγὸν συνείδησις εἶχε ἀμεσον ἀνάγκην νὰ πληρώσῃ τὸ κενόν τὸ ὅποιον ἐδημιούργησεν ἡ κατάρρεσις τοῦ μυθικοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου. Καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν ἐστράφη ἡ ἀρχὴ ἡ θεωρία.

β) Τοὺς θεοὺς καὶ τὰς μυθικὰς δυνάμεις ἔπρεπε νὰ ἀντιμεταστήσῃ ὁ νόμος καὶ αἱ φυσικαὶ δυνάμεις. Ἐστράφη λοιπὸν ἡ φιλοσοφία πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

γ) Εἶναι ἄλλως τε ταῦτα εὐνόητον, διότι ἡ θεωρία τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἶναι πολὺ εὐκολωτέρα καὶ ἀμειωτέρα. Τίποτε δὲν εἶναι τόσον μακριὰν ἡμῶν, ὅσον ὁ ἑαυτός μας. Ἡ πρώτη φιλοσοφία ὑπῆρξεν ὅθεν φιλοσοφία τῆς φύσεως.

2. - Κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς μεσολαβούντας ἀπὸ τὸ 600-450, ἀντιμετωπίσθησαν μεγάλα κοινοτικὰ προβλήματα, διότι ὁ ἀγὼν τῶν τάξεων ἐμαίριετο καθ' ὅλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

Πράγματι δὲ πολλὰ σοφὰ ἐλέχθησαν τότε περὶ πολιτείας καὶ περὶ δικαίου, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νους δὲν ἦτο εἰσέτι ὥριμος διὰ τὴν συστηματικὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν τοῦ ἠθικοῦ καὶ νομοθετικοῦ μέρους.

3. - Τοῦτον ἔκρινεν τὴν τόσον διὰ τὴν φιλοσοφίαν γενικῶς ἐνδιαφέρονσαν νομολογικὴν περίοδον τῆς προσωκρατικῆς φιλοσοφίας, ἡμεῖς οἱ μόνον περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας ἐνδιαφέροντες ἀναγκαζόμεθα ν' ἀντιπαρέλθωμεν.

4. - **Ἡράκλειτος.** Μίαν ἐξαίρεσιν θὰ ἤθελα νὰ κάμω, ὅτι τόσον διὰ νὰ εἴπω τι οὐσιώδες διὰ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου, ἀλλὰ διὰ νὰ σοῦ δείξω πῶς ἐκ τῶν μεγαλειτέρων πνευμάτων τῆς νομολογικῆς περιόδου ἀναχωροῦν ἀπομίαν γενικὴν μεταφυσικὴν ἀρχὴν ἔφορξε διὰ πρώτην ἔως φερόν φιλοσοφικόν φῶς ἐπὶ τοῦ προβλήματος τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας. Πρόκειται περὶ τοῦ Ἡρακλείτου τοῦ ἐπισημνθέντος «Συνοτινῆ» λόγῳ τοῦ δυνεοῦ τῶν ἔργων του. Ἐμνησθῆν ἐν Ἐφέσῳ καὶ ἐν ποσ. πιθανόν μεταξὺ τοῦ 536-470. Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ἀποσπάσματα τοῦ ἀπομένου ἐκ τῶν ἔργων του προκύπτει ὅτι ὑπεράνω πάντος ἔθετεν ὁ Ἡράκλειτος τὸν λόγον». Ὁ λόγος αὐτός ἐξεωμάτου τὴν τάξιν, τὴν νομοτέλειαν τοῦ σύμπαντος. Ὁλος ὁ φυσικὸς κόσμος διέπεται ἀπὸ μιαν αἰωνίαν τάξιν πραγμάτων. Ἡ ζωὴ ῥέει κατ' ὠριμένην τάξιν. Ἡ ζωὴ, ἡ γένεσις τῶν πραγμάτων ὑπάρχει ἐν τῇ τάξει αὐτῇ. Ἀλλ' ὁ Ἡράκλειτος τὸν λόγον αὐτὸν τὸν ἐπευτεῖν καὶ εἰς τὸν λογικὸν κόσμον. Ἡσέφει κατ' ὠριμένην μόνον τάξιν, κατ' ὠριμένης λογικῆς ἀρχῆς λειτουργεῖ ὁρθῶς. Αἱ δὲ ἀρχαὶ αὐταὶ εἶναι κοινταί, ἰσχύουν δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Βιῶντες ὁρθῶς νὰ σμεφθῶν, σμεπτονται κατὰ τὴν αὐτὴν λογικὴν τάξιν. Ἀλλὰ τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἠθικὸν κόσμον. Καὶ αὐτὸς διέπεται ἀπὸ τὸν λόγον, ὅστις εἶναι κοινός δι' ὅλους. Ὅπως δὲ διὰ τὰ σμεφθῆναις ὁρθῶς πρέπει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς λογικοὺς νόμους, οὕτω καὶ διὰ τὰ πράξιν ὁρθῶς πρέπει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς ἠθικοὺς καὶ τοὺς πολιτευτικοὺς νόμους. Καὶ ὅπως ἡ ἀντίθεσις τῆς σμεφθῆς πρὸς τὴν λογικὴν κατασχοίφει τὴν αἰέψιν, οὕτω καὶ ἡ ἀντίθεσις τῆς πράξεως πρὸς τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς πολιτείας καταστρέφει τὸν Κ. Τῶν τεσσ. Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας

βίον καὶ τὴν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων. «Μάχεσθαι χρὴ τὸν θεομὸν ὑπὲρ νόμου οὕτως ὑπὲρ τείχεος» (100, Διογένης Λαέρτιος IX, 2). - Τὸ νόμον εἰς τὰς συνέψεις αὐτάς, καὶ δὴ τὸ ἐπιστημονικὸν εἶναι ἡ θεμελίωσις τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας εἰς τὸν λόγον, εἰς μὲν ἀνενεαίαν ἀρχὴν καὶ ἡ συναγωγὴ ὅλης τῆς περὶ πολιτείας καὶ δικαίου θεωρίας εἰς τὴν μίαν ταύτης ἐνεαίαν ἀρχὴν. Αὕτη δυνατόται ἔως νὰ ὀνομασθῇ ἡ πρώτη προσπάθεια ἐνεαίας καὶ μαθηματικῆς ἀποδοτικῆς θεωρίας περὶ δικαίου καὶ πολιτείας. Πόσον διάφορα τὰ διδάγματα τῶν ἑπτὰ σοφῶν πράγματα.

5. - Κατὰ τὰς ἀρχάς τῆς κοσμολογικῆς αὐτῆς περιόδου τῆς φιλοσοφίας φαίνεται ὅτι ἔφησαν οἱ ἑπτὰ σοφοί. Ἀλλὰ τὰ λεγόμενα ἀποφθέγματα τῶν ἑπτὰ σοφῶν ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ περιέχουν στοιχεῖα διὰ τὴν σύνθεσιν μιᾶς συστηματικῆς θεωρίας δικαίου καὶ πολιτείας. Εἶναι ὠραιότατα καὶ βαθεῖαι συνέψεις θαυμάσιως διατετυπωμέναι, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς μίαν ἐνεαίαν ἀρχὴν καὶ νὰ ἀποτελέσουν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν. Ἀλλωστὲ τὰ πλεῖστα τῶν λεγομένων περὶ τῶν ἑπτὰ σοφῶν εἶναι μυθεύματα τῶν μεταγενεστέρων. Οὔτε ποῖοι ὑπῆρχαν οἱ ἑπτὰ σοφοί εἶναι βέβαιον, οὔτε ποῖα τῶν λεγομένων ἀποφθεγμάτων δύνανται βεβαίως νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ἓνα ἕνα ἐξ αὐτῶν. Τὰ περισσότερα εἶναι ἀσφαλῶς ἢ ἠλλοιωμένα ἢ καὶ ὑποβολιμαία.

Ὅθεν ἡ ἐνασχόλησις μετὰ ἀποφθέγματα αὐτὰ εἶναι ἔργον πολὺ ἐπαγωγόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπιστημονικόν (Zeller II 0-112).

6. Ὁ ἐπιμετρεῖ τῶν φιλοσοφικῶν συζητήσεων κατέστησεν τὸ δικαίον καὶ ἡ πολιτεία ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν σοφιστῶν.

Μετὰ τοὺς περσειοὺς πολέμους ἦτο ἔντονος ἡ πολιτικὴ ζωὴ καὶ δὴ λόγῳ τῆς ἐπιπαραστάσεως τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἐν τῇ δημοκρατίᾳ ἡ κοινότης ἐπιπράττει ἐνός ἑαυτοῦ συνετελείτο διὰ τῆς ἀξίας του. Ὅτε ὁ πλοῦτος μόνος κρινεῖ οὔτε ἡ εὐχῆς καταρχή. Ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἰδαιτέρων πνευματικῶν προσόντων, ὑπῆρχεν ἀνάγκη γνώσεων. - Ἐνεφανίσθη τότε τάξις πλατωνιδίων διδασκάλων, διδασκόντων «ὅτι χρειάζεται ὁ πολίτης διὰ νὰ ἀναδειχθῇ» (101). Πρὸς τοῦτο βεβαίως ἦτο ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ἀχρηστος. Ἀλλὰ ὑπῆρχε γενικῶς καὶ ἑλλειψὶς ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως. Πάντοτε τὸ ἀνθρώπινον ἐνδιαφέρον

μετατίθεται, όταν δώση τούς καρπούς της μία ἀποφύς ἀγαυήν ή ἄλ-
λη. - Πρότερον τό ἐνδιαφέρον τῶν φιλοσοφούντων ἐστρέφετο πρὸς τόν ἐ-
ξωτερικόν κόσμον. Ἀλλ' ὅταν οἱ φιλοσοφούντες ἐγένοντο πολλοί, τό
ἐνδιαφέρον ἔλαβε πρακτικωτέραν κατεύθυνσιν καί ἐστράφη πρὸς
τὴν πράξιν καί τὴν πηγὴν τῆς πράξεως, δηλ. πρὸς τόν ἐσωτερικόν ἀνθρω-
πον, πρὸς τόν ψυχολογικόν κόσμον. Κατὰ ταῦτα συνέτειναν εἰς τὴν πρῶ-
την ψυχολογικὴν ἔρευναν αἱ ἀπαιτήσεις ἃς εἶχον οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τῆς
φιλοσοφίας. Ἐκίχον ἀπὸ αὐτῆς τὰς ἱκανότητας πρὸς πολιτικὴν
ἀνάδειξιν. Ἀλλὰ αὕτη ἐπετυχάνετο διὰ τῆς κυριαρχίας ἐπὶ τοῦ δή-
μου. ^{ἀπὸ τῆς τοῦ σοφιστοῦ} ἡ κυριαρχεῖ ἐπὶ τοῦ δήμου διὰ τῆς πειθοῦς, διὰ τῆς ῥητορικῆς
καὶ καταλλήλου ψυχολογίας τῶν μελλόντων νὰ κυβερνηθῶσιν.
γ') Εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην ἤχθησαν οἱ πλατῶνιοι διδάσκαλοι, σοφι-
σταί, εἰς τὸ νὰ γίνουν οἱ πρῶτοι ψυχολόγοι καὶ ἀνεμάλυσαν οὕτω ἕνα
νέον φιλοσοφικόν κόσμον, τόν ἐσωτερικόν ψυχολογικόν κόσμον.
δ') Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ ψυχολογικοῦ προβλήματος δὲν ἠδύνατο ἀμέ-
σως νὰ εἶναι ἐπιτυχής. Καὶ εἰς τοῦτο συνέβαλον διάφοροι λόγοι.

7.- α) Ἡ φιλοσοφία τοῦ προσωκρατικοῦ Ἀναξαγόρα (500-430).
Κατὰ τόν Ἀναξαγόραν εἶναι οὐρανὸς ἀρχὴ τῶν πάντων.

Βεβαίως ἄλλο πράγμα εἶναι ὁ Νους τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ ἄλλο τοῦ ὁ
ἀνθρώπου. - Ἄλλ' ἦτο ὁμοίωμα τοῦ νοῦ ὃ δὲν ἐχρειάσθη καὶ πολὺ ἴσα
Νους καὶ νοῦς συμπέσουν. Ἀλλ' ὅταν συνέπεσαν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς καὶ
ἀρχὴ κόσμου, τότε ἐγένετο ὁ κόσμος παράστασις τοῦ ὑποκειμένου,
καὶ τὸ ὑποκείμενον μέτρον τοῦ παντός. - Πάντων χρημάτων μέ-
τρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων εἰς ἐστὶ, τῶν δ' οὐκ ὄντων εἰς οὐκ ἐστὶν,
(Διογ. Λαερτ. IX, 8), αὕτ' ἔπερ ὁ σοφιστὴς Πρωταγόρας.

β) Ψυχολογισμός. Ἀφ' ἧς τὸ ὑποκείμενον, καὶ δι' ἡν αἰσθητικὴ συνέλθου-
σις ἐγένετο ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ἐστράφη ἡ ἔρευνα πρὸς τὴν ψυχολογίαν.

γ) Σχετικισμός. Ἀλλὰ ἐλημονήθη ὅτι τὸ πρῶτον εἰς ὃ προστίθοντε
σιν ὁ ψυχολογιστὴς σοφιστὴς εἶναι τό γε ὅτι οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ἔχει-
ἀφορον ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων. - Ἡ γνῶσις καὶ αἰσθήσεις ἔρ-
χονται καὶ παρέρχονται. Ὅ, τι ἦτο χθὲς ἀληθές, σήμερον θεωρεῖται

ψεῦδος. Περιέπεσαν οὕτω οἱ σοφισταί εἰς ἀπόλυτον σχετικισμόν.

δ) Ῥητορικὴ καὶ ἐριστικὴ. - Καὶ ἐνῷ συοπὸς τῶν σοφιστῶν ἦτο
νὰ διδάσκουν ἐπιστημονικὰς ἀληθείας, κατέληξαν νὰ ὑποστηρίξουν
ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπιστημονικὴ γνῶσις, εἰς αὐτὴν οὐκ ἔστιν ἀλήθεια, ἀλλ' ἀπλῶς δα-

ξασίας, τὰς ὁποίας διὰ τῆς ρητορικῆς δύναται τις ἐλάχιστον νὰ ἀναφέ-
ρη ἢ νὰ τονώσῃ.

ε) Ἀποτελέσματα σοφιστικῆς. Ἐπειδὴ δὲ τότε τὰ ἥθη εἶχον ἀρχί-
βαι νὰ καταρρίουν, ἔπρεπεν ἡ ρητορικὴ διὰ τὰ ἐπιτύχει τοῦ σκοποῦ
τῆς διὰ τὰ πείσῃ καὶ διὰ τῆς πειθοῦς νὰ δώσῃ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν ρή-
τορα, ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσῃ ταπεινὰ μέλητρα. Ὁ σοφιστὴς δὲν
ἐδίδασκεν ἀλλ' ἐπειθε τὸν μαθητὴν, καὶ ὁ μαθητὴς ὅταν ἐγίνετο
πολιτικὸς δὲν ἐκυνθεῖνα, ἀλλ' ἐπειθε τὸν λαὸν διὰ τὰ τοῦ παραδώσῃ
τὴν ἐξουσίαν. Ἀλλὰ δὲν ἐπεδίωκε νὰ τοῖς πείσῃ περί μιᾶς ἀρχῆς, ἢ
ἐλεύθεροι ἀληθεῖς, ἀλλὰ περὶ εὐείκτου ὅπερ διὰ τοῦ παρῆχε κοινωτικὴν καὶ
πολιτικὴν ἐσχόν.

στ) Ἡθικός καὶ πολιτικὸς σχετισμός. Καὶ οὕτω ἄλλο μακρόν ἐπα-
μολυνθεῖ. Δηλαδή ἀφοῦ ὅλα εἶναι μεταβλητὰ καὶ σχετινὰ, τότε δὲν
ὑπάρχει καὶ ἡθικὴ καὶ πολιτικὴ τις ἀρχὴ ὑπερέχουσα κατ' ἀξίαν.
Ὅσον ἀξίζει ἡ μία ἀξίζει καὶ ἡ ἄλλη. Ἡ θέσις ἡθικοῦ σκοποῦ εἶναι
πλάτη. Μοῖρᾶς ἀπομένει ὁ ὕψις σκοπός. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεμίᾳ ἡ
θικῇ σχέσει συνδέει ἄνθρωποι πρὸς ἄλλήλους, ^{ἴσα} σκοπὸν ἀπομένον ὁ ὕψι-
νός σκοπός, δηλ. ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία. Οὕτω κατέστησαν οἱ
σοφιστοὶ διαρρηκτοὶ τοῦ δήμου καὶ οὐκ ἐλεστοὶ τῆς ἐθνικῆς κατα-
στροφῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐνῷ ἡ ψυχολογικὴ προσπάθεια ἦτο κατ' ἐαυτήν
ἀγαθὴ καὶ ἀποτελεῖ διὰ τὴν φιλοσοφίαν μέγα σταθμὸν ἐξ ἐλέξεως.

ζ) Ἀρητικὴ σιάνσις - σοφισμός. Ἡ σοφιστικὴ εἶναι ἡ πρώτη ἀλλὰ
καὶ ἡ πρωτόγονος φιλοσοφία τοῦ διαιεῖν καὶ τῆς πολιτείας. Τὴν πρῶ-
την φοράν ποῦ ὁ ἄνθρωπος ἐσμεῖν περὶ τῶν προβλημάτων τούτων,
προσέμψυνεν εἰς τὴν σχετικότητα τῶν πάντων καὶ εἰς τὴν αἰσθη-
μίαν τοῦ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ διαιεῖν καὶ τῆς πο-
λιτείας. Ἡ πρωτογονικὴ θέσις τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν ψυχὴν τοῦ
ἦτο ἡ δυσπιστία καὶ ἐγινε σχετικιστικὴ καὶ ὡς δὴ ἴδω-
μεν καὶ εὐδαιμονιστικὴ.

δ. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τῶν σοφιστῶν
πρέπει νὰ ἔχωμεν τὰ ἀμολοῦντα ὑπ' ὄψιν. Ἀφ' ἐνός ὅτι μόνον
ἡμέτερά ἀποσπάσματα τῶν συγγραμμάτων τῶν σοφιστῶν
περιεσώθησαν ἢ μὴν καὶ εἶναι λίαν ἀμφίβολον εἰ ἀκριβὲς
ἐπρέβην οὗτοι ἢ ἐμείρος ἐν ταῖς σοφιστικαῖς. Τὴν σοφιστι-
κὴν διδασκαλίαν γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τῆς ἀντιγράφου.

σεως αὐτῆς ἐν τοῖς διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος.

9.- Τούτου ἐρευνῆν θά προσπαθήσωμεν περὶ τὰ συναχθέντων τὸ γενικώτερον πνεῦμα τὸ ὁποῖον διεῖπε τὴν ὅλην χορείαν τῶν σοφιστῶν καὶ περὶ τοῦ ὁποῖου δὲν δυνάμεθα πλέον τὰ ἔχοντα ἀμφιβολίας.

10.- Ἀσφαλῶς ἐν τοῖς καθ' ἑαυτὸν ὑπάρχοντι παρεκκλίσεις ἀπὸ τοῦ διατυπωθέντος γενικοῦ χαρακτηρισμοῦ, καὶ δὲ παρεκκλίσεις αἱ ὁποῖαι διαρθῶν τὴν σοφιστικὴν θεωρίαν ἐπὶ τὰ βελτίω.

Κυρίως υποστηρίζεται ὅτι τούτο συμβαίνει διὰ τὸν ἀπουδαιότερον ἐμπρόσωπον τῆς σοφιστείας, τὸν Πρωταγόραν (480-410 π. μ. π.).

11, α) Βεβαίως καὶ αὐτὸς ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν παρατήρησιν καὶ θε ἐποχὴ καὶ καθε ἄτομον ἔχει ἰδίαν ἀντιληψιν καὶ ἰδίαν γνώμην περὶ τοῦ νόμου καὶ ἐπὶ τὴν καὶ ἐξηγήσῃ ψυχολογικῶς τὴν παρατήρησιν αὐτὴν. Ἡ βία αἰσθ' ἧς ἀναχωρεῖ εἶναι καθαρῶς ὑλιστικὴ.

Γνωρίζομεν μόνον ὅτι αἰσθανόμεθα καὶ ὑπάρχει μόνον ἑμμετρο τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν. Ὅτι δὲ γνωρίζομεν δὲν δυνάμεθα τὰ εἰπωμεν ὅτι ὑπάρχει. Ὑπάρχει μόνον ἑμμετρο τὸ ὁποῖον αἰσθανόμεθα καὶ αὐτὸ εἶναι διαρκῶς μεταβλητόν. Ὅλα εἶναι ἐπομένως αἰσθητὰ καὶ ὅλα κατ' ἀνάγκην σχετιμὰ, διότι ἐν ἀντιμετώπιον ὑπάρχει ἐφ' ὅσον τὸ γνωρίζει τις καὶ ὅπως τὸ γνωρίζει. Ἀναλόγως τῆς ψυχοσυνθέσεως ἐνὸς εὐαίστου ὑποκειμένου σχηματίζεται καὶ δι' αὐτὸν εἰς ἰδιαιτέρος νόσμος. Δὲν ὑπάρχει ἐπομένως μία ἀλήθεια.

Ἀλλ' ὅπως ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ὑπὲρ καὶ νὰ ἀντὶ μίαν ἀλήθειαν, μίαν λογικὴν κρίσιν ἀληθῆ δι' ὅλους, ὁμοίως δὲν δύναται νὰ διατυπώσῃ καὶ μίαν ἠθικὴν ἢ μίαν διανοητικὴν κρίσιν ἀληθῆ δι' ὅλους.

β) Ὡστε αὐτοὶ οἱ νόμοι οἱ ὁποῖοι μὴ βεβήκον τὸν κοινωτικὸν μας βίον δὲν ἔχον ὑπάρξιν καὶ ἀξίαν ἀντικειμενικὴν. Ἐπλάσθησαν ἀπὸ ὠρισμένα ἄτομα. Ἀλλὰ πρὸς ποῖον σκοπόν; Σκοποὶ οἱ ὁποῖοι νὰ δύνανται καὶ νὰ πρέπει νὰ εἶναι σκοποὶ δι' ὅλους δὲν ὑπάρχοντι, αἰσθ' καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ κρίσις εἶναι διαρκῶς μεταβληταί. Ἄρα οἱ νόμοι ἐτέθησαν χάριν τῶν ἀτομικῶν σκοπῶν τῶν θεσάντων αὐτοῦ, δηλαδὴ τῶν κοινωτικῶς κρατούντων. Διότι, ὡς ὁ θρασύμαχος, (Πολιτεία 338 E) εἶπεν ἀπὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον ἢ ἔδω φαίνεται πράγματι ὅτι τινὲς

τῶν σοφιστῶν αὐτοὺς τοὺς ὑποκειμενικοὺς σκοποὺς τοὺς ἠθέλαν συμπε-
 ροῦν πρὸς τὴν φύσιν, ἢ τὴν ἀποικίαν ἀνεγνώριζαν ἀπόλυτα καὶ αἰώνι-
 α στοιχεῖα. Καί φαίνεται ὅτι Ὁ Πρωταγόρας ἔθετεν εἰς ἀντίθεσιν τοὺς
 ἐκαστοὺς ἱεχόντας πολιτειακοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι ἦσαν γεννήματα
 ἀτομικῶν συμφερόντων πρὸς τὴν αἰωνίαν τάξιν τῆς φύσεως καὶ
 τὰ ἐξ αὐτῆς συναγόμενα συμπεράσματα διὰ τὸν κοινωτικὸν βίον.
 δ') Κατὰ πόσον ματαιότητι ἀποφίς δὲν ἀντιτάσσει πρὸς τὴν θέσιν
 τὴν καθαρῶς αἰσθητικῶν αἰσθητικῶν (ὑλιστικῶν) τῆς φιλοσοφίας τοῦ
 Πρωταγόρα, τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἐν τῇ παρούσῃ ἀλληλουχίᾳ
 Ἀριεῦ τοῦτο μόνον νὰ παρατηρήσωμεν. Εἰς τὸν ἀπόλυτον σχετικισμόν,
 εἰς τὸν ὁποῖον ἄνθρωπος συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν ὑλισμὸς, δὲν δύναται ὁ ἄνθρω-
 πος νὰ ἔγκλῃ ὅταν θέλει νὰ κινήσῃ τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ κοινωτικῷ
 βίῳ. Ἐάν αἱ σοφισταὶ ἤρχοντο καὶ ἔλεγον «οἱ νόμοί σας εἶναι προϊόντα
 τῆς αὐθαρεσίας τῶν ὀλίγων ἢ τοῦ δήμου» καὶ ἤρμουν το εἰς τὴν
 διαπίπτωσιν αὐτῆν, τὰ πράγματα θὰ εἶχον καλῶς. Ἀλλ' ὅταν ἠθε-
 λαν νὰ καθορίσῃν ^{τὰ πράγματα καὶ μεταβάλλωσι} τὸ πρᾶν τεον, ^{τότε} ἔπρεπε νὰ εἰπουν: «Οἱ ἱεχόντες νό-
 μοι δὲν εἶναι καλοὶ καὶ πρέπει νὰ φύγον, πρέπει νὰ θέσωμεν ἄλλους
 καλλιετέρους». Ἀλλὰ διὰ νὰ συμρίνω τὸ καλὸν μετὰ κακὸν πρέ-
 πει νὰ ἔχω μέτρον συμρίσεως καὶ αὐτὸ τὸ μέτρον πρέπει νὰ εἶναι
 καὶ δι' ἐμέ καὶ διὰ τὸν ἄλλον καὶ δι' ὅλους ὀρθόν. Χρειαῖται ἐν ἀν-
 τικειμενικὸν κριτήριον. Χρειαῖται εἰς ἠθικὸν καὶ κοινωτικὸν
 σκοπὸν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποῖου θὰ εἶναι ἄλλοι μὲν νόμοι κακοί,
 δηλαδὴ ἀνατάλληλοι, καὶ ἄλλοι νόμοι κατὰλληλοι, δηλαδὴ καλοὶ.
 Χρειαῖται ἐν ἀντικειμενικὸν κριτήριον τῆς πράξεως.

12. Πράγματι κατὰ παρεμύθεϊν ἀπὸ τῆς βασιυῆς τῶν ἀρχῆς πολλοὶ
 σοφισταί, ἐν οἷς προεξῆρχεν ὁ Πρωταγόρας, κρινόντες αὐστηρότατα
 τοὺς κειμένους νόμους διετύπωσαν ιδέας ριζικῶν κοινωτικῶν
 μεταρρυθμίσεων. Οὕτω ὁ Ἀλκιδάρμας (Ἀριστ. Ρητορ. I, 13, 1373b
 18) ἐκήρυξε τὴν κατάρτησιν τῆς δουλείας, ὁ Φαλέας πλήρη
 περιουσιακὴν ἰσότητα καὶ ἰσότητα παιδείας (Ἀριστ. πολ. II, 7, 1267)
 καὶ ὁ Ἰππόδαμος κατέστρωσε σχέδιον ἰδατικῆς πολιτείας (Ἀριστ.
 πολιτ. II, 8, 1267).

13. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα πρέπει νὰ θεωρηθῶν παρεμυλίσεις ἀπὸ
 τοῦ ὑλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅπως καὶ ὁ σύγχρονος ἱστορικὸς ὑλισμὸς, εἰς
 θέλη νὰ εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν, δὲν πρέπει νὰ ἐπεντείνεται πέ-

ραν τῆς ἀπλῆς διατυπώσεως ὑφισταμένων ἐχέσεων, εἰς τὸν μαθορε-
 ρμόν τοῦ πραιτέον. Τὸ πραιτέον προῦποθέτει εὐνοπούς, οἱ δὲ εὐνο-
 ποὶ ἢ θά εἶναι ἀντικειμενικῶς ὀρθοί, ἢ θά εἶναι ὑποκειμενικῶς
 ὀρθοί διὰ τὸ ἄτομον τὸ ὁποῖον τὸν θέτει. Ἐάν συμβαίνει τὸ
 δεύτερον, τότε δὲν δύναται νὰ τοὺς ἐπιβάλλω εἰς τρίτους, διότι ὅτι
 εἶναι δι' ἐμέ τῶρα καὶ διὰ τὸ περιβάλλον μου ὀρθόν, δύναται αὖ-
 ριον νὰ εἶναι ἐσφαλμένον. Ἀλλὰ τινὲς τῶν σοφιστῶν ἔβησαν ἀκρι-
 βῶς εὐνοπούς ἀντικειμενικούς, ἐνῶ κατὰ τὴν θεωρίαν των δὲν
 ἠδύναντο παρὰ νὰ θέσουν εὐνοπούς ὑποκειμενικούς. Αὕτη εἶναι
 ἡ ἀντίφασις ἡ θραύουσα τὴν σοφιστικὴν θεωρίαν περί δικαί-
 ου καὶ πολιτείας, ἀντίφασις ἣτις πλήττει πάντοτε τὸν σχετι-
 σμὸν καὶ τὴν αἰσθησιουργατίαν ὅταν θέλουν νὰ μαθηρέωσι
 τὸ δέον γενέσθαι.

14. Ἐκ τῆς ἀντιφάσεως ^{πρώτης} ὅπως ^{ὅπως ὁρίσθη} ἔπρεπε νὰ ἐέλθουν οἱ σοφισταί.
 Πράγματι οἱ πρὸς τὰς ἀρχὰς των εὐνεπέστεροι ἰδέσθησαν ὅτι ἕνα-
 εστον ἄτομον πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τοὺς ἰδίους εὐνοπούς, καὶ ἐφ' ὅσον
 οὐδὲν εὐτὸς τοῦ αἰσθητοῦ μόσμου ὑπάρχει, οἱ εὐνοποὶ αὐτοὶ κοι-
 ραίως θά στραφούν πρὸς τὴν αἰσθησιν, πρὸς τὴν πληρεστέραν ἀ-
 πόλαυσιν τῶν αἰσθήσεων. Σκοπὸς ἑκάστου εἶναι ἡ ἀτομικὴ τῆς
 εὐδαιμονίας. Χάριν αὐτῆς οἱ ἄνθρωποι συνῆλθον ἐν κοινωσίᾳ. -
 Χάριν αὐτῆς ἐδημιούργησαν τὸ δίκαιον. Ἀλλὰ ^{κατὰ} τὴν συμμέ-
 τησιν τῆς κοινωσίας καὶ τοῦ δικαίου, διαθείς ἐπεδίωξε τὴν δυ-
 νατὴν μείζονα ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν. Καὶ τοῦτο ἐνεμεν οἱ ἐχο-
 ρότεροι συνευρότησαν τὴν κοινωσίαν καὶ τὸ δίκαιον εἰς τρόπον
 ὥστε νὰ ἔχουν αὐτοὶ τὰς μείζονας ἀπολαύσεις, (Θρονομάχος, τὸ-
 τοῦ μείζονος συμφέρον.)

Σκοπὸς τῆς σοφιστικῆς τέχνης εἶναι νὰ παράσῃ εἰς τὸν μαθένα τὰ
 μέσα νὰ ἀποκτήσῃ ἐν τῇ διαχειρίσει τῶν κοινῶν περισσότερα ὑ-
 λικὰ ἀγαθὰ.

15. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον οἱ νόμοι ἐτέθησαν διὰ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον, ἂ
 εἶδον ὑπακοήν ἐφ' ὅσον ἐξυπηρετοῦν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Οἱ
 νόμοι εἶναι θετοί, δὲν εἶναι ἀπόλυτοι ὅπως οἱ φυσικοὶ νόμοι. Ὁ λόγος
 τῆς ἐξουσίας των εἶναι τὸ ἀτομικὸν συμφέρον. Τοῦτου ἐλλειπόντος παύ-
 ει καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν.

16. Ἀλλὰ ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο οἱ σοφισταί δὲν δύνανται

νά είναι ἀπολύτως συνεπὲς πρὸς ἑαυτούς. Ὁ ἀπόλυτος ἐπετιμημένος
 ἄρει εἰς τὴν διάλυσιν τῆς κοινωρίας. Διείδον, καὶ μάλιστα ὁ
 Πρωταγόρας (Πλάτων Πρωτ. 320 κ.ε.) ὅτι ἡ κοινωρία καὶ τὸ δι-
 ναιον εἶναι συμποὶ ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νά
 παρεκκλίνει. Πρέπει ὅθεν νά ὑποταχθῇ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον
 εἰς τὸ κοινωρικόν. Καί οὕτω συμποὶ τῆς πράξεως δὲν εἶναι πλέον
 ὁ ἀτομικὸς ἀλλ' ὁ κοινωρικὸς εὐδαιμονισμός. Ἡ μείζων ἀπό-
 λανσις ὑψηλῶν ἀγαθῶν ὑπὸ τοῦ κοινωρικοῦ συνόλου, αὐτὸς εἶναι
 ὁ συμποὶ τοῦ διναίου καὶ τῆς πολιτείας. Τὸ διναῖον καὶ ἡ ἠθικὴ
 εἶναι ἀνάγκη μέγα πρὸς τοῦτο. Ἀλλ' εἰς τὸν κοινωρικὸν αὐτὸν
 εὐδαιμονισμὸν ἀντιτάξαν ἄλλοι σοφισταί, π.χ. ὁ Πόλος ὅτι δὲν
 συμπίπτει πάντοτε τὸ ἀτομικὸν συμφέρον πρὸς τὸ κοινωρικόν, καὶ
 ὅτι τὸ δεύτερον πρέπει νά ὑποχωρήσῃ εἰς τὸ πρῶτον. Ἀπὸ τῆς συμ-
 πιας τῆς αἰεθλοποιουρατίας τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ δύσεως
 ἢ μᾶλλον οὐδαιμῶς δύναται νά ἀπομυονοθούν. Ὅλοι οἱ συμβιβασ-
 μοὶ εἶναι εἰς τὴν θεωρίαν ἀσθενεῖς. Δὲν γνωρίζω τί εἶναι εἰς τὴν
 πολιτικὴν πράξιν. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἐλέπετε θεοὶν τῶν σοφι-
 στῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος. εἰς αὐτοὺς ὁρῶμεν: 1) τὴν στερο-
 φὴν πρὸς ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον καὶ ψυχολογίαν, 2) τὴν ἀμεί-
 λικτον κριτικὴν τῆς μαδεστικῆς τάξεως καὶ ὀρθωτικὰς κρίσεις
 περὶ τῆς γενέσεως τοῦ θετικῆς διναίου. εἰς ταῦτα κριτικῶς διέπρξαν οἱ
 Ἰππίας, Ἀντιφῶν, Κριτίας, Πρόδμιος, Γοργίας. Ἀλλὰ πέραν τούτου ἦσαν
 ἀνίκανοι νά θέσουν τὴν βάση τῆς κοινωρίας καὶ τὸν τελικὸν αὐτῆς
 συμποὶ. Ἐφ' ὅσον δὲ παρέμεναν λογικῶς συνεπῆ τὰ συμπεράσματα
 των, ἔπρεπε νά ἦσαν εἰς τὴν ἀρνήσιν τοῦ διναίου καὶ τῆς κοινωρίας.

Εἶναι φυσικὸν νά εἶναι ἀρητιμὴ ἡ πρώτη στάσις τοῦ φιλοσοφοῦν-
 τος ἀνθρώπου. Ἐχρειάζετο νά ἐμπαθαρισθῇ τὸ ἔδαφος διὰ νά ἔλθουν ὕ-
 στερον ἄλλοι νά ἀνοικοδομήσουν.

Κατέναντι τῶν σοφιστῶν ὑφύεται ὁ Σωκράτης. Ὁ Σωκράτης
 (469 - 399) ἔχει πολλὰ τὰ κοινὰ πρὸς τοὺς σοφιστάς.
 α) Στρέφεται ἀπουλειοτικῶς πρὸς τὴν ἐρευναν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου.
 β) θέλει νά δημιουργήσῃ ἀνθρώπους ἱκανοὺς διὰ νά ἀρξούν τοῦ δήμου.
 Ἀλλὰ εἶναι α) διάφορος ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος πρὸς ὃν στρέφεται, καὶ
 β) διάφοροι αἱ ἱκανότητες αἵ θέλει νά διδάξῃ εἰς τὸν δῆμον.
 Οἱ σοφισταὶ ἀντιλαμβάνονται τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον ὡς ἐν συν.

ονθύλευμα ὁρμῶν, παθῶν καὶ γεννητῶν αἰσθήσεων. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐξέρχονται τοῦ αἰσθητοῦ, δὲν δύνανται νὰ ἐέλθουν καὶ ἀπὸ τὸν κύβδον τῶν ἀτομι-
κῶν ἀντιλήψεων καὶ δοξασιῶν.

Ὁ Σωκράτης πρῶτος στρέφεται πρὸς τὴν γνῶσιν ἥ ὅποια ἔχει κύ-
ρος ὑπέρτερον τῶν ἀτομικῶν δοξασιῶν, ^{ἐν τῇ εἰρήνῃ} ἀναγκαστικὰ ἀποτελέσματα
τῶν αἰσθήσεων, καὶ ἀναζητεῖ δοξασίαν, ἥ ὅποια θὰ ἠδύνατο νὰ
εἶναι κοινὴ εἰς ὅλους. Ζητεῖ καὶ τι ἔχον κύρος ἀντιμεμενηνὸν
καὶ τό τοιοῦτον εὐρίσκει εἰς τὸ κοινόν εἰς ὅλους. Πράγματι γνῶσις
ὑπάρχει εἰς τὴν παράστασιν ἥ ὅποια συμπίπτει εἰς ὅλους, εἶναι
κοινὴ εἰς τὰς μαθεύμασιν ἀτομικὰς παραστάσεις. Ἀλλ' αὐτὸ
τό στοιχεῖον τὸ ὅποιον εἶναι κοινόν εἰς πολλὰς παραστάσεις, εἶναι
ἀφαίρεσις ἐκ τῶν πολλῶν παραστάσεων. Ἐάν αἱ πολλαὶ παραστάσεις
εἴναι λογικὰ εἶδη, τὸ κοινόν τῶν εἰδῶν εἶναι τὸ λογικόν γένος. εἰς
αὐτὸ τὸ λογικόν γένος ἔρχεται ἡ γνῶσις. Αὐτὸ τὸ λογικόν γένος λέ-
γεται ἔννοια. Ἡ ἔννοια μᾶς παρέχει τὸ κοινόν στοιχεῖον πολλῶν παρα-
στάσεων. Γνῶσις ἢ ἐπιστήμη δὲν ἐφοίρχεται ἐκ τῶν αἰσθήσεων
ἀλλ' ἐκ τῶν ἐννοιῶν. Σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ὀρίη τὰ ἀντιμει-
μενα τῆς γνώσεως. Ἐκ τῆς συμπαραβολῆς τῶν πραγμάτων ἐπαγω-
μῶς σχηματίζονται αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ καὶ αὐταὶ εἶναι ἡ ἐπιστή-
μη καὶ ἡ γνῶσις. Τὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐννοιολογία ἔχουσα ἀντι-
μεμενηνὸν κύρος, αὐτὸ εἶναι ἡ κοσμοϊστορικὴ ἀνακαλύψις τοῦ
Σωκράτους. Αὐτὸς ὁ ὅρισμός τῆς ἐπιστήμης ἔμεινεν ἀμετάβλητος
διὰ μέσον τῶν αἰώνων. Ἐπ' αὐτοῦ στηρίζεται ὁλόκληρος φιλοσοφία.
Ἀλλὰ ὁ Σωκράτης δὲν ἠδυνήθη νὰ χειραφετηθῇ ἀπὸ τὴν αἰσθησιο-
κρατίαν τῶν σοφιστῶν τελείως καὶ ἐπίστευσεν ὅτι εἶναι δυνατόν
νὰ σχηματισθοῦν ἐννοιαὶ ἐπιστημονικαὶ ἀντιμεμενηνοῦ κύ-
ρους ἐπαγωγικῶς, δηλ. ^{ἐκ} συμπαραβολῆς τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ἀφαί-
ρέσεως τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν. Αἱ ἐπαγωγικῶς σχηματιζόμε-
ναι ἐννοιαὶ ἔχουν πάντοτε ἐμπειρικὸν χαρακτήρα ὅπως τὰ πράγματα
ἐκ τῶν συνήχθησαν. Θὰ ἔπρεπε νὰ εἴχομεν πρὸ ἡμῶν ὅλα τὰ πράγμα-
τα, ὅλην τὴν πραγματικότητα διὰ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι τὸ α
ἢ τὸ β εἶναι γνώριμα κοινόν εἰς ὅλα τὰ ἐν τῇ ἐννοίᾳ περιλαμβα-
νόμενα ἀντιμειμενα. Ἀλλὰ ἡ ἐλπίς αὕτη εἶναι ἀνέφικτος. Πάν-
τοτε εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη ἐν πράγμα τὸ ὅποιον δὲν ἔχομεν ὑπ' ὀ-
ψείρας. Δὲν ἔχει ἐπομένως μανὴ γνώριμα τὸν χαρακτήρα τοῦ α

πολύτως κοινού. Δὲν δυνάμεθα κατ' ἀπολουθίαν ἐπαγωγικῶς νά συναγάγῃμεν ἀντικειμενικοῦ κύρους ἐννοίας. Εἰς αὐτὸ τό σημεῖον τοῦ Σωκράτους ἐπλανήθη.

Γνώσις εἶναι ἡ ἐννοία. Ἀλλά καὶ ἡ ἀρετὴ εἶναι γνώσις. Ἡ ἀρετὴ εἶναι καὶ αὐτὴ στροφή πρὸς τὴν ἐννοίαν, διαμόρφωσις τῆς πράξεως κατὰ τὴν ἐννοίαν. Ἡ ἐννοία γίνεται ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως, (Zeller). Αὐτὸς ὁ συλλογισμὸς εἶναι ἡ βάση τῆς ἡθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους.

Οὐ καλὸς ξυλουργὸς εἶναι ἐμῆνος ὁ ὁποῖος ἔχει γνώσιν ξυλουργικῆς, ἔχει αἰσθητὴν ἐννοίαν τῆς ξυλουργικῆς. Οὐ καλὸς σιδηρουργὸς τὸ αἰσθητὸν ἔχει αἰσθητὴν ἐννοίαν τῆς σιδηρουργικῆς. Οὐ καλὸς ἄνθρωπος εἶναι ἐμῆνος ὁ ὁποῖος γνωρίζει τί εἶναι ὀρθόν νά πράξῃ. Ὁ γνωρίζων εἶναι ἐμῆνος, ὁ ὁποῖος ἔχει κρίνει καὶ συνεφθῇ τι πρέπει νά πράξῃ. Ὁ μὴ γνωρίζων, διότι ἐργάζεται μὲ ἐσφαλμένας προϋποθέσεις ἢ μὲ αἰσθήματα, αὐτὸς δὲν εἶναι ποτέ βέβαιος ὅτι πράττει ὅτι πρέπει. Διὰ νά πράξῃ τις ὀρθῶς ἀνάγκη νά ἔχη σαφῆ γνώσιν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκει καὶ δὴ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, (διότι οἱ ἐνδιάμεσοι θα κριθοῦν ἐκ τοῦ τελικοῦ.)

Διὰ νά ἔχη τις σαφῆ γνώσιν τοῦ σκοποῦ δὲ ἐπιδιώκει, δεόν νά ἔχη γνώσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γεγονότων πρὸς ἃ θά σχετισθῇ ἡ πράξις. (Ὁ ξυλουργὸς πρέπει νά γνωρίσῃ τὰ ξύλα, τὰ ἐργαλεῖα κτλ.) Τό σημεῖον ἐξ οὗ θά ἀναχωρήσῃ πρὸς ἐπιδιώξειν τοῦ σκοποῦ του.

Ἀλλά μίαν προϋπόθεσιν πρέπει νά γνωρίζουν ὅλοι οἱ πράττοντες, διότι εἶναι στοιχεῖον δι' ὅλους κοινόν καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ πράττων. Τό γνώθι σαυτὸν εἶναι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις πάσης πράξεως. Χωρὶς αὐτὸ δὲν γνωρίζομεν τί θέλομεν. Ἀλλά δὲν ἀρνεῖ ἡ γνώσις τῶν προϋποθέσεων ὡς πράξεως, πρέπει νά καθορίσωμεν καὶ τὸν σκοπόν.

Ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος δὲν ἐργάζεται μὲ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων ἀλλὰ μὲ ἐννοίας, δὲν ἀποβλέπει εἰς σκοποὺς ἀτομικοὺς, ὅπως εἶναι ἀτομικαὶ αἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων αἱ ὁποῖαι τοὺς χεττοῦν, ἀλλ' εἰς σκοποὺς κοινούς, γενικούς, ἀντικειμενικοῦς ἀξίας, ὅπως εἶναι καὶ αἱ ἐννοιαί αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἐν προκειμένῳ τὸ «μικροῦν αἰτιον». Ὡστε ὁ σκοπὸς τῆς πράξεως τοῦ ἐργαζομένου μὲ ἐννοίας, τοῦ σώφρονος, εἶναι καὶ πρέπει νά εἶναι κοινός δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως εἶναι κοινή καὶ ἡ ἀλήθεια. Αὐτὸς ὁ σκοπὸς εἶναι κατὰ

Σωυράτην τὸ ἀγαθόν. Τὸ ἀγαθὸν ἐπομένως εἶναι δι' ὅλους τὸ ἴδιον. Εἰς πρέπεια εἶναι ὁ τελειὸς σκοπὸς πάσης πράξεως, τὸ ἀγαθόν. Ἀγαθὸν ὅμως εἶναι κατὰ Σωυράτην τὸ ὠφέλιμον. Εἰς τὸ σπριεῖον τοῦτο φαίνεται εὐδαιμονιστὴς ὅπως οἱ σοφισταί. Ἀποῦ δὲ ἡ εὐδαιμονία εἶναι δι' ἑαυτοῦ τι διάφορον, φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ σχετικιστής. Ἀλλὰ καὶ ἐδὼ χωρίζεται ὁ Σωυράτης ἀπὸ τῶν σοφιστῶν. Τὸ ὠφέλιμον τοῦ Σωυράτους εἶναι διάφορον τοῦ ὠφελίμου τῶν σοφιστῶν. Ἐχει υἱὸς ἀπόλυτον. Τὸ ὠφέλιμον τοῦ Σωυράτους εἶναι τὸ ὠφέλιμον α) κατὰ τὴν γνῶσιν, ὁχι κατὰ τὴν αἴσθησιν, β) εἰς τὸ πνεῦμα καὶ ὁχι εἰς τὸν ὕλιον ἄνθρωπον. Ἡ θεμελίωσις ὅμως τῆς τοιαύτης ἠθικῆς ἀρχῆς εἶναι ἐντελὴς πρωτόγονος παρὰ Σωυράτει. Γίνεται διὰ παραδειγματῶν. Καὶ τοῦτον ἐνεμεν ὑπάρχει ἀμφιβολία κατὰ πόσον ἠλευθερώθη ὁ Σωυράτης ἀπὸ τῶν εὐδαιμονισμῶν τῶν σοφιστῶν. Φαίνεται ὅτι πράγματι ὁμὲν σκοπὸς τῆς πράξεως ἦτο διὰ τὸν Σωυράτην καὶ τὸ ἀπόλυτον, ἀλλ' ἡ μέθοδος δι' ἧς ἐθεμελίωσεν τὴν οὐσίαν τοῦ ταύτην ἦτο ἡ ἰδιαμέλειαν διὰ τῆς ὁποίας οἱ σοφισταί ἐθεμελίουν τοὺς σκοποὺς των.

Ἐμεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι βέβαιον, εἶναι ὅτι οἱ μὲν σοφισταί ἠθελον τὴν πρᾶξιν προῖον τῶν φυσικῶν ῥοπῶν τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ὕλιου ἀνθρώπου, ἐνῶ ὁ Σωυράτης ἠθελε τὴν πρᾶξιν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς γνῶσεως, ὁχι τῆς γνῶσεως τῶν σοφιστῶν, τῆς γνῶσεως τῆς διὰ τῶν ἐννοιῶν ἀγούσης εἰς ἀποτελέσματα ἀντικειμενικοῦ υἱου. Ὁ γνωρίζων πλήρως τὰ ἀποτελέσματα καὶ τὰς συνθηκὰς, ὑφ' αἷς τελεῖται ἡ πρᾶξις δὲν δύναται νὰ πράξη ἀνθημῶς. Ἡ σοφία ἐπιβάλλει τὴν ἀρετὴν. Ὁ ἔχων δὲ πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ σκοποῦ τῆς πράξεως καὶ τῶν ἐκ αὐτῆς συνθηκῶν, διαμορφώνει αὐτὴν σύμφωνα μετὰς ἐπιταγὰς τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς ἀρετῆς, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀληθὲς ὠφέλιμον εἰς αὐτόν. Ὁ γνωρίζων θά διαπιστώσῃ πόσον ὑπερέχει τὸ πνεῦμα τῆς ὕλης, θά στραφῇ πρὸς τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ. Ὁ γνωρίζων θά θελήσῃ, καὶ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ θελήσῃ πᾶν ὅτι τείνει πρὸς τὰ ἀγαθὰ αὐτὰ. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶναι ἀπόρροια τῆς γνῶσεως. Ὁ δυνάμενος νὰ γνωρίσῃ δύναται καὶ νὰ θέλῃ ἐμεῖνο τὸ ὁποῖον γνωρίζει. Ἡ γνῶσις φέρει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἐλευθερία κρίσεως καὶ ἐλευθερία βουλήσεως εἶναι ἀλληλένδετα. Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει γνῶσις κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει ἐλευθερία καὶ κατ' ἀνάγκην ὑπάρχει ἠθικὴ. Ἐμεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει γνῶσις ὑπάρχει πλάνη καὶ ἡ πλάνη κατ' ἀνάγκην ὁδηγεῖ πρὸς τὴν ἀθημιότητα καὶ τὴν ἀνελευθερίαν, ὅπερ ταῦτό.

Ἡ γνῶσις ᾧδήνησε τὸν Σωκράτην ὅχι εἰς τὴν ἀρνησθαι τοῦ θετιμοῦ δυνάμιον καὶ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀπολυτοποιῆσιν αὐτῶν. Χωρὶς νὰ φαίνεται ὅτι θεωρεῖ τὸ θετιμὸν δύναιον ὡς τι τέλειον, δέχεται ὅμως ὅτι πρέπει ἀνεξελέγκτως νὰ ὑποτασσώμεθα καὶ εἰς τὸν ἐκδιδὸν ἀμόμη νόμον. Βεβαίως αὐτὸ τὸ συμπέρασμα δὲν δύναται νὰ χαρακτῆρισθῇ ὡς ἀναγκαῖον συμπέρασμα τῆς ἀμέσους προηγουμένης ἐντεθείσης θεμελιώσεως τῶν ἠθικῶν ἀξιών. Θὰ ἡδύνατο ἄρ-
ετα νὰ τὸν ὀδηγήσῃ ἡ γνῶσις εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ὀρθοῦ ἀπὸ τοῦ μὴ ὀρθοῦ θετιμοῦ δυνάμιον. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ δὲν ^{ἔτι} συνάγεται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν ἐφ' ἣς θεμελιούνται δύναιον καὶ πολιτεία. Διότι δύναιον καὶ πολιτεία εἶναι καὶ τι ἀπόλυτον, ἀλλὰ οὐδεμίαν θεμελιώ-
σιν τῆς ἀρχῆς ταύτης φαίνεται προβαλλομένη ὁ Σωκράτης. Τούταν-
τίον φαίνεται ὅτι δὲν διέκρινε δύναιον ὡς ἰδέαν καὶ θετιμὸν δύναι-
ον καὶ ὅτι ἐχαρακτήρισε τὸ θετιμὸν δύναιον ὡς καὶ τι ἀπόλυτον.

Ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ θετιμὸν δύναιον δὲν εἶναι ἀπόλυτον. Ἡ δὲ τοι-
αύτη ἔκτασις τοῦ θετιμοῦ δυνάμιον πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀντί-
δρασιν κατὰ τῶν σοφιστῶν, οἵτινες ἄλλωστε περιέπιπτον εἰς τὴν αὐ-
τὴν ἀκριβῶς σύγχυσιν, διότι καὶ αὐτοὶ δὲν διέκρινον μετὰ τὴν ἰδέ-
αν τοῦ δυνάμιον καὶ θετιμοῦ δυνάμιον, ἀλλὰ θέλοντες ἀντιθέτως
νὰ πλήξουν τὸ θετιμὸν δύναιον, ἐπληττον χωρὶς βάσιν τινα καὶ τὴν
ἰδέαν τοῦ δυνάμιον.

"Ἀλλωστε ὁ Σωκράτης στερούμενος μιᾶς ἰδέας ἀπολύτου καὶ ἐρ-
γαζόμενος πάντοτε ἐπαγωγικῶς, δὲν ἤξευρε πῶς νὰ ἐκφραστῇ τοὺς
ματόνας τῆς πράξεως, καὶ τούτου ἕνεκεν κατέφευγεν εἰς τοὺς κειμέ-
νους νόμους καὶ τὰς κρατούσας συνθεσίας.

Εἰς ἐν σημεῖον εἶναι σημαντικὴ ἡ ἀποφαι τοῦ Σωκράτους. Ὅπως
ἡ γνῶσις πρέπει νὰ εἶναι ρυθμιστὴς τῶν πράξεων ἐνὸς ἐνιάστου, οὕ-
τω πρέπει καὶ ἡ γνῶσις νὰ εἶναι ρυθμιστὴς τῆς κοινότητος καὶ
τῆς πολιτείας. Οἱ σοφοὶ πρέπει νὰ εἶναι ἄρχοντες, ὅχι οἱ πλούσιοι,
ὅχι οἱ εὐγενεῖς, ὅχι τὸ πλῆθος. Ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, φαίνεται ὁ Σω-
κράτης ὑποστηρικτὴς τῆς πνευματικῆς ἀρχαρχίας καὶ ἐχθρὸς τῆς
ἀθηναϊκῆς ὀχλοκρατίας. Βεβαίως καὶ οἱ σοφισταὶ ἠθέλον διὰ τῶν
γνώσεων νὰ καταστήσουν κυριαρχοῦν τοὺς μαθητάς των. Ἀλλὰ οἱ
μὲν σοφισταὶ παρέχον τὴν ἐπιστήμην ὡς μέσον ἀτομικῶν ἐπιτυ-
χιῶν, ἐνῶ ὁ Σωκράτης ἠθέλε τὴν γνῶσιν, διότι ἡ ἀληθὴς γνῶσις δὲν

ἡ δύνατο παρά νά στρέφεται πρὸς τὸ γενικὸν καλὸν καὶ τὴν παιδείαν
τῆς κοινότητος. Ὁ Σωκράτης ἤθελε διὰ τῆς γνώσεως νά ὀδηγήσῃ τὴν
πολιτείαν, οἷσφις ταὶ ἤθελον ἀπλῶς νά κυριαρχήσουν αὐτῆς.

Πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ὁ Σωκράτης ἀπέθανε θεληματικῶς,
ὑποταγείς εἰς ἀδίκους νόμους καὶ εἰς ἀδίκους ἀποφάσεις (399 π.χ.).

Ἡ σχετικὴ ἀσάφεια τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς, ἡ ὀφειλομένη κυρίως
εἰς τὴν ἐσφαλμένην ἐπαγωγικὴν μέθοδον δι' ἧς αὐτὴ ἐσχηματίσθη,
εἶχεν ἀποτελέσει τὸν σχηματισμὸν φιλοσοφικῶν σχολῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ
εὐαλοῦντο σωκρατικαί, ἀλλὰ κατέληγον εἰς τὰ ἀμυβῶς ἀντίθε-
τα συμπεράσματα. Ἐννοῶ τὴν κυρηναϊκὴν σχολὴν καὶ τὴν σχο-
λὴν τῶν κυνικῶν. Καὶ οἱ κυνικοὶ ἀναγορεύουν τὴν ἀρετὴν ὡς τὸ ὕψι-
στον ἀγαθόν. Ἀρετὴ εἶναι δι' αὐτοὺς ὅτι ἦτο καὶ διὰ τὸν Σωκράτην,
ἡ σώφρων διαβίωσις, ἡ ὑπὸ τῆς γνώσεως ὀδηγουμένη πράξις. Τὰ πάθη
καὶ ἐπιθυμίαι καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπον δυστυχῆ, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ
ἀνῆθιμον. Ὁ ἐνάρετος ἐπομένως πρέπει νά ἤκη εἰς τρόπον ὥστε νά
ἔχῃ ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγώτερα συμφέροντα καὶ ὀλιγωτέρας ἐπιθυ-
μίας. Καὶ τοῦτο τὸ ἐπιτυγχάνει διὰ τῆς ἀπομακρύνσεώς του ἀπὸ τὴν
τύχην τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν κοινωρίαν καὶ τὴν πολιτικὴν ζωὴν γε-
νικῶς. Ἐνάρετος εἶναι ὁ ἔχων τὰς ὀλιγοτέρας ἀνάγκας. Ἀπορριπτέαι
ὅθεν ὅλαι αἱ ἀνάγκαι τὰς ὁποίας ἐδημιούργησεν ὁ πολιτισμὸς. Ἄς
ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν φυσικὴν κατὰστασιν. Τέχνη, ἐπιστήμη, οἰκο-
γένεια, πολιτεία, εἶναι γεννήματα τοῦ πολιτισμοῦ, ἀφορμαὶ προεπι-
βῶν καὶ ἐπιθυμιῶν. Ἄς τὰ ἱμάτια λείψωμεν ὅλα αὐτὰ καὶ ἄς ἕξω-
μεν ὡς κύνες. Ταῦτα ἐπρέσβειον οἱ κυνικοὶ φιλόσοφοι.

Ἀλλὰ καὶ οἱ νόμοι προῖόντα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς περιπλοκῆς
ἢ τοῦτος δημιουργεῖ, εἶναι καὶ αὐτοὶ ἀπορριπτέοι. Δὲν δύνανται νά
δεσμεύσουν τὸν ἄνθρωπον. Μόνον οἱ νόμοι αἱετῆς φύσεως τῶν πρα-
γματικῶν πηγαίοντες καὶ ἐκ τοῦ λογικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, μόνον αὐτοὶ
εἶναι ἀπόλυτοι. « Ὁ σοφὸς οὐ κατὰ τοὺς κεκλιμένους νόμους πολιτεύεσθαι
ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς ἀρετῆς » Διογ. Λαέρτ. VII, 11), ἔλεγε ὁ ἀρχηγὸς τῶν κυνικῶν
Ἀντισθένης. Ἀλλ' οἱ νόμοι τῆς ἀρετῆς εἶναι κοινοὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀν-
θρώπους, δὲν τοὺς χωρίζουν εἰς πατρίδας, ἀλλὰ τοὺς ἐνώνουν ὅλους
εἰς μιάν κοινωρίαν. « Μόνη τε ὀρθὴ πολιτεία ^{εἶναι} ἐν κόσμῳ » Διογ. Λαέρτ.

ἔλεγεν ὁ Διογένης. Εἶναι ἀμφίβολον ὅμως ἂν εἶχε βαθεῖαν συνείδησιν τοῦ υπομοπελιτισμοῦ, ὅπως μεταγενεστέρως οἱ στωϊκοί. Περὶ τὴν πρὸς τὸν νόμον ἢ το μᾶλλον ἀποτέλεσμα ἀντιδράσεως κατὰ τῆς ἐκείνης τῆς πατρίδος.

Ἡ ἑτέρα φιλοσοφικὴ ἐσχολή, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς στωικὴ, εἶναι ἡ αἰμαίνουσα ἐν Κυρήνῃ τῆς Αἰγυπτῆς καὶ τῆς ἀρχηγὸς εἶναι ἐραθιτῆς τοῦ Σωκράτους Ἀριστιππος. Καὶ δι' αὐτὸν ἡ γνώσις μόνον καθορίζει τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καθερῖναι ὡς ἡδονή. Ἀντὶ τῆς ἐσωτερικῆς εὐδαιμονίας ἢ παρέχει ἡ ἐπιτέλεις τοῦ ἡθικοῦ μαθήματος εἰς τὸν Σωκράτην, ὃς Ἀριστιππος θεωρεῖ ἀγαθὸν τὴν ἡδονήν, τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιθυμιῶν. Ὅσα ἐπιθυμίαι ἐντατιμώτεραι, τόσα καὶ ἡδονικωτέραι ἡ ἱκανοποιήσεις αὐτῶν. Ἐπειδὴ ἀμεσώτεραι, δι' ὅ καὶ ἐντατιμώτεραι εἶναι αἱ σωματικαί, αἱ ὕλιναι ἐπιθυμίαι, συνάγει ὁ Ἀριστιππος, ὅτι τὸ ἀγαθὸν εἶναι ἡ ὕλη ἀπόλαυσις. Ἀντὶ τὰ φεύγει τὰς ἐπιθυμίας αἱ ἀποδοὶ δημιουργοῦ ἀγῶνας καὶ δυστυχίαν, ὡς ἐπὶ σβινον οἱ μυητοί, ὃς Ἀριστιππος ἀπεργασίας ἐπιδιώκει αὐτάς.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ ὅλοι ἄξιοι νὰ ἔχουν ἀληθεῖς ἡδονάς. Πρέπει νὰ γνωρίζη τις νὰ ἀπολαμβάνη. Ἡ ἡδονὴ προϋποθέτει σοφίαν. Ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς μαρτυρεῖται ἄλλη ἀρχὴ καὶ εἰς ἄλλος νόμος δὲν δύναται νὰ ρυθμίσῃ τὴν ζωὴν τοῦ μαθητημένου ἀνθρώπου. Οἱ θετικοὶ νόμοι καὶ τὰ ἰσχύοντα ἔθετα, αὐτὰ ὅλα εἶναι διὰ τὰ πλήθη καὶ ὅποια δὲν γνωρίζουν νὰ ζοῦν. Διὰ τὸν σοφὸν «μηδὲν ἔστι φύσει δίαιτον ἢ μάλον ἢ αἰσχρόν, ἀλλὰ νόμῳ καὶ ἔθει.» (Διογ. Λαερτ. II, 8, 93.)

Ὅπως καὶ οἱ μυητοί, οὕτω καὶ οἱ μυρηναῖοι ἀντετίθεντο εἰς τοὺς θετικούς νόμους καὶ τὴν πολιτείαν, ὅχι ὅμως διότι οἱ νόμοι καὶ προϊόντα τοῦ πολιτισμοῦ, ἦσαν ἀφορμὴ δημιουργίας ἐπιθυμιῶν καὶ παθῶν, ἀλλὰ ἀντιθέτως διότι ἦσαν μαθήματα εἰς τὴν ἡδονήν, ἢ φύσει ἡ δύνατο καὶ ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος.

Ἀλλὰ διὰ τὸν φιλόσοφον, ὅπως καὶ οἱ μυητοί οὕτω καὶ οἱ μυρηναῖοι ἐκφώνουν ὅτι τοιοῦτοι θεσμοὶ δὲν δύνανται νὰ ἰσχύουν. Οὗτοι ἔχουν τὸν «λόγον» ὃ ὅποιος τοὺς ὁδηγεῖ, καὶ τούτου ἔκτεν. ἔλεγεν ὁ Ἀριστιππος διὰ τοὺς φιλοσόφους, ὅτι «καὶ ἂν πάντες οἱ νόμοι ἀναιρεθῶσιν, ὁμοίως βιάσονται» (Διογ. Λαερτ. I, II, 8, 68.) Ὅπως καὶ οἱ μυητοί δὲν ἦσαν καὶ οἱ μυρηναῖοι ἀντίθετοι πρὸς τὰ θε νόμον, ἀλλὰ μόνον πρὸς τοὺς νόμους τοὺς θετοὺς. Ὁ ἡδονισμὸς ὅμως κρύπτει ἐν ἑαυτῷ τὸν ἴδιόν τοι θάνατον. Ὅταν σιωπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἡδονή, δὲν εἶναι μαυράν ἡ σκέψις ὅτι ἐν τῇ ζωῇ ἡ ἡδονὴ εἶναι μα-

τι σπάνιον, ἂν μὴ ἀδύνατον. Ἀλλὰ ἂν ὁ σοφιστὴς τῆς ζωῆς εἶναι ἀπρα-
γματοποίητος, τότε πρὸς τί ἡ ζωὴ; Πράγματι εἰς ἐκ τῶν νεωτέρων
υψηλαίμων, ὁ Ἡγεσίας, ἀπεφαίνεται ὅτι ἦτο προτιμώτερον τὴν μὴ
ὑπάρχειν μᾶνις. Τόση δὲ ἦτο ἡ πειθὴ τοῦ ὅταν παρῶτερον πρὸς τὴν
θάνατον, ὥστε ἐπωτομάσθη πεισθῆναι θάνατος. Θεὸς δαίμονος ἐ-
χει πάντοτε τέρμα τὸν πεσομισμόν.

Μετά τούτους σοφιστάς τὸ ἐνδιαφέρον ἐστράφη ἀφ' ἐνός, καθὼς
ἐλέπομεν καὶ ἀπὸ τοῦς σωκρατικούς, πρὸς ἡθικά προβλήματα, καὶ
ἀφ' ἐτέρου πρὸς εἰδικὰς ἐπιστημονικάς ἐρευνας.

Ἐν τούτοις ὅμως ὑπῆρχον πλέον αἱ προϋποθέσεις δι' εὐρυτέρας
θεωρητικὰς δημιουργίας. Οἱ μὲν προσωκρατικοὶ εἶχον ἤδη πολλοὺς
ἀνασυνθέσει θεωρητικῶς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Οἱ σοφισταὶ ἐξ ἄλ-
λου εἶχον φθάσει εἰς τὸν ἔλεγχον τὸν αὐστηρότερον τῆς γνώσεως ἐν γένει.
Οἱ μὲν προσωκρατικοὶ εἶχον φθάσει εἰς τὴν ἀρνησιν παντός αἰσθητοῦ,
οἱ δὲ σοφισταὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν μόνον τοῦ αἰσθητοῦ. Μεταξὺ αὐτῶν
τῶν δύο ἀντιθέσεων ἔπρεπε γὰρ ἐπιχειρηθῆ συμβιβασμός τις. Τὸν πρῶ-
τον σταθμὸν ἐν τῇ ματευθύνει ταύτῃ σημειοῖ ὁ Σωκράτης. Ἀλλὰ
τὴν πραγματικὴν σύνθεσιν τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων ἀφεί-
λομεν εἰς τὰ τρία μεγάλα συστήματα, τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ Πλά-
τωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐνῷ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἐποχῆς ἦτο ἀντι-
θετον πρὸς τοιαύτας συνοδικὰς θεωρίας, κατάρθωσαν οἱ τρεῖς αὐτοὶ
ἥρωες τοῦ πνεύματος, ἀμολουθούντες τὸν δρόμον τῆς φιλοσοφίας, ὁ
ὁποῖος ἦτο διάφορος ἀπὸ τὸν δρόμον τῆς κοινῆς ζωῆς, καί μετα-
στρέψουν ὁλόκληρον τὴν ἑλλην. πνευματικὴν ζωὴν καὶ τὴν ὀ-
δηγήσουν εἰς τὴν μεγαλειτέραν τῆς ὀνθου.

Περὶ τοῦ Δημοκρίτου, τοῦ παλαιότερου τούτων (460-430) δὲν
πρὸκειται γὰρ ὁμιλήσωμεν ἐπὶ πολὺ, διότι ἡ σημασία τοῦ Δημοκρί-
του συγκεντρύεται κυρίως εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως. Τοῦτο μόνον
πρέπει νὰ γνωρίζετε. Ὁ Δημοκρίτης παρατηρήσας μετὰ τῶν σοφιστῶν
κυρίως τοῦ Πρωταγόρα ὅτι ἡ αἴσθησις δὲν δύναται νὰ μεᾶς παράσχη
γνώσιν, ἀλλὰ ἀπλῶς ὑποκειμενικὰς γνώμας, δόξαν, ἀντὶ τὰς ἀρνηθῆ
τὸ δυνατόν τῆς γνώσεως καὶ τὰ περιπέσει εἰς τὸν σχετικισμόν, ἐπέ-
στρεψεν εἰς ἄλλην μορφήν τοῦ συνειδότης, ἐξ ἧς εἶναι δυνατὴ ἡ γνῶ-
σις, εἰς τὴν διάνοιαν. Ἀλλὰ πρὸς ἑαυτὸν εἶδος γνώσεως ἀνταποκρί-
νεται καὶ ἐν εἶδος γνωσιμομένων ἀντικειμένων. Εἰς τὴν αἴσθησιν,

εἰς τὴν σχετιωτῆν αὐτὴν καὶ μεταβλητὴν μορφήν τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι ἀντιστοιχοῦν σχετιὰ καὶ μεταβλητὰ ἀντικείμενα. Εἰς τὴν διάνοιαν ὁμῶς, τὴν ἀμεταβλητον καὶ αἰδιον, ἀντιστοιχοῦν ἀντικείμενα ἐπίσης σταθερά καὶ ἀμεταβάλητα. Διὰ τῆς αἰσθήσεως γινώσκουμεν τὰ φαινόμενα (φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις εἰσήγαγε τὸν ὄρον αὐτόν), διὰ τῆς διανοίας τὰ ἔτεῃ ὄντα (ἐπὶ ῥρ. τοῦ ἔτεός = ἀληθῆς, πραγματικός.) Ἔχομεν ἐπομένως δύο τρόπους τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ δύο εἰδὼν ἀντικείμενα. Ὁ θέλων ὁμῶς καὶ εὖρη ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ἀλήθειαν ἀντικειμένην ἀπολύτως θά στραφῇ πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ δι' αὐτῆς πρὸς τὰ ἔτεῃ ὄντα, παραμερίζων τὰ φαινόμενα. Οὕτω προσλαμβάνει ὁ νόστος τῶν φαινομένων καὶ διὰ τὸν Δημόκριτον μίαν ἡδονα θέειν. Εἶναι ἐπομένως φυσικὸν ὅτι ἀντίμεικτος πρᾶξις τῆς φιλοσοφίας στρεφομένης πρὸς τὴν ἀμεσον ἀπόλαυσιν τῶν αἰσθήσεων, ὁ Δημόκριτος ἤντι τὴν πνευματικὴν εὐδαιμονσίαν. Τὰ πάθη ὡς προϊόντα τῶν αἰσθήσεων παράγουν ψυχικὴν ταραχήν, δὲν παρέχουν τὴν χαλὴν τὸν σοφοῦ, τὴν ὅποιαν μόνον ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν ἐπιστημὴν παρέχει. Ἀλλ' αὕτη ἡ ἀφοσίωσις συνεπάγεται τὴν ἐντροπὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ κοινά.

Καὶ πράγματι περὶ τοῦ προβλήματος τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου, δὲν φαίνεται νὰ ἐπέδειξεν ὁ Δημόκριτος ἰδιαίτερον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον, διότι πιστὴν περὶ τὴν ἀξίαν τῆς πολιτείας, τὴν ἀπολύτον ἀσφαλῶς, εἶχε. (Ἴδετε 212. Mullach-Zeller σ. 931.)

Ἀνέφερα ὁμῶς τὸν Δημόκριτον παρὰ τὴν μηδαμινὴν αὐτοῦ συμβολὴν εἰς τὸ πρόβλημα ὅπερ καὶ ἀπασχολεῖ ἐνταῦθα, διότι δὲν ἠδυνάμην ν' ἀντιπαρέλθω ἐνσωπῇ πρὸ τῆς μεγάλῃς φυσιογνωμίας τοῦ πατρὸς τοῦ ὕλεμον, τοῦ φυσικοῦ μάλιστα ὕλεμον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀναπτυχθέντα ἱστορικὸν ὕλεμον.

Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλου λόγου εἰς ἀνέφερα ἀπὸ τὸν Δημόκριτον, ὅσα προηγουμένως εἶπον. Τὰ λεχθέντα δὲν εἶναι μόνον γνῶμαι τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ εἶναι καὶ γνῶμαι τοῦ Πλάτωνος καὶ χρησιμεύουν ὡς προεισαγωγὴ εἰς τὸ σύστημα τοῦ φιλοσόφου αὐτοῦ, εἰς οὗ ἡδὴ τὴν μελέτην εἰσερχόμεθα.

Ὁ Πλάτων (427-347) ἔχει βίον τοῦ ὁποίου ἀσημαντικώτεροι σταθμοὶ εἶναι τὰ ἔργα του. Μέχρι μὲν τοῦ 399 φαί-

νεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Σωκράτους. Ἀμα τῷ θανάτῳ τοῦ διδασκάλου του ἐτακείδεναι χάριν τῆς ἰδίας του μορφώσεως. Γνωρίζομεν ὅτι ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν τῆς Κορήνης καὶ φαίνεται ὅτι ἐκεῖ ἐδιδάχθη ἀπὸ τὸν Θεόδωρον τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα καὶ ἀποτελοῦν στύλον τοῦ φιλοσοφικοῦ του ἔργου. Τὸ 390 τὸν εὐρίσκουμεν ἐν Σικελίᾳ, ὅπου ἐπιστρέφει ὡς δούλος, παραδθείς εἰς τὸν Ἀσπράδα τὴν πρέσβην ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ ἀρχαιοτέρου, τυράννου τῶν Συρακουσῶν. Εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν δούλων τῆς Αἰγίνης ἐξηγοράσθη ὑπὸ τινος φίλου καὶ ἐπέστρεφεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἤρχισε διδάσκων συνήθως εἰς τὸ γυμνάσιον τοῦ Ἀκασθίου, ἐξ οὗ καὶ συνεδέθη ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ μετὰ τὸ ὄνομα τῆς Ἀκαδημίας. Δὲν φαίνεται ὅτι ὁ Πλάτων ἦτο ἐκ φύσεως τεταγμένος διὰ μαθητικῶς θεωρητικὸν βίον. Μᾶλλον ἡ ἀσθένεια τῶν περιστάσεων δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ζωὴν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος δι' αὐτὸν τὸν θάνατον τοῦ Διονυσίου τοῦ ἀρχαιοτέρου ὁ Δίων τὸν μετεκαλεσεν εἰς Συρακούσας, δις ἐπεχείρησε νὰ τακτεῖ διὸν ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐνδομυχὸν ἐλπίδα ὅτι ὁ Διονύσιος ὁ νεώτερος καὶ ὁ Δίων θὰ ἠδύναντο νὰ πραγματοποιήσωσι τὰ πολιτικὰ του σχέδια, νὰ δώσωσι εἰρήνην καὶ ὁσπία εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ θεωρίαν. Ἀλλὰ ὡς γνωστὸν καὶ τὰ δύο αὐτὰ τα εἰδήματα ἀπέτυχον τοῦ σκοποῦ των.

Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Πλάτωνα, ἀλλὰ κυρίως τὴν περὶ πολιτείας καὶ δικαίου θεωρίαν εἰς ἣν ἀπομεινῶς ἀποβλέπομεν, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὴν φιλοσοφικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Σωκράτους, τὴν ἐννοίαν.

Γνωεῖς ὑπάρχει ἐν τῇ ἐννοίᾳ. Ἀλλ' ἐπὶ εἰς τὴν αἰσθῆναι, τὸν ἕτερον τρόπον τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι τὸν νόημα, ἀντιστοιχεῖ ὁ αἰσθητὸς νόημα, εἰς τὴν γνῶσιν, τὴν ἀντιεικμενικὴν γνῶσιν, πρέπει νὰ ἀνταποκρίνεται κατὰ τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι μεταβλητὸν καὶ σχετικόν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὁποῖον εἶναι ἀντιεικμενικὸν ὡς ἐννοία καὶ ἀπόλυτον. Ἡ ἀντιεικμενικὴ διαμορφοῦται ἀναλόγως τοῦ ἀντιεικμενικοῦ ὁπερ εὐδέχεται. Ὅταν ἀντιεικμενικὸν εἶναι σχετικόν θὰ εἶναι σχετικὸν καὶ ἡ ἀντιεικμενικὴ ἡμῶν. Εἰς τὴν ἀπόλυτον ὁμῶς γνῶσιν πρέπει νὰ ἀντιστοιχῇ καὶ ἐν ἀπόλυτον ἀντιεικμενικόν. Ἀπὸ τοῦ ἀντιεικμενικοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι αἰσθητὸν. Εἶναι τὸ ἕτερον τοῦ

αἰσθητοῦ. Εἶναι νοητόν, μὴ αἰσθητόν. Ἀντιμεμενον τῆς γνώσεως εἶναι ὁ νοητός υἱός ἢ ἄλλως ὁ υἱός τῶν ἰδεῶν.

Ἀλλὰ τὸ νοητόν στοιχεῖον, τὴν ἔννοιαν, ὁ Σωκράτης ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ σχηματίσῃ δι' ἀφαίρεσιν ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ, ἐπαγωγικῶς.

Ὁ Πλάτων δὲν περιέπεθεν εἰς αὐτὸ τὸ σφάλμα. Τὸ νοητόν προὑπάρχει κατὰ Πλάτωνα ἐν τῷ συνειδότε. Εἶναι ἀρτιοτι, ὡς πρὸς τὴν αἴσθησιν. Προαλείται διὰ τῆς αἰσθήσεως, μὰς δίδει ἀφορμὴν ἢ παράστασιν τοῦ αἰσθητοῦ διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἢ γενικὴ ἔννοια ἢ ὁποῖα ἐννύπρχει ἡμῖν. Γνώσις εἶναι πρωτίστως ἀνάμνησις. Ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ τῆς ἀναμνήσεως ἀνέκυψεν ἡ πρώτη γνωστολογικὴ ἀρχὴ τῆς ἰδεουρατικῆς φιλοσοφίας. Γνώσις ἀντιμεμεμένη δὲν εἶναι δυνατὴ ἄνευ ὑποκείμενων ἀρχῶν, αἵτινες προὑποτίθενται πάσης ἐμπειρίας καὶ δι' ὧν ἡ ἐμπειρία προσλαμβάνει λογικὴν τάξιν καὶ μορφήν.

Μόνον διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰς ἀρχὰς αὐτάς, τὰς ἰδέας, καθίσταται τὸ χάος τῶν ἐκ τῆς ἐμπειρίας παραστάσεων γνώσις ἐπιστημονικὴ. Οὐκ οὐκ οὐκ νομίζει ὅτι ἡ γνώσις αὐτοῦ πηγαῖται ἀπουλειστικῶς ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων. Ἄγνοεῖ τὰς ἰδέας δι' ὧν γεννᾶται ἡ ἀντιμεμεμένη ἀλήθεια. Αἱ ἰδέαι δι' αὐτὸν κρύπτονται ἐν τῷ συνειδότε, τοῦ δὲ φιλοσόφου πόθος καὶ προσπάθεια εἶναι νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ συνειδητόν μέρος τῆς ψυχῆς του τὰς ἰδέας καὶ νὰ τὰς θεωρήσῃ. Ὁ πόθος οὗτος τοῦ φιλοσόφου νὰ πλησιάζῃ τὰς ἰδέας λέγεται ἔρως.

Μεταξὺ τοῦ υἱοῦ τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ αἰσθητοῦ υἱοῦ ἐπρεπε νὰ εὐρεθῇ ἡ ἀποκρίσιμος καὶ ὁ Πλάτων τὸν εὖρε εἰς τὴν ψυχὴν. Ἡ ψυχὴ μετέχει καὶ τῶν δύο υἱῶν. Μετέχει τοῦ υἱοῦ τῶν ἰδεῶν ὡς ἐκκλίνουσα ἐκ ἑαυτῇ τὸν λόγον. Μετέχει ὅμως καὶ τοῦ αἰσθητοῦ υἱοῦ διὰ τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμίας. Ὁ θυμὸς ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν βούλησιν ἢ ὁποῖα στρέφεται πρὸς τὰς ἰδέας. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ ναυαγίου εἶναι τὸ κατωτέρον σφῶμα τῆς ψυχῆς καὶ δηλοῖ τὴν τάξιν πρὸς ἀπομόλυνσιν ἀπὸ τῶν ἰδεῶν καὶ πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς ὕλης. Λόγος, θυμὸς καὶ ἐπιθυμία εἶναι τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς. Κάθε εἶδος τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ τείνῃ πρὸς τὴν ὁλοκλήρωσιν αὐτοῦ, πρὸς τὴν κατεξέλιξιν τῆς ψυχῆς. Ἐκαστον στοιχεῖον τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ ὑπηρετῇ εἰς ἓνα σκοπόν, εἰς μίαν ἰδέαν. Ὁ Λόγος τείνει πρὸς τὴν σοφίαν, ὁ θυμὸς ^{ἢ βούλησις} πρὸς τὴν ἀνδρείαν, πρὸς τὸ θέλειν ὅ,τι ἡ σοφία ἐπιτάσσει, ἡ ἐπιθυμία πρὸς τὴν σωφροσύνην, τὴν κυριαρχίαν τῶν παθῶν. Μόνον τοιοῦτο τρόπος ἐπιτυχάνεσθαι τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἐπάγεται

καὶ τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν.

Ἡ ψυχὴ ὡς διαμεσος νόστος, ὡς σύνδεσμος μεταξύ ἰδέας καὶ ὕλης, δὲν δύναται νὰ μὴν ἔχει καὶ πάθη καὶ ἐπιθυμίας, ὅπως ἔχει καὶ τὸν νοῦν. Ἀλλὰ ἔχει ἀνάγκη συνδέσμου μεταξύ νοῦ καὶ παθῶν, τὰ ὅποια ἄλλως θὰ ἔμεινον ἀσύνδετα. Καὶ ὁ δεσμός αὐτός ὑπάρχει ἐν αὐτῷ ὅπου ὁ νοῦς ὄχι ἐξαφανίζεται ἀλλὰ μετριάζει καὶ μαροδηγῇ τὰς ἐπιθυμίας. Αὐτός ὁ δεσμός συντελεῖται ἐν τῇ ἀγαθῇ βουλήνῃ.

Ὡστε διὰ τὰ ὑπάρχει ψυχὴ πράγματι διειραία, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξαφανισθοῦν τὰ πάθη, πράγμα ἀδύνατον, πρέπει καὶ ἀρκεῖ εὐίαση ψυχικὴ δύναμις νὰ πληροῖ τὸν προορισμόν του. Τὸ ἐπιθυμητικὸν εἶναι ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία ὁμῶς διὰ τῆς βουλήσεως πρέπει νὰ ὁδηγῇται ὑπὸ τοῦ νοῦ. Αὕτη ἡ ἐσορροπία, ἡ ἐναρμόνισις τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἡ ὁρθή κατὰ νομὴ αὐτῶν, εἶναι ἡ ὑψίστη ἀρετὴ, ἅντι τῆς ὁποίας οὐδεμίαν ἄλλην ἔχει ἀξίαν, καὶ ὁ Πλάτων τὴν ὀνομαζέει διαιολογήν.

Τὸ σπουδαῖον καὶ τὸ ἀξιὸν εἶναι ἡ ἰδέα. Ἐν τῷ περιφώνῳ μύθῳ τοῦ ἐπηλαίου τοῦ διαλόγου περὶ Πολιτείας (Πολ. Ζ'. 514^a 518^c), διατυπώσεται ἀριετοτεχνικῶς ἡ τε ἀπόστασις μεταξύ ψυχῆς καὶ ἰδέας καὶ αἰσθητικῆς τοῦ πλησιασμοῦ αὐτῶν. Διὰ τῆς μεθέξεως τῆς ψυχῆς εἰς τὰς ἰδέας μαδίσταται δυνατὴ ἡ γνῶσις, ἡ ἀντικειμενικὴ θεωρία. Ἀλλὰ διὰ τῆς μεθέξεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸν λόγον, μαδίσταται δυνατὴ καὶ ἡ ἀντικειμενικῶς ἀξία πράξις, ἡ ἠθικὴ πράξις. Εἴτε πράττομεν εἴτε θεωροῦμεν, πρέπει ἡ ψυχὴ μας νὰ στρέφεται πρὸς τὴν ἰδέαν, ἢ πρὸς τὴν θεωρίαν ἢ πρὸς τὴν διακοσμοῦν κατ' αὐτήν. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ παιδευθῇ φιλοσοφικῶς καὶ διὰ τὴν κατ' ἰδέαν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κατ' ἰδέαν πράξιν. Τοῦτο εἶναι ἀληθὲς καὶ διὰ τὰ άτομα καὶ διὰ τὴν πολιτείαν.

Ἡ περὶ πολιτείας θεωρία τοῦ Πλάτωνος. — Ἡ πολιτεία εἶναι διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἀνώτατος ἰδρυμα παιδείας πρὸς ἀρετήν. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀνάγκη νὰ ἡγούνται τῆς πολιτείας οἱ ἀξιοὶ νὰ παιδεύσων, καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ γενώμεοντες, οἱ φιλόσοφοι. Αὕτη εἶναι ἡ θμελιώδης σκέψις τοῦ Πλάτωνος. Ὅπως ὁ νοῦς πρέπει νὰ ρυθμίσῃ τὰς πράξεις τῶν ἀτόμων, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ρυθμίσῃ τὰς πράξεις τῶν πολιτειῶν. Φορεὶς τοῦ νοῦ εἶναι οἱ φιλόσοφοι. 1 (Πολ. 473 στ.)

Τὸ εἶναι ἡ πολιτεία ἔχει νόμους ἢ στερεῖται τοιούτων, τὸ εἶναι νάται ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἢ τοὺς ὀλίγους, διὰ τῆς βίας ἢ διὰ τῆς πειθοῆς, τοῦτο εἶναι δευτερεύον, ἀρκεῖ νὰ κυβερνᾶται ὑπὸ φιλοσόφου, (Πολ. 292 ε).

Καί πράγματι χωρίς τὴν βίαν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθοδηγηθῇ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς. Ἀλλ' ἐπιπαρατίρω ὁ Πλάτων υποστηρίζει ὅτι ἀντὶ νόμων εἶναι προτιμώτερον νὰ ἐμπιστευθῶμεν εἰς τὴν θέλησιν τῶν κρατούντων φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι κατὰ βούλησιν, ἀδέσμευτοι τελείως, θά κυβερνοῦν. (Πολιτικός 294a, 296e.)

Αὐτοὶ οἱ ἀπόλυτοι ἄρχοντες, οὓς ἔμαθε δρόμοι ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Ὁπλάτων, δὲν εἶναι βεβαίως φιλόσοφοι ὑπὸ τὴν κοινὴν ἐννοίαν τῆς λέξεως, εἶναι πνευματικῶς ἡγέται τοῦ λαοῦ, οἱ ἑαυτοὶ οὐχὶ διὰ τῆς ἐκτεθειμένης ἢ τῆς ῥητορικῆς ἢ τοῦ πλούτου νὰ ἐπιπρατθῶσιν, ἀλλὰ διὰ τῆς πνευματικῆς τῶν ἀριστείας νὰ ὁδηγήσονται τὸν λαὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν. Εἶναι προφανές ὅτι τοιοῦτοι ἐμφανίζονται πάντοτε ὀλίγοι, ἐλάχιστοι. 2 (Πολιτικός 293a).

Ἡ πλατωνικὴ πολιτεία εἶναι ὡς ἐν τούτῳ καθαρῶς ἀριστοκρατικὴ. Ὁ ὀλίγοι ὅθεν θά κυβερνοῦν μετ' ἀπόλυτον ἐξουσίαν, ὅπως ὀνοῦς πρέπει νὰ κυβερνᾷ ἀπολύτως τὴν ὅλην ψυχὴν. Ἀλλ' ὅπως ἡ ψυχὴ ἔχει καὶ ἄλλας δυνάμεις τὸ αὐτὸ καὶ ἡ πολιτεία. Εἶναι ἀνάγκη ἢ βούλησις τῶν ἀρχόντων νὰ ἔχῃ προσοπιστάς, φύλακας καὶ κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἰδίων τῶν ἀρχομένων. (Πολ. 413e).

Καί οὕτω ὅπως καὶ ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται καὶ ἡ πολιτεία ἀπὸ τρεῖς τάξεις, τοὺς ἄρχοντας οἱ ὅποιοι εἶναι ὀνοῦς τῆς πολιτείας, τοὺς φύλακας οἱ ὅποιοι ἀντιβτοιχοῦν εἰς τὸ θυμοειδές τῆς ψυχῆς, καὶ τοὺς γεωργούς καὶ δημιουργούς, οἵτινες ἐκυπηρετοῦν τὰς ὑλικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς καὶ ἀνταποκρίνονται εἰς τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς. Ὅλοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ὑπαρξίν τῆς πολιτείας.

Καί τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ βασιλικοῦ, ὡς λέγει ὁ Πλάτων, ἀνδρὸς ἔρχον. εἶναι νὰ διατηρῇ τὴν ἰσορροπίαν μετὰ τῶν κοινωτικῶν αὐτῶν τάξεων ὅπως ὀνοῦς ἰσορροπεῖ τὰς ψυχικὰς δυνάμεις. Πρὸς τοῦτο ὁμοίως εἶναι ἀνάγκη εἰσσεῖσθαι ἐν τῇ πολιτείᾳ νὰ ἐμπληροῖ τὴν ἀποστολὴν ἐφ' ἣν ἐτάχθη καὶ νὰ μὴ ἀναμειγνύεται εἰς ἄλλότρια. Οἱ γεωργοὶ καὶ οἱ δημιουργοί, οἱ τεχνῖται, θά παρασκευάζουν τὰ εἶδη τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν. Οἱ φύλακες θά στρατεύονται καὶ θά μεριμνῶσι διὰ τὴν ἀμυναν τῆς χώρας καὶ διὰ τὴν τήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς τάξεως, ἀδὲ βασιμιοὶ ἄνδρες θά πολιτεύονται καὶ θά κυβερνοῦν. Ἐκαστος ἐφ' ὃν ἐτάχθη ὑπηρετᾷ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας. Ὑψίστη δέ ἀρετὴ

εἶναι εὐεργητὴ ἢ ὁποῖα ἐναρμονίξει τὰς δυνάμεις ὁλῶν καὶ τὰς κα-
ταστάσεις πρὸς τὸν ἑνα αὐτὸν σκοπὸν, διατηροῦσα ὁμῶς αὐτὰς ἐν τῷ
κύβητι ἀπὸ τοῦ ὁποῖου δύνανται νὰ ἀποστούν χωρὶς τὰ διαταρά-
ξουν τὴν κοινωνικὴν ὁρμὴν. Αὕτη ἡ ἀρετὴ, ἡ παρέχουσα
ἐνὶ εὐαεσίᾳ τὸ αὐτῷ προσήκον, καὶ ἢν εὐαετος πράττει τὰ
ἑαυτοῦ, καλεῖται δικαιοσύνη. Ἡ δικαιοσύνη ὑπ' αὐτὴν τὴν
ἐννοίαν ἀποτελεῖ κατὰ Πλάτωνα τὴν βάσιν τῆς πολιτικῆς ζωῆς.

Ὁ Πλάτων διαπνέει ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι μόνον ἐλάχιστοι ἄνθρω-
ποι εἶναι ἄξιοι νὰ εἶναι ὀδηγηταὶ καὶ τοῦτο μετὰ τὴν πλήρη ὀρίμω-
σίν των. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου δὲν εἶναι διόλου οὐτοπιεστὴς. Δὲν πι-
στεύει ὅτι ἡ ζωὴ θά εἴναι δυνατόν νὰ παραγάγῃ μίαν πολιτείαν
ἀπολύτως ἐλευθέρων καὶ ἐναρέτων ἀνθρώπων. Ἡ ζωὴ εἶναι κατὰ
διάμεσον μεταξὺ ὕλης καὶ ἰδέας καὶ ἡ πολιτεία ἐπομένως θά φέρῃ
πάντοτε μεθ' ἑαυτῆς τὸ βάρος τῆς ὕλης. Ἀλλὰ πιστεύει ὅτι ἡ πολιτεία
αὐτοῦ, διὰ τῆς ἀπολύτου ὑποταγῆς ὁλῶν εἰς τὸν νοῦν καὶ διὰ τῆς ἐγορρο-
πείας καὶ ἐναρμονίσεως τῶν δυνάμεων εἰς εὐαετον τῶν ἀτόμων καὶ
ἀναλόγως τῆς ἱκανότητος εὐαετου παρέχει τὴν ἀπαραίτητον βάσιν
πρὸς ἐναρέτον βίον. Βεβαίως ἡ διὰ τῆς ὑποταγῆς ἀσμουμένη δὲν εἶναι
τὸ ἀπόλυτον, διότι ἡ ἀρετὴ εἶναι ὅπως καὶ εἰς τοὺς φιλοσόφους γέννη-
μα γνώσεως, δηλαδὴ ἐλευθερίας. Ἐν τούτοις αὐτὸ εἶναι τὸ ὕψιστον
πρὸς τὸ ὁποῖον δύναται νὰ στραφῇ ἡ ἐγορρικὴ ζωὴ. Ἀλλὰ διὰ τὰ ἐπι-
τιμῶν αὕτη ἡ πειθαρχία πάντων εἰς τὸν νοῦν, πρέπει καὶ ἡ γέννησις καὶ
ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων νὰ προπαρασκευάξῃ πολίτας ἄξιους διὰ
τὴν αὐστηρὰν αὐτὴν πειθαρχίαν.

Οὐδεὶς ὅσον ὁ Πλάτων ἀπέδωκεν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ πρό-
βλημα τῆς εὐγονίας. Καθορίζει λεπτομερῶς ὁποῖας συνθήκας
ἐπιτρέπεται ἡ τεκνοποιία, εἰς ποίαν ἡλικίαν, μετὰ ποίων προσώπων.
Ἐλευθερία γάμον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν. Τὸ
τοῦ γάμου ρυθμίζοντα οὐχὶ μέν βαίνει τὴν ἀγάπην τῶν συνερχομέ-
νων, ἀλλὰ μέ ἀπουλειστικὸν κριτήριον τῆς γέννησις ἕκαστων ἀνδρῶ-
νων. Ἀλλὰ καὶ ἡ παιδεία εἶναι δημοσία. Οἱ ἄρχοντες μεταξὺ τῶν
δημοσίων ἐκπαιδευομένων προορίουν τοὺς ἱκανοὺς νὰ ματαστώ-
σι φύλακες. Ἐκ τῶν φυλάκων βραδύτερον θά ἐκλεγῶσιν οἱ ἄξιοι νὰ
ἀρξῶσι τῆς πολιτείας. Διὰ τοὺς χειρουργοὺς καὶ τοὺς δημιουργοὺς ἡ
ἀνατροφή προσλαμβάνει ἀπλουσιότητα καὶ ἐπεισευεστέραν μορφὴν.

Ἀληθῶς μερμηνά περί αὐτῆς ὀλιγώτερον ὁ Πλάτων. Ἡ ἀνατροφή τῶν φυλάκων ὁμῶς εἶναι αὐστηροτάτη καὶ ἀπαιτεῖ συζητητικὰ καὶ παιδαγωγίαν σπαρτιατικὴν. Εἶναι ἀναμενέσθαι τοις ἡμέτερον τοῦτο ἐπίδρασις τοῦ προτύπου τῆς σπαρτιατικῆς πολιτείας ἐπὶ τοῦ Πλάτωνος. Τὸ κεντρικὸν σημεῖον τῆς παιδείας τῶν φυλάκων εἶναι ἡ τέχνη καὶ δὴ ἡ μουσικὴ ἢ μετὰ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ ᾄματος συνδυασμένη. Ἐν τῇ μουσικῇ ἐνσαρμολογῶνται ἡ τάξις, ὁρμηθμός, ἡ πρὸς τὸ ὅλον συμμόρφωσις, ὅ,τι ἀκριβῶς πρέπει νὰ αἰσθάνεται ὁ φύλαξ. Ἀλλὰ ἡ μουσικὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἀπολύτως ὑποταγμένη εἰς τὴν σκοπευμένην τῆς παιδείας. Τὸν ποιητὴν τῆς μιμητικῆς τέχνης, ὁ ὅποιος δημιουργεῖ ἐλευθέρως μέμονον αἰσθητικῆς περιττήρια, τὸν θαυμάζει ὁ Πλάτων, τὸν ὑποδέχεται μετ' ἀνθέων, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποπέμπει τῆς πολιτείας του. (Πολ. 398 α). Διὰ τὸν Πλάτωνα ἡ τέχνη ἔχει ἀπουλιστικὸν σκοπὸν τὴν ἡθικὴν ἐξυψώσιν τῶν πολιτῶν. Ἀσφαλῶς ἐν προκειμένῳ προσαρτεῖ μὲν στερότης ἀντιλήψεων, ἀξιοπαιδείας διὰ ποιητὴν ὅπως ὁ Πλάτων. Ἀλλ' ὁ φύλαξ τῆς πλατωνικῆς πολιτείας δὲν εἶναι μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παιδείας ἀπολύτως δεσμευμένος εἰς ἀπάσας τὰς πράξεις του. Ἐνῶς τὴν ταυτέραν τοῖς ἀφίγει ὁ Πλάτων καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔχειν περιστοίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔχειν γυναῖκα καὶ τέμνα, οἱ φύλακες οὔτε οἰκογένειαν οὔτε περιουσίαν ἔχουν. Σιτίζονται δημοσίᾳ καὶ ἔχουν κοινὰς γυναῖκας. Ὁ Πλάτων ἀναχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι αὐτοὶ ὑπηρετοῦντες τὰ κοινὰ οὐδεμίαν πρέπει νὰ ἔχουν ἀγορητὴν ἀπορριμῶν συμφέροντος, καὶ τοῦτο ἐπιτηχάγεται ὅταν οὗτοι ἔχον τὸν αὐτὸν τρόπον διαίτης, τὰς αὐτὰς δυνατότητας ἐμαιοποιήσεως ἀναμῶν, ὅταν οὐδὲν δύναται ὑπερέαντων νὰ ἀπομιμήσωνται, ὅταν δὲν ἔχον ἰδιαιτέρους δεσμούς πρὸς ἠρισμένα πρόσωπα. Τὰ ἐν τῶν κοινῶν τούτων γυναικῶν τέμνα εἶναι τέμνα ὅλων. Ἀπομίμησις ὑλειῶν ἀγαθῶν καὶ ἀπολαύσις εἶναι ἀδύνατος. Οἶκος τῶν εἶναι ἡ πατρίς. Ἡ μόνη δύναμις τῆς εὐδαιμονίας δι' αὐτοὺς εἶναι ἡ εὐδαιμονία τῆς πατρίδος. Μόνον μέτριοι αὐτοὶ στερήσεις καὶ θυεῖας πᾶντος ἀπορριμῶν συμφέροντος· καθίσταται εἰς ἄξιον νείκερ ἀρχῶν εἰς λαόν. Ἀὕτη εἶναι ἡ εὐδαιμονία τῆς πλατωνικῆς πολιτείας. Ὑψοῦται πρὸς ἡμῶν ὡς καλλιτέχνημα μετὰ τὴν πλήρη ἐκκορροπίαν τῶν ποιητικῶν κοινῶν καὶ ρευμάτων καὶ τὴν ἁρμομονίαν του σύνθεσιν. Κύριόν

της γνώρισμα είναι ή εν αυτή βασιλεία του νοῦ, ή οποία δέν δύναται να είναι παρά ή βασιλεία των ολίγων. Ο νοῦς επιβάλλει τήν απορρόφηση τῶν ατόμων εἰς τήν κοινωρίαν, ήτις ἐπὶ τοσούτω γίνεται ισχυροτέρα, ὥστε πλησιάζει τῇ ἐξουσίαν. Ἡ τοιαύτη δὲ ἀπορρόφηση συμπυκνῶνται διὰ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ατομικοῦ συμφέροντος παρά τῇ κρατούσῃ τάξει. Χάριν τῶν σινοπῶν αὐτῶν δέν διετάζει ὁ Πλάτων να διδάσῃ τήν ἀνθρωπίνην φύσιν καί να ἐκμεταλλεῖται τήν ατομικήν καί τήν πολιτικὴν ἐλευθερίαν. Ἡμὲν φύσει ἐπρεπε να διορθωθῇ διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς ἐντομίας, περί δέ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τῆς ὁποίας τόσῳ ἀντικείμενον ἔβλεπε περί τούτου, εἶχε πολὺ κακήν ἰδέαν ὁ Πλάτων. Τὴν αὐτόνομον ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀρετὴν τὴν ἐθεώρει ἀδύνατον. Δέν θά ἀπερρόφα ἄλλως τὸ ἄτομον ἐν τῷ πολιτικῷ ὀργανισμῷ. - Ἀλλ' ὁ Πλάτων περιφρονεῖ καί τοὺς νόμους ἢ τοῦλάχιστον τοὺς πολλοὺς νόμους. Παρετήρησε πρῶτος ὅτι μετὰ τῆς ἐκ τῆς ἀπομονωτικῆς γενεῶν ἐννοιῶν ἀναμφίως τῶν νόμων καί τῆς διαρκεῖς μεταβαλλομένης πραγματικότητος ὑπάρχει χάσμα ἀνεπιμάλυτον. Αὐτό τό καί σήμερον ἐπίστατον πρόβλημα τῆς νομοθετικῆς πολιτικῆς διεξήνωσε πρῶτος ὁ Πλάτων.

(Πολιτικός 294 ο-β.)

Ἀντί νόμων ἀνάρπκτων αἱ ὁποῖαι δέν ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς ρευστὰς συνθήκας τῆς ζωῆς, ὁ Πλάτων θέτει ἀπολύτους ἄρχοντας ἐλευθέρους να κρίνουν ἀδέσμιωτοι ἀπὸ νομικοῦ περιορισμοῦ, μέμονους τοὺς νόμους τοὺς προκύπτοντας ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, τοὺς πηγάζοντας ἀπὸ τὸν νοῦν, τοῦ ὁποίου εἶναι αἱ ζῶντες φορεῖς.

Ἐθεώρει ὁ Πλάτων ὅτι ἡ Πολιτεία του ἦτο δυνατόν να πραγματοποιηθῇ; Εἶναι ἐκ τῶν μάλλον στασιαστικῶν ζητημάτων. - Ἡ γνώμη δὲ ὁ Πλάτων ἐπέστενε κατ' ἀρχάς ἀπολύτως εἰς τὸ δυνατόν τῆς πραγματοποίησεως τῆς θεωρίας του, (Zeller), μοί φαίνεται ἀμφίβολος. Ἡ πλατωνικὴ πολιτεία δέν εἶναι ὅπως ἡ Citta del Sole ἢ ἡ ἱστορία ἢ ἡ Ἀτλαντὶς μία ἐφικτὴ πολιτεία, τὴν ὁποίαν πρέπει να ἐπιδιώξωμεν να πραγματοποιήσωμεν, εἶναι μάλλον ἡ πλήρης ἐκδίπλωσις τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας, κατὰ τὴν ὁποίαν θά πρέπει να διαμορφῶνται αἱ πραγματικαὶ πολιτεῖαι καί να κρίνεται ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν οὐτιῶν ἀξίαν, ἐν τῇ πεποιθῆσθαι ὅτι ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας δύναται να χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς ἀσπὴρ τῶν ἱστορικῶν πράξεων, χω-

ρίς ὅμως νά δύναται νά ταυτισθῇ πρὸς αὐτάς. Ἀρμεῖ τούτο νά συνε-
φθῶμεν : ἡ πλατωνικὴ πολιτεία θεμελιούται ἐπὶ τοῦ νοῦ τῶν ἀρ-
χόντων. Οἱ ἄρχοντες, οἱ βασιλικοὶ ἄνδρες εἶναι φορεῖς τοῦ νοῦ. Ἀλλὰ
ὁ νοῦς εἶναι τό ἀπόλυτον, εἶναι ἰδέα. Ἐν τούτῳ ἀπολογεῖται ὅτι καὶ
ἡ πολιτεία ἡ ἀντιδούσα τὴν ὑπαρξίν της ἀπουλιεστικῶς ἐν τοῦ
νοῦ, εἶναι ἰδέα.

Ἄλλωστε ὁ Πλάτων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου τοῦ ἀριέ-
ρωθεν εἰς τό πρόβλημα τῆς πολιτείας καὶ τοῦ διωαίου τόν ὄγκον δέ-
εξερόν του διάλογον, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει ὑποετῆ ρίζιμὰς ἀλλοιώσεις,
ὅπερ ἀπὸ θάνατον, ὑπὸ μεταγενεστέρων.

Οἱ Νόμοι δὲν εἶναι πλέον διατύπωσις τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας,
ἀλλὰ σχέδιον καὶ δὴ λεπτομερέστατον μιᾶς πολιτείας δυναμένης
ἐνήμερον ἢ αὖριον νά πραγματοποιηθῇ. Τὴν ἰδέαν τοῦ νοῦ, τοὺς ἐπα-
ρέτους ἰδεώδεις ἄρχοντας, τοὺς ἀντιμαθετοῦν ἐδῶ οἱ νόμοι, καὶ
δὴ νόμοι οἱ ὅποιοι δὲν ἀπαιτοῦν οὔτε τὴν ἐτέρησιν πάσης ἀτο-
μιμότητος, οὔτε τὴν ἐξαφάνισιν τοῦ ἀτομιμοῦ συμφέροντος.
Ἐδῶ ὁ Πλάτων σχεδιάζει πολιτείαν ἡ ὁποία θὰ ἡδύνατο νά ἀπο-
τελέσῃ τό διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος ταμηνρώτερον βῆμα
πρὸς τό μέρος τῆς ἀληθοῦς πολιτείας. Καὶ εἰς τοὺς Νόμους τὰ
πάντα διαπνέονται ἀπὸ ἀνδτηρὰν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν παι-
δείαν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη πλήρης ἀπορρόφησης τῆς κρατούσης τάξεως
ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐδῶ δὲν ὑπάρχει. Ἐπίσης τό ἀριστοκρατικὸν πο-
λίτευμα ἐδῶ συντηρεῖται μέδμηοκρατικὰς ἀρχάς ὡς πρὸς
τὴν ἐυλογίαν τῶν ἀρχόντων (Νόμος VI 756 E-758 A).

Ἡ μοιρονομία καὶ ἡ μοιροκτημοσύνη χαρακτηρίζονται ὡς
ἀπραγματοποιήτα (Νόμος V 739 d.) Ἀλλὰ τό μέρος τῆς περι-
ουσίας εὐάστου εἶναι ἀνδτηρῶς περιωρισμένον.

Οἱ Νόμοι μετὰ τὴν πολιτείαν ἐμφανίζονται πράγματι ὡς εἰς
συμβιβασμός τοῦ φιλοσόφου πρὸς τὴν σύγχρονον αὐτοῦ πραγματι-
κότητα. Πρέπει νά θεωρηθῶν ὡς ἡ ἀμέσως τότε πραγματοποιή-
σιμος μοιρωνικὴ μεταρρύθμισις, ἂνεν τῆς ὁποίας θὰ μαγευρέ-
φετο ἡ Ἑλλάς, ὅπως εαφέστατα τό διέκρινε καὶ τό προεῖδεν ὁ
Πλάτων. Οὐδεὶς ὅσον αὐτός ὑπέφερε ἀπὸ τὴν ἠθικὴν κατὰ-
ιωσθῶν τῶν Ἑλλήνων. Τό ἔργον του βρέθει ρήστωρ ἐμφραξουσῶν
τὴν βαθυτάτην πιυρίαν καὶ τὴν προφητικὴν διάγνωσιν τοῦ

Διαιουσύνη είναι ἡ ἀρετὴ ἡ ἀποβλέπουσα εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον, εἰς τὴν μεσότητά, ἥτις ἀποτελεῖ ἐν προκειμένῳ τὴν ἰσότητά τῆς κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν.

Ἔχομεν δύο εἰδῶν διαιουσύνας, τὴν διανεμητικὴν καὶ τὴν διορθωτικὴν.

Ἡ διανεμητικὴ διαιουσύνη διέπει τὴν ἀπό τῆς ἐξουσίας διανομὴν τῶν ἀγαθῶν, ἡθικῶν τε καὶ ὕλικῶν, ἀναλόγως τῆς ἀξίας ἐνός ἐκαστοῦ μοιρωτοῦ, τῆς ἀξίας ἀκριβέστερον, ἢν εἰς ἑ-
μαστος πολίτης ἔχει διὰ τὴν πολιτείαν.

Ἡ διορθωτικὴ εἶναι ἡ ρυθμίζουσα τὰς συναλλαγὰς. Ὁ αὐτὰς οἱ ἄνθρωποι δὲν ἐμφανίζονται ὡς κατ' ἀξίαν διάφορα, ὅπως εἶναι οἱ ἄνθρωποι ὅταν ἐξετάζωνται ὡς πνευματικαὶ δυνάμεις, ἀλλ' ὡς ἑαστοῦ χεῖρα, δι-
ὅτι εἶναι ἴσοι οἱ ἄνθρωποι ὅταν ἐξετάζωνται κατὰ τὰς ὕλκας τῶν ἀνά-
γκας καὶ κατὰ τὸ τι διαιουοῦνται τίς νὰ ἔχη ἐξ ὧν ἀγαθῶν κατε-
τεμεν αὐτῇ πολιτείᾳ. Ἡ διορθωτικὴ διαιουσύνη ἐξετάζει ἀπρὸς ὧ-
πως τὰ εἰς τῆς συναλλαγῆς κέρδη καὶ τὰς ζημίας, καὶ θέτει τοὺς συν-
αλλασσόμενους εἰς ἴσην μοῖραν, δηλ. εἰ τρόπον ὥστε οὐδεὶς νὰ ἔχη λάβει, οὔ-
τε νὰ ἔχη δώσει, οὔτε περισσότερον, οὔτε καὶ ὀλιγώτερον. ὁρίζουσι τοιοῦ-
τοτρόπως τὸ μέσον μεταξύ κέρδους καὶ ζημίας. Ἡ διορθωτικὴ διαιου-
σύνη διέπει τὰς σχέσεις τῶν ἰδιωτικῶν πρὸς ἀλλήλους, τούτέστι τὰς σχέσεις
τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου κυρίως. Ἡ διανεμητικὴ διαιουσύνη διέπει τὴν
ὑπὸ τῆς πολιτείας κατανομὴν τῶν ἀγαθῶν. Ἡ διορθωτικὴ διατηρεῖ αὐ-
τὴν κατὰ τὰς συναλλαγὰς ἢ ἐπαναφέρει τὴν κατανομὴν ταύτην, ὅ-
ταν διαταράσσεται ὑπὸ τῶν πράξεων τῶν ἐν κοινῇ βιούντων. Καὶ
ἡ μὲν διατήρησις ταύτης εὐτελεῖται διὰ τοῦ μονομεροῦ τῶν συν-
αλλαγῶν, ὡς συμμεροφούτοι οἱ συναλλασσόμενοι, ἡ δὲ ἐπαναφορὰ διὰ
τῆς παρεμβάσεως τῶν διαιουστηρίων, αἵτινα ἐξαναγκάζουν τοὺς πράτ-
τοντας νὰ ἐπανορθοῦν τὰ γινόμενα, ἢ ἂν τοῦτο εἶναι ἀνέφικτον νὰ μα-
ταβάλλουν τὴν ζημίαν τὴν προελθούσαν ἐκ τῆς τοιαύτης διαταραχῆς.
(Ἡθικ. Νικομ. I 5, σελ. 92).

Οἱ μαρόντις δικαίον ἄλλοτε μὲν ἀποβλέπουν εἰς τὴν διανεμητι-
κὴν, ἄλλοτε εἰς τὴν διορθωτικὴν διαιουσύνην. Καὶ αἱ δύο διέπονται
ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος. Ἰσότης ὅμως εἶναι ἡ ἀνεότης τῶν ἀ-
νέων. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἄνισοι. Ἄνισος θὰ εἶναι καὶ ἡ κατανομή τῶν
ἀγαθῶν. Αὐτὴ ἡ ἀνεότης τῶν ἀνέων πρέπει νὰ διατηρηθῇ καὶ νὰ
κ. τσαίτου Ἱστορία Φιλοσοφίας Δικαίου φυλλάδιον 6^α

διορθοῦνται ἐφ' ὅσον ὀφείσεται ἀλλοιῶσθαι τινα. Αὗται εἶναι αἱ δύο μορφαί τῆς ἀριστοτελείου δικαιοσύνης. - Πρὸς πραγματοποιήσιν αὐτῶν στρέφονται οἱ κατ' ὄνομα δικαίον.

Ἔχομεν δύο εἴδη κατ' ὄνομα δικαίου, τοὺς κατ' ὄνομα τοῦ φυσικοῦ καὶ τοὺς τοῦ νομιμοῦ δικαίου. Νομιμὸν δ' εἶναι τὸ θετικόν, τὸ ὑπὸ τῆς ἐκείνου πολιτικῆς ἐξουσίας τεθειμένον. Φυσικὸν εἶναι τὸ ἀναγκαστικὸν ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων. Καὶ τὸ νομιμὸν καὶ τὸ φυσικὸν δικαίον μεταβάλλονται. Ἀλλ' ἂν μεταβάλλονται οἱ κατ' ἰδίαν κατ' ὄνομα, ὑπάρχει εἰς ἐκείνην παρουσιαζομένην περίπτωσιν μία ὁρθή, μία φυσικὴ δύξις. Ὑπάρχει τοῦτέστιν ἐν τῷ φυσικῷ δικαίῳ ἐν ἀντιμεμενιμὸν, ἃ μετὰ λητον κριτήριον δικαίου, μία ἀρχὴ τοῦ δικαίου, ἥτις καὶ καθορίζει τὴν ὁρθὴν δύξιν, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται αὕτη. Ἀναλόγως τῶν ἐκείνου πρακτικῶν συνθηκῶν θέλει καὶ διάφορος ἢ δύξις ἢ ἐν τῇ ἀρχῇ ταύτῃ ἀπορρέουσα, θά εἴη διάφορον τὸ φυσικόν, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, δικαίον. Τὸ τοιοῦτον φυσικὸν καὶ ὁρθὸν δικαίον ἰσχύει ἀπανταχοῦ καὶ πάντοτε. (Ἀκριβέστερον θά ἔπρεπε νὰ ἐλέγομεν, ἡ ἀντιμεμενιμὴ ἀρχὴ τοῦ ὁρθοῦ δικαίου.) Τὸ νομιμὸν ἰσχύει ἐφ' ὅσον ἐτέθη ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας (Ἡθικ. Νημομ. V 10, σελ. 102.) Τὸ νομιμὸν δικαίον εἶναι ἀτελές, ὡς ἀνθρώπινον κατὰ συνήθειαν. Εἶναι καὶ συγχάμεις ἁδιμον. Πρῶτον δὲν προβλέπει ὅλας τὰς δυνατάς περιπτώσεις, αἵτινες ἐμφανίζονται εἰς τὸν κοινωτικὸν βίον. ἔχει μεν δὲ, ὅπου τὰ ὅσα συνθμίζει, τὰς συνθμίζει διὰ γενικῶν κατ' ὄνομα, παραδέχουσα κατ' ἀνάγκην τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς (τὴν παρατήρησιν ταύτην τὴν ἔχει καὶ μετὰ καὶ ὁ Πλάτων.) Πρὸς πληρῶσιν τῶν μετῶν καὶ πρὸς διορθῶσιν τῶν ἐν τῇ γενιμότητι τῶν νόμων ἁδιμῶν, χρησιμεύει τὸ φυσικὸν δικαίον. Ὁ ἐρμηνευτὴς καὶ ἐφαρμοστὴς τῶν νόμων εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς θά ἀποφαίνεται, ὅπως θά ἀποφαίνεται ὁ νομοθέτης, εἰάν ἦτο ἐκεῖ παρών, ἢ ὅπως θά ἐνομοθέτει εἰάν εἶχε προῖδε τὴν κρινομένην περίπτωσιν. (Ἡθικ. Νημομ. V 14, 4 σελ. 109-110.)

Οἱ κατ' ὄνομα οὗτοι, οἱ ἐκείνου συμπληρωματικῶς ἢ διορθωτικῶς τιθέμενοι ἀποτελοῦν τὴν ἐπιείκειαν, ἥτις εἶναι καὶ αὐτὴ δικαίον, ἀλλὰ καλλίτερον δικαίον.

Ἡ δικαιοσύνη εἶναι ὁμοπὸς τῆς πολιτείας. -

Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἐν τῇ ἐρίῳ

τη του δὲ δὲν ἀποβλέπει ὅπως ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἰδανικὴν καὶ ἀνέριτον πολιτείαν, ἀλλ' εἰς τὴν καλλιτέραν δυνατὴν πολιτείαν ὑπὸ τῆς ἐμάστοτε ὑπορχούσας πραγματικῆς προϋποθέσεως.

Ἡ πολιτικὴ ἢ ἄλλως ἢ κοινωτικὴ ζωὴ ἐν τῇ πόλει εἶναι ἀνάγκη ἀπόλυτος διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὡς μονὰς ἐτελής. Τελεῖ- οὔται ἐν τῇ πόλει. Ἡ πολιτεία εἶναι τὸ ὅλον, τὸ ἄτομον εἶναι τὸ μέρος. Καὶ ὅπως ἐν τῇ λογικῇ τὸ μέρος προϋποθέτει τὴν ἐννοίαν τοῦ ὅλου, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος προϋποθέτει λογικῶς τὴν ἐννοίαν τῆς πολιτείας. Ἡ πολιτεία συνπάρχει λογικῶς μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνάγκη τῆς κοινῆς συνδύσεως ἐπιβάλλεται εἰς αὐτὸν καὶ ἐν τῇ φυσικῇ του διακλάσεως καὶ ἐξ ὅλων τῶν ἀναγκιῶν του, οὐχὶ ἐν κοινωτικῷ συμβολαίῳ. Ὁ ἄν- θρωπος εἶναι ζῶον πολιτικόν. (Πολιτ. I 1253 (3)).

Ἀλλ' εἰ ἡ πολιτεία εἶναι προϊόν τῆς ἀνάγκης, δὲν ἐξαρτᾶται ὅ- μως καὶ ἐν τῇ ἀνάγκῃ ταύτῃ. Ὑπάρχει διότι εἶναι ἀνάγκη τῆς ζωῆς. Ἀλλ' ἡ ἀποστολή εἶναι ἡ δημιουργία οὐχὶ ἀπλῆς ζωῆς ἀλλὰ πολιτεμοῦ. (Πολιτ. I 1252 b (3), III 1280 b (73)).

Χάριν τοῦ εὐζῆν, τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς πραγματώσεως τοῦ νοῦ, ὑπάρχει ἡ πολιτεία. Ἡ δημιουργία πολιτεμοῦ ὅμως ἐπιβάλλει τὴν ἀνάγκην τῆς διακριτοῦς δημιουργίας ἀνωτέρων καὶ καθαρωτέρων μορ- φῶν. Ὁ πολιτισμός εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατ' ἀνάγκην τῆς πολιτείας, διότι τὰ δύο αὐτὰ δὲν χωρίζονται. Καὶ ὅπως πᾶσα ἐντελέ- χεια ἐν τῇ φύσει, ὁμοίως καὶ ἡ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωτικῆς, εἶναι δημι- ουργία ἐπαλλήλων μορφῶν, ἐν ἄλλοις λόγοις ἡ διακριτὴ πρὸς τὸν νοῦν ἐξέλιξις καὶ μορφῶν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων ἡ μορφῶν λέγεται παιδεία. Τὸ τέλος τῆς πολιτείας εἶναι ἡ παιδεία πρὸς ἀρετὴν, πρὸς ὃν τούτῳ καὶ πλησιάζει πρὸς τὴν καθαρότητα τοῦ νοῦ. Αὐ- τὸς εἶναι ὁ σκοπὸς πάσης πολιτείας. Ἰδῶμεν ποία εἶναι ἡ γένεσις τῶν πολιτειῶν.

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον ἐξ οὗ πηγάζει ἡ πολιτεία εἶναι ἡ οἰκογένεια. Ἐκ τῆς οἰκογενείας μετὰ βαδίκομεν πρὸς τὰς εὐρυτέρας ἐνότητας, διὰ τὰ ματαλήξωμεν εἰς τὴν ἐνότητα, ἥ τις πρώτη εἶναι αὐτάρκεις, τὴν πόλιν, ἥ τις καὶ ταυτίζεται παρ' ἀρχαίοις μετὰ τῆς πολιτείας. Ὅλα αἱ ἄλλαι αἰμιμρότεραι ἐνώσεις ἔχουσιν ἀνάγκην εὐκλειπλώσεως. Ἡ πόλις εἶναι ἀπόλυτος ἀνυπόστατος. εἶναι τὸ ὅλον ἐν ἀντεθέσει πρὸς τὰς μικροτέρας ἐνότητάς, αἵτινες μόνον ὡς μέρη τοῦ ὅλου τούτου νοοῦνται.

Ἡ πολιτεία εἶναι ὡς ἐν τούτῳ τόμαθ' ἡμῶς μὲν ὕστερον, κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν ῥῆσιν, ἀλλὰ τὸ φύσει πρότερον (τόσοις μὲν πρότερον.)

Ἐν τῇ οἰκογενεῖα, ἥ τις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς πολιτείας, παρατη-
ροῦνται τριῶν εἰδῶν ἐχέσεις. Ἡ ἐχέσις ἀνδρός καὶ γυναικός, τέκνων
καὶ πατρός, κυρίου καὶ δούλου. Εἰς τὴν πρώτην ὑπάρχει ἀληθείας καὶ
ἐλευθέριας ἡθικῆς ἐχέσις. Καὶ ναὶ μὲν λόγῳ τοῦ κοινωτικοῦ καὶ φυσικοῦ
αὐτοῦ προορισμοῦ ἔχει ὁ ἀνὴρ τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ γυνὴ ἔχει τὴν
ἐφαίρσιν τοῦ οἴμου εἰς ἣν ἐξουσιάζει, ἔχει ἰδίαν γνώμην, ἰδίαν βούλησιν.
Ὁ γὰρ οὐδὲν ἔχει ὅπως εἰς τὴν πλατωνικὴν πολιτείαν ὡς προορισμὸν
κύριον τὴν εὐχολογίαν, ἀλλὰ εἶναι ἐχέσις ἡθικῆς, ἀλληλοσυμπληρώσεως,
διὰ τῶν ἀρετῶν αἱ ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ διαθέτουν. Ὅπου αἱ ἀνδρες μετα-
χειρίζονται τὰς γυναῖκας ὡς δούλας σημαίνει ὅτι καὶ αἱ ἀνδρες ἔ-
χουν δουλικὴν ψυχὴν. Ἡ ἐχέσις τέκνου καὶ πατρός εἶναι ἐχέσις ὑπο-
ταχῆς τῆς ἀεικματιέστου προσωπικότητος εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν.
Ἀλλ' ἔχει ὁ πατήρ καὶ ὑποχρέωσιν ἑναντίον τοῦ τέκνου καὶ δὴ τὴν
ὑποχρέωσιν τῆς παιδείας. Ἡ ἐχέσις κυρίου καὶ δούλου ἐτηρείται
ὡς μία ἐκ τῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὁποίαν πρέπει ἐπαυριβέστερον
να ἀναλύσωμεν, διότι εἶναι δευτερικὴ πολλῶν θαυρεξήγησιν. Ὁ Ἀρι-
στοτέλης δέχεται τὴν δουλείαν ὡς ἀναγκαῖον, ὡς φυσικὸν θεσμὸν.
ὑπάρχοντα ἄτομα ἢ καὶ ἔθνη ἄξια ναὶ ἄρχουν, ἄξια ναὶ εἶναι ἐλεύθερα,
καὶ ἄλλα ἡμᾶς μόνον διὰ τὰ ὑπακούοντα, χωρὶς ναὶ ἔχοντα ἰδίαν τινα
βούλησιν. (Πολιτ. 1286 β. (7).)

Ἡ θεμελιώδης διαιολογία τῆς δουλείας ἐγμειται ὅθεν ἐν τῇ φύ-
σει τῶν ἀνθρώπων. Ὡς ἡ φύσις δὲν εἶναι δουλικὴ καὶ αἰχμαλωτι-
εθὺς τυχόν καὶ πωληθὺς ὡς δοῦλοι, οὗτοι δὲν πρέπει οὔτε εἶναι δού-
λοι. Ἡ ἔννοια τῆς δουλείας συνδράζεται παρ' Ἀριστοτέλη μετὰ τὴν ἔννοιαν
τοῦ βαρβάρου. Οἱ βάρβαροι εἶναι οἱ φύσει δούλοι καὶ οἱ ἄξιοι ναὶ ἐρ-
γαζῶνται ἄνευ ἐλευθερίας, διὰ ναὶ μὴ ἐργαζῶνται εἰς τὰ ἀπαραίτη-
τα ἀλλ' ἐντελῆ ἔργα οἱ ἀληθῶς ἐλεύθεροι. (Πολιτ. 1255 α, (8-9).)

Τῆς οἰκογενείας τμήμα εἶναι καὶ ἡ περιουσία. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀ-
πορροῦει τὴν ἀρχὴν τῆς κοινωτικῆς οἰκονομίας τοῦ Πλάτωνος. Ἐν πρώτοις
θεωρεῖ τὸν ἀτομικὸν, ὡς ἐν τούτῳ καὶ τὴν ἀτομικὴν περιουσί-
αν ὡς τι βαθύως ἐρριζωμένον ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει. (Πολιτ. -
II 5, 1263 α, β. (28).)

Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς κοινωτικῆς οἰκονομίας

παρουσιάζει ἀνυπερβλήτους δυσχερείας 1) λόγω τῆς ἀνέμου συμβολῆς τῶν παρατόντων τὰ μοιρὰ ἀγαθὰ (σελ. 28), 2) λόγω τῆς ἐλλείψεως ἰδιαιτέρου συμφέροντος πρὸς παραιρηθὴν ἀγαθῶν, τὰ ὅποια θὰ περιέλθουν εἰς ἄλλους, 3) λόγω τοῦ ὅτι θὰ ὑπάρξουν μείζονες προεμβάλλεταί μετὰ τῶν μοιροπραυτόντων. Τοῦτο μᾶς διδάσκει ἡ πείρα. Ὁ Ἀριστοτέλης διετύπωσε τὴν θεμελιώδη καὶ μέχρι σήμερον ἀμετάβλητον ἐπιχειρηματολογία κατὰ τῆς μοιρουκτημοσύνης. Πρέπει νὰ τὴν ἀκούσῃτε καὶ νὰ τὴν υφίνατε (Πολιτ. 1263-1264, 5, σελ. 28-30.)

Καὶ τό ὅτι μὲν ἡ μοιρουκτημοσύνη δὲν δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐφ' ὅσον τὸ ἀτομιστικὸν στοιχείον ὑπεριχύει ἐν τῷ ἀτόμῳ, τοῦτο δὲν ἐπιδέχεται ἀτυχῶς ἀμφιβολίαν. Ἀλλὰ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὸ στοιχεῖον τοῦ εἶναι ἔμφυτον καὶ ἀναλλοίωτον, αὐτό δὲν πρέπει νὰ τὸ παραδεχθῶμεν. Ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ καλλιεργήσῃ τοὺς πολίτας εἰς τρόπον ὥστε νὰ ὑπερβῇ τὸ ἡθικὸν κατωτέρον διὰ μᾶς ἀνωτέρας ἡθικῆς ζωῆς, ἥτις ἀσφαλῶς θὰ καταστήσῃ ἕδρας τὰς ἡλικίας ἀνάγκας, ὅποτε καὶ τὸ ζήτημα τῆς μοιρουκτημοσύνης εἶναι δελυμένον. Ὅσον ἡ ἐνδεχέμενα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ νοῦς, ἄλλη λύσις δὲν ὑπάρχει. Ἡ μοιρουκτημοσύνη, ὡς ἀλλῶστε τὸ παραδέχεται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἀνωτέρα μορφή ζωῆς καὶ θὰ ἔπρεπε, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ περὶ ἐκείτης τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, νὰ δεχθῇ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι φύσει ὁ ἀνθρώπος τείνει πρὸς τὰς ἀνωτέρας αὐτὰς μορφὰς τῆς συμβιώσεως. (ἔχει διὰ τῆς βίας δυνατὴ ἐπιβολή, ἀλλὰ διὰ τῆς παιδείας.)

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν ἐνθυμᾷται ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀτομιστικὴν ἰδιότητα, δεχεται ὅμως ὅτι πρέπει νὰ ἔχη τὰ ὅρια τῆς εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἰδίων ἀναγκῶν. Ἡ τιτῆς πέραν τῶν ὁρίων τούτων, ὁ χρηματισμὸς, ἀποδοκιμαῖται ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου. (Πολιτ. I 9-1257b σ. 15.)

Οἰκονομία καὶ περιουσία παραμαλυνθοῦν τὸ ἀτομον ἐν τῇ μοιρουκτημῇ ζωῇ καὶ ἡ ἐρευνὰ τῶν ἀποτελεῖ προεμβατικὴν εἰς τὴν ὑφίνα πολιτικὴν.

Σκοπὸς τῆς πολιτείας εἶναι καὶ διὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ παιδεία. Εἰς αὐτόν πρέπει ν' ἀποβλέπη ἡ ὀρχάνωσις τῶν πολιτειῶν. Βάσις τῆς ὀρχανώσεως εἶναι ἡ θέσπις τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως. Τὸ σύνολον τῶν θεσμῶν τούτων, οἵτινες περιλαμβάνονται εἰς τὰ σύγχρονα συντάγματα, ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης πολιτείαν. (Πολιτ. VII 2, 1289-σελ. 146, 1278 σελ. 67.)

Κυρίως ἡ « πολιτεία » ρυθμίζει τὰς ἐξουσίας. (Πολιτ. VI, 14, 1297-1298, σελ. 169.)

Ἡ ἐξουσία εἶναι τρεῖς, ἡ νομοθετικὴ, ἡ ἐκτελεστικὴ καὶ ἡ δικαστικὴ. Ἡ περίφημος διαίρισις τῶν ἐξουσιῶν ὅθεν ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀριστοτέλην. Μὲτ' αὐτὴν διαφοράν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν διαπραττει τὸ εἶδος ὅπερ οἱ μεταγενέστεροι διέπραξαν νὰ διακρίνουν τρεῖς ἐξουσίας, ἀλλ' ὁμιλεῖ ἀπλῶς περὶ μορίων τῶν πολιτειῶν καὶ ἀν' προέξωμεν περὶ διαφορῶν λειτουργιῶν τῆς πολιτείας.

Πᾶσα πόλις ἐντὸς τῆς « πολιτείας » (τοῦ συντάγματος) ἔχει καὶ τοὺς νόμους, οἵτινες πρέπει νὰ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸ εὐαίστοτε πολίτευμα. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει αἰς τὰ πολιτεύματα ὅν πρῶτοις διακρίνει τὰ ἐπιδιώκοντα τὸ κοινὸν συμφέρον, ἢ τὰ ἀληθῆ πολιτεύματα ἀπὸ τὰ διώκοντα τὸ συμφέρον τῶν κρατούντων καὶ τὰ ψευδῆ πολιτεύματα, τὰς παρεμβάσεις τῶν ἀληθῶν πολιτευμάτων. (Πολιτ. 1279 III 6)

Τὰ πολιτεύματα διακρίνονται ἀναλόγως τοῦ τίς εἶναι ὁ φορεὺς τῆς ἐξουσίας, ὁ εἷς, μία τάξις ἢ ἄλλοι οἱ πολῖται. Ἀναλόγως τότε ἔχομεν μοναρχίαν, ἀριστοκρατίαν καὶ πολιτείαν, ὅταν διώκεται τὸ κοινὸν συμφέρον. Ἄν δὲ διώκεται τὸ ἴδιον τῶν κρατούντων τότε ἔχομεν τυραννίδα, ὀλιγαρχίαν καὶ δημοκρατίαν. (Πολιτ. VI 2)

Ἡ ἐξουσία πρέπει νὰ κατατάσσεται ἀναλόγως τῆς ἀξίας τῶν ὑπηρέτων, οἳ εὐαίστος προσφέρει εἰς τὴν πολιτείαν. Ἐάν εἷς, ἢ ἀυρετέτερον ἐν γένος, εἶναι ὁ ἀξίος τῆς ὑπηρετήσεως, τότε καλλίτερον πολίτευμα εἶναι ἡ μοναρχία, ἐάν οἱ ὀλίγοι, ἀριστοί, τότε ἔχομεν ἀριστοκρατίαν, ἐάν ὅλοι εἶναι ἀξιοί, τότε ἔχομεν πολιτείαν ἐν τῇ στενῇ ἐννοίᾳ. Ὅπως καὶ ὁ Πλάτων, δέχεται καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἀρετῆς εἶναι τὸ κριτήριον τοῦ ἀρχόντος. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης δὲν προδικάζει ὅτι ἡ ἀρετὴ εὐρίσκεται εἰς τοὺς ὀλίγους. Καὶ εἰ εἶνα μόνον δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ εἰς πολλοὺς. Καὶ μάλιστα ὡς πρὸς τοὺς πολλοὺς, λέγει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξετασθῇ καὶ ἡ ποιότης τοῦ εὐαίστου τῶν πολλῶν, ἥ τις εἶναι κατὰ ἑαυτὸν κατωτέρα τῶν ὀλίγων, ἀλλὰ τὸ προκώπτον εἰς τῆς ἐνώσεως τῶν πολλῶν, ὅπως καὶ δύναται νὰ συμπληροῖ τὰς ἀτελείας τῶν κατ' εἶμας τῶν (III 4)

Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἐν ἀπολύτῳ ὀρθὸν πολίτευμα. Ἀναλόγως τῶν εὐαίστου κοινωτικῶν συνθηκῶν πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ πολίτευμα.

Ἐν τούτοις τὴν ὅλην κρίσιν τοῦ Ἀριστοτέλους διέπονν ὠριμέναι κα-
τευθυντήρια γραμμὰί πρὸς μαθορισμὸν ἀκριβῶς τῶν ἀξιών τὰ ἐκουσία-
ζουν. Ἰδίως ἐν προειμένῳ προσπαθεῖν ἄντιμετωπίσῃ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς
εὐμενερῶσεως τῆς ἐκουσίας εἰς χεῖρας τῶν οἰκονομικῶς κρατούντων ἀρ-
χῶν καὶ τοῦ ἀμορφώτου ὄχλου ἀφ' ἑτέρου, καὶ τονίζει ὅτι τὸ πολίτευμα
κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς σταθερότητος καὶ τῆς ἀσφα-
λείας, ὅταν τὴν ἀρχοῦσαν γῶμην δὲν ἔχουν οἱ πλούσιοι, οὔτε θεβαίως
καὶ ὁ ὄχλος, ἀλλὰ ἡ μέση τάξις. εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν ὅπως ἀντα-
πομύνηται κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀπολιτεία» ἢ αὐτὴν δημοκρατία» (διότι ὅτι
ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης πολιτείαν, οἱ σύγχρονοι ὀνομάζομεν δημοκρα-
τίαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν δημοκρατίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἥτις
ὀνομάζεται σήμερον ὀχλοκρατία.) φαίνεται πραγματι ὅτι καὶ μὲν
κατ' Ἀριστοτέλην τὸ πολίτευμα διαμορφοῦται ἀναλόγως τῶν κοινω-
νικῶν συνθημῶν, ἀλλὰ πάντως φαίνεται δεχόμενος ὅτι αἱ καλλίτεραι
συνθῆμαι διὰ τὴν πλήρωσιν τῶν σκοπῶν τῆς πολιτείας συναντῶνται ἐ-
ν αὐτῇ εἶναι δυνατὴ ἡ ὀρθὴ δημοκρατία (Πολιτ. IV, 11, 1295 α, σελ. 162).

Ἀντιθέτως τὸ χειρότερον δυνατόν πολίτευμα εἶναι ἡ «τυραννία». Σήμε-
ρον θὰ ἐλέγομεν ἡ «δικτατορία». (Πολιτ. IV, 2, 1289 α.)

Ἐν τῇ ἐφεύρῃ τῆς διακρίσεως τῶν ἀριστοτελικῶν πολιτευμάτων πρέ-
πει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι κατ' Ἀριστοτέλην δὲν ὑπάρχουν κατὰ κατὰ
τὴν ἐξουσιαν πραγματικὴν, καθαροὶ τύποι πολιτευμάτων,
καθαραὶ δημοκρατίαι, ὀλιγαρχίαι κτλ., ἀλλὰ ἀπλῶς ἀπειραμίγμα-
τα τῶν τριῶν ἢ ἐξ ἁπολύτως δυνατῶν τύπων. Καὶ ἄλλοτε ὑπεριεχύνει ὁ
εἷς, ἄλλοτε ὁ ἄλλος τύπος πολιτεύματος.

Ἐπὶ ἀρχῇ μάλιστα λόγῳ τῆς διαρροῆς μεταβολῆς τῶν συνθημῶν καὶ
διαρροῆς, συνήθως βραδεία καὶ μάλιστα κατ' ἀρχάς ἀπαρατήρητος με-
ταβολὴ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πολιτευμάτων. Σχετικῶς δὲ παρατηρεῖ-
ται ὅτι εἰς τοὺς παρεμβατικὸς τύπους πολιτευμάτων, ὅπου εἴτε ἡ ἐ-
σχὺς ἐνός γένους, εἴτε μιᾶς τάξεως, εἴτε τῶν πολλῶν καὶ πεινῶν, ἐξίμμε-
το εἰς τὰ αἴμα, ἐν αὐτῷ πολίτευμα ἐφθασεν εἰς τὸ τέρμα του καὶ τα-
χέως θὰ καταρρεύσῃ. (Πολιτ. V, 5, 1305 κ. ε.). Τούναρτίον οἱ τύποι τῶν ἀλη-
θῶν πολιτευμάτων χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῆς μεσότητος τῆς ἀρχῆς, ἡ-
τις χαρακτηρίζει πᾶν τὸ ἥθιον. εἰς αὐτὰ οὔτε ἡ ἐκουσία τοῦ μονάρχου
εἶναι ἀνάλογος, διότι ὁ μονάρχης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τυράννον, ὑπο-

τάσσεται εἰς τὸν νόμον, οὔτε ἡ ἐξουσία τῶν ἀρίστων εἶναι ἀπόλυτος, ὅχι μόνον διότι οὗτοι ὑποτάσσονται εἰς τοὺς νόμους, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἀποξενοῦνται καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται τέλος τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ δὲν συμφενερώ-
νουν αὐτοὶ μόνοι τὴν ὑλητὴν δύναμιν, καὶ τέλος οὔτε ἡ ἐξουσία ἐν τῇ πο-
λιτείᾳ εἶναι ἐξουσία ἀπολυτοῦ τῆς πλειοψηφούσης τάξεως τῶν πε-
νεστέρων, ἀλλὰ συμφενερώνεται ἡ ἐκὺς αὐτῆς μετὰ τῆς μεσῆς τάξε-
ως, ἥτις γεννᾷ εὐστάθειαν καὶ μονιμότητα.

Διὰ τὴν ἐνημέραν πάσης γενικῶς οἰαομένηποτε πολιτείας εἰποιτοῦν-
ται βεβαίως καὶ ἐξωτερικαὶ τινες συνθήκαι, ὥς ἐνδελεχῶς ἐρευνᾷ ὁ
Ἀριστοτέλης, κυρίως ὅμως καὶ πρωτίστως ἀπαιτεῖται ἐν ἐσωτερικόν
στοιχείον, ἡ ἀρετὴ τῶν πολιτῶν. Πρωτονόθεν μέλημα πάσης πολιτείας
εἶναι ἡ δημοκρατία ἐναρέτων πολιτῶν, ἡ παιδεία πρὸς ἀρετὴν. Εἶναι ὅθεν
φυσικόν ὅτι καὶ παρ' Ἀριστοτέλει παῖζει ἡ παιδεία ἐξ ἔσου ἐπουδαίον
ρόλον ὅπως καὶ παρὰ Πλάτωνα. Καί ὡς πρὸς μὲν τὸ ζήτημα τῆς εὐχονίας
ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐλαστικώτερος τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς καθ-
ορίζει περιορισμούς ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς συλλήψεως, ὡς πρὸς τὴν ἡλικί-
αν τῶν γεννητόρων, καὶ δέχεται ὅπως καὶ ὁ Πλάτων ὅτι τὰ ἀσθενῆ βρέ-
φη πρέπει γὰρ θανατοῦνται ὡς ἀνίματα ἐν φύσει γὰρ παραρρατοποιήσου-
ν τὸν ἀνθρώπινον καὶ τὸν πολιτικόν προορισμόν των. Ἡ παιδεία καθί-
σταται δημοσία καὶ κοινὴ ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου ἔτους καὶ ἔχει ἐπίσης τὸν
αὐτὸν αὐστηρὸν χαρακτῆρα πειθαρχίας καὶ συστηραγωγίας ὡς καὶ ἡ
πλατωνικὴ. Ὁ Ἀριστοτέλης ὅμως τονίζει καὶ ἐδῶ τὴν ἀρχὴν τῆς μεσό-
τητος. Πρέπει γὰρ ὑπάρχει ἰσορροπία εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν σωματικῶν
καὶ πνευματικῶν ἵκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁμῶς ὅπου ἡ σωματι-
κὴ ἀσκεῖται εἰς βάρος τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀντὶ γενναιότητος κα-
ταλήγομεν εἰς τὴν ἀγριότητα τῶν ἡθῶν, ὅπως ἐν Σπάρτῃ. Ἡ σωματι-
κὴ πρέπει γὰρ τελῇ εἰς ἀμειβτὴ ἀναδοχίαν πρὸς τὴν θέειν ἣν ἔχει τὸ σῶ-
μα πρὸς τὸν ὅλον ἀνθρώπον. Ἡ ἀσκησις τοῦ σώματος ὑπάρχει χάριν τοῦ
βουλευτικοῦ, τοῦ δὲ βουλευτικοῦ ἡ παιδεία χάριν τοῦ θεωρητικοῦ πνεύ-
ματος, τὸ ὅποσον ἀποτελεῖ τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώ-
που. Προέχουσιν ὡς ἐν τούτῳ θέειν ἐν τῇ παιδείᾳ κατέχει ἡ ἡθικὴ διὰ πλά-
εις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ταύτην ἐκπηρετεῖ μετὰ τῶν γένων ἡ μουσικὴ.
Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης τονίζει ὅτι ἐμμενὶ τὸ ὅποσον ἐνδιαφέρει τὴν καλ-
λήρειαν τῆς νεότητος εἶναι ἡ ἡθικὴ ἐπίδρασις τῆς μουσικῆς, ἥτις ὑπὲρ
πάσαν ἄλλην τέχνην ἀποτελεῖ τὴν εὐφραδιν ἡθικῶν ἐναισθημάτων.

Εἰς τοῦτο ὁμοφωνοῦ ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὸν Πλάτωνα. Μὲ
τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν παραλείπει νὰ τοῖς ἐπὶ ἡ τέ-
χνη ἔχει διὰ τοὺς ὠρίμους ἀνθρώπους τὸν βιοπὸν τῆς ἐν ἑαυτῇ. Ἡ
τέχνη ὑπάρχει διὰ τὴν τέχνην. Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθὴς τῆς προορισμός,
τὸν ὁποῖον ὅμως, μόνον ὥρμα πνεύματα δύναται νὰ συλλάβωσι.

(Полит. VIII 5. 1339 а, бел. 135.)

Ἡ παιδεία δὲν ἐταματᾷ εἰς τοὺς νέους. Ὁ ἄνθρωπος παιδεύεται ἀδιακόπως ἐφ' ὅσον ζῇ. Καὶ ἡ πολιτεία πρέπει νὰ θεσπίζῃ ὅλους τοὺς νόμους, αἵτινες θὰ ὁδηγοῦν εἰς τὴν διαρκὴ ὁλοκλήρωσιν τῆς προσωπικότητος. (Ἡθικ. Νιν. Χ, 10. 1180 α, σελ. 1.). Πρὸς τοῦτο ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαλλάσσονται οἱ πολῖται ὅλων τῶν ἐργασιῶν, αἵτινες φθείρουν τὸν ἄνθρωπον ψυχικῶς ἢ καὶ τὸν ἐμποδίζουν νὰ ἀφοσιωθῇ εἰς τὴν διαχειρίσιν τῶν κοινῶν καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν του καλλιέργειαν.

Ὁ ἐλεύθερος πολίτης δὲν δύναται νὰ εἶναι χειροτέχνης, ἐργάτης ἢ γεωργός.
Πάντα τὰυτα εἶναι ἔργα τῶν δούλων. Αὐτός πρέπει νὰ ἔχῃ ὅλον τὸν χρόνον
ἐλεύθερον διὰ τὴν πολιτικὴν καὶ ἰδίᾳ τὴν τέχνην καὶ τὴν φιλοσοφίαν,
διὰ τὴν διαφυγὴν ἀνύψωσιν τῆς προσωπιμότητος, ἥτις καὶ ἀποτελεῖ πᾶ-
νης ἀληθοῦς πολιτείας τὸ ἔσχατον τέρμα.

Διὰ τῶν καταυτήσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ ἑλληνικὴ διεύθυνσις καθίσταται
παγκοσμίως κυρίαρχος καὶ δὲν ἀπάλλυσεν τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς οὔτε ὑπὸ
τὸ πολιτικὸν κράτος τῆς Ρώμης. Διὰ τῆς ἐπευτάσεως τῆς πνευματι-
κῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν ἑλληνοελληνικὴν περίοδον συν-
εβέβη τὸ ὅλον τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων πρὸς τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν.

Κ 1) ἑλληνικῇ συνέφεις εἶναι μετὰ τῆς 2) ρωμαϊκῆς πολιτείας καὶ τῆς 3) χριστιανικῆς θρησκείας τὰ τρία μεγάλα στοιχεῖα ἐξ ὧν συντίθεται ὁ εὐρωπαϊκός πολιτισμός. Εἰς τὴν σφαῖραν τῆς θεωρίας ὁ πολιτισμός αὐτός ἐγαλουχήθη ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν τῆς διευρύνσεως τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἡ θεωρητικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἑλλήνος ἤρχισε νὰ διαλύεται εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς, ἅτινα προηγουμένως ἐνεφανίζοντο ἡνωμένα. Ἀι θεμελιώδεις φιλοσοφικαὶ ἔννοιαι, τό λογισμὸν πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἔχουν ἤδη ἀλλοκληρωθῆ ἰδίᾳ εἰς τὰ δύο συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὡς ἐν τούτοις οἱ ἐπιστήμονες ἐπαναπαυόμενοι εἰς τὰ κειτημένα φιλοσοφικά πορίσματα τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης σχολῆς, ἐστρέφοντο πλέον πρὸς τὴν εἰδικὴν

ἐρευνᾶν καὶ ἠδιαφοροῦν διὰ τὰς φιλοσοφίας αὐτῆς προϋποθέσεις, αἵτινες ἐθωροῦντο ὡς τι τὸ δεδομένον. Ἀρχεται τοιοῦτο τρόπος περίοδος ἔνθα παραμελῆται ἡ (θεωρητικὴ) φιλοσοφία ὡς ἐκ ἀντηληθείας καὶ ἀρχεται μίᾳ λαμπρᾷ ἀνθρῶπι τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν (Ἀρίσταρχος, Ὀρατοβθένης, Ἀρχιμήδης.)

Ἀλλ' ἐὰν ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία ἐπαυματοῦτο ἐπὶ τῶν μειωτημένων, ἀντιθέτως ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία ἀντιμετωπίζεν ἡδὴ περισσότερα καὶ δυσχερέστερα προβλήματα. Ἡ θρησκευτικὴ τῶν Ἑλλήνων εἶχε παύσει νὰ ἐνδίδεται μετὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον, ἡ παράδοσις δὲν εἶχε πλέον δυνάμει, ἡ πολιτεία δὲν ἀπερρόφα τὴν πράξιν τοῦ πολίτου ὅπως ἄλλοτε καὶ τὸ ἄγαν ἤρκει νὰ αἰσθάνετο τὴν μόνωσιν του ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ καθορίσῃ τὸν ρυθμὸν τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς, ἀφοῦ ὅλοι οἱ κόμοι, οἱ ὅποιοι πρότερον τὸν καθώριζαν εἶχον πέσει χαρεαί. Τὸ ὑψίον μέλημα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας εἶναι οὐχὶ ἡ γνῶσις τῶν ὄντων, ἀλλ' ὁ καθορισμὸς τῆς διαγωγῆς τῆς ἐτάσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ζωῇ. Ἀλλ' ὁ καθορισμὸς οὗτος δὲν ἦτο δυνατόν ἐπὶ μακρόν νὰ συντελῇται χωρὶς νὰ προσφύγῃ τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα εἰς τὴν θρησκευτικὴν, ὡς εἰς τὸ ὑπόβαθρον τῆς ἡθικῆς ζωῆς. Οὕτω σχηματίζονται δύο φιλοσοφικαὶ περίοδοι, ἡ πρώτη καὶ ἡ δεύτερη αὐτοτελεῖς τὸ ἡθικὸν πρόβλημα, ἡ δευτέρα καὶ ἡ προεξάρχουσα θεοὶ κατέχει τὸ θρησκευτικὸν πρόβλημα. Οὕτω ἡ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφία διαίρεται εἰς δύο περιόδους:

1) 322-200 μ.χ.

2) 200-485 (529).

Ἐκτιθεῖται ὅμως ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπὸ τοῦ 1^{ου} μ.χ. αἰῶνος τὸ θρησκευτικὸν πρόβλημα παίζει μέγιστον ρόλον καὶ ὅτι ἀφ' ἑτέρου δὲν ἔπαυσε καὶ μετὰ τὸ 200 μ.χ. νὰ ἐπιθῶν πνεύματα ἐν οἷς προῦχον τὰ προβλήματα τῆς ἡθικῆς φιλοσοφίας.

Διὰ τὰ ἔχοντες ἀμφιβῆ εἰκόνα τῆς περιόδου αὐτῆς, πρέπει ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀναπολήσωμεν τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τὰς πρὸ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦς νεοπυθαγορίστους καὶ τοῦς κυρηκαίμους, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ὅτι καὶ ὅλην τὴν περίοδον τῆς ἡθικῆς φιλοσοφίας συνεχίζεται ἡ παράδοσις καὶ τῆς ἀναδυσίας καὶ τῆς περιπατητικῆς σχολῆς. Ἀλλὰ καὶ αἱ σχολαὶ αὗται ἀπεκλίνον εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς τῶν καὶ εἰς τὸ στρέφοντες πρὸς ἐξωτερικὰ ἐπαι-

στημονιώς έρευνας, είτε ενδιατρίβουν περί το ήθικόν κυρίως πρό-
βλημα ή και βραδύτερον προσλαμβάνουν θρησκευτικόν χαρακτήρα.

Καί ενω ή αρχαία Αμαθημία (348-260 π.Χ, Σπύσιππος, Ξενοκρά-
της, Πολέμων και Κράτης,) άεχολείται άπόρη μέ είδικά θέματα της
πλατωνικής μεταφυσικής, χωρίς όμως να παύση να είναι το ήθικον πρόβλη-
μα τό κύριον θέμα των μελετών της, ήδη ή μέση Αμαθημία (260-100), άπο-
μαυροτομένη των διδασκαλιών του Πλάτωνος, άποικία χρονία μαθα-
ρως ευπειτική (Αρκεσίλαος, Καρνεάδης). Καί τέλος ή νεωτέρα Αμαθημία
(100-μέχρι των πρώτων χρόνων μ.Χ.) εντός των ενδόσεων καί άσχο-
λιών ως τά έργα του Πλάτωνος, έπέδωθη εις την ευλειτικήν άνασύστα-
σιν των συστημάτων του Πλάτωνος καί του Αριστοτέλους (Φίλων
της Λαρίσης, Αρτίοχος κ.λ.).

Είς την περιπατητικήν σχολήν τον Αριστοτέλη διεδέχθη ο φίλος και
συνεργάτης του Θεόφραστος, δεινός διδάσκαλος του οποίου την πνευμα-
τικήν έωρότητα ενάμεθα να θαυμάσωμεν εις τά περιωθέντα ήμιν
εν των «Χαρακτήρων» του. Ηδη όμως οι διάδοχοι του Θεοφράστου
(εντός του Στράβωνος) ο Δικαίάρχος και ο Αριστόξενος (3^{ος} π.Χ) ήσαν
είδιοι έρευνηταί μάλλον παρά φιλόσοφοι, βραδύτερον δέ ή κυρία
ευμβολή της περιπατητικής σχολής, ήτις καί από του 2^{ου} αιώνος
π.Χ. εξέλιπε, ήτο επανέμδοσις καί σχολιασμός των έργων του Αρι-
στοτέλους (Ανδρόνικος και Αλέξανδρος ο Αφροδισιεύς, ούτινος τά
εχόλια περιέχουν είδίτε υπερόχους φιλοσοφικής βελίδας, όσω καί αν
μεινούνται εν τω πλαισίω του αριστοτελείου έργου.) Η δράσις των δύο
τούτων σχολών ήτο καθ' όλα τά μαυρά έτη της υπάρξεώς των μιμρά
ή μεγάλη, αναλόγως των φυσιογνωμιών, αίτινες κατ' αιμαρούς άνεδεικνύ-
οντο. Έπαίλον όμως πάντως σημαντικώτατον ρόλον παραπλεύρως προς
τάς τότε σχηματιζείσας νέας σχολάς, εις την έρευναν των όποιων καί
ήδη εισερχόμεθα.

Κατά χρόνον άλλα καί κατ' αίαν πρώτη είναι ή στωική σχολή,
άποικηθείσα ούτω εν του οποίου έδρευν εις την Ποικίλην Στοάν των Αθην-
ών. Έδρύθη υπό του Ξήνωνος του Κιτίου (340-265), όν διεδέχθη ο
Κλεάνθης. Αλλ ή επιστημονική κορυφή της σχολής υπήρξε ο Χρύσιπ-
πος (280-209). Του Ξήνωνος τό κύριον χαρακτηριστικόν είναι ούχι ή νέα
φιλοσοφική εύληψις, όσον εις νέας ήθικας χαρακτήρ, τό ήθος του άνδρός.
Αι ενέψεις του συνδέονται βεβαίως προς την πνευτικήν φιλοσοφίαν.

Ὁ Χρύσιππος εἶναι ὁ θεωρητικὸς θεμελιώσας τὴν στωικὴν φιλοσοφίαν. Συγχρόνως μετὰ τῆς στωικῆς ἰδρύεται καὶ ἡ σχολὴ τῶν ἐπιουρείων ὑπὸ τοῦ Ἐπιουρίου (341-270) τὸ 306 ἐν Ἀθήναις εἰς τοὺς ἑήπους αὐτοῦ.

Ὁ Ἐπιουρος, γόνος διδάσκαλος, καλλιτέχνης τῆς ζωῆς, μέτρηται διακριτῇ φροντίδι ἵνα μόνον τὸ ὥραϊον ὁδηγῇ τὴν ζωὴν του, ἔθετεν ὡς τελειὸν σκοπὸν αὐτῆς τὴν ἡδονήν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τῆς κυρηναϊκῆς σχολῆς. Μαθηταὶ αὐτοῦ γνωστότεροι εἶναι ὁ Μετρόδορος ἐκ Λαμφάριου, ὁ φιλόδομος (2^{ος} αἰὼν π.χ.). Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιον εἶναι ὁ μέγας Λατίνος ποιητὴς Λουκρήτιος, ὅστις ἐν τῷ μέγα ἔργῳ του *De natura rerum*, διετύπωσε κατὰ τὸ πλεῖστον συνέψεις τῶν ἐπιουρείων.

Αἱ δύο αὗται σχολαὶ συνυπάρχουν μετὰ τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῆς περιπατητικῆς σχολῆς καθ' ὅλον τὸν 3^{ον} καὶ 2^{ον} π.χ. αἰῶνα, ἐπολέμων ἀλλήλας ζωηρότατα, ἡ δὲ διαμάχη αὕτη κατ' ἐξοχὴν συνέτεινε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Ἀλλ' ἐν τῷ τῶν σχολῶν αὐτῶν ἀταπτίσσονται καὶ δύο ἄλλαι ματευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι χωρὶς ἴσως νὰ προβάλουν τὸν χαρακτῆρα Σχολῆς, ἤρριθμισαν πολλοὺς θιασώτας.

Ἐννοῶ τοὺς Σκεπτικοὺς καὶ τοὺς Ἐμπευτικοὺς. Οἱ σκεπτικοὶ ἔλκουν τὴν πνευματικὴν των καταφυγὴν ἀπὸ τοῦ σοφιστάς. Βάσις τῆς συνέψεώς των εἶναι ὁ ἀπόλυτος σχετικισμὸς καὶ ἡ ἀμφιβολία. Πρῶτος ἐν τῇ ματευθύνσει ταύτῃ εἶναι ὁ Πύρρων (365-275). Τὴν θεωρίαν τῆς Σιέψως γνωρίζομεν κυρίως ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Σέξτου Ἐμπεριρίου (200 π.χ. περίπου). Ἀντεπεμπίετο πρὸς τὴν βαθεῖαν ἡθικὴν ματάρρυσιν τῆς ἐποχῆς καὶ ἔσχε πολλοὺς ὁπαδοὺς τόσον ἐν Ἑλλάδι ὅσον καὶ ἐν Ρώμῃ. Ἡ μέγα Ἀκαδημία ἐτίλειεν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ σκεπτικισμοῦ διὰ τοῦ Ἀρκεσίλαου καὶ τοῦ Καρνεάδου.

Τόχαιος τῶν πολλῶν θεωριῶν αἵτινες διακριτῶς ἀτεπῆδων ἐν τοῦ ἀρνεύχου ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐπροσκάλεσε τὴν ἀνάγκην τῆς συνδέσεως καὶ συνεχείσεως αὐτῶν, ἵνα εὐρεθῇ εἰς ἐνιαῖος τρόποι τοῦ σιέπτεσθαι τὸν πόθμον, ὅστις νὰ ἱκανοποιῇ ὅλας τὰς ἀντιθέτους ἀπόψεις. Ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνάγκης καὶ κατὰ τὸ 150 π.χ. ἐπήγαγεν ἡ ἀσθε-

νιστέρειά καὶ ἀμειγρὸν βαθεῖα μορφή τῆς φιλοσοφικῆς συνέψεως, ὁ ἑμπευτικισμός. Αὐτὴ ἦτον ὅμως καὶ ὁ ἑμπευτικισμός ἔχει νὰ ἐκιδείξῃ σημαντικοὺς ἐμπροσώπους, ἰδίᾳ τὸν Παναίτιον (180-110) καὶ τὸν Ποσειδώνιον (175-90). Κατ' ἐξοχὴν ὅμως μᾶς βοηθοῦν εἰς τὴν ματανόησιν τοῦ Παναίτιου ἀλλὰ καὶ ὅλον τοῦ ἑμπευτισμοῦ τὰ ἔργα τοῦ Κριτέρωνος, ὁ

καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶναι εὐδαίμονες, κλίων πρὸς τὸν στωϊκὸν τρόπον, ὡς ἄλλωτε
καὶ οἱ σπουδαιότεροι τῶν εὐδαίμωνων. Ἡ δὲ ἰδέα τῆς πολιτείας, ὡς τῆς ἠθι-
κῆς κοινωνίας τῆς δημιουργούσης διὰ τῆς παιδείας, διὰ τῆς ὀργανικῆς
αὐτῆς ζωῆς, τὸν ἠθικὸν νόμον, εἶχεν ἐμλεῖπει ὁμοῦ μετὰ τῆς καταρ-
ρεύσεως ἱστορικῆς πολιτικῆς ζωῆς. Ἡ ἠθικὴ, ἀπὸ πρόβλημα τοῦ
κοινωνικοῦ ὅλου, ὡς τὸ εἶχε θέσει ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, κατέ-
στη πρόβλημα τοῦ ατόμου.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλην μεταβολὴν ὑπέστη ἡ θέσις τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος.
Διὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ἀρετὴ ἦτο τὸ ὑψιστον ἀγαθόν,
ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ μόνον. Οὐδέτερος αὐτῶν ἠμεριεβήτησεν ὅτι διὰ
τὴν πλήρη εὐδαιμονίαν ἀπαιτοῦνται καὶ ἐξωτερικὰ τινα ἀγαθὰ, τύ-
χη, ὑγεία κτλ. Ἀντιθέτως οἱ στωϊκοὶ καὶ γενικῶς οἱ τῆς ἐποχῆς ταύ-
της φιλόσοφοι, ἐθεώρουν τὴν ἀρετὴν καὶ ὡς τὸ μόνον ἀγαθόν δι' οὗ κα-
ταπολεμεῖται ἐπιτυχῶς πᾶσα κακοδαιμονία. Ὁ ἐνάρετος πρέπει
να ἦ τοιοῦτοτρόπως θωρακισμένος, ὥστε να δύναται να εἶναι εὐδαί-
μων παρά τὰς ἀντιξέουσ περιστάσεις τῆς τύχης. Ὁ τοιοῦτος θωρακι-
σμός εἶναι διδασκός, ἡ ἀρετὴ γενικῶς εἶναι διδασκὴ καὶ ἀμειβόμε-
νον εἶναι, ὡς τὸ ὑπεστήριξεν ὁ Λυκούργος καὶ μετ' αὐτὸν ὁλος ὁ ἀρ-
χαῖος νόμος, ζήτημα γνώσεως. Οἰδανικῶς σοφός εἶναι καὶ ἰδανι-
κῶς ἐνάρετος καὶ ἰδανικῶς εὐδαίμων.

Ἀλλὰ ποῖα τὰ γνωρίσματα τοῦ ἰδανικοῦ σοφοῦ; Ἐν πρώτοις ἡ ἀ-
ταραξία, ἡ ἰκανότης να μὴ ταρασσῇται ἀπὸ τοὺς κλυδωνισμούς τῆς
πορείας τῶν ἐμοσμίων. Δὲν πρέπει ὁ ἄνθρωπος να ἐξαρτᾷται ἀπὸ τὸν ἔ-
ξω νόμον, πρέπει να εἶναι αὐτάρκης, πρέπει τὸν τίσειν να μὴ ἔχη ἀ-
νάγκην ἀπὸ τίποτε τὸ ὁποῖον εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν αὐτὸν τον. Τοῦτο γεν-
νᾷ τὴν ἀταραξίαν.

Ἀλλ' ὁ ἐξωτερικὸς νόμος δημιουργεῖ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐχθρούς.
Ὁ σοφός πρέπει να μὴν ὑφίσταται αὐτὴν τὴν διείσδυσιν τοῦ ἐξωτερι-
κοῦ νόμου, ἥτις τὸν ὑποδουλώνει εἰς ἐξωτερικὰς ἀνάγκας. Ὁ ἐξω-
τερικὸς νόμος γεννᾷ τὰ πάθη. Ὁ σοφός πρέπει να τὰ ὑπερηυκίσῃ
καὶ να φθάσῃ εἰς τὴν «ἀπάθειαν». Τὴν ἀπάθειαν ταύτην, ἥτις
εἶναι τὸ μόνον γνώρισμα τῶν μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην σχηματισθε-
σῶν νέων σχολῶν, εὐαίσθη τῶν σχολῶν τούτων ὑπεστήριξε
κατὰ διάφορον τρόπον. Ὁ ἐπίκουρος ὡς ὑψιστον ἀγαθόν καὶ ὡς βιωτὸν τῆς
ζωῆς θέτει τὴν ἡδονὴν ὅπως οἱ κυρηναῖοι, ἀλλ' οὐχὶ τὴν ἄμεσον ἡδονὴν

ὅπως αὐτοί, ἀλλὰ τὴν χαλὴν ἥτις εἶναι μία μορφή τῆς ἀταραξίας καὶ τῆς ἀπαθείας. Ἡ χαλὴν ὁμῶς συνδέεται ἐνίοτε μετὰ τὴν περιστολὴν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ εἰς τοῦτο ὁ ἐπίμορος συνδέεται πρὸς τοὺς κινημοὺς. Ἀλλ' ἐνῷ οἱ κινημοὶ ἀπομυροῦν κατ' ἀρχὴν τὰς ἐπιθυμίας ὡς τοιαύτας, ὁ ἐπίμορος τὰς ἐπιζητεῖ, διότι κατ' ἀρχὴν ἱκανοποιοῦν τὸν σωματικόν τῆς ἡδονῆς, τὰς ἀπομυρούσας δὲ μόνον ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιζήτηση τῆς ἱκανοποιήσεως αὐτῶν, λόγῳ τῆς δυσκολίας τῆς ἱκανοποιήσεως, θίγει τὴν χαλὴν, τὴν βάσιν τῆς διαρμῆς καὶ ἀληθοῦς ἡδονῆς. Ὁ σοφὸς πρέπει νὰ γνωρίῃ τὰ διαμρίθη μεταξύ τῶν ἐπιθυμιῶν αἵτινες πληροῦν καὶ ἐμεινῶν αἵτινες ματαιοῦν τὸν σωματικόν τῆς ἡδονῆς. Ὑπάρχουν φυσικαὶ καὶ ἀναπότρεπτοι ἐπιθυμίαι, ὑπάρχουν ευμβαστικαὶ τοιαῦται μεταξύ δὲ αὐτῶν μεῖνται αἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιθυμιῶν, αἱ ὁποῖαι μέλλουσιν πρὸς τὸ ἐν ἢ τὸ ἄλλο αἶμα. Τὰς μὲν φυσικὰς ὁ σοφὸς κατ' ἀνάγκην τὰς δέχεται, τὰς ευμβαστικὰς πάντως τὰς ἀπομυροῦσας, τὰς δὲ μεταξύ τῶν δύο αἵμα δέχεται ἢ ἀπομυροῦσας ἀναλόγως, ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ προέχον εἶναι ἡ διατήρησις τῆς χαλῆς τῆς ψυχῆς. Σχηματίζεται οὕτω μία μελίμαξ ἀξιολογητὴ ἀπολαύσεως. Εἰς ταύτην τὴν πρώτην θέσιν κατέχουν αἱ καθαρῶς πνευματικαὶ ἀπολαύσεις. Αὐτὸς εἶναι ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀταραξίας τῶν ἐπιμορῶν.

Καὶ ὁ Πύρρων, ὁ σκεπτικὸς, ἀναχωρεῖ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ σοφὸς θὰ ἔπρεπε νὰ δύναται νὰ διατηρῇ τὴν ἐμᾶστοτε ἀξίαν τῶν συμπτῶν καὶ κατ' αἰολουθίαν τὸ ἐμᾶστοτε πρᾶξιόν. Ἀλλὰ ὁ σκεπτικὸς, συνεχίζων κατὰ τοῦτο τὴν δογματικὴν, δὲν δέχεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ φθάσωμεν εἰς οἰανδήποτε ἀντικειμενικὴν γνῶσιν, ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ὀρθὴ πράξις ἐφαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀρθὴν γνῶσιν, ἔπεται ὅτι δὲν δύναμεθα νὰ ἔχωμεν πράξεις ἀντικειμενικῶς ὀρθάς. Ὅσοι λόγοι ὑπάρχουν ὑπέρ μᾶς ἀπόψεως, τόσοι εἶναι καὶ οἱ κατὰ ταύτης ἐπιπρατεῖ παντοῦ «ἰσοθενεια τῶν λόγων». Τὸ μόνον τὸ ὅποιον ἀπομένει διὰ τὸν σοφόν εἶναι ἡ ἀποφυγὴ πάσης κρίσεως καὶ πάσης πράξεως, ἢ «ἐποχή». Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἐποχή εἶναι ἀδύνατος. Πρέπει ὁμῶς νὰ συντελεῖται ὅπου εἶναι δυνατόν. Οὕτω ὁμῶς χωρίζεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸν ἔξω κόσμον, τὴν δράσιν, τὰ πάθη, τὰς ἐπιθυμίας καὶ ἐπιτυχεῖ τὴν σχετικὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀταραξίας.

Τέλος οἱ εὐαῖμοι ἐρείδονται κυρίως ἐπὶ τῆς κινητικῆς ἀρχῆς τῆς ἀδιαφορίας ἐναντὶ τῶν ἐξωτερικῶν, ὀδυμῶν ἀγαθῶν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι

εὐδαίμων μόνον ἐν τῇ αὐταρκειᾷ. Ἀλλὰ ταύτην κεύθεται μόνον
 οὐατά λόγον τῶν, ἐπειὶ οὐτὸς ἢ ψυχὴ ὁδηγεῖται ἀπὸ τοῦ νοῦ.
 Ἡ τοιαύτη δύναμις κυριαρχίας τοῦ νοῦ ἐν τῇ ἀτομικῇ ψυχῇ κα-
 λεῖται τό α ἡγεμονικόν. Τὸ ἡγεμονικόν ἐλέγχει καὶ κυβερνᾷ,
 κυριαρχεῖ τῶν παθῶν, τὰ ὁποῖα μᾶς ὠθοῦν εἰς δρόμους ἀντιθέτους
 πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ νοῦ, δὲν ἀφίγγει νὰ κυριαρχεῖται ἡ προσωπι-
 κότης ἀπὸ τὰ πάθη, ἀπὸ ὅλας τὰς ἔκωθεν ἐπερροάς. Διὰ τῆς κυρι-
 αρχίας τοῦ ἡγεμονικοῦ ὁδηγεῖται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν α ἀπάθειαν.
 Οὐ περὶ τῶν παθῶν ἄνθρωπος δὲν δύναται βεβαίως τὰ ἔχοντα μα-
 τὴ τὴν μοῖραν νὰ τοῦ προσφέρῃ ἡδονὴν ἀντὶ πόνου, ἀλλὰ δύναται
 νὰ ὑπερνικῇ διὰ τοῦ ἡγεμονικοῦ, (διὰ τῆς θελήσεως καὶ τῆς σιμύ-
 ως) τὸν πόνον καὶ νὰ ἀδιαφορήσῃ διὰ τὴν στέρπνιν τῆς ἡδονῆς. Ὁ ἔ-
 χων τὴν τοιαύτην δύναμιν νὰ ὑπερνικῇ καὶ νὰ ἀδιαφορῇ, οὔτε χρο-
 αῖεται οὔτε φοβεῖται ὅτι ἔρχεται εἰς τῶν ἔκω πρὸς αὐτόν, εἶναι εὐ-
 δαίμων. Ἡ αὐτάρκεια ὅθεν καὶ ἡ ἀπάθεια εἶναι ἡ οὐκ ἐπὶ ἀρετῇ,
 καὶ ὁ ἔχων αὐτὰς ἔχει ὅλας τὰς δυνατάς εὐτυχίας, τὸ μόνον ἀληθὲς
 ἀγαθόν, ὁ στερούμενος αὐτῶν ἔχει μόνον κακία.

Ὡς βλέπομεν παρά τὰς πολλὰς διαφορὰς καὶ διὰ τοὺς ἐπιμωρεῖ-
 ους καὶ διὰ τοὺς βίεπτιμους καὶ διὰ τοὺς στωϊκοὺς, ἡ ζωὴ τοῦ σοφοῦ
 εἶναι στροφή αὐτοῦ πρὸς τὸν ἑαυτὸν του. Οὕτω χωρίζεται ἀπὸ τὴν ὕ-
 λιμὴν ζωὴν καὶ καθίσταται ἀπαθὴς καὶ ἀτάραχος. Ἀλλὰ ἀναρι-
 στήτως ἡ βαθυτέρα θεμελίωσις τῆς στροφῆς αὐτῆς εἶναι ἡ στωϊκὴ.

Οἱ μέγιστοι στρέφονται πρὸς τὸν ἑαυτὸν των λόγῳ τῆς ἀρητητικῆς φύ-
 σεως τῆς θεωρίας αὐτῶν, δότι εὐρίσκονται εἰς σχέσηιν ἀρητητικὴν ἔναντι τοῦ
 παντός. Δὲν ὑποστηρίζουν θετικῶς τὴν ἀταραξίαν. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιμω-
 ρείων ἡ στροφή δὲν εἶναι γόνιμος, λόγῳ τῆς εὐδαιμονιστικῆς βάσεως αὐτῆς.

Ὁ ἐπιμωρὸς στρέφεται τελικῶς πρὸς τὴν ἡδονήν, ὅπως οἱ κυρηναῖοι.
 Ἀλλὰ ἐνῷ οἱ κυρηναῖοι λόγῳ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἀμέσου ὕλητος ἡδονῆς
 ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ζωῆς ἀφ' ἑτέρου, ἡ τις δὲν παρέχει πρόσφορον ἔδαφος πρὸς
 πραγματοποιήσιν αὐτῆς, κατέληξαν εἰς τὴν ἀπαισιοδοξίαν τοῦ περὶ θά-
 νατου ἡγετίον, οἱ ἐπιμωρῶν ἀπέφυγον τὸν βυόπιλον τοῦτον, διαθέντες ὅ-
 τι αἱ ἀνώτεραι ἡδοναὶ ὕπαι εἰμύται, ἀπὸ ἄνθρωπος εἶναι κατὰ τὸ μάλ-
 λον ἢ ἡττον ὑβρίας, αἱ πνευματικαὶ ἡδοναὶ. Ἡ ὕλη καὶ ἡδοναὶ ἐκάρτων-
 ται ἀπὸ τὸν πλούτον, τὴν ὑμείαν, τὴν ἡλιμίαν, ὅλα πράγματα ἀνώτερα τῆς
 θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁπωδὴποτε ὅμως τὸ ὕπατον κριτήριον τῆς πρά-

ξίως παραρίπει ἡ ἡδονὴ καὶ οὐχὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ γενικῶς ἀπόλυτος τῆς
 ἡθικῆς ἀρχή. Ἐξ οὗ καὶ ἡ παρ' ἐπιμυυρίους ἑλλειψὶς τῆς κοινωτικῆς εὐ-
 φρεως καὶ τοῦ εὐναιεθήματος τῆς εὐθύτης πάσης πράξεως. Εὐγενὴς καὶ λε-
 πτή ἀπόλαυσις περιυμνομένη ἐν τῷ αὐταριεῖ ἀτομον, αὐτὸ εἶναι τὸ
 ἰδεώδες τοῦ ἐπιμυυρίου καὶ ὁ λόγος δι' ὃν στρέφεται πρὸς τὸν ἑαυτὸν τοῦ.
 Ἡ θέσις τῶν στωϊκῶν εἶναι πρὸς ὅλους ἀντίθετος. Οἱ στωϊκοὶ ἀντελαμ-
 βάσκονται τὴν ψυχικὴν ζωὴν ὡς ἓνα ἀνταγωνισμὸν μετὰ τῶν προηλή-
 των τῆς ὕλης καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ. Τὸ ἡγεμονικὸν ἐμφράττει τὴν οὐσί-
 αν τοῦ μότμου καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ ἐμφρασις τοῦ νοῦ
 ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ὁ νοῦς δέ (ἡ ὁ λόγος) εἶναι τὸ ἀπολύτως ἄξιον καὶ τὸ ἀ-
 πολύτως ἀληθές, εἶναι, ματὰ τὴν στωϊκὴν ὁρολογίαν «ἡ φύσις». Ἀν-
 τιθέτως αἱ εἰς τῆς ^{ἐπιθυμίας} ἐπιθυμίαι καὶ ῥοπαί, αἱ ἀντιτιθέμεναι εἰς τὸ ἡγεμο-
 निकὸν καὶ εἰς τὸν λόγον, χαρματιρίζονται ὡς «παρὰ φύσιν» ὑπὸ τῶν
 στωϊκῶν. Τὸ «παρὰ φύσιν ζῆν» τοῦ Ζήνωνος, δὲν σημαίνει ζῆν ματὰ τὰς
 παρωθήσεις τῆς ὕλης, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ὀρέξεων, σημαίνει «ζῆν
 ματὰ λόγον», ματὰ τὰς ἐπιταγὰς τοῦ νοῦ. Καὶ οἱ μυητοὶ ὑπερτίριζον
 τὸ ματὰ φύσιν ζῆν, ἀλλὰ φύσιν ἀπειμᾶδουν τὰς φυσικὰς ἐπιθυμίας καὶ
 ὀρμίας, δηλαδὴ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἀπὸ ἐμῆς τὸ ὅποιον ἐννοοῦν οἱ
 στωϊκοί. - Εἰς τοὺς στωϊκοὺς, ὅσω καὶ ἂν περὶ τούτου ἐσκέπτοντο ματὰ
 ἄλλως διάφορον τρόπον, συναρτῶμεν εὐνείον τὴν διάκρισιν τοῦ τοῦ καὶ
 αἰσθητοῦ μότμου καὶ τὴν ἀξιαλογικὴν ὑπεροχὴν τοῦ πρώτου ἐπὶ
 τοῦ δευτέρου, ὅπως καὶ παρὰ Πλάτωνα καὶ παρ' Ἀριστοτέλη. Ὁ λόγος πρέ-
 πει γὰρ δεῖξαι τὴν ἡσυχίαν. Ὁ ἀνθρώπος δὲν ζῇ διὰ τὴν ἡδονήν. Ἡ ζωὴ εἶναι
 μαθητικὴ καὶ δὴ τὸ μαθητικὸν τοῦ ζῆν ματὰ λόγον.

Εἰς τὸν λόγον τῶν στωϊκῶν πρέπει γὰρ δώσωμεν περιεχόμενον παρ-
 ὁμοιον πρὸς τὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ λόγος εἶναι ἡ οὐσί-
 α καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ καὶ τοῦ μότμου. Διὰ μέσου ἄλλων τῶν παρ-
 αυτροπῶν τὰς ὁποίας ἡ ὕλη δύναται γὰρ προμαλῆναι, πρέπει ὁ ἀνθρώ-
 πος γὰρ παραμεεῖται συνεπῆς πρὸς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, πρὸς τὸν λόγον,
 ὅποτος ἄλλωστε διὰ τοὺς στωϊκοὺς ταυτίζεται πρὸς τὸν θεόν.
 Ὁ ἀνθρώπος εἶναι μαθητικὸς γὰρ πράττει ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ
 λογικῆς φύσεως (ὁμολογουμένως τῆς φύσεως ζῆν». Ἐτοβαίου *εὐφ.* II, 132).

Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης θεμελιούται ἡ ἐννοία τῆς εὐθύτης τοῦ ἀν-
 θρώπου διὰ τὰς πράξεις του. Καὶ ἡ εὐθύνη αὕτη δὲν ἐξαντλεῖται εἰς
 τὴν εὐμπεπτεν πράξεως καὶ ἐπιταγῶν τοῦ λόγου, ἀλλὰ προσεπαιεῖται

νά ὁμολογῇ πρὸς τὴν ἰδίαν τοῦ λογικῆς φύσιν καὶ ὁ ἐσωτερικὸς ἄνθρωπος. Πρέπει καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ψυχὴ νὰ εἶναι ἐκφραστὴς τοῦ λόγου. Καὶ μόνον ἐκείνη αἰσθητικὴ εἶναι ἀπολύτως ἀβία, αἱ ὁποῖαι πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν βούλησιν, ἀπὸ τὴν ἀπόλυτον συνείδησιν τοῦ καθήκοντος. Ἡ ἡγεῖται αὐτὰς ἐκφράζοντες κατὰ τὸν αἰσθητικόν.

Ἀλλὰ ἡ βούλησις εἶναι ἀγαθὴ μόνον ὅταν εἶναι ἐλευθέρη. Τὸ δ' αἰσθητικὸν σημεῖον τῆς ἡθικῆς τῶν στωϊκῶν εἶναι ἡ ἀδυναμία των νὰ συνδυάσουν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ νομοθετικῆς ἀπειροχίτης, οὔτενος κατ' ἐξοχὴν ἐποίησαν τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν. Οὗτο πᾶν διεκλινῶν κοσμικὸς λόγος ἐντυλίττεται κατ' ὁρίων ἀπολύτου νομοῦ, οἷτιναι καὶ κατ' ἀπόλυτον ἀναγκαιότητα καθορίζουν τὴν ἐξέλεξιν τοῦ παντός. Οὗτος ἐν τῇ παρὰ τοῦ ταμῆα τοῦ ἐκεῖ προδιακαθορίσθη τὴν εἰμαρμένην. Ἀλλ' ἀφοῦ τὰ πάντα εἶναι μοιραῖα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν; εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐπληθεύεται ἡ στωικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῆς Καλλίτερα καὶ ψευδῆ εἰδωλα τῆς θρησκείας, ἔλεγον οἱ ἐπιμύουροι παρὰ μία τοιαύτη δουλεία τῆς ψυχῆς εἰς τὴν εἰμαρμένην.

Καὶ πάντως πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μῆνεαι λόγος περὶ ἡθικῆς ἢ ἀντιθίμου πράξεως; Περὶ ἀγαθῆς ἢ κακῆς βουλῆς καὶ ἀφοῦ βούλησις δὲν ὑπάρχει καὶ ἀφοῦ ἡ βούλησις, ὅπως καθεστὴ ἐν τῇ κατὰ τὸν νόμον τελείται κατ' ἀναπότρεπτον ἀνάγκην;

Εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο, παρ' ἄλλας τὰς προσπάθειας τοῦ Χρυσέλλου, δὲν ἔδωκεν ὁ στωϊκισμὸς ἐπινοητικὴν ἀπάντησιν. Εἰς τὸ πρόβλημα ἔδωκεν ὁ ἱουδαϊκὸς νόμος πρῶτη ἢ κριτικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τοῦ σημείου τουτου, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κατανοηθῇ ἡ κοσμοεισὶς σημασία τῆς στωικῆς ἡθικῆς, ἥτις καὶ ἐπέθηκεν ἀνέλιπτον τὴν οὐραγίδα αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅταν μαρτυρεῖται συνδυασθῇ αὐτὴ πρὸς τὴν κοινωικὴν καὶ πολιτικὴν φιλοσοφίαν τῶν στωϊκῶν.

Ἡ πρὸς ἑαυτὸν στροφή ἐχώριζε τὸν στωϊκὸν ἀπὸ τὸν πολιτικὸν βίον, ὅςτις ὡς πηγὴ ταραχῆς καὶ παθῶν ἔπρεπε ν' ἀποφύγεται ἀπὸ τὸν ἀνώτερον ἄνθρωπον. Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ἀταραξίας καὶ ἀπαθείας εἶναι εὐνοήτων ὅτι ἀποκρούουν τὴν ἀνάμειξιν εἰς τὸν πολιτικὸν βίον. Καὶ ἡ οἰκογενειακὴ αἰσθητικὴ εἶναι πηγὴ ταραχῆς καὶ παθῶν. Ὁρᾷ ὅσον οἱ ἐπιμύουροι ὅσον καὶ οἱ στωϊκοί (βεβαίως δὲ καὶ οἱ ἐπετιμολογοῦντες) ἤγοντο εἰς τὴν ἀποχὴν ἀπὸ τοῦ ἐνεργοῦ πολιτικοῦ βίου. «Λάθε βιώδας» ἔλεγε ὁ Ὀπίκουρος. Πολιτεία ὅμως καὶ δίκαιον εἶναι πραγματικότης

ἀδελφοί «Ὁ νόμος ὡσαύτῃ πόλιν ἔστί», διότι ἔχουσιν ἓνα κοινόν πατέρα γὰρ λόγον, λέγει ὁ Ἐπίκτητος, εἰς τῶν τελευταίων ἐπιγράφων τοῦ στωϊκοῦ. (Διατριβαί Α'.ιβ'.3, Μάρκος Αὐρήλιος IV, 4. σελ. 108).

Δούλοι δὲν ὑπάρχουν. Οὐδαμῶθεν διαμαρτυρεῖται οἰαδήποτε ἀντιθέ- της μεταξύ λογικῶν ὄντων. Ἀπειναντίας μάλιστα μεταξύ αὐτῶν, ὅτι ἀντιθέτης, ἀλλ' ἀγάπη πρέπει νὰ βασιλεύῃ, ἀγάπη ἀρρήτου πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀδελφότην τῶν ἀνθρώπων συνυφασμένη.

Ὁ στωϊκισμός εὐχρηστος περίπου πρὸς τὴν κοσμοπολιτείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐντυπαιοπυρρίζει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἥτις ἐβάδιζε ἀ- πό τοῦ κράτους τοῦ Ἑλληνικοῦ πρὸς τὸ κράτος τῆς Ρώμης. Οὐ- βρισ, ὁ τότε γνωστός, ἀποτελεῖ καὶ αὐτοὶ μίαν μεγάλην πολιτείαν. Ἀλλὰ βέβαια δὲν εὐόπτοντο περὶ αὐτῆς τῆς πολιτείας οἱ στωϊκοί. Ἐ- χον ὑπ' ὄψιν οὗτοι μίαν πολιτείαν ἐσότητος καὶ ἀπολύτου εἰρήνης καὶ ἀδελφότητος, τὴν μόνην κατὰ λόγον ἀληθῆ πολιτείαν.

Ἡ ἐσότης τῆς πολιτείας εἶπεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐσότητα τοῦ δι- ναίου. Ὅπως ὁ λόγος εἶναι ἐνιαῖος, οὕτω καὶ τὸ κατὰ λόγον δίναιον εἶναι ἐν- τόφρευσιμόν δίναιον (φύσει δίναιον). Τὰ θετικὰ δίναια ἐφ' ὅσον ἀπομακρύνονται τῶν ἐπιταγῶν τοῦ λόγου, τοῦ φύσει διναί- ου, δὲν ἔχουν διὰ τὸν στωϊκὸν κῆρος. Οἱ στωϊκοὶ ἤθελον αὐστηράν περικυκλῆν κατὰ τῶν μεμεμένων τότε νόμων. Ὁ Χρύσιππος ἐκατα- μετρήσεν ὡς ἐφαρμμένους ὅλους τοὺς τότε λαχόντας μαρότας θετι- κοῦ διναίου (Eckstein 104, Frazer 324 βεὶ Armini). Ὁ Ἐπίκτητος (I, ιβ' 5) λέγει «Ἄλλ' ὡνὴν αὐτῶν (τῶν δούλων οἱ ὅποιοι εἶναι ἀδελφοί μου) ἔχω, ἐμεῖτοι δ' ἐμοῦ οὐκ ἔχουσιν. Ὅρας ποῦ βλέπεις; ὅτι εἰς τὴν γῆν, ὅτι εἰς τὸ βάραθρον, ὅτι εἰς τοὺς θαλαπῦρους τούτους νόμους, τοὺς τῶν γενητῶν, εἰς δὲ τοὺς τῶν Θεῶν οὐ βλέπεις.» Τὸ θετικὸν δίναιον ὅταν ἀντιετρα- τεύεται εἶναι ἠθικῶς γενητὸν. Ἡ θεμελιώδης τοῦ φρενιμοῦ δίναιος ἐπταγὴ εἶναι ἡ ἐσότης τῶν λογικῶν ὄντων. Οἱ ῥωμαῖοι νομιμοί, οἵτινες ἐπηρεά- σθησαν κατ' ἐξοκὴν ὑπὸ τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας ἔλεγον «quod ad jus naturale omnes homines aequales sunt». (l. 32 Fig. 5017).

Ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία παραλλήλως πρὸς τὰς λοιπὰς κοσμοθεωρίας συνεκίχεν τὴν ζωὴν τῆς μέχρι τοῦ 2^{ου} μ.χ. αἰῶνος. Ἀλλ' οἱ στωϊκοὶ τῆς μ.χ. ἐποχῆς ἔχουν ἐννοεωμενικὴν τὴν συμμετροποιημένην ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν παλαιότερων στωϊκῶν, ἐννοεωμενικὴν καὶ μάλιστα περι- εφρόνησαν τὰ λογικὰ προβλήματα καὶ κατέστησαν ἀπλοὶ ἠθικοὶ.

φιλοσοφία ἡθιμολογοί, μεγάλοι ἐνίοτε συγγραφῆς, ἀλλὰ ὄχι ἐπιστημονικῶς φιλοσοφοί. Ἐὰν ἀναφέρω μεταξύ αὐτῶν τὸν Λερέμια (4-65) τὸν ἀπο-
κτὴ διδάσκαλον τοῦ Νέρωνος.

Κατὰ χαρακτῆρὸς τὴν συγγραφὴν οἱ δύο τελευταῖοι μεγάλοι
ἐκπρόσωποι τῆς ἡθιμολογούσης στωικῆς φιλοσοφίας τῆς διακηρύσσου-
σης τὴν ἐξουσία τῶν ἀνθρώπων εἰς δούλους καὶ εἰς αὐτοεργάτους,
ὁ Ἐπιμνῆσιος καὶ ὁ Μάρκος Ἀνρῆλιος. Ὑπῆρξαν ἐν τῷ τέλος-
τον πρώτου μ.χ. αἰῶνος. Ἐγραψεν Ἐπιμνῆσιος (ἐν μέρῳ περιωσθὲν).
Ζητήσας αὐτοῦ μᾶς διέωσεν Ἄρριανός ἐν ταῖς παρ' αὐτοῦ γραφαῖς
Διατριβαί τοῦ Ἐπιμνῆσιου. Ὁ Μάρκος Ἀνρῆλιος (αὐτοκρ. 161-180
μ.χ.) ἔγραψε γὰρ ἀν' οὐκ ἐλαφρῶς ἐπιγραφομένων «Τὰ εἰς ἑαυτὸν». Ἀνὰ ῥω-
μαῖος ἔγραψεν ἑλληνιστί. Τὸ ἔργον τοῦ ἀποτελεῖ μετὰ τὸν ἡθιμολογικὸν καὶ
πνευματικὸν ὕψους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐμφανίζονται μεγάλοι
προσωπικότητες, τὰς ὁποίας τωρίζει χάος ἀπὸ τὴν ἡθιμολογικὴν διαρροὴν
τῶν σπουδαίων ἀνθρώπων τῶν. Ἀπόλυτος ἀναρχία ἐβασίλευεν εἰς τὸν πνευμα-
τικὸν κόσμον. Οἱ σοφοὶ ἀπεσύροντο ἀπὸ τὴν ζωὴν, ἐστρέφοντο πρὸς τὸν
ἑαυτὸν τους. Καμμία θρησκευτικὴ παροδοσία, καμμία ἡθιμολογικὴ ἀρ-
χή. Ὁ ἀρχαῖος κόσμος ἐξέπνεεν. Ἡ τοῦ ὥρμου ὁ χρόνος διὰ τὴν γέννησιν
μῆς νέας πίστεως καὶ ἐνός νέου κόσμου.

Τὴν μεταρριζωτέλειον φιλοσοφίαν παρατηρεῖται ἡ ἐξουσία τοῦ ἀν-
θρώπου πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ ἡ ἀποστροφή τοῦ του ἀπὸ τὸν κόσμον.
Εἰς τὴν ἐπιμνηστικὴν μάχητα στωικὴν θεωρίαν ἡ ἀντίθεσις αὐ-
τῇ, γίνεται ἄγῳ τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐλευθερωθῇ, νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν ὑπε-
ρόχον κόσμον. Ἄλλ' αὐτὸς ὁ ἄγῳ ἦτο ἄντικτος. Ἡ ἐξουσία ἦτο ἰσχυ-
ροτέρα τοῦ ἀνθρώπου, τὸν συνέθλιβε καὶ δὴ ἡ δύναμις οὗτος νὰ ἐπι-
τύχῃ οὔτε τὴν ἀληθῆ ἀρετὴν οὔτε τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν.

Ἡ βαθεῖα ἀνάγκη νὰ σωθῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ ἐξωτερι-
κοῦ κόσμου τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν καθίστατο διαρκῶς
ἐπιτακτικώτερα καὶ καθόριζε καὶ τὴν πορείαν τῆς φιλοσοφικῆς
σκέψεως τῆς ἐποχῆς. Ἡ σωτηρία καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὸν ἐπίγει-
ον κόσμον, ὅπου ἐκυριαρχεῖ ἡ ὕλη καὶ ἡ ἀνάγκη, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο ἐπιτυ-
μὴ διὰ τῶν ἰδίων τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, ἐπρεπε νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ
τῆς ἐπεμβάσεως ἀνωτέρων τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀνα-
γκῇ ὑπερκοσμικῶν δυνάμεων, προσλαμβάνει ἡ φιλοσοφία τῆς ἐπο-
χῆς αὐτῆς θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ὑπερβαίνει πολλὰ ἐρίσματα.

τα εἰς ὅλην τὴν προσηυθεύσαν φιλοσοφικὴν ἐργασίαν. Ἡ ἐξέλιξις
 ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ τετραζυγομένη εἰς τὸν ἕνα δημι-
 ουργόν, τὸν ἀποπάσης ὕλης ἐλεύθερον, ἡ πλατωνικὴ θεωρία τῶν αἰ-
 ωνίων ἰδεῶν πρὸς ἃς στρέφεται ἡ ψαῖς ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰ ἐλευθερω-
 θῆ ἀπὸ τῆς ὕλης, γίνονται πηλαί χεῶν συλλήψεων τοῦ κόσμου. Γενικῶς
 ὁ δυϊσμός, ὁ διέπων τὰ μεγάλα συστήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσο-
 φίας, ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴν διατύπωσιν τῆς ἀντιθέσεως μετα-
 ξὺ ἡδονῆς τῆς ἐπιμέλει ζωῆς καὶ εὐδαιμονίας τῆς ὑπερκοσμίας αἰωνι-
 οτήτος, ἐν ᾗ ἀπαιτῆται ὁ ἄνθρωπος πλέον τῆς λύσει τῶν καυμάτων, τὴν
 εὐδαιμονίαν του, τὴν ὁποῖαν τίποτε δὲν δύναται νὰ τῷ διασφαλίσῃ
 ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ. Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ κόσμος τοῦ ὑπερέραν, ὁ
 νοητός τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας κόσμος, ὅστις καθ' ὅλα τὰ προσηυθεύ-
 τα μεγάλα συστήματα περιεῖχε τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων, ὀλίγον κατ' ὀλίγον
 γίνεταί πλέον συρρικνωμένος καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων γίνεταί ὁ Θεός.
 Συγχρόνως ὁμοῦς ὁ Θεός εἶναι καὶ ἡ πηρὴ τῆς σωτηρίας. Πῶς ὁμοῦς θά
 φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος μέχρι τοῦ Θεοῦ; Οὐδὲμία φυσικὴ δύναμις δὲν ὀδηγεῖ
 πέραν τῆς φύσεως. Αὐτὸ δὲν ἔχεν ἀμφισβητηθεῖ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς τοῦτου ἀ-
 κριβῶς ἡ ἀνθρωπότης ἤρχισε νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὸν λόγον. Καὶ δὴ καὶ
 οἱ εὐλειτοὶ, ὁ λόγος τῆς καταπτώσεως τοῦ φιλοσ. συνειδότας, ὁ λόγος 1) δὲν
 ἔλυσε τὸ πρόβλημα τῆς εὐδαιμονίας, 2) ὁ λόγος δὲν κατίσχυσε τῆς εἰ-
 μαρμένης, τέλος, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ μόνον ἀληθές ἐπιχείρημα τὸ δια-
 νοῖον τὸν δρόμον πρὸς τὴν θρησκείαν, 3) ὁ λόγος καὶ ἀν' ἐν αὐτῷ ὑ-
 πόκριση ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας, δεῖται καὶ αὐτός βαδιστέρας τιπὸς θεμε-
 λιώσεως ἐπὶ ἀρχῆς οὐδαμῶς συνδεομένης πρὸς τὸν ὑλικὸν κόσμον, ἐν
 τῷ ὁ λόγος συνδέεται πρὸς αὐτὸν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Ἡ ἀπόστασις
 μεταξύ λόγου καὶ ζωῆς δὲν ἦτο ἐπαρής. Ὁ λόγος προσελάμβανε τὴν
 θεὸν ἐνδιαμέσου τιπὸς μεταξύ ἐσχάτης ἀρχῆς καὶ ζωῆς. Ἡ ἐσχάτη
 δὲ αὕτη ἀρχὴ εἵκειτο πέραν τοῦ λόγου, εἰς τὸ ἄλογον, τὸ ἄρρητον.
 Ὅθεν ὁ δρόμος πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι ὁ δρόμος πρὸς τὸ ἄλογον. Ἐξέρ-
 χεται ὑπὲρ τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον κείμενα δύναται μόναι νὰ ὀδηγή-
 σουν εἰς τὴν συνάντησιν Θεοῦ καὶ κόσμου. εἶναι δὲ αὗται ἡ ἀποκαλύψις,
 δι' ἧς φανεροῦνται ὁ Θεός εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ μορφῶμα τοῦ θρησκευ-
 τικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἡ εὐστασις δι' ἧς ἀνέρχεται ἕως καὶ πρὸς ἐστιμήν,
 ὁ ἄνθρωπος μέχρι τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνοῦται μετ' αὐτοῦ. Καὶ ἡ ἀποκαλύ-
 ψις καὶ ἡ εὐστασις εἶναι πράξεις αἰνέσιμαί τε (εἶναι ἐσχαρμύεις καὶ

ναυόηχος ὁ ὄρος ἀμυγδαλιναίη).

Ἡ εὐστασία καὶ ἡ ἀπομάλυνσις δὲν ἐπαρτάρησεν καὶ ἔρχεται ἀπὸ τὴν βούλησιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι πάντως δῶρα τὰ ὅποια γνωρίζουν μόνον οἱ πλησιάζοντες τὴν ἀπόδυτον ἐλευθέρωσιν ἀπὸ τῆς ὕλης. Ἡ τοιαύτη προσπάθεια ἀπελευθερώσεως ἦγεν εἰς τὴν καταπαλέμωσιν παντός ὕμνου καὶ δὴ τῆς ἰδίας σαρκὸς. Ὁ ἀσκητικὸς ἦτο ὁ ἄριστος ὁδός διὰ τὴν ἐνωσιν μετὰ τοῦ θείου. Ἀλλ' οὐτε καὶ αὐτός εἶνα ἀρμεζός. Κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ μόχμου τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος, ὅστις ἐυφρονοῦτο εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ἰδέαν ἥτις κατὰ τὴν ῥῆσιν τῆς πολιτείας κεῖται «ἐν ἐπέμνεα τῆς οὐσίας», [Οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐν ἐπέμνεα τῆς οὐσίας πρεσβεία καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος,] σχηματίζεται μόχμος ἐνδιαμέσῳ μετὰ τοῦ θεοῦ (τοῦ ἀγαθοῦ) καὶ τοῦ μόχμου, οὐχὶ ἐξ ἰδεῶν, μαθαρῶν τοιαύτων, ἀλλ' ἐξ ὑπερφυσικῶν δυνάμεων δαιμόνων, οἷτινες καὶ βραδύτερον συνεταπεινώσαν πρὸς τὰς ταξιαρχίας ἀγγέλων τῆς ἰουδαϊκῆς μυθολογίας.

Οὕτω κατὰ τὴν περίοδον ταύτην παρεμφοροῦτο τὸ πνεῦμα τῆς τε πυθαγορείου καὶ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἵνα ἐκνηρητῇ αὐτὴ βαθυτέρας ψυχικαὶ ἀνάγκαι τῆς ἐποχῆς. Ἡ φιλοσοφία ἔπρεπε νὰ παρῇ τὰς θεωρητικὰς μορφὰς διὰ τὰς νέας θρησκευτικὰς τάσεις, αἷτινες ἐδημιουργοῦντο κυρίως ἡ πλατωνικὴ φιλοσοφία ἐτροφοδότησε τὴν ἐποχὴν ἐμείνην, κατ' ἀρχὰς μὲν συναναμετρήθη μετὰ στοιχείων τῆς πυθαγορείου φιλοσοφίας, βραδύτερον ὁμως καὶ ἄνευ αὐτῶν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν αἱ ἀρχαῖαι φιλοσοφικαὶ μορφαὶ διετήρουν τὴν μαδαρότητα καὶ τὴν μεταφυσικότητα αὐτῶν. Βραδύτερον ὁμως κατέστησαν μυθικαὶ δυνάμεις προσωποποιήσεως θεῶν δυνάμεων. Τὸ πρόβλημα ἦτο κατ' οὐσίαν τοῦτο: Ὁ δυνάμις θεοῦ καὶ μόχμου εἰς τρόπον ὥστε οὐδεμὴ νὰ μὴν ὑπάρχη ἄμεσος ἐπαφή αὐτῶν, ἐμελέως ὁμως, τῇ παρεμβάσει ἐνδιαμέσων στοιχείων νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ σύνδεσις αὐτῇ. Ἡ σύνδεσις δὲ αὕτη εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα διὰ τὸν ἄνθρωπον τὴν δυνατότητα τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Τὰ ἐνδιάμεσα ταῦτα στοιχεῖα τὰ ἀνεξήγητον ὁ ἄνθρωπος πανταχόθεν. Κυρίως ὁμως ἐπέδρασεν ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία, ἥτις λόγῳ νοινῶν στοιχείων τὰς ἱεραρχίας συνανέμει μετὰ τῆς ἑλληνικῆς συνέψεως.

Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο τότε τὸ ἐκτενέστερον τῇ ὁλῇ φιλοσοφικῇ

μινήσεως καὶ εἰμὶ εἶναι ὁ τόπος ὅπου συντηρήθη τὸ ἰουδαϊκὸν καὶ τὸ
ἔθνικόν πνεῦμα καὶ δὴ εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν κοινὸς πόθος διεκίνηται καὶ πῶς
δύο αὐτοὺς κόσμοις. Ἡ ἑλληνικὴ σκέψις ἀνελήνθει τὴν σωτηρίαν τοῦ
ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν θάρακων τοῦ κόσμου εἰς τὸν ἐπέμμενα τοῦ λόγου κόσμον.
Οἱ ἰουδαῖοι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἐκφυλάττοντο ἀπὸ τὴν ἀγνωσ-
τῇ προσδομίᾳ τοῦ Μεσσίας, τοῦ σωτῆρος ὃν θά ἐμπέμψῃ ὁ θεός. Ἡ
σχέσις τοῦ Μεσσίας πρὸς τὸν θεὸν εἶνα τοῖα καὶ ἡ σχέσις τοῦ λόγου πρὸς
τὴν ἀρχὴν τοῦ αὐτοῦ ἀρχῆς. Ὁ λόγος καὶ ὁ Μεσίας εἶναι τὸ διάμεσον
τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ λόγος ὁ Μεσίας εἶναι καὶ ὁ σωτὴρ.
Εἶναι φανερόν, ὅταν οὕτω ἐτίθεντο τὰ προβλήματα, ὅτι ὁ Ἰησοῦς
ὑπῆρξεν ἡ ἐνσαρκωμένη λύσις τοῦ κεντρικοῦ προβλήματος τῆς
ἀνθρωπίνης σκέψεως. Αὕτη εἶναι ἡ θέσις καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ πνευ-
ματικοῦ προβλήματος τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ἑλληνι-
κῆς φιλοσοφίας.

Ἡ χρονικὴ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων ἔχει αἰ ἐξῆς: εἰς τὴν θρη-
σκευτικὴν στροφὴν τῆς σκέψεως προσηύταται ὁ νεοπυθαγορισμός.
Ἐκπρόσωπος αὐτοῦ χαρακтерιστικὸς εἶναι ὁ Ἀπολλώνιος ἐν Τυά-
νων (1^{ος} αἰὼν μ.Χ.), φελογνωμία μυθιστορηματικὴ μᾶλλον μᾶλλον καὶ
ἀρχηγὸς θρησκευτικῆς κινήσεως παρὰ φιλοσόφου. Περίπου εὐχρηστοὶ εἶ-
ναι ὁ ἐλευτικὸς πλατωνισμός, οὗτος γνωστότερος ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ
Πλούταρχος ἐν Χαερωνείᾳ (1^{ος} αἰὼν μ.Χ.). Ἡ ἐπαφὴ καὶ ἀμοιβαία διω-
δύσις ἰουδαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς σκέψεως χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 2^{ου}
μ.Χ. αἰῶνος. Τὴν ἐπαφὴν ἐδημιούργησαν ἐν μέρει τῶν ἰουδαίων κυρίως
οἱ ἀντιπαρτεῖς εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν ἑσκαίων. Ἀλλὰ τὴν πλαστικὴν διατύπω-
σιν τῆς συνδέσεως ἑλλ. φιλοσοφίας καὶ ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς ἐπιδραμα-
τοποιήσεν ὁ ἰουδαῖος Φίλων (1^{ος} μ.Χ. αἰὼν). - Ἡ σύνδεσις αὕτη καθέ-
σταται ἐν στενωτέρᾳ διὰ τὴν ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οἱ πρῶτοι αὐτοῦ ἀπαλογοῦν καὶ προσπαθοῦν νὰ ὑποβάλουν τὸν ἑσκαίον αὐ-
τοῦ περιχόμενον εἰς τὰς μορφὰς τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Ἡ πῆξις
ἔπρεπε νὰ συνδυασθῇ πρὸς τὴν γῆν. Καὶ ἄλλα μὲν, οἱ λεγόμενοι γνωστι-
κοί (2^{ος} αἰὼν μ.Χ.), κατὰ τρόπον τόσον ἀτυχῇ ἐπεχείρησαν τὸν συνδυα-
σμόν τοῦτο, ὥστε ἐδημιούργηθη ρεύμα ἀντίθετον ἀντιλογισμοῦ, ρεύμα
ἀποτρέπον ἀπὸ τῆς ἐρμηνείας τῆς χριστιανικῆς σκέψεως μέσω φιλο-
σοφικῶν μορφῶν. Μερικῶς ὁ Τερτυλλιανὸς ἐμπροσώπῃ τὴν ἀντίθεσιν
ταύτην. Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο τούτων ἀντιθέσεων ἵσταται ὁ Ἰουστινός

(μέσος 2^{ος} αἰώνας) καὶ ὁ Εἰρηναῖος (140-200). Ἐν μέσῳ ὧν αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀντιμετώπισεων, σχηματίζεται ὀλίγον ματ' ὀλίγον τὸ δόγμα τῆς νέας θρησκείας, ἡ δογματικὴ ἀπομονοποιημένη θρησκευτικὴ πίστις.

Ἡ Σχολὴ τῶν μαθητικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ἔδωκεν εἰς τοῦτο τὴν κατεύθυνσιν, κυρίως δὲ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρινός (ἀπέθανε τὸ 217 μ.χ.) καὶ ὁ μέγας χριστιανὸς ευχρηστὴς ὁ Δεδυμένιος (185-254 μ.χ.), ὅστις διετήρη καὶ στενωτάτας πρὸς τὴν υλαστικὴν ἑλληνικὴν συνέψιν σχέσεις.

Παραλλήλως ὁμοίως πρὸς αὐτὸν τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῆς ἑλληνικῆς σοφίας ἐπὶ καὶ μία γενεὰ καθαρώς ἐθνικῶν πνευματιῶν, οἵτινες καὶ τὸν θρησκευτικὸν καὶ δῆμιονιστικὸν χαρακτῆρα τῆς συνέψιν τῶν διεισφύωσεν ἐν τῇ πλατὺν τῆς καθαρῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ κατεύθυνσις αὕτη κυρίως ἐν τῇ πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ ἐκμουνα τὰς μορφὰς αὐτῆς, ἔχει ὡς λαμπρότατον φορέα τὸν μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλην μέγιστον τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων, τὸν Πλωτῖνον. Ὁ γεννήθη ἐν Λυσιπάλει τῆς Αἰγύπτου (204). Ἀπὸ τοῦ 20^{ου} ἔτος τῆς ἡλικίας του ἔπαισεν ὡς οἰμοδιδάσκαλος ἐν Ρώμῃ ἔζη καὶ ἀπέθανε (269). Τὰ ἔργα του συλλεγμένα ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ του Πορφύριου εἰς ἑξ ἑντάδας, εἶναι τὸ τελευταῖον μέγα μνημεῖον τῆς ἑλληνικῆς διανοίας. ὡς νεοπλατωνικοὶ πρέπει ἀμφὶν τὰ χαρακτῆρισθῶν ὁρμητὴς Πορφύριος (230-300), ὁ Ἰάμβλιχος (θανὴν τὸ 330) καὶ τέλος ὁ Πρόκλος (411-485), ὁ τελευταῖος σημαντικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἄπαντες οὗτοι, οἵτι ἐθνικοὶ καὶ οἱ χριστιανοὶ φιλόσοφοι, εἴτε εἶναι ξένοι πρὸς τὴν ἐπιχρῆσιν ζωῆν, καὶ μάλιστα ἐχθροὶ τῆς, εἴτε καὶ μισούμενοι εἰς τὴν τροχίαν τῆς υλαστικῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, χωρὶς τίποτε νεώτερον καὶ ευκρινέστερον ἐμμένον εἰς τὰς κοινωτικὰς καὶ πολιτικὰς θεωρίας. Μετὰ τοὺς στωϊκοὺς οὐδὲν νέον προέειπεν. Ἐκτενημένον δυνάμει διατηροῦν παρὰ τῆς τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰ προβλήματα περὶ πολιτείας καὶ δικαίου. Ἐν ἄλλοι, καὶ δὴ οἱ πλεῖστοι, ἀπὸ τοῦ 1^{ου} π.χ. αἰῶνος μέχρι καὶ τοῦ 2^{ου} μ.χ. ἀπέστρεψαν τέλος τὴν συνέψιν ἀπὸ τῶν τοιούτων προβλημάτων.

Οἱ ριποθυγόμοι δὲν μάρτυρον παρὰ τὰ ἐπαναλαμβάνουσαν τὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀναμύξ. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις διὰ τὸ ἐνδιαφέρον του περὶ τὸ πρόβλημα τῆς πολιτείας, ἀποτιθεὶ ἐξαιρετικὴν ἐν τῇ ἐποχῇ του, δὲν ἀφίσταται γενικῶς τῶν πλατωνικῶν καὶ τῶν στωϊκῶν θεωριῶν, ἄς ἐκτετατικῶς συνδυάζει. Χωρὶς καὶ ἐκέρχεται εἰς βαθύτερας φιλοσοφικὰς θεμελιώσεις, διατυποῖ ὠραίας πολιτικὰς παρ-

αιρέσεις, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ θεωρήσωμεν καὶ ὡς καρπὸς ὅλης τῆς προηγηθείσης φιλοσοφικῆς ἐργασίας καὶ συμμορφούμενος καὶ πρὸς τὰς πολιτικὰς συνθήκας τῆς ἐποχῆς του ἐπαινεῖ τὸ μοναρχικὸν πολιτεύμα.

Ἀντιθέτως ὁ Φίλων εἶναι ὑποστηρικτὴς τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, διότι τοῦτο ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν βιωτικὴν ἀρχὴν τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων, ἣτις συνέπεσε ἄλλοτε καὶ πρὸς τὰ δόγματα τῆς αἰρέσεως τῶν Ἑσβαίων, εἰς ἣν καὶ ὡς Ἰουδαῖος ἀγῆμιν. Ὁ Φίλων εἶναι τῶ ὄντι συνεχιστὴς τῆς βιωτικῆς μαθαρῶς ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν πολιτείαν εἶναι δευτερεύον. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ εἶναι μὲν ἀνάγκη, εἰς ἣν εἶναι ἠναγκασμένοι νὰ ὑπομύψῃ καὶ ὁ φιλόσοφος. Ἀνέφερα τὸν Πλούταρχον καὶ τὸν Φίλωνα, δύο τόσον διαφόρους προσωπικότητας, διὰ τὰς κατὰ τὴν ἐμφανὲς τὸ ἄγρον τῆς περὶ τὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς ἐνέψεως τῆς ἐποχῆς ἐνείνῃς. Ἀπὸ τοῦ 2^{ου} αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν τό ἐνδεκάφρον διὰ τὰ προβλήματα ταῦτα ὄχι μόνον ἐμειώθη αὐτοῖς περισσότερον, ἀλλὰ καὶ μετεβλήθη αἱ περιφρόνησιν. Διὰ τὸν Πλωτῖνον καὶ τὸν Πρόκλον ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ, ὅτε στρεφομένη πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐτήρησιν, πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν καὶ ὑλιστικὸν κόσμον, συνφαίνεται μὲ πάθος, ἐπιθυμίας μὲ τὴν ὑλιστικὴν γενικῶς ζωὴν καὶ εἶναι ἐπομένως ἡ κατωτάτη βαθμὶς τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ χριστιανισμοῦ ἔπεσαν αἱ ἀξίαι τοῦ κοινωτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου. Διὰ τὰ ἀναγκασθῆναι ἔπρεπεν ὁ ἱεὺς ὁ χριστιανισμὸς νὰ θέσῃ ἐν γένει τὸ κοινωτικὸν καὶ πολιτικὸν πρόβλημα. Καὶ τοῦτο συνέβη ὅταν ἀπὸ μαθοραῶς θεωρητικὴν θεωρίαν ἠθέλησε νὰ γίνῃ ἱστορικὸν γεγονός, κοινωτικὸς θεσμός, ὅταν ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ ἔμελλεν ἐμυδαλεῖν. Διὰ τὰ ἐντοπίζωμεν τὴν μεταστροφὴν αὐτὴν, αἱ ἀναλογισθῶμεν τὴν θέσιν τοῦ Ἑλλήνου ἐν τῇ ζωῇ καὶ αἱ ἰδῶμεν πῶς ἐξεδίχθη. Ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ εἶναι συνεφεσμένη μὲ τὴν φάνει καὶ μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἀγαπᾷ τὴν ἐπίγειον ζωὴν, ὡς τὸ ἐξεδύλωσε θαυμασίως ὁ Ὀμηρὸς διὰ τοῦ στόματος τοῦ νεοῦ τοῦ Ἀχιλλέως. Ὀλίγον ὅμως κατ' ὀλίγον ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ διεπλάσθη, διεπάρη, μετεβλήθη καὶ ἀντιμετώπισε τὴν ἐπίγειον ζωὴν ὡς ἐχθρόν καὶ δὴ ὡς ἐχθρόν ἰσχυρώτερον αὐτῆς. Ὅποτε ἐγεννήθη τὸ ζήτημα τῆς σωτηρίας καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὸν ἐχθρόν αὐτὸν, τὴν πραγματικὴν ζωὴν. Ἡ σωτηρία αὕτη εὗρέθη ἐν τῇ ἐνώσει μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ θρησκευτικῇ ^{καὶ} μυστικῇ στάσει τῆς ψυχῆς.

Αὕτη εἶναι ἡ στάσις εἰς ἣν τελικῶς καταλήγει ἡ ἀνθρωπίνη εὐεψία ἀφοῦ εἰ-
 ῖδῃ ὅλα τὰ ἄλλα στάδια, (Πλάτων, Ἑμέδος, Faust, ^{Goethe} γὰρ χωρὶς τὰ ἀπο-
 τμή, ἀπλῶς εὐναιροῦσα ταῦτα εἰς τὴν ὑψίστην στάσιν τῆς ἀνθρωπίνης ψυ-
 χῆς, τὴν θρησκευτικὴν. -

Οἱ πολλοὶ ὅμως δὲν δύνανται τὰ ἀρκεθούν εἰς τὴν μαθαρὰν θεωρί-
 αν. Χρειαζόμαστε ὑλισμοποιήσας τῶν ἰδεῶν, εὐμβάλα καὶ εἰδωλα. Ἡ ἐνώσις
 μετὰ τοῦ Θεοῦ προσέλαβε τοπιμὸν καὶ χρονιμὸν χαρακτῆρα. Καὶ ὁ
 λόγος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ ἐπιτελεῖται ἡ ἐνώσις Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ἔγινε θεάν-
 θρωπος, ἔγινεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

Ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἶναι ἡ προσωπικὴ, ἡ προσωποποιήσις τῆς
 μεγάλου προβλήματος τοῦ καταρρέοντος υλισμοῦ μύθεον, τοῦτο ἐ-
 λέχθη ἤδη. Ἀλλὰ εἶναι καὶ κατὰ περισσότερον, εἶναι ὁ δημιουργὸς νέων
 ἀγαθῶν, νέων ἀξιών ζωῆς, (ἀγάπη). Ἡ διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐπαρασύνδεσις
 τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖον τὸν εἶχε χωρίσει ἡ προκατο-
 ρικὴ ἁμαρτία, ἰδοὺ ἡ λύσις καὶ τὸ τέρμα τοῦ ἀνθρωπίνου δράματος.

Ἀλλ' ἡ τοιαύτη λύσις ἔχει μαθαρῶς ἐσωτεριμὸν καὶ ἀτομιμὸν χαρα-
 κτῆρα καὶ οὐδεμίαν ἔχει ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς κοινοτικῆς ζωῆς. Ποία ἦ-
 το ἡ σημασία ὅμως τῆς κοινοτικῆς ζωῆς, ἥτις δὲν ἡδύνατο βεβαίως
^{καὶ ὅσον} τὰ παρὰ τὴν γέναν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν;

Εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος πρέπει
 σαφῶς τὰ διαχωρίσωμεν τὴν ἀρχικὴν μαθαρὰν θεωρίαν τοῦ Χριστοῦ
 ἀπὸ τὰς μοιραίας αὐτῆς ἀλλοιώσεις, ἀφ' ἧς ἡ θεωρία αὕτη ἔγινε δόγμα
 μίᾱς νέας κοινοτικῆς τάξεως, τῆς ἐκκλησιαστικῆς.

Ὁ Χριστὸς εἶπε: Ἡ ἐμὴ βασιλεῖα οὐκ ἐστὶν τοῦ κόσμου τούτου. Ἀλλὰ
 εἶπε καὶ: «ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.»

Εἰσέτι δὲ ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ χριστιανὸς εἶ, πόθεν οὐκ ἔχεις ἐπὶ τῆς γῆς...
 εἰς τὸν οὐρανὸν ἐγγράφηται, ἐν αὐτῇ πολιτευόμεθα. Ἀπὸ τὰς συνέσεις αὐταῖς
 διαπνέεται καὶ μίᾱ τάξις τῶν χριστιανῶν, ἣν θέλομεν τὰ ὀνομάσωμεν
 μυστικὴν. - Κύριον γνώρισμα τῆς δεσποτικῆς τῶν μυστικῶν χριστι-
 ανῶν εἶναι ἡ ἀδιαφορία ἐναντι τῶν ἀνθρωπίνων. Παροδοὶ εἰς τὸν οὐρανὸν
 αὐτό εἶναι τὸ μόνον ὅπερ ἐνδιαφέρει. Ὁ χριστιανισμὸς δι' αὐτούς ἔχει
 μαθαρῶς ἀντιπολιτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἀντικοινοτικόν. Καὶ οἱ ἡ-
 θικοὶ αὐτοὶ δεσμοὶ οἱ ὁποῖοι ἀναφέρονται πάντοτε εἰς τὴν ἐμύθεον
 οὐρανὴν χάτουν τὴν ἀξίαν, εἰς τὴν ἐνδύνατον πρὸς μᾶτι τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι
 ἐπουράνιον. Καὶ ἡ κοινοτικὴ τοῦ γάμου καὶ ἡ πολιτικὴ κοινοτικὴ ἦσαν

ἀδιάφορα. Ἀλλ' ὅχι μόνον ἀδιάφορα· ἦσαν καὶ κατώτερα καὶ ἀξίον γεγο-
τα, ἡσαν μιστὰ, διότι ὅπωςδήποτε συνέδεον τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν ἐπί-
χειον κόσμον.

Ἀφ' ἧς ὁμοῦ ὁ χριστιανισμός ἐγένετο ἑκκλησία δὲν δύναται νὰ μὴ στρέ-
ψῃ τὴν προσοκὴν αὐτοῦ καὶ πρὸς τὴν ρύθμισιν τῆς ἐπιγείου ζωῆς. ἔδειξεν ἡ πρά-
γματι εἰς τὰ διδάγματα καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Χριστοῦ πηγὰς
μιας ἐντελὲς νέας μορφῆς τῆς σχέσεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν κόσμον
καὶ τοὺς συνηθρώπους, τῆς ἀγάπης. Διὰ τὰ ἐννοηθῇ ἡ ἔννοια αὕτη, ἡ
τοῦλάχιστον διὰ τὰ τοποθετηθῇ, εἶναι ἀνάγκη νὰ συνηριθῇ πρὸς τὴν ἡ-
θικὴν σχέσιν καὶ πρὸς τὸν ἔρωτα τῶν ἑλλήνων. Ἡ ἡθικὴ εἶναι σχέσις διεπο-
μένη ὑπὸ τοῦ νοῦ, εἶναι πάντοτε συνειδητὴ καὶ ἐκμετρημένη ἐνέργεια,
ἡ ἀγάπη δὲν διέπεται ὑπὸ τοῦ λόγου, δὲν ρυθμίζεται ὑπὸ νόμου ὅπως ἡ
ἡθικὴ, εἶναι καθαρῶς ἄλογος καὶ ἄνομος ἐνέργεια. Ἡ ἡθικὴ ρυθμίζει
σχέσεις, τὸ ἡθικὸν συναίσθημα διατηρεῖ καὶ κατοχυροῖ τὴν ἀπόστασιν
τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ σὺ, ἡ ἀγάπη τείνει εἰς τὴν ἀπόλυτον ἔνωσιν. Ὅπως δὲ
ἡ ἔνωσις ἡ ἀπόλυτος εἶναι τι τὸ ἀνέφικτον, ἡ τάσις τὰς τῆς ἀγάπης
εἶναι ἀνεκάντητος, ἀπειρος, ἡ ἀμειβόμενον στρέφεται πρὸς τὸ ἀπείρον.
Τὸ ἄλογον καὶ τὸ ἀτέρμον χαρμυκτηρίζει τὴν ἀγάπην καὶ τὴν χωρίζει
ἀπὸ τὴν υλαστικὴν ἀλουλήρωσιν ποῦ συνεπάγεται πάντοτε ὁ λόγος.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη εἶναι ἡ πρώτη μεγάλη προή τοῦ ρωμαντισμοῦ
διὰ μέσου τῆς ἱστορίας, ἡ βαθύτερα ἀντιθέσις κατὰ τοῦ υλαστικοῦ ἑλ-
ληνικοῦ κόσμου. Ὁ μυστικισμός τῆς τελευταίας φάσεως τῆς ἑλληνικῆς
φιλοσοφίας ἦτο ἡδὴ ὑπεραπέναντι τοῦ υλαστικοῦ πρὸς τὸν ρωμαντισμὸν
τῆς χριστιανικῆς ζωῆς.

Ὁ ἔρως τῶν ἑλλήνων δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀγά-
πην. Ὁ ἔρως εἶναι ἄμορφος δύο στοιχείων τὰ ὅποια χαρμυκτηρίζουν ἀμει-
βῶς τὴν ἀγάπην· τὴν ροπὴν πρὸς τὴν θυσίαν τοῦ ἐγὼ καὶ πρὸς τὸν οἶκτον.

Ἡ ἀγάπη δὲν στρέφεται ὅπως ὁ ἔρως πρὸς τὸ ἰδανικόν, τὸ ὠραῖον καὶ
τὸ ἄψογον, κλίνει κυρίως πρὸς ὅτι εἶναι συνετρεμμένον καὶ ἡδυνημένον
ἀπὸ τὴν ζωὴν. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ αἰώντια ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀντιθέσεως με-
ταξὺ τοῦ εἶναι τινα ἄνθρωπον καὶ τοῦ εἶναι δυστυχῆ. Ὁ ἔρως δὲν πάσχει
ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀντίθεσιν, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλην. Ὁ ἔρως εἶναι ὁ πόνος τὸν ὅποι-
ον γιγνῇ ἡ ἀπόστασις μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἰδέας. Ἡ ἀγάπη εἶ-
ναι πόνος καὶ στρέφεται πρὸς τὸ ἐντάξω, κατὰ τῆς ἀδιμίας ὅτι ὑπάρχει
ἀναξέοτης. Ὁ ἔρως εἶναι πόνος, ἀλλὰ στρέφεται πρὸς τὸ ἀξίον, καὶ εἶναι

πόνος διότι απέχει ὁ ἔραστής ἀπὸ τοῦ ἄξιου. Ὁ ἔρως εἶναι ματαίτητος καὶ θανατηφόρος, ἢ ἀγάπη εἶναι οἶκος καὶ θυσία. Ἡ ἀγάπη στρέφεται πρὸς τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι καὶ τοὺς ἀσθενεῖς τῷ σώματι, πρὸς τοὺς ἀδυνατοὺς καὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς, ὁ ἔρως πρὸς ὅτι ἄρτιον, ἀμέραιον, ὕμνός ὑπάρχει. —

Αὐτό εἶναι τὸ νέον συναίεθμα, ὅπερ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν υλαστικὴν ἀρχαιότητα εἰσήγαγεν ὁ χριστιανισμός εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ πρὸς τὸ ἀνάξιον ἐστροφή ἀντεπευρίνεται εἰς τὰς ψυχικὰς ἀνάγκας τοῦ μεγίστου μέρους τῶν ἀνθρώπων τῆς τότε κοινωνίας, τοὺς δούλους, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἀκριβῶς, λόγῳ τῆς ἀβελότητος των, οἱ πλέον ἄξιοι τῆς ἀγάπης, ἐνῶ κατὰ τὰ κριτήρια τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων ἦσαν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ἀνάξιοι (ἐξαίρεσιν ἀπετέδουν τὰ δόγματα τῶν στωϊκῶν). Ἡ ἐστροφή ὁμῶς αὕτη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συνειλητήθη καὶ κατεμύθη ἀκριβῶς διότι ἐμφράζει αὐτημετά ταπεινώσεως, ὑποταγῆς, ὑπομονῆς καὶ οἴου πρὸς ὅτι ἀνάξιον δημιουργῇ ἡ ζωή. Ἡ θειότης τῆς ἀγάπης ἀπομαλῇ τὴν χριστιανικὴν ἡθικὴν ὃ *Nietzsche*

Πάντως τὸ νέον τοῦτο στοιχεῖον τῆς ἀγάπης δὲν εἶναι ἐπαρμὲς διὰ τὴν κοινωτικὴν ρύθμισιν. Χρειαῖται μία ἐλλοχωτέρα ρύθμις. Ἡ ἀγάπη εἶναι ζήτημα ἀπολύτως προσωπικόν. Γεννᾶται μόνον μετὰξὺ ὀρεγμένων προσώπων καὶ βτερεῖται κυρώσεων. Δι' αὐτοὺς ὅλους τοὺς λόγους δὲν δύναται νὰ ἀντιματαστήσῃ τὴν κοινωτικὴν καὶ τὴν ἡθικὴν τάξιν, ὅσα καὶ ἂν τὰς ἐδυναμώνῃ. Ὁ χριστιανισμός εὗρεθι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὀργανωθῇ διὰ νὰ ἐπιμυρῇ εἰς τὸν νόμον τοῦτο πρὸς ὃν ἤρχισεν κατ' ἀνάγκην νὰ στρέφῃ τὰ ἐκστατικὰ βλέμματά του. Δημιουργοῦνται κοινωνίαι πιστῶν μὲ ἐπιμεφαλῆς τοὺς ἐπισκόπους, οἳ τινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἐμβαθιδρύθησαν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Καθορίζονται αἱ πρὸς τὴν πολιτείαν σχέσεις μὲ βραδεῖαν διέδωσιν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα. Παγιοῦνται τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας καὶ διώκονται ὡς αἱρέσεις αἱ διχογνωμίαι, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἔχον ἐν ἰσοτιμίᾳ πρὸς τὰ ἐπιμυρῆσαν μετὰ δόγματα. Τὸ κοινωτικὸν καὶ πολιτικὸν πρόβλημα ἐπαλλήλησεν περιεσσότερον ὁ χριστιανισμός ἐπεὶ ἐνθα καὶ μεγαλύτεροι ἦσαν αἱ πολιτικαὶ αὐτοῦ βλέψεις, ἐλλείψει ὀργανωμένης κοσμιτικῆς ἐξουσίας, εἰς τὴν Δύσιν. Τὸ Βυζάντιον δὲ μᾶς προσφέρει νέας περὶ δικαίου ἢ πολιτείας θεωρίας, οὔτε οἱ Ἕλληνες ἐπάρχαι ἐμβαθύνουν εἰς τὰ προβλήματα. Τοῦναντίον ὁ δυτικὸς χριστιανισμός

ἔσχε τὴν εὐτυχίαν, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐξελέξεώς του, νὰ γεννήσῃ ἓνα πνευματικὸν γίγαντα, τὸν μεγαλείτερον φιλόσοφον τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅς τις καὶ ἔδωκε μίαν ἀποφασιστικὴν καὶ νέαν τροφὴν εἰς ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ἡθικῆς φιλοσοφίας. Πρόκειται περὶ τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου.

Ὁ Αὐγουστίνος ἐγεννήθη τὸ 354 ἐν Θαγάστῃ τῆς Νουμιδίας εἰς πατὸς ἐθνικοῦ καὶ μητρός χριστιανῆς.

Εὐθὺς ὡς ὠρίμασε ψυχικῶς ἤρchiσε νὰ παλαίῃ μὲ τὸ θρησκευτικὸν πρόβλημα. Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοῦ πάλη ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῶν *Confessiones*, τοῦ μεγαλειτέρου πνευματικοῦ μνημείου τοῦ μεσαίωνα, τοῦ προτύπου μιᾶς βαθείας ἀναλύσεως ἑνὸς μεγάλου ψυχικοῦ μόθου. Ἐν ἀρχῇ ἦτο ὁ Αὐγουστίνος μαγικαῖος. Διήλθε μετὰ τὴν ἀγωνίαν τοῦ σιεπτικοῦ καὶ τέλος, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ πατέρος τῆς ἑμιλησίας, μεγάλου ἐπισκόπου τοῦ Μεδιολάνου Ἀμβροσίου, μετέστη εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἐγένετο ἔμτοτε ὁ λαμπρότερος αὐτοῦ ἀπολογητής, ἀπέθανε δὲ ὡς ἐπίσκοπος Ἰκπῶνος (Ἀφρικῆς).

Μεταξὺ τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἔργων θὰ ἐξετάσωμιν μόνον τὸ *de Civitate dei*, ὡς ἀναφερομένον εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πολιτείας καὶ δικαίου, ὡς εὐφράδον τὰς θεμελιώδεις ἀντιλήψεις τοῦ χριστιανισμοῦ μόθου περὶ πολιτείας καὶ δικαίου. Δύο εἶναι αἱ πολιτεῖαι, ἡ θεία καὶ ἡ ἐμμόθμος, ὅπως εἶναι δύο οἱ μόθοι, ὁ μόθος τῆς ὕλης καὶ ὁ μόθος τοῦ πνεύματος, ὁ αἰσθητός καὶ ὁ νοητός μόθος. Ἡ θεία πολιτεία εἶναι ὁ μόθος τῶν πνευμάτων, ἡ κοινωνία τῶν πιστῶν, ἡ κοινωνία τῆς ἑμιλησίας καὶ ὑπέρχει τῆς ἐμμοθμοῦ ὅσον τὸ πνεῦμα ὑπέρχει τῆς ὕλης, ὅσον ἡ ἀρετὴ τῆς ἁμαρτίας. Τὴν κοινωνίαν τῆς ἑμιλησίας ἱδρυσεν ὁ Χριστός, τὴν ἐμμόθμον (καὶ εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὁ Αὐγουστίνος τὴν ρωμαϊκὴν κυρίως πολιτείαν) ἱδρυσαν ἀδελφουτόνοι, ὁ Ρωμύλος καὶ ὁ Κάϊν. Αἱ πολιτεῖαι αὗται δὲν χωρίζονται τοπιῶς, ἀλλὰ νοητικῶς, ὅπως χωρίζονται νοητὸν καὶ αἰσθητὸν στοιχεῖον, ἅτινα συναναμίσχυνται εἰς τὸν μόθμον τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος...

Δὲν εἶναι ὁμῶς καὶ ἀπόλυτος ἡ ἀρνήσις τῆς ἐμμοθμοῦ πολιτείας. Ἐχει καὶ αὕτὴ τὸν λόγον τῆς ὑπαίξεώς της καὶ οὗτος πληροῦται ὅταν ὑπηρετῇ εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς ἑμιλησίας, εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ εἰς τὴν καταπολέμησιν τῶν αἱρέσεων. Εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν οὐδὲν ὑπάρχει ἐμπόδιον. Προσωπικὴ ἐλευθερία, ἐλευθερία σιεύσεως, πάντα ταῦτα, δι' ἃ ἡγωνίζοντο οἱ χριστιανοὶ ὅταν ἦσαν ἐν διωγμῷ, ἥδη ὡς κυρίαρχοι τὰ ἀπορρίπτουν. Καὶ διὰ τῆς βίας πρέπει νὰ ἐξαναμαίζονται οἱ ἀπίστοι εἰς ἀποδοχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ « *Compelle in te* » ἔλεγε ὁ Αὐγουστίνος. Ἀλλ' ὁ τελικὸς προ-

ορισμός τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἡ διατήρησις, ἀλλ' ἡ ἐξαφάνισις τῆς ἐμυσμίου πολιτείας. Οἱ υἱαῖοί θά παύσων νά ὑπάρχουν. Τό τέρμα τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ δεύτερα παρουσία, δι' ἣς ἡ θεία πολιτεία θά ἀνυμνηρωθῇ, οἱ δὲ υἱαῖοί καί ὁ ἐπίγειος κόσμος θά παύσων νά ὑπάρχουν.

Διὰ πρῶτην φοράν ὁ χρόνος ἀπουτᾷ ἀξίαν, ἀρχήν καί ἐπιπόρ. Τά γινόμενα ἐμφανίζονται ὡς θέματα πρὸς τέρμα, ὡς ἀναφοραὶ πρὸς ἕνα τελειὸν ἐπιπόρ, δηλ. ὡς ἱστορικὰ γεγονότα. Διὰ τῆς θέσεως ἐνός ἐπιπορ, ἐνός τέρματος τοῦ ὅλου γίγνεσθαι, ἀνέμυσε τό πρῶτον ἡ ἐννοια τῆς ἱστορίας, ἡ τις ἡ τοῦ ἀγνωστὸς παρ' ἑλλήναι. Τό γίγνεσθαι κατέστη ἡδὴ ἐνιαῖόν τι γεγονός, ἡ προπαρασκευῇ πρὸς ὁλοκληρωθῆν τῆς θείας πολιτείας.

Καί ἡ περί διμαίου θεωρία τοῦ Αὐγουστίνου εἶναι θεμελιώδης δι' ὅλην τὴν χριστιανικὴν οὐσίαν. Ἀρχὴ τοῦ διμαίου δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῷ λόγῳ, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ. Τό διμαῖον ἀπό φυσικόν γίνετα θεουκρατικόν. Δίμαῖοι εἶναι ὅσοι ἀμολογούσιν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι, εἰς οὓς δὲν ἔχεν ἀπομαλυνθῆναι ἡτοῖα πρόηματα διμαῖοι. - Εἰς τὰ εἰδιωτέρα προβλήματα ὅπως γίνετα καί παρ' Αὐγουστίνῳ ἐμφανῆς ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὴν ὅλην συμπερότησιν τῆς ἐπεχείρου ζωῆς. Ὁ Αὐγουστίνος ἀποδέχετα ὅλους τοὺς θεσμούς τῆς ῥωμ. πολιτείας ὡς ἔχουν, ἀποδέχετα τὴν δουλείαν, τὴν ἰδιουκτησίαν, τὴν μοιρ. ἀντιεότητα. Μόνον αἱ ἐχέεις πρὸς τὸν Θεόν τὸν ἐνδιαφέρουν καί ἐν αὐτῇ ὑπάρχει πραγματικὴ ἰερότης. Γενικῶς ὅμως παρατηρεῖται παρ' Αὐγουστίνῳ ἡ μεγάλη μεταβολή, ἣν ἐπὶ ημεῖς ὁ Χρεστιανισμός εἰς τὴν ἀνθρωπίνην οὐσίαν. Ἀρχὴ τῆς ζωῆς τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι πλέον ὁ λόγος, ἀλλ' ὁ Θεός τῶν Χρεστιανῶν. Ἀρχὴ τοῦ διμαίου ὅχι ὁ λόγος ἢ ἡ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἀλλ' ὁ Θεός. Ἡ φιλοσοφία πλέον ἔχασε τό ἔδαφος καί τὴν πηγὴν τῆς καὶ ἔχεν «*aperta theologiae*». Ἡ θεολογία εἶναι ἡδὴ τό μεντηριὸν πρόβλημα ἡ μοιρ. νικη καί ἡθικὴ ζωή, ἡ πραγματικὴ ζωή, κατ' ἡγεσίαν μέσα δι' ὃν ὁ ἐνάρετος ἀπουτᾷ τὴν αἰωνίαν ζωὴν. Ὁ βιοκός τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πέραν τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ Αὐγουστίνος ἐξέφρασε τό πρῶτον καί βαθύτερον τό πνεῦμα τό ὁποῖον διέπευ τὸν μεσαίωνα τῆς Δύσεως ἐν σχέσει μετὰ τοῖς μοιρ. προβλήματα, εἶναι ὁ ὑπερασπιστὴς τῆς θρησκευτικῆς ἀδαλλάξιος (intolerantia). Πρὸ ἐνός καί ἡμίσεως αἰῶνος ἔλεγε αὐτοῖς ὁ Λαυτάντιος ἡ θρησκευτικὴ εἶναι τό μόνον σημεῖον ὅπου κατοικεῖ ἡ ἐλευθερία. Ἡ θρησκευτικὴ εἶναι κυρίως ἐτήχημα θελήσεως καί οὐδὲς δὲν εἶναι δυνατόν νά ἐξαπαρμασθῇ νά λατρεύ. «*ὅτι δὲν θέλει*». Ἡ δὲ κρατὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ *compelle in te* καὶ ὅλην τὴν Δύειν. - Διμασολογεῖται δὲ ἡ ἀδιαλλάξια αὕτη ἐξ ἄλλης ἀρχῆς, ἣν ἐπίσης

ἀνέπτυξεν ὁ Αὐγουστίνος: «Nulla salus extra ecclesiam». Ὁ ἄνθρωπος ἵνα εἴη ἀφ' ἑαυτοῦ καταδικασμένος, διότι φέρει ἀφ' ἧς γεννηθῇ τὸ βάρος τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας. Διὰ τῆς ἁμαρτίας αὐτῆς ἔχασε διὰ παντός τὸ ἀνθρώπινον γένος τὴν ἀγιότητα τοῦ καὶ τὴν ἐλευθερίαν του. Μία ὑπάρχει σωτηρία, ἡ προεχώρησις εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τοῦ βαπτίσματος. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ μίαν δυνατότητα σωτηρίας παρέχει. Ὁ ἄνθρωπος σωῆται μόνον θείᾳ χάριτι. Ἐξ ἰδίων δὲν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ σωθῇ. Ἡ δὲ θεία πρόνοια τὴν χάριτα τὴν ἀπορέμει ὡς δῶρον αὐθαγείας, εἰς εὐεΐνους οἱ ὅποιοι ἐν τῶν προτέρων ἔχουν προσκριθῇ διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὑπὸ τὸ βάρος τῆς θείας προνοίας ἐξαφανίζεται ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἐλευθερία δὲν ἔχει νόημα εἰ μὴ τῆς ἐκκλησίας, ἥτις εἶναι φορεὺς καὶ ἐκπρόσωπος τῶν θείων δυνάμεων ἐπὶ τῆς γῆς. Ὑπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς διέπεται καὶ ἡ δογματικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Δύσεως.

Ἀλλ' ἐν τῇ ὑπερόχῃ θέσει εἰς ἣν τοποθετεῖ ὁ Αὐγουστίνος τὴν θείαν πολιτείαν, τὴν ἐκκλησίαν, ἀνέμψαν καὶ ἄλλα κοινὰ προβλήματα. - Ποία ἡ θέσις τῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν κοσμικῶν βασιλείων; Διὰ τὸν Αὐγουστίνον καὶ τὸν μαροδιμερόν ἡ ἐκκλησία ἔσταται ὑπὲρ πάντων ἀρχόντων τῆς γῆς. Ἐν τῇ ἀρχῇ ὅμως ταύτης ἀνέμψεν ὁ μεγαλύτερος πολιτικὸς ἀγὼν τοῦ μεσαίωτος, ἡ διαρκὴς μάχη περὶ τῶν πρωτείων μετὰ τὸ Πάππα καὶ Αὐτοκρατοροῦ.

Μόλονότι τόσον νέας θέσεις εἰσάγει ὁ Χριστιανισμός, εἶναι ἡγετασμένος νὰ ἐργάζεται μετὰ λογικὰ ἐκρήματα τῶν ἀρχαίων, ὅσα τοῦ λαχέσθαι ἤσαν γνωστὰ εἰσεῖν εἰς τὸ σύμφορον, εἰς ὃ ἤρχισε νὰ περιπίπτῃ ἐν τῇ Δύσει ἡ ἀνθρωπότης λόγῳ τῆς εἰσβολῆς τῶν βαρβάρων. Τὰ λογικὰ ὅμως αὐτὰ ἐκρήματα ἔπρεπε νὰ ὑποταχθῶν εἰς τὸ δόγμα τῆς ἐκκλησίας, δὲν ἠδύναντο νὰ διαμορφωθῶν ἐλευθέρως ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς συνέψεως. Ἡ φιλοσοφία ἡ κινουμένη ἐντὸς πλεονεξίας τοῦ πλατωνικοῦ δογματικῶν καὶ διώκουσα ἀπλῶς τὴν συστηματοποίησιν τῶν δεδομένων καὶ ἀνάλυσιν, οὐχὶ δὲ τὴν θεμελίωσιν ἐν βάρων αὐτῶν, λέγεται σχολαστικὴ φιλοσοφία.

Ὡς βάσις διὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν παρέμεινε τὸ τυπικὸν τοῦ ἀριστοτελικοῦ Ὀργάνου (ἐλάχιστα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ἤσαν μεταφρασμένα εἰς τὴν λατινικὴν τότε καὶ τινὰ τῶν νεοπλατωνικῶν. Τὰ ἑλληνικὰ ἐν τῇ Δύσει ἠγροῦντο.) Φύσει ἦτο ἡ κατὰ πτωσις τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ αὐτὰς τὰς συνθήκας. Παράδειγμα δ' αὐτῆς εἶναι ἡ παλαιὰ ἐρις μετὰ τὸν nominalismus καὶ realismus ἡ ἐρις περὶ τὰ universalia, ἥτις

ἀπερρόφα τὸ ἐνδιαφέρον τῶν φιλοσοφούντων. Οἱ πραγματεύονται ὑπεστήριξον ὅτι πραγματικὸν εἶναι τὸ γενικόν, δηλ. ἡ ἔννοια. Ἐν τῷ γενικῷ γεννᾶται τὸ εἰδικόν, ἐν τῷ γενικῷ ὑπάρχει τὸ εἰδικόν. Οἱ νομιναλισταὶ ἐδέχοντο ἀντιθέτως ὅτι ἡ ἔννοια εἶναι ἀπλῶς ὄνομα ὑφ' ἃς ὁλόγηται πραγματικὴ τήτων, αἵτινες εἶναι πάντοτε εἰδικαί. Τὸ πρῶτον ὑπεστήριξον οἱ πρὸς τὸν Πλάτωνα προσκειμένοι, ἰδίᾳ ὁ Scotus Erigena, τὸ δεύτερον ὁ Roscellinus καὶ ἄλλοι ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους στηριζόμενοι. Ἡ ὁμολογία πηγάζει ἐκ τῆς παρερμηνείας τῆς ἐννοίας τῆς ἰδίας παρ' ἀρχαίους.

Γενικῶς ἡ ἐξέλιξις τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸν μεσαίωνα δύναται γὰρ διαιρεθῆ εἰς δύο περιόδους. Ἀπὸ τοῦ Ἀβρουεζίνου - 1200 καὶ ἀπὸ τοῦ 1200 - 1453. Τὸ γεγονός ὅπερ δίδει ἀφορμὴν εἰς τὸν χωρισμὸν αὐτὸν εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ ἀγνώστων εἰς τὴν ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν τῇ Δύσει. Οἱ Ἀράβες ἐθεράπευσον ἐξαιρετικῶς τὴν φιλοσοφίαν. Καὶ ἔργα ἑλληνικὰ ἐκχολιάσαν καὶ πρωτοτύπως εἰργάσθησαν, (Avicenna, 11^{ος} αἰώ., Averroes, 13^{ος} αἰώ.) Οὗτοι καὶ οἱ Τονδαῖοι διὰ τῆς Ἰσπανίας εἰσήγαγον τὰ Πολιτικά, τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ οὕτω ἐστονῶθη καὶ ἀνεξωπορώθη ἡ φιλοσοφία ἐν τῇ Δύσει. Ὀλίγον φῶς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἤρκει διὰ νὰ μεταβάλλῃ τὴν φύσιν τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐν τῷ δυτικῷ μεσαίῳ. Κύριον μέλημα τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τοῦ 1200 ἦτο ὁ συνδυασμὸς τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἤδη εἶχε καταστῆ γνωστὴ. (Ὁ συνδυασμὸς πρὸς τὴν τυπικὴν λογικὴν εἶχεν ἤδη ἐπιτελεσθῆ ἀπὸ τὴν πρώτην περίοδον.) Ἡ προσπάθεια αὕτη εὐρίσκει τὴν λαμπροτέραν ἐκδήλωσιν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη.

Ἐν Νεαπόλει τὸ 1225 γεννηθεὶς ἐξ εὐγενοῦς οἰογενείας, ἐκματαλείπει τὰ πλούτη του διὰ νὰ γίνη, νεώτατος ἀμόμη, δογματικὸς καὶ λόγιος. Παρὰ τὸν περὶ τὸν ὄν τὸν ὑπέβαλαν οἱ οἰκείοι του διὰ νὰ τὸν ἐμποδίσουν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ ἐχέδιά του, ματορβῶναι νὰ δραπέτεύσῃ μετὰ διεξίας καὶ νὰ φοιτήσῃ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ καὶ μάχῳ Albertus Magni ἐν Κολωνίᾳ. Ἐν τῷ 1244 ἐβλήθη εἰς Μοναζήριον δομικῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐργαζόμενος νυχθημερόν ἀπέθανε νέος ἀμόμη τὸ 1274.

Ὁ Θωμᾶς ἀποτελεῖ τὴν μεγαλειτέραν προσκόθειαν συνδέσεως Ἀριστοτέλους καὶ Χριστιανισμοῦ. Τὸ ἔργον του Summa theologiae εἰς αὐτὸ κυρίως ἀφιερῶται. Δὲν ἔχει ὡς ἐν τούτῳ τὴν δημιουργικὴν προήν τοῦ Ἀβρουεζίνου. εἶναι ὅμως ὁ ἀριστοτέχνης τῆς συστηματικοποιήσεως καὶ

τοῦ συμβιβασμοῦ ὅλων τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ μεσαίωνος ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ὀρθοδοξίας. Κατέβη οὕτω ὁ ἐπίσημος φιλόσοφος τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ ἀποτελεῖ τὴν βάση αὐτοῦ τοῦ ἡμερὸς τῆς καθολικῆς (νεοθωρικῆς) φιλοσοφίας.

Τὸ δίκαιον διαίρει ὁ Θωμάς εἰς *lex aeterna*, *lex naturalis* καὶ *lex humana*.

Ὁ θεὸς ^{νόμος} ἀποκαλύπτεται ὑπὸ τῆς θεότητος καὶ ἀποτελεῖ στοιχεῖον αὐτῆς. Δὲν νοεῖται διὰ τοῦ λόγου ἀλλὰ γίνεται δεκτὸς διὰ τῆς πίστεως. Ὁ θεὸς νόμος εἶναι ὁ ἀνυπόθετος ὑπάτος νόμος φυσικοῦ τε καὶ ἠθικοῦ κόσμου. Ὁ φυσικὸς νόμος εἶναι ὁ διὰ τοῦ λόγου γνωσιόμορος. Ἀποτελεῖ ἀθετητὴν μίμησιν τοῦ θεοῦ νόμου, ὅπως ὁ ἀνθρώπινος νόμος εἶναι ἀθετητὴς ἐκ μὲν τοῦ θεοῦ. Περιλαμβάνει ὅτι δύναται αἱ ἀνθρώποι νὰ λαμβάνουν διὰ τοῦ λόγου ἐκ τοῦ θεοῦ λόγον. Ὁ θεμελιώδης φυσικὸς ^{νόμος} εἶναι: «Πράττε τὸ ἀγαθὸν καὶ φεύγε τὸ κακόν» (Μένει βεβαίως ἄλυτον τὸ πραγματικὸν πρόβλημα, τί εἶναι τὸ ἀγαθόν.). Ὁ ἀνθρώπινος τελὸς νόμος εἶναι τὸ θετικὸν δίκαιον, τὸ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τιθέμενον «*lex ab hominibus inventa, secundum quam in particulatim disponuntur quae in lege naturalis continentur*». Τὸ θετικὸν δίκαιον πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτον, ὥστε νὰ συνάγεται ἐκ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, νὰ μὴν εἶναι εἰς ἀντίθεσιν πρὸς αὐτό. Οὐχ ἥτιον ἀνὰ ἀντιτίθενται, τότε χάριν τῆς τάξεως θά ὑπάρκῃ τὸ θετικὸν «*scandalum vel turbationem*». Ὅταν ὁμῶς ἀντιτίθεται τὸ θετικὸν δίκαιον πρὸς τὸ θεῖον δίκαιον, ὅταν εἶναι *contra dei mandatum*, τότε θά ματαιώσῃ τὸ θεῖον δίκαιον. Καὶ οὕτω διασφαλίζεται ἡ διαρκὴς ἐπιυράννησις τῶν ἐσσιταγῶν τῆς ἐκκλησίας ἐναντὶ τῆς πολιτείας.

Εἰς τὰ εἰδικώτερα θέματα ὁ Θωμάς ἀκολουθεῖ τῷ Ἀριστοτέλει. Δέχεται τὴν ἰδιουκτησίαν ὡς ἀναγκαῖον θεμελίον, τὴν δουλείαν τὴν δέχεται ὡς φυσικὸν δίκαιον, ὅπως ὁ Ἀριστοτέλης. Τὴν χερείαν καὶ θυγελίωσιν τῆς κοινότητος παραλαμβάνει ἐπίσης ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἡ πολιτεία εἶναι φύσει ἀναγκαία. Δὲν εἶναι ὡς παρ' Ἀθηναίων προῖόν τῆς ἀμαρτίας. Ἡ πάροδος τῶν αἰώνων κατεστησε βιβύτερον τὸν συμβιβασμὸν χριστιανισμοῦ καὶ πραγματικῆς ζωῆς. Ἡ κομμουνική πολιτεία γίνεταί καθ' ὁμοίωμα τῶν οὐρανῶν καὶ διασφαλίζει τὴν τάξιν τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Ἐπὶ πλέον ὁμῶς ἡ πολιτεία εἶναι τὸ ὄργανον πρὸς προστασίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ διέδοξεν ἡ. Γεώργιος Ἱστορία Φιλοσοφίας Διαικού

τῆς πίστεως. ὡς τοιοῦτον ὄργανον εἶναι ὑποτελής εἰς τὴν ἐκκλησίαν.
Ἡ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀνταγωνιστὴν πολιτεία δὲν ἔχει μῦθος. Ὁ Κά-
πας δύναται γὰρ ἀπαγορεύσει τὴν ὑπακοὴν τῶν πολιτῶν εἰς τοὺς
νόμους καὶ τὴν ἐξουσίαν τοιαύτης πολιτείας. Μονάρχῃς κρυφίως
ἐχθρὸς τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἐκτός νόμου καὶ ἀπαλλάσσονται οἱ ὑπάλληλοί
του τοῦ δολήτος ἐκ αὐτοῦ ὅρου. Ἡ τοιαύτη θέσις τῆς πολιτείας ἐναντί
τῆς ἐκκλησίας ἀποκλείει τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνείδησις οἰονόμησις εἰς
θρησκευτικὰ πρόβληματα. Ταῦτα πάντα εἶναι προφανῶς ἐν πλε-
τιμὰ τῶν συμφερόντων τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐξηγῶν τὴν θέσιν τοῦ
Θωμά ἐν τῷ καθολικισμῷ.

Ἐφ' ὅσον τοιαῦτα συμφέροντα δὲν διαμυβέονται, ὁ Θωμάς ἔχει
μενικῶς φιλελευθέρως σκεψας. Δέχεται ὅτι ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τὸν
λαόν καὶ ὅτι ὁ Μονάρχῃς εἶναι ἐκπρόσωπος τοῦ λαοῦ. Ἐκ τούτου
ἐντάξει ὅτι ὁ λαὸς πρέπει γὰρ μετὰ τῆς ἐξουσίας καὶ ὅτι ὁ λα-
ός ἐκ τοῦ δικαίου τῆς ἐπαναστάσεως ὅταν παραβιάζονται τὰ
δίκαιά του. Ταῦτα πάντα ἀναγράφονται κυρίως εἰς τὸ *de regi-
mine principum*, οὗ τὸ πρῶτον μέρος μόνον συνήγαγεν ὁ Θω-
μάς καὶ τὸ δεύτερον ὁ Πτολεμαῖος ἐν Λούκκῃς (*Ptolemaeus Lucensis*).

Καὶ παρ' Ἀνγλουσάξων, ἀλλ' ἰδίως παρὰ Θωμά, τὸ πρόβλημα τὸ κύρι-
ον εἶναι τὸ τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα ἐπὶ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Ἡ
φιλοσοφία ἐν προκειμένῳ ἀκολουθεῖ τὴν τότε πορείαν τῆς πολι-
τικῆς ζωῆς, ἥτις ἀμεριβῶς ἐπληροῦτο δι' αὐτοῦ τοῦ ἀρχόντος. Οἱ
ἀντιμαρτύροι τῆς Γερμανίας (οἱ Χοινοτάουερ) εἶναι οἱ ἰσχυροὶ ἀλλ'
ἀσχυεῖς τελικῶς ἀντίπαλοι τοῦ Πάπα. Ἐν Ἰταλίᾳ δὲ εὐάσκη πάλη
ἔχει τὸ κύριον τὸ προκειμένον εἰς τὸν Πάπα καὶ τὸ φίλα φρονῶν
πρὸς τὸν ἀντιμαρτύρον. Οἱ γονέφαι (παπικοί) καὶ οἱ γιβελλίνοι ἀλλη-
λοπαράσσονται, ἰδίᾳ ἐν Φλωρεντίᾳ, καὶ ἀγωνίζονται γὰρ θεμελιώσουν
θεωρητικῶς τὰς ἀποφύας αὐτῶν. Μεταξὺ τῶν φλωρεντίνων γιβε-
λίνων προέχει ὁ μέγιστος ἰταλὸς ποιητής, ὁ *Dante* (1265-1321), οὗ-
τις τὸ ἔργον *De monarchia* ἀποτελεῖ, παρ' ὅλα τὰ σήμερον ἀ-
καταγέγραστα ἀφελῆ ἐπιχειρήματά του, τὴν πρώτην πολιτεολο-
γίαν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὁ *Dante* ὑποστηρίζει πρωτίστως
τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἀλλὰ διὰ τὴν εἶναι
ἄρτια ἡ ἐνότης αὕτη, θὰ ἔπρεπε ὅλοι αἱ ἐν αὐτῇ γιννόμεναι διαφο-
ρα νὰ λύονται διὰ διεθνῶν δυναστηρίων, τὰ ὅποια καὶ θέληται θεσπίσθαι.

Ἀλλὰ τὰ δυναστήρια ταῦτα τελειῶς ἀναφέρονται εἰς ἕνα ὕπατον
κρίτην, τὸν μονάρχην, καὶ δὴ τὸν αὐτοκρατορα τῶν Ῥωμαίων (διδ.
τὸν αὐτοκρ. τὸν γερμανόν.) Οὗτος δὲν ἀπείλῃ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ
εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς ἐκχυρίζονται οἱ γονεῖς, ἀλλ' ἀπευθίαι ἀπὸ
τὸν θεόν. Εἰς αὐτὸ τὸ ἐκτελέσασθαι διὰ σειράς ἐκτελεσμάτων,
παιδαριωδῶν δι' ἡμᾶς, ματαλήγει ὁ Dante. Ὁτιζωπρώτερον
τοῦ Dante ὑποστηρίζει τὴν ἀποφιν ταύτην ὁ Μαρεῖλιος τῆς Πα-
δούης (1270-1342), ὅστις ἐν τῷ *Defensor pacis* (1324) φθάνει
ὑποστηρίξει καὶ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας εἰς τὴν πολιτεια-
κὴν ἐξουσίαν, ἐξουσίαν ἥτις πηγάζει ἐκ τοῦ λαοῦ. Ἡ ἐκκλησία κα-
τατὰ ἀπλὴν δικαιοσύνην ὑπηρεσία. Εἰς τὸν Μαρεῖλιον συναντῶμεν
ὁμοδόμητον ἀνεπτυγμένην τὴν θεωρίαν τοῦ κοινοτικῆς συμβολαί-
ου ἐφ' ἧς στηρίζεται ὁ δόκιμος ἡμεταγενεστέρῃ πολιτειολογία.
Τοῦτ' αὐτὸ δύναται νὰ ληθῇ καὶ περὶ τοῦ Γουλιέλμου Occam (+1347)

Τὸν μεσαῖωνα χαρακτίζει παρὰ ταῦτα ἀπόλυτος πνευματικὴ
ἐνότης. Αἱ διαφοραί εἶναι οὕτως εἰπεῖν τὰ *interna corporis* μι-
ᾶς πνευματικῆς ἐνότητος, ἥ ἀνάλογον δὲν γνωρίζει ἡ ἱστορία. Τὰ
πνεύματα εἰμνούντο ἐντὸς ἀποκρυπταζωμένων πλαισίων καὶ δο-
γματῶν, τὰ ὅποια οὐδεὶς διανοεῖτο νὰ διασπάσῃ ἢ μᾶν νὰ συζητήσῃ.
Τὸν μεσαῖωνα ἐπίσης χαρακτίζει ἡ ὑλιστικοποίησις τοῦ πνευμα-
τικῆς κόσμου. Ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος εἶναι συλλληπτός ἐν χώρῳ
καὶ χρόνῳ, (ἴδε κόσμον ὡς περιγράφει αὐτόν ὁ Dante ἐν τῇ *Κωμω-
δία* του). Πέραν αὐτοῦ ὑπάρχουν μόνον γειροί λογικοί τύποι. Αἱ ἰδέ-
αι ἢ ἡσαν *realia* ἢ ἡσαν ὀνόματα. Τὸ ἄντικρυ τῆς μεσαιωνικῆς
φιλοσοφίας εἶχεν ἀλλοιωθῇ. Παρὰ ταῦτα τὸ ὑψηλὸν τοῦ μεσαιωνικοῦ
εὐσεβήματος τοῦ ἔδωκε δύναμιν τοιαύτην, ὥστε νὰ ἀνθίσῃ 1000 πε-
ρίπου ἔτη εἰς τὴν φθοροποιὸν δύναμιν τοῦ χρόνου. Διὰ νὰ θρασυθῇ ὁ
κλῆρος τοῦ μεσαῖωνος ἔπρεπε δύο δουλεῖαι νὰ θρασυθῶν, ἡ τῆς ἐκκλησίας
καὶ ἡ τῆς τυπικῆς λογικῆς τοῦ παρηρρητημένου Ἀριστοτέλους. Τὸ
πρῶτον ἐπέτελεσαν ὁ Λοῦθηρος ἰδίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὁ Huss καὶ ὁ Καλβίνος.
Ἐστέρησαν τὴν ἐκκλησίαν τῆς δυνάμεως τῆς, ἀφ' ἧς ματίσθησαν τὴν
θρησκείαν ἢ ἡγεῖα καθαρώς ἐσωτερικὸν τῆς αἰσθητικῆς συνειδή-
σεως, ἀδχετον πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους καὶ πρὸς ὅ,τι ἔωθεν δύ-
ναται νὰ διαταχθῇ. Αἱ αὐτοῦ ὁρμῆς ἐπέστρεψαν εἰς τὴν γνησιωτέραν
ἐκφρασιν τῶν διδαγμάτων τοῦ ἱεροῦ τοῦ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πρώτων

χριστιανῶν. Ἡ θρησκεία δὲ εἶναι πλέον ἱστορικὸν καὶ κοινωτικόν
ἀλλ' ἀτομικὸν πρόβλημα. Ἡ τυπικὴ δογματικὴ περιωρίσθη εἰς τὴν ἀρχή-
ζουσαν αὐτῇ θέσιν διὰ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ υλαστικοῦ πνεύματος
τῶν Ἑλλήνων. Ἡ πτώσις τῆς Κων/πόλεως διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν
χρονικὴν ἀφετηρίαν τῆς Ἀναγεννήσεως. Τότε μεταφράζονται εἰς Ἰτα-
λίαν οἱ Χαλυσιομόδυλοι, ὁ Ἰ. Τραπεζούντιος, ὁ Γαλιλῆος καὶ πρό αὐτῶν ὁ
Βησσαρίων διδάσκουν τὴν ἐλληνικὴν καὶ εἰς τὸν πρόσφορον τότε
πρὸς πνευματικὴν καλλιέργειαν ἰταλικὸν μόδιον βλέπουν νέους
ἐπόρους ζωῆς. Τὰ ἑλληνικά ἐως τότε ἀγνωστα (*quasi summi non
leguntur*) γίνονται ἐντετύχημα τῶν σοφῶν τῆς Δύσεως. Ὁ Πλάτων,
ὃχι ὁ εὐχριστεαποκρίμενος Πλάτων τοῦ Τιμαίου, ἀλλ' ὁ υλαστικός Πλά-
των ἔρχεται εἰς φῶς. Τὸ πνεῦμα ἐλευθεροῦται μόνις ἀντιμετώπῃ τὰς ἀ-
πείρους δυνατότητας ζωῆς, ὥς ἐμμελὲς ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός. Καὶ
ἡ ἐλευθερία γεντᾷ τὴν ἀγάπην τῆς φύσεως τὴν καταδίδωσιν τῆς ὑπὸ
τῶν χριστιανῶν περιφρονηθείσης φύσεως. Ἡ θεωρία τῆς φύσεως
γεντᾷ τὴν νέαν τέχνην, ἄλλοι γεντᾷ καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.
Μιχαὴλ Ἄγγελος καὶ Ραφαήλ καὶ ὁ da Vinci ἐξ ἐνός, ἐξ ἑτέρου ὁ Κέ-
πλερος, ὁ Κοπέρνικος, ὁ Γαλιλαῖος.

Ὡς τῇ ἀναμνήσει τῆς νέας αὐτῆς ἐλευθερίας εἶναι φυσικόν ὅτι τὸ
πνεῦμα ἐμ θεμελιῶν ἐσείσθη καὶ ὅτι ἡ πρώτη ἐτάσις τοῦ ἥτο ἢ ἑλ-
λειψις μέτρον ἐν τῇ ἡθικῇ ζωῇ, ἢ ἑλλειψις ἀρχῆς ἐν τῇ θεωρητικῇ ἐραί-
ρᾳ, τὸ ἀνθεῖ καὶ τὸ σιεπτικόν. Ἀλλὰ τὴν ἡθικὴν συνεκράτησαν τότε
ἡ αὐτοκρηρὸς τῆς θρησκείας τῶν διαμαρτυρομένων καὶ ἡ πρὸς καθαρι-
σμόν τοῦ καθολικισμοῦ δράσις τῶν ἰησουιτῶν. Τὸ δὲ σιεπτικόν ἐξ ἄλ-
λου συνεκράτησεν ἡ τότε ἀνακαλυφθεῖσα μαθηματικὴ συμφορὴ
τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἀνεφάνισαν φυσιογνωμίαι τῶν ὁποίων
ὁ ἀνακαλύψας σιεπτικισμὸς ἐπισημαίνει ὅλους τοὺς μεταγενε-
στέρους σιεπτικιστάς. Κυρίως ἐν τῇ φιλοσοφικῇ πεδίῳ προεξέρχεται ὁ
Montaigne (ἑσσαις), ὁ μέγας γόνος μεταξὺ τῶν σιεπτικιστῶν, ἐν τῶν
πλέον ἐλευθέρων πνευμάτων τῆς ἀνθρωπότητος.

Γενικῶς τότε ἡ ἐλευθερία νικηφόρως κατέρριπτε τὴν μεσαιωνι-
κὴν δουλειάν. Ἀπέναντι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος ὕψωρεν ὁ de
l' Hôpital τὴν σημασίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνέψεως. Εἰς τοῦτο συν-
τελεῖ καὶ ἡ ἀνακαλύψις τῆς τυπογραφίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ μορφή
τοῦ μόδιου μεταβάλλεται. Σχηματίζονται ἰσχυρά κράτη, ἐξ ἑσῶν

ἰσχυρά καί πρὸς τὸν γερμανὸν αὐτοκράτορα καί πρὸς τὸν Πάπα.
 Τὸ πρόβλημα ἐπομένως τῶν πρωτείων τῶν δύο τελευταίων χάνει
 τὴν σημασίαν του. Ἡ σημασία πλέον ἔχει τὸ πρόβλημα τῆς θέσε-
 ως τοῦ ἀτόμου, ὅπερ ἤδη θέλει νὰ εἶναι ἐλεύθερον ἔναντι τῆς πολιτείας,
 καὶ τοῦ κεντρικοῦ τούτου προβλήματος ἀμολουθεῖται ^{ἔτι} τὸ πρόβλημα
 τῆς θεμελιώσεως τῆς πολιτείας (κοινωνικὸν συμβόλαιον καὶ τοῦ
 δικαίου (φυσικὸν δίκαιον), εἰς τρόπον ὥστε ἄλλοτε μὲν νὰ ἐνπνε-
 ροῦνται αἱ ἀπολυταρχικαὶ καὶ ἄλλοτε αἱ φιλελεύθεραι ἀπόψεις.
 Ἐπὶ πλέον σημασίαν ἔχει ἡ ἀδουλήρως τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν χειραφέ-
 τησιν τῶν νέων πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν κοινωνικῶν ἀπὸ τῆς ἐπι-
 κυριαρχίας τοῦ Πάπα. Ἐν τούτῳ ἀμολουθεῖ ἡ προσπάθεια τοῦ χω-
 ρισμοῦ πολιτείας καὶ δικαίου ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὴν θρησκείαν.
 Μεταξὺ τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος ἐν Ἰταλίᾳ μὲν διεπρέθην
 ὁ Μαινιαβέλις, ἐν Γαλλίᾳ ὁ Bodinus, ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ ὁ Hobbes.

Ὁ Μαινιαβέλις (1469-1527), ἄν καὶ βαθύς ἱστορικός τῆς φλω-
 ρεντίας, εἶναι κυρίως ψυχολόγος πολιτικοῦ ἀνδρός, προικισμέ-
 του μὲ τὴν ἀναγκασίαν πρὸς τοῦτο ψυχολογικὴν διεκδυτικότητα.
 Ἔγραψε πλὴν ἄλλων τούτους « Λόγους ἐπὶ τῆς πρώτης δευάδος τοῦ Πίτου
 Λιβίου », τὸν « Πρίμμηπα », τὴν Τέχνην τοῦ πολέμου ». Ἀναζητῶν ἐν τῷ
 πρώτῳ τῶν ἔργων τούτων τὰ χρήσιμα διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ διδάγμαται ἐν
 τῇ ρωμ. ἱστορίᾳ, ἀναζητεῖ διακριτῶς τὸν τρόπον τῆς εὐσεβοποιήσε-
 ως τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐνδυνάσεως αὐτῆς. Εἰδιμῶς ὁμῶς ἐνδια-
 φέρεται διὰ τὰ ἰταλικὰ καὶ δὴ τὰ φλωρεντινὰ πράγματα. Ἀνω-
 ρίζεται διὰ τὴν δημοκρατίαν μιᾶς ἐνιαίας Ἰταλίας ἐλευθέραι ἀ-
 πὸ τὸν παπικὸν ἐχθρὸν. Τὸ ἐνιαῖον τοῦτο, κατ' αὐτόν, ἐπιτυγχάνεται μό-
 νον διὰ τῆς ἐμβασιδρύνσεως μοναρχίας ἀπολυταρχικῆς. Αὐτός ἐστὶν
 ὁ τελικὸς σκοπὸς ὅλων τοῦ τῶν ἔργων. Ὁ Μαινιαβέλις ἐστὶν ὁ πρωτο-
 πόρος τῆς ἰταλικῆς πολιτικῆς ἐνότητος. Διὰ τὴν πραγματοποίησιν
 τῆς εὐγενοῦς ταύτης ἰδέας ὁμῶς δὲν δεστάζει νὰ χρησιμοποιοῖται τὰ
 ἀνηθιμώτερα τῶν μέσων, διότι ἦσαν ταῦτα, κατ' αὐτόν, ἀπαραίτητα
 διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν πολιτικῶν τοῦ σκοποῦ. Ἀλλὰ οἱ μὲν σκοποὶ τοῦ ἐ-
 λημεμονήθησαν, τὰ δὲ προτεινόμενα παρ' αὐτοῦ μέσα δὲν ἐλημεμονήθη-
 σαν καὶ ὡς ἐν τούτῳ συνεδέθη τὸ ὄνομα του πρὸς τὴν ἀνήθιμον, τὴν μακ-
 ιαβελικὴν πολιτικὴν. Ἡ κοινὴ γνώμη ὁμῶς εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἀνστη-
 ρά. Ὁ Μαινιαβέλις διαπνέεται πρῶτος μετὰ τῶν νεωτέρων ἀνθρώπων

από τὴν ἰδέαν τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, εἶναι ὁ βαθύτερος ψυχολόγος καὶ ἱστοριογράφος τῆς ἐποχῆς, ἔβλεπε δὲ μόνον διότι ἐν τῇ προσπαθείᾳ τὰ ἐπιταχύνει τὴν ἐπέλευσιν τῶν προδουλειῶν του, ἐνόμιζε πεπλατημένως, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα μέτρα δύναται καὶ ἀγᾶθον εἰς ἱστορικῶς στερεὰ ἔργα.

Ὁ Bodinus (1530-1596) [*Les lois civiles de la république* 1575] εἶναι καὶ αὐτὸς ἐνθερμος ὑποστηρικτὴς τῆς ἀπολυταρχίας. Πρὸς τοῦτο ἀναπτύσσει πρῶτος τὴν ἐμμοτε ἀχώριστον ἀπὸ τὴν πολιτείαν καταστάσιν ἔννοιαν τῆς κυριαρχίας (*souveraineté*), ἥτις ἐμφράζει τὸ πηγαῖον καὶ πρωτογενὲς τῶν ἐξουσιῶν αὐτῆς καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀπόλυτως ἐλευθέρον ἀπὸ τῆς παπιῆς ἐξουσίας. Ἡ κυριαρχία ἐνσαρκιοῦται εἰς τὸν κυρίαρχον. Ὁ κυρίαρχος εἶναι *ipso jure* ἀδέκμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ νόμων νομοθέτης. Μόνον εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον ὑπόκειται. Ἐπανέστασις κατὰ τοῦ κυριάρχου ἀπαγορεύεται, διότι θὰ ἔβγει τὸ ἀπόλυτον τῆς κυριαρχίας. Ἡ κυριαρχία ἀνήκει εἰς τὸν μονάρχην, εἰς τοὺς εὐγενεῖς, εἰς τὸν λαόν. Λόγῳ τοῦ ἀδιαίρετον τῆς κυριαρχίας δὲν δέχεται, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, μιτὰ πολιτεύματα. Ὁ Bodinus ἔχει ἀπόλυτον προτίμησιν διὰ τὸ μοναρχικὸν πολίτευμα, ὅπερ ἔχει καὶ ὑπ' ὄψιν του γράφων. Ἡ κυριαρχία, ὡς ἐξότης, εὐρίσκει τὴν φυσικὴν τῆς ἐμδίλωσιν ἐν τῷ προσώπῳ ἐνὸς προσώπου, τοῦ μονάρχου.

Βαθύτερος τῶν δύο τούτων ἐρευνητὴς τῆς σχέσεως ἀτόμου καὶ πολιτείας καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς ἀπολυταρχίας εἶναι ὁ ἐπιφανὴς ὕλητης ἄγγλος φιλόσοφος Hobbes (1588-1679), [*Leviathan, elements of law, elementa philosophiae*]. Ὁ Hobbes μετὰ τοῦ Spinoza καὶ τοῦ Descartes, ἀποτελοῦν τὸ μέγα φιλοσοφικὸν τρίπτυχον τῶν νεωτέρων χρόνων. Περὶ τοῦ δευτέρου γίνεται λόγος κατωτέρω, ὁ τελευταῖος δὲν ἠετολήθη ποτέως μετὰ πρόβλημα τοῦ κοινωτικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Hobbes στενότερον παντὸς ἄλλου εἰς τῶν νεωτέρων συνδέεται πρὸς τὸν Δημόκριτον καὶ τὸν Ἐπίκουρον. Καί ναι μὲν ἡ ἀναγκὴ τοῦ πολιτικοῦ εἰς ποσοτικὸν διὰ τῶν μαθηματικῶν καὶ γενικῶς ἡ μηχανικὴ ἀντίληψις τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι ἀπὸ τὸν Descartes κοινὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἡ μηχανικὴ ἀντίληψις καὶ τῆς ψυχῆς, τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Hobbes καὶ μετ' αὐτόν τοῦ Spinoza. Ἀπόλυτοι αἰτιωκρατία καὶ ἄφρησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι συνέπειαι τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν. Ὑπ' αὐτάς τὰς συνθήκας δὲ ἡ θεμελιώδης τῆς κοινωνίας εἶναι μαθαρὴς ὕλη βιτικὴ. Κατὰ Hobbes τὸ ἐννοητικὸν τῆς αὐτοενηνεργήσεως εἶναι ἡ βάση

πάσης πράξεως, μόνος ὁ ἐγκρατής κινεῖ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ πράξις φύσει δὲν εἶναι οὔτε καλὴ οὔτε κακὴ. Πῶς καὶ ποῦ θά εὐρίσκειτο ἄλλωστε τὸ κριτήριον τοῦ καλοῦ; Ἡ πράξις ἔχει ὅθεν ἀπλῶς ὑπόστασιν φυσικὴν καὶ ἐπιδιδώκει ἀρχικῶς τὴν ἐμπλήρωσιν ἐγκρατικῶν ἐνστάσεων. Ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐπιδιδώκει οἱ ἄνθρωποι συνηρμόνως διαρκῶς πρὸς ἀλλήλους. Ὡς ἀρχὴ bellum omnium contra omnes. Τοῦτο εἶναι τὸ *status naturae*.

Ἀλλ' εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν δὲν δύναται νὰ ἐμμένῃ ὁ ἄνθρωπος. Χάριν τῆς ἀριωτέρας ὑανοποιήσεως τοῦ ἰδίου τὸν ἐγκρατὴ ἀγεται εἰς τὴν δημιουργίαν μιᾶς εἰρημικῆς συμβιώσεως, μιᾶς κοινότητος. Ὁ φόβος τῶν ἄλλων, ὁ ἐγκρατὴς, εἶναι ὁ λόγος ὑπάρξεως τῆς κοινότητος καὶ τῆς πολιτείας. Συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν τότε θέσιν, ἡ πολιτεία καταρτίζεται διὰ δύο συμβολαίων, τὸ κοινωτικὸν συμβόλαιον, δι' οὗ ἐνοῦνται οἱ ἄνθρωποι εἰς κοινότητα καὶ τὸ *factum subjectionis* (σύμφωνον ὑποταγῆς), δι' οὗ ὑποτάσσονται οἱ κοινῶν εἰς μίαν ἐξουσίαν ἀνωτάτην καὶ ἐνιαίαν, καὶ δὴ εἰς ἓνα μονάρχην, παραχωροῦνται εἰς αὐτὸν ὅλα τὰ φυσικὰ αὐτοῦ δικαιώματα. Ὅπως διὰ τὸν Μαι. Μαβέλην καὶ τὸν Bodinus, εἶναι ἡ ὑποταγὴ αὕτη διὰ τὸν Hobbes ἀπόλυτος. Ἀνάγκη τῶν παραχωρηθέντων εἰς τὸν μονάρχην δικαιωμάτων ἀπαρριζύεται ὅπως δὴποτε, ἔστω καὶ ἂν μὴν κατάχρησιν αὐτῶν. Ἐφ' αὐτῇ καὶ ἀποδεικνύεται καὶ ἡ ἐπανάστασις. Ἀφ' ἧς τὸ ἄτομον παραχωρήσῃ εἰς τὴν πολιτείαν (τὸν μονάρχην) τὰ δικαιώματά, ἅτινα ἔχει ἐν τῇ φυσικῇ ζωῇ ἢ πρὸς ὑανοποίησιν τῶν ἐγκρατικῶν ἀναγκῶν, ἢ θείας ἔσαν πολιτείας ἔχει ὁριστικῶς ἐμμενέσθῃ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀποψις τῶν θιασωτῶν τῆς ἀπολυταρχίας. Ἡ τε τότε ἐξασφάλισις τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἐξουσίας τῶν ἐθνικῶν κρατῶν. Τὸ δίκαιον οὐδὲν τὸ θεῖον ἐνέχει εἶναι ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης φρονήσεως ἢ τίθεται ὅπως ἀνταρτίως ὑπὸ τοῦ μονάρχου.

Ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αὕτη κυριαρχία δὲν ὑπάρχει μόνον πρὸς τὰ ἔσω, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ ἔξω καὶ δὴ ἐναντι τῆς διμελείας, ὡς τοῦτο ὑπεστήριξαν καὶ Μαι. Μαβέλης καὶ Bodinus. Τὴν θρησκευτικὴν κατοικίαν ἡ πολιτεία, ὁ θνητὸς Θεός, ὁ Λεβιάθαν ὁ παμφάγος. *Cuius regio, illius religio*. Ὅτι πιστεύει ὁ μονάρχης ὡς φορεὺς τῆς κυριαρχίας, τοῦτο πρέπει νὰ πιστεύουν καὶ οἱ ὑπηρέται του. Ὡς τε παρὰ Hobbes δὲν ἔχομεν ἀνέκδοτον θρησκευτικὴν, ἀλλὰ κρατικὴν ἐπιβολὴν ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν ἡθελμάτων. Τοῦτο εἶναι τὸ μορφῶμα τῆς χειραφετίας τῆς πολιτείας ἀπὸ τὸν Παῖνα, ἣν εἶχεν ἡδὴ ἐν Ἀγγλίᾳ ὑποστηρίξει καὶ ἕτερος μέγας φιλόσοφος καὶ πρωτο-

πόρος τῶν νέων ἐπιστημονικῶν μεθόδων ὁ Fz. Bacon (1561-1626) [Novum organum, advancement of learning, essays.]

Καθ' ἣν ἐπιγίνῃ οἰρηθέντες μορφαῖοι θεωρητικοὶ τῆς πολιτείας ἦσαν θιασῶται τῆς ἀπολυταρχίας, ἐν ἣ τὸ ἄτομον ἐμμενέμεται πρό τῆς ἀπολύτου ἐξουσίας, ἐμφανίζονται ὡς ὑποστηριζαί τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἐναντι τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δύο ὁμάδες συγγραφέων, οἱ ἰησουῖται πολιτειολόγοι καὶ οἱ διαμαρτυρομένοι μοναρχομάχοι. Οἱ πρῶτοι εἶναι φυνδιόν ὅτι πολεμοῦν τὴν ἀπολυταρχίαν, τῆς ὁποίας δόγμα εἶναι ἡ χειροφύτησις ἀπὸ τῆς διωκτικῆς. Ἀκριβῶς διὰ τὰ μέγιστα τοῦ ^{τῆς ἐξουσίας} οὗτον μονάρχον ἐρχονται νὰ θεμελιώσουν θεωρητικῶς τὰ δικαιώματα τὰ ἀναπαλλοτρίωτα τοῦ ἀτόμου, τὸ δικαιῶμα τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ἀνάκλητον τοῦ συμφώνου ὑποταγῆς. Μεταξὺ τῶν ἰησουιτῶν αὐτῶν διακρίνονται ὁ Λουδ. Μολίνα (1535-1600) καὶ ὁ Φραγκ. Σουαρό (1548-1617) τοῦ ὁποίου ἡ σημασία καὶ σήμερον αἰόρου ἀναγνωρίζεται εἰς πλεῖστα πολιτειολογικά καὶ διεθνολογικά προβλήματα.

Οἱ μοναρχομάχοι εἶναι οἱ κατ' ἐαυτοὺς φιλελεύθεροι τῆς ἐποχῆς. Ἐμφανίζονται ὡς ἀντίδροσις εἰς ὅλας τὰς χώρας ὅπου ὁ μαθολικισμὸς ἐπίεσε τοὺς διαμαρτυρομένους καὶ εἶναι ὑποστηριζαί τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, πρᾶγμα ὅπερ οἱ ἰησουῖται δὲν ἠδύναντο νὰ ἀναγνωρίσουν, τόσον ἀπέναντι τοῦ μονάρχου, ὅσον καὶ ἀπέναντι πάσης ἄλλης ἀρχῆς. Ἐξ αὐτῶν μνημονευτέα ὁ γάλλος Οὐμβέρτος Languet (1518-1581), ὁ γερμανὸς Joh. Athesius (1557-1638) καὶ ὁ μέγας ἄγγλος ποιητὴς καὶ γραμματικὸς τοῦ Cromwel, Μίλτων (1608-1674). Ἡ μορφή ὑφ' ἣν τίθεται ὑπὸ πάντων τούτων τὸ πρόβλημα εἶναι ἡ ἀυτολουθία. Διὰ τοῦ *practium subjectionis* ἀπεμπόλησαν τὰ ἄτομα ὅλα τὰ δικαιώματά των, ἢ κατ' ἀνάγκην διετήρησαν τινα ἐξ αὐτῶν, τὰ ἀπεμπόλησαν δὲ μεταυλητῶς ἢ ἀμεταυλητῶς. Ὅσοι παραμένουν βέβαις τῆς ἐνότητός τῆς ἢ ὑπερῆς φυνδικῶν δικαιωμάτων καὶ κοινωτικοῦ συμβολαίου.

Μεταξὺ τῶν πολεμίων τῆς ἀπολυταρχίας ἰδιαίχονταί θεοὶ κατὰ χεὶρ ἡ ἐξέχουσα φυνδικηγομία τοῦ μεγίστου ἰσραηλῆζον φιλοσόφου Βαρούχ Σπινόζα (1632-1677). Ἀνήκων εἰς τὴν μαλὴν κοινωτικὴν τάξιν τῶν ἐν Ὀλλανδίᾳ τότε ἐνημεροῦντων ἑβραίων, ἐφοίτησεν εἰς τὴν σχολὴν τῶν ραββίνων, ἀλλὰ τάχιστα τὸν ἀπερρόφησε πλήρως ἡ νέα ἐπιστήμη τῆς ἀναγεννήσεως (Descartes, Γαλιλαῖος, Κοπέρνικος κτλ.)

Αἰτοιαῦται τὸν ἀσχολίαι τὸν ματέστησαν ὑποπτον εἰς τοὺς ὁμοειθεῖς τὰς
καὶ τελειῶς ἀφορίσθη. "Εὐτοτε λυαίνων ὅλους διὰ νὰ ἔχη τὰ πρὸς τὸ ἑν,
ἔησεν ἐν πλήρει μονώδει, διατηρῶν ἀλληλοχρησίαν καὶ σχέσεις μετὰ
χίτους φίλους. Εἰς ἡλικίαν 45 ἔτων, πάντοτε μόνος καὶ πτωχός, ἀπέ-
θανεν ἐν φθίσει. Αἱ θεωρίαι αὐτῆς ἠκούσαν τὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐδι-
καιοῦντο, παρερμηνεύθησαν ἢ καὶ ἐπερμονήθησαν. Ἡ διαιώνου
τὸν ἀνέμενε κατὰ τὰς ἀρχαίς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, 120 ἔτη μετὰ τὸν θά-
νατόν του. "Εν τῶν ἔργων τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν κοινωτικὴν φιλοσο-
φίαν εἶναι α) *Tractatus theologico-politicus* (1670), β) *Ethica*
(1677), γ) *Tractatus politicus* (δημοσιευθὲν μετὰ θάνατον)

Ὁ Σπινόζα εἶναι ὁ αὐραιοφρέστερος θεμελιωτής τοῦ μονεϊσμοῦ καὶ
τοῦ πανθεϊσμοῦ. Ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἐνόητα τοῦ παντός, ἀπόμειν οὐσί-
αν ἐν ἣ ἐμμεύεται καὶ τὸ νοητὸν καὶ τὸ αἰσθητὸν, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ αἴλη.
Deus sive natura. Ἡ λέγομεν φύσις ἢ λέγομεν τὸ θεὸς εἶναι τὸ ἴδιον.
Ὁ θεὸς εἶναι ἐν μέτῃ τὴν φύσιν (μονεϊσμός), ἡ φύσις εἶναι πεπληρωμένη ὑπὸ
τοῦ θεοῦ (πανθεϊσμός). Οἱ αὐτοὶ νόμοι διέπουν τὴν μέγαν δύστην οὐσίαν.
Τὸ θεῖον πᾶν ἐυτυλίβεται ὅπως ἔπρεπε νὰ ἐυτυλιχθῇ, ἄλλως δὲν θά ἦτο
θεῖον. Τὸ πᾶν συμβαίνει *ex necessitate divinae naturae*. Ἡ ἐλευθε-
ρία, ἡ ἀξιολογητὴ ὑπὲρ χάσιν τὸ νόμῳ τῶν πρότοι αὐτοῦ συν-
ταγίσεως τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου εἰς μέγαν ἀρχικὴν οὐ-
σίαν. Οὐχ ἦτο εὐρίσκειται καὶ ὁ Σπινόζα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ θεμε-
λιώσῃ τὰς ἐννοίας τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, νὰ τὰς τοποθετήσῃ εἰς τὸ
σύστημα του. "Ὅ, τι ἐπιθυμοῦμεν, λέγει, εἶναι ἀγαθόν. Καὶ ὅ, τι φεύγο-
μεν, ὥστε κριτήριον ἠθικόν εἶναι αἱ ἐπιθυμίαι μας, ὅπως τὰ γεννᾷ ἡ
ἰδία ἡμῶν φύσις. Τὰ ἠθικὰ ὅρια τῆς πράξεώς μας τὸν τίθενται πρὸς τὴν
δυναμειά. Ὅ, τι δυνάμεθα νὰ μὴ ἐκώμεν εἶναι ἰδιονόημα, ἀλλ' ὅ, τι
ὅ, τι μεῖται πέραν τῶν δυνάμεών μας. Οὕτω παρὰ Σπινόζα τὰ συ-
νταγίσεως φυσικὴν δύναμιν καὶ φυσικὴν δύναμιν (βία). Ὅ, τι συμβαίνει πρὸς τὸν
Hobbes ὑπάρχει ἡ διαφορά ὅτι φυσικὴν δύναμιν διὰ τὸν Σπινόζα εἶ-
ναι ἡ ἐγκωτικὴ βία, ἐν τῇ βία εἶναι διὰ τὸν Hobbes προδικεῖται καὶ κα-
τάστασις (*status naturae*). Πάντως δι' ἀμεφοτίρους εἰς τὴν ἀρ-
χικὴν κατὰ τὸν Σπινόζα βίαν καὶ κατὰ τὸν Hobbes εἰσέρχεται ὁ ἄνθρωπος ἐν
ἐγκωτικῶν λόγων ὡθοῦμενος, διὰ τοῦ κοινωτικοῦ συμβολαίου εἰς κατὰ-
στασιν ἐγκωτικῆς κοινότητος καὶ πολιτείας. Βάσις ὅθεν τῆς πολιτείας
εἶναι ἡ ἐγκωτικὴ, τὸ συμφέρον. Ἡ ὑποταγὴ εἰς μέγαν τὰς ἐν κοινωτικὴν.

εἶναι ἔργον οὐχί τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἰδὼς ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς καὶ εὐφροσύνης πρὸς ἀσφαλε-
στέραν πραγματοποίησιν ἐκπτώσεων ἐπιθυμιῶν. Καὶ τὸ δύναιον, τὸ
τῆς πολιτείας, τὸ μόνον ἄλλωστε ἀληθές, ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ τὰν ἀ-
ρετῶν πρὸς τὴν βίαν, εἶναι καὶ αὐτὸ προϊόν τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ
συμφέροντος. Ἡ πολιτεία ὅμως ὑπάρχουσα διὰ τὴν ἐνδεωτέραν ἐπι-
τιθεῖν τῶν ἀτομικῶν ἐπιθυμιῶν, δὲν δύναται καὶ μείον καὶ δὴ ἐμμη-
δενεῖν τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα, τὰς ἐλευθερίας, ὥς καλεῖται τὰ
ἐκπληροτήσης δι' αὐτὰς ἀρχικῶς ἐθετοθετήθη. Ἡ ἀπολυταρχία ἔ-
πορεύθη, κατὰ Ἰρρινοχα, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῆς πο-
λιτείας, τὴν διασφάλισιν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Ἡ ἀπολυταρχία
δὲν εἶναι ἀληθὴς πολιτικὴ μορφή, ἀλλὰ μία μορφή τοῦ πορέμου τῶν
πάντων κατὰ τῶν πάντων, ἐν ᾗ μαζικοὶ οἱ εἰς ἐπὶ τῶν πολλῶν. Πο-
λιτεία ὑπάρχει μόνον ἐκεῖ ὅπου ἐκπληροῦνται τὰ ἐκπτώσιμα συμ-
φέροντα ἢ ἄλλως τὰ φυσικὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου. Ὁ Ἰρρινο-
χα εἶναι θιασώτης τῆς δημοκρατίας, τῆς ὑπὸ τῆς ἀριστοκρατίας
τοῦ πνύματος ἰθυνομένης. Ὅταν αὐτῇ θὰ διαφυλάσσονται ἐκ τῶν φυ-
σικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ὅλα ὅσα δύναται νὰ συντηρή-
ξουν πρὸς τὰ φυσικὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων συμμοικνωτῶν. Πάντως
δὲ θὰ διαφυλάσσεται τὸ ἀναφαίρετον δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τῆς
συνείδητος, διὰ τὸ ὅποιον ζωηρῶς ἠγωνίσθη ὁ Ἰρρινοχα. Ἡ συνείδησις εἶναι ἀ-
παράβιαστος, ὡς ἐσωτερικόν τι, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκδήλωσις αὐτῆς δὲν πρό-
πει νὰ ἐμποδίζεται. Ὁ Ἰρρινοχα εἶναι κατ' ἐξοκὴν ἥρωας τῆς πνευ-
ματικῆς ἐλευθερίας.

Τὸ μεμονωμένον τὸ πλέον ἀπὸ τοῦ σπιννοζικῶν συστήματος
εἶναι ἡ μορφή ὅφ' ἣν ἐμφανίζεται παρ' αὐτῷ ἡ αἰτιότης. Ἡ αἰτιότης
ἀπουλείει τὴν ἐλευθερίαν. Ἀλλὰ ποία ἡ ἀξία τοῦ κοινωτικοῦ συμ-
βολαίου ἀνὰ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἐλεύθεροι νὰ τὸ τηρήσουν ἢ ἐλεύθε-
ροι νὰ μὴ τὸ εὐνομεολογήσουν; Ὁ Ἰρρινοχα ἐπιδίδει τὴν τήρησιν
αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ συμφέροντος τῆς τήρησός του. Ἀλλ' εἰάν πάντοτε καὶ
ὅπωςδήποτε ἄγεται εἰς τὴν τήρησιν ὡραμένης διαγωγῆς ὁ ἄνθρωπος,
πρὸς τί τὸ συμβόλαιον, ἂν εἶναι δυνατόν ποιῆται αἰδιαμορφώσεις τῆς
ἐνεργείας του, πῶς ἀπουλείεται ὅτι θὰ ἐκλείψῃ τὸ συμφέρον τῆς διαφο-
ρήξέως του;

Εἶναι χαρακтерιστικὴ ἡ ἐνόησις τῶν προβλημάτων πρὸς τὰ ὅποια

ἀσχολεῖται ἡ πολιτειακὴ φιλοσοφία τῆς Ἀναγεννήσεως, ἀλλὰ, δι' ἡ-
μᾶς τοῦλάχιστον, καὶ ἡ στενότης αὐτῶν. Δὲν ἐστερήθη ὅμως ἡ Ἀ-
ναγέννησις καὶ ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἠέχολήθησαν μέτ' ἀπρόβλημα
τῆς γενικῆς ἀναμορφώσεως τῆς κοινοῦς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ θέουν
τὸ βάθος καὶ νὰ συλλάβουν τὸ εὖρος τοῦ προβλήματος τούτου. Τὰ δε-
δομένα δὲν ἦσαν τότε τόσα, ὅσα παρείχεν ἡ ιστορικὴ πραγματιώ-
της ἀπὸ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνδρες οἵτινες ἠέχολήθησαν
μέτ' ἀπρόβλημα αὐτὰ ἐστεροῦντο τῶν ἀναμαίων προϋποθέ-
σεων διὰ νὰ συλλάβουν ὅλην τὴν ἐκτασίαν των. Δύο εἶναι ἄξιοι εἰδι-
κωτέρας μελέτης, ὁ Θωμᾶς Μορις καὶ ὁ Campanella. Ὁ Θωμᾶς
Μορις (1480-1535) εἶναι ὁ πατὴρ τῶν πολιτικῶν οὐτοπιῶν. (Ἡ
πλατωνικὴ πολιτεία, ὡς ἡ *civitas dei* δὲν εἶναι οὐτοπία.) Ἐν τῷ
ἔργῳ του *De optimo reipublicae statu deque nova insula*
Utopia (1516) προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ μίαν ἰδαυνικὴν ὠρχανω-
μένην χώραν διορθοῦσαν ὅλην τὴν τότε μαστιζοῦσαν τὴν παιδεί-
δα αὐτοῦ Ἀγγλίαν ἀθλιότητα καὶ πείαν. Τὴν κοινοδοκειμονίαν τῆς
κοινοῦς ἀποδίδει αὖ τὴν ἀντιότητα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς παι-
δείας. Ἐχὼν ὑπ' ὄψιν του καὶ τὸν Πλάτωνα φαντάζεται μίαν πολιτεί-
αν ἐν ἣ κυριῶς καταβολήσεται μέλητα διὰ τὴν δημοσίαν τῆς
παιδείας παροχήν. Χάριν αὐτῆς περιορίζει εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς ἐργα-
σίμους ὥρας. Ἐν τῇ οὐτοπίᾳ του κρατεῖ ἀπόλυτος ἐλευθερία σκέ-
ψεως καὶ θρησκευτικῆς πίστεως καὶ ἐν γένει τὸν Μορις διαφύκει
ριθοπραξιμὸν καὶ φιλελεύθερον πνεῦμα, ὅπερ τόσον ριθμῶς ἀν-
τιτίθεται πρὸς τὰς ἐπιθέσεις τοῦ Hobbes καὶ τῶν πλείστων ὁπαδῶν
τῆς ἀπολυταρχίας.

Ὁ δὲ Καλαβρίας Campanella (1568-1639) εἶναι διὰ τοῦ περ-
πετιώδους βίου του, τῆς διώξεώς του ὑπὸ τῆς ἐρᾶς ἐξετάσεως,
τῆς εἰσεσιεπταετοῦς φυλακικῆς του καὶ διὰ τοῦ ἀντιφαστικοῦ
καὶ πολυσχιδοῦς τῶν ἰδεῶν του, ὁ τύπος τοῦ ἀνθρώπου τῆς Ἀνα-
γεννήσεως. Παραμολοῦνθ' ἀφ' ἐνός τὰς προσόδους τῆς νεωτέρας
φυσικῆς ἐπιστήμης καὶ εὐχρόνως πιστεύει ἀεραδάντως εἰς
τὴν μαγίαν καὶ τὰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις. εἶναι ἐνθερμὸς
ὑποστηρικτὴς τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τῆς ἰσπανικῆς μοναρχί-
ας, γράφει καὶ ἔργον *de monarchia hispanica*. Οὕτω ἀντιτί-
θεται ἐμμέσως εἰς τὴν ἰδέαν τῆς κυριαρχίας τῶν ἐθνικῶν κρα-

τῶν, ἢν οἱ πλείεστοι τῶν τότε φιλοσόφων ὑπεστήριζον (Hobbes, Bodinus, Macchiaveli). Ὑποστηρίζει τὴν ὑποταγὴν πάντων τῶν κρατῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς καὶ τὸ ἀνάμνητον τοῦ *pacem subjectionis*, ἀπολυνθῶν εἰς τοῦτο τοῦ ἱεροσυντάκτου. Παράλληλως ὁμοίως εἶναι ὑποστηρικτῆς μιᾶς πολιτείας προνομιαζούσης πρὸς τὴν ἐκκλ. Νόμων, τοῦ Πάτριως. Πράγματι ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ σχεδιαζομένῃ εἰς τὴν *Civitas Solis* (1623) δημιουργεῖται πανίσχυρον πολιτείαν ἐν ἣ καταρχεῖται οἰογένεια καὶ ἀτομικὴ ἐξουσιαστική. Οἱ σοφοί, οἱ ἐπιστήμονες ἡγοῦνται τῆς πολιτείας αὐτῆς, ἥς ἐμοκοί εἶναι ἡ ὑλμὴ εὐμεφεια, ἀλλὰ κυρίως ἡ παιδεία τῶν ἀνθρώπων. Ἵνα ἡ παιδεία αὕτη πραγματοποιεῖται περιορίζει τὰς ὥρας τῆς χειρωνακτικῆς καὶ ὑπηρετικῆς ἐργασίας εἰς τέσσαρας.

Ἡ ἀπειροδέρωσις τῶν ἐθνικῶν κρατῶν ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἦτο μοιραῖον ὅτι θὰ ἦγαγεν εἰς τὸν χωρισμὸν τῶν μακρόνων δικαίου καὶ ὑπονόμων ἡγήγοντων εἰς τὸς τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦς θεοποιητικόν καὶ τοῦς ἠθικόν μακρόνας. Τὸ δίκαιον ἔπρεπε νὰ παύσῃ γὰρ ἔχει πηγὴν τὸν θεόν, ὡς τοῦτο ἀπὸ τὸν Αὐγουστίνον ὑπεστήριξε ὁ μαβολικισμός. Εἰς τὴν ματεύθουσαν ταύτην ἡγωνίσθη ἡ ἐχολή τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἥτις καὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὸ δίκαιον γεννᾷ καὶ θεμελιῶ ἀνεξαρτήτως τοῦ θεοῦ.

Ἰδρυτὴς ταύτης εἶναι ὁ Ολλανδός *H. Grotius* (1583-1645) διὰ τοῦ ἔργου του *De jure belli ac pacis* (1625). Ὁ *Grotius*, ἐξ ἐθνικῶν λόγων ἀγόμενος ἠθέλησε ν' ἀνεύρῃ τὸ βαθύτερον θεμελιῶν τοῦ δεσποῦς δικαίου καὶ ὡς πρὸς τοῦτο ἀνέπτυξε γενικὴν περὶ δικαίου θεωρίαν, ἥτις οὐδὲν ἔχει τὸ πρῶτό τυπον, ἀλλὰ ἐπαναφέρει καὶ συστηματοποιεῖ παλαιὰ καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ επουδαίου σκέψαι. Ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀρχὴν ὅτι τὸ κοινωνικὸν ἦν εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἔχει οὖτοι τὸ *appetitus societatis*. Ὅπως δ' ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων πηγάζει ἡ πολιτεία, οὕτω πηγάζει καὶ τὸ δίκαιον. Τὸ δίκαιον εἶναι πρωτίστως φυσικὸν δίκαιον. Ἡ φύσις ὁμοίως ἐνταῦθα νοεῖται ὡς ἡ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ λόγοι, ὁ ἐνυπάρχων ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ δικαίου καὶ ὅχι ὁ Θεός καὶ ἡ θεία ἀποικειολογία. Καὶ εἰ δὲν ὑπῆρχε θεός, θὰ ὑπ

ἔρχον κοινωνία καὶ δίκαιον (ἐνθ. ἀν. Proleg. § II). Θεμελιώ-
δης ἀρχὴ τοῦ φυσικοῦ δικαίου εἶναι ἡ τήρησις τῶν ὑπεσχ-
μένων: *facta sunt servanda*. Κυρίως πρέπει νὰ τηρη-
θῇ τὸ κοινωτικὸν συμβόλαιον, ἀλλὰ καὶ τὰ μεταξύ τῶν πολι-
τειῶν σύμφωνα. Ὡς τῷ θεμελιούται τὸ πρῶτον καθ' ὁμοιον τρόπον
ἡ ἰσχὺς τῶν ματόνων τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ διεθνούς δικαίου.

Ἐν τῇ ἐλλόγῳ φύσει τοῦ ἀνθρώπου προεδιορίζεται τὸ κοινω-
τικὸν καὶ κατὰ δίκαιον ἔξῃ καὶ θεμελιούται ἡ ἰσχὺς τοῦ δικαίου.
Ἀλλ' αἰναθ' εἶναστον πολιτεία καὶ μορφαί, ἃς προσλαμβάνει ἡ
κοινωνία, οἱ καθ' εἶναστον ματόνες, οἷτινες τίθενται ὑπὸ τῶν διαφορῶν
πολιτειῶν. Δὲν δύναται νὰ συναχθῶν ἀμέσως καὶ νὰ πηγάσῃ
ἐν τῇ ἐλλόγῳ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ εἶναι ἔργον τῆς αὐθαι-
ρεσίας αὐτοῦ, ἔργον παθῶν, συμφερόντων καὶ περιετρεφῶν. Ἐν
τούτων ἀμολοῦθαι ὅτι ἔχομεν κοινωτικὴν ἐκείνην καὶ δικαίον, τὸ
ὅποσον δύναται καὶ ῥητορὶ νὰ θεωρηθῇ, διότι δὲν ἔχομεν ἀνά-
γκην τῆς ἐμπειρίας ὅπως τὸ γνωρίζωμεν, ἀλλ' ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ὁ
λόγος. ἔχομεν ὅμως καὶ τὰς εἰδικὰς πολιτικὰς μορφαί καὶ τοὺς
θετικοὺς ματόνας δικαίου, οἱ ὅποιοι εἶναι προϊόντα τῆς ἐμπει-
ρίας καὶ γενώσκονται μόνον ἀποτερορὶ. Ἀλλὰ διὰ τὸν *Gratius*
καὶ διὰ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ὅχι μόνον γενεαὶ τινεὶ
ἀρχαί, ἀλλ' ὁλόκληρον καὶ πλήρην σύστημα ματόνων δύναται
ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου νὰ συναχθῇ, ὅπερ εἶναι ὅπως καὶ ἡ
ἰδέα τοῦ δικαίου, ἰσχυρόν ἀπολύτως διὰ πάντα τόπον καὶ πάντα
χρόνον. Τὸ ἀδύνατον ^{τοῦ ποιούτου ἔργου} τοῦτο *Gratius*, οὐκ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ καθολικοὶ φιλο-
σοφοὶ διέγνωσαν. δις τοῦτο δὲ ἐντίεται ἡ ἀδυναμία τῆς θεωρίας τοῦ
φυσικοῦ δικαίου. Διότι δὲν ὑπάρχον συμπιεζόμενοι ματόνες, οἱ ὅποιοι
νὰ μὴν εἶναι δημιουργήματα ὑποκειμένων ἐκείνων συνθηκῶν. Μόνον
ἡ ἰδέα, ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ δικαίου ὑπάρχον ἀποτερορὶ, ὡς
τελειοὶ σκοποὶ τῆς πράξεως, πρὸς οὓς ὅμως εἶναι ἄπειροι, ἀναλόγως
τῶν ἐκείνων συνθηκῶν, οἱ ὅποιοι πραγματοποιήσεως.

Καὶ ὡς πρὸς τὰς πολιτεολογικὰς δοξασίας ὁ *Gratius* δὲν ἀφίστα-
ται τοῦ ἤδη ἀνακταχθέντος πνεύματος τῆς ἐποχῆς του. Ἐργάζεται κατὰ αὐ-
τὸς μετὰ τὸ διπλὸν πνεῦμα τοῦ *factum societatis* καὶ τοῦ *factum sub-*
jectionis, ἀλλὰ δέχεται, ὡς ἔκων εἰς τὴν φιλελευθερωτικὴν χώραν τῆς ἐποχῆς του
τὸ ἀναιμῶν τοῦ δευτέρου, συντρεχόντων λόγων πρὸς τοῦτο. Οὐτὲ εἰς

τὸ πρόβλημα τῆς θεμελιώσεως τοῦ διεθνoῦς δικαίου δύναται ὁ Γρο-
τίus νὰ θεωρηθῇ ὡς πρωτοπορῶν, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς συστηματικῶς ἐνθά-
λων τὰ ὑφιστάμενα. Τῷ ὄντι ὁ A. Gentili δέον νὰ θεωρηθῇ διὰ τοῦ ἔργου
τοῦ *De jure belli* (1588) ὡς ὁ πρῶτος λύτης τῶν προβλημάτων τοῦ διε-
θνoῦς δικαίου. Ὁ ἄλλος τῆς ἐνωτικῆς ἀρχῆς, χάρις εἰς τὴν ὁ-
ποίαν τοσαύτην ἡγεμονία ἐπιδράει ὁ Γροτίus.

Σημαντικὸς ἐμπρόσωπος τῆς σχολῆς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, δύνα-
ται νὰ θεωρηθῇ ὁ Pufendorf (1632-1694) διὰ τὴν ἀρτίαν συστημα-
τοποίησιν τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου, οὐχὶ διὰ τὴν
ρηξιμώτερον λύσιν αὐτῶν. Ὁ Leibniz, ἀσχηρῶς κρινὼν αὐτόν, ἔλεγε
ὅτι ἦτο *vix praeceptum juris consultus et minime philosophus*. -
Ἔργα τοῦ εἶναι τὸ *De jure naturae ac gentium* (1672), τὸ *De offi-
cio hominis et civis* (1673).

Ὅπως καὶ ὁ Γροτίus, δέχεται τὸ *appetitus societatis*, ἀλλὰ τὸ δέ-
χεται προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐγωισμοῦ, ὅπως ὁ Hobbes. Παρὰ τὸ *appe-
titus societatis* ὅμως ὑπάρχει, κατ' αὐτόν, καὶ ἐν *status naturae*
ἐνθα ὅλοι εἶχον τὰ αὐτὰ δικαιώματα καὶ τὰς αὐτὰς ἐλευθερίας. Ἀλλ'-
ἡ ἄλλωσι ἀσφαλείας ὠδήγησε τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ *status societatis*.
Ἐννοῦντο ὅτι τοιοῦτοτρόπως τὸ *appetitus societatis* παρὰ Pufen-
dorf δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ φυσικοῦ γεγονότος τοῦ ἐνυπάρχον-
τος ἐν τῇ λογικῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως παρὰ Γροτίus.

Ὅπως ὁ Γροτίus, ὁ Pufendorf θεωρεῖ τὸ κοινοτικὸν συμβόλαι-
ον ὡς ἱστορικὸν γεγονός, οὐχὶ δ' ὡς ἀρχὴν θεμελιουσαν δεοντολογι-
κῶς δίκαιον καὶ πολιτείαν, οὔτε νόημα τοῦ συνόλου τοῦ πολιτικοῦ
γένεσθαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Μέχρι τοῦ Rousseau οὕτως ἐξέλαβον ὅλοι οἱ πο-
λιτεολόγοι καὶ φιλόσοφοι τὸ κοινοτικὸν συμβόλαιον. Διαφέρειν καὶ
ὁ Pufendorf φυσικὸν καὶ θετικὸν δίκαιον, τοῦ πρώτου ἔχοντος ὡς
συμπλήρωμα τοῦ δευτέρου. Τοῦτο ἐδέχετο καὶ ὁ Γροτίus. Πηγὴ τοῦ
δικαίου, ὅπως καὶ παρὰ Γροτίus, ἡ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὕτω
χειραφετῶνται τὸ δίκαιον ἀπὸ τῆς ἐκδηλώσεως ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς
ἀπομαλύνει. Δέχεται ἐπίσης τὸ ἀναλκτικόν τοῦ *praeceptum subjecti-
onis*, ἐφ' ὅσον εὐαγείουν λόγοι, καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἀντιστάσεως εἰς
τὰς ἐπιταγὰς τοῦ μονάρχου.

Λόγω τῆς μορφῆς γεωμετρικοῦ συστηματοποίησεως ὅλων τῶν τότε
ὑφιστάμενων προβλημάτων, ὁ Pufendorf ἐπὶ ἐκαστον ἐπιτίδα ὁλό-

υληρον ήσκει μεγάλην επίδρασιν.

Παραλλήλως προς την σχολήν του φυσικού δικαίου, τα προβλήματα του δικαίου καί της πολιτείας γίνονται αντιμέμερον έρευνάς μιας πολύσημαντικωτέρας πνευματικής εύρυτέρας μελέτης, του πληρούντος τον 18^{ον} αιώνα «διαφωτισμού». Η έποχή του «διαφωτισμού» διαπνέεται από καθαρώς πρακτικούς σκοπούς, την βελτίωση των πολιτών, ήθιμών καί οίκογενειών συνθηκών της ζωής του ανθρώπου, ής προϋπόθεση είναι ή διάδοσις της φιλοσοφικής παιδείας εις τό εύροτον των ανθρώπων. Δεν παρουσάζει ή έποχή αύτη, πλήν της εξαίρεσεως του Λείβνιτς, νέους φιλοσοφικούς υόθρονς. Την χαρακτηρίσει ή ευλαΐμωσις των ιδεών, ή πρακτική των διατόμωσις καί εφαρμογή καί πρό παντός ή άγάπη της έλευθερίας, δι' ής θα έπραγματοποιούντο, έναντίον της κρατούσης θρησκευτικής καί πολιτικής τάξεως, αι νέαι ιδέαι καί αι νέαι θεωρίαι. Η αίτία της έποχής αύτης είναι κυρίως ήθιμη. Ο διαφωτισμός είναι έργον άγγλων καί γάλλων πρωτίστως. Οι γερμανοί υπήρξαν μιμηταί των άλλων. Έξαιρέσει οίποτε, λεύ ο Λείβνιτς, όστις μετόν Descartes καί τον Σπινόζα αποτελεί την μεγάλην τριάδα της προανταστηνεωτέρας φιλοσοφίας.

Ουόριος εκπρόσωπος του διαφωτισμού εν Άγγλία είναι ο Locke (1632-1704). Το 1688 λαμβάνει χώραν ή άγγλική επανάστασις, γεγονός αποφασιστικόν διά την εξέλιξιν της πολιτειολογίας. Ο Locke είναι ο θεωρητικός της επαναστάσεως, όπως ο Hobbes ή υπήρξεν ο θεωρητικός της απολυταρχίας. - Ο Locke είναι όπως ο Hobbes εμπειριστής, αισθησιοεράτης, μεγάλην δ' άσκει άμόμεν επίδρασιν επί της γνωσιολογίας του εμπειρισμού. Έλεγε: «Nihil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu.» (Ος αισθησιοεράτης ο Locke θα έπρεπε να άγνοη τό φυσικόν δικαίον, τας αρχισι γενικώς θέσει εν τή πολιτειολογία.

Συμφώνως προς την αισθησιοερατικην αύτου άρχήν διαπλάσσεται καί τό την περί πολιτείας θεωρίαν του πραγματευόμενον έργον «Two treatises on government». Απουρούν την θεωρίαν περί status naturae του ομπατριώτου αυτού Hobbes, δέχεται τό φύσει κοινωνικόν του ανθρώπου. Το status naturae είναι ήδη μία μορφή κοινωνικής ζωής, ένθα ο άνθρωπος κείται ήδη τά θεμελιώδη δικαιώματα της έλευθερίας της εργασίας καί της επί της εργασίας στηριζομένης ιδιοκτησίας. Την τοιαύτην μορφήν κοινωνικής ζωής έμαθαλείπει ο άνθρωπος, διότι από τούτου ^{έλλείπει} ει-

ταμις ἡ μιντριμή, ἡ διασφαλίζουσα τὰ ἀτομικά δικαιώματα.

Ἡ πολιτεία αὐτὴ μισοτέρα μορφή κοινωτικῆς συμβίωσης, ἔργον τῆς ἐλλόγου καὶ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ἀποβελόνῃ ἐχει ἀμυνθῶς τὰ διασφαλίσαντα θεμελιώδη ταῦτα δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πολιτεία τοῦ Locke δὲν στερεῖ ὡς ἡ τοῦ Hobbes καὶ τῶν λοιπῶν ἀπολυταρχικῶν τὸν ἄνθρωπον πάσης ἐξουσίας, παντός δικαιώματος. Τούναντίον προ-
ῳρίζεται νὰ ἐνδυνάμωσιν ταῦτα. Ἡ πολιτεία εἶναι ὡς πρὸς τοῦτο δεσμευμένη ἔναντι τοῦ ἀτόμου. εἶναι ὅθεν ὕποτεταγμένη καὶ αὐτῇ εἰς ὠφελείας θεμελιώδεις ἀρχάς, εἰς ὠφελείας ἔναντι τῶν ἀτόμων ὑποχρεώσεις.

Τὸ *factum subjectionis* εἶναι ἀμφοτεροβαρές. Ἡ ἐξουσία ἀντὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐν τῇ θελήσει τῶν κοινῶν, τοῦ εὐνόλου, ὑπηρετεῖ δὲ εἰς αὐτὴν καὶ ὑπάρχει ἀπολλεστικῶς χάριν αὐτῆς. — Μὲ τὸν Locke φά-
νομεν πολὺ πληθεῖον εἰς τὴν σημερινὴν περί πολιτείας ἀντίληψιν τῶν δε-
μοκρατικῶν χωρῶν. εἰς αὐτὸν ἄλλωστε πρῶτον ὀφείλεται καὶ ἑξέως θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς δημοκρατίας, ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν εἰς νομοθετικὴν, ἐκτελεστικὴν καὶ δικαστικὴν, ἡτις ὑφίστατο ἤδη ἐν μέρει εἰς τὸ ἀρχαϊκὸν πολίτευμα, διότι ὁρθῶς ἐθεωρήθη ὡς ἀσφαλί-
ζουσα ἀπὸ πάσης μεταχρήσεως τῆς ἐξουσίας παρὰ τῶν διαφόρων προσώπων τῶν διαχειριζομένων αὐτῇ. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Locke ἐφ' ὅλων τῶν θεωρητικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ εἶναι ἀπορασι-
στικὴ (ἴδ' ἐπὶ τοῦ Montesquieu, Voltaire, Rousseau).

Ἐπιφανὲς φορέως τοῦ πνεύματος τοῦ διαφωτισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ εἶναι ὁ μέγας Φρειδερίκος, ὅστις καὶ θεωρητικῶς ἠελολήθη μὲ τὸ πρόβλη-
μα τῆς πολιτείας, συγγράψας διατριβὴν ἐπιγραφομένην «*Antimachiaveli*» πρὸς ἀπέμυρσιν τῶν θεωριῶν τοῦ Machiavelli. Τύπος ἀντι-
προσωπευτικὸς τοῦ διαφωτισμοῦ εἶναι καὶ ὁ Thomasius (1655-1728).
εἶναι οὗτος ὁ ὑπέρμαχος τῆς ἐλευθερίας τῆς συνείδητος καὶ τῆς ἐπιστη-
μονικῆς ἐρεῦνης ἔναντι τῆς ὀμιλητικῆς καὶ τῆς πολιτείας, γενναῖος
πολέμιος τῶν βασάνων, τὰ ὅποια δὲν ἔδωπον ἀπὸ μαγεία ποινῶν κώδυ-
να τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἠθικὴ του αὐτῇ στάσις ἔχει διὰ τὴν ἐποχὴν εὐεμένη ἀ-
ξίαν, τὴν ὁποίαν μετὰ σταθμὰ τῆς ἰδίᾳς μας ἐποχῆς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐ-
κτιμήσωμεν. Ἀλλ' ὁ Thomasius σημαντικῶς εἰσέφερεν εἰς τὴν διαφώ-
τισιν καὶ μερικῶν ζητημάτων τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου διὰ τοῦ
ἔργου του *Fundamenta juris naturalis ac gentium* (1705). Ἰδίᾳ ὁ
Thomasius ἐνέβαλεν εἰς τὴν διάκρισιν ἠθικῆς, πολιτικῆς καὶ δικαίου.

Ἡθικὴ εἶναι μαθαρῶς ἡτήνημα ἀτομικῆς εὐειδέσεως καὶ οὐχὶ σχέσε-
ως ἢ δεσμεύσεως τοῦ ἀτόμου. Ὡς ἐσωτερικὸν τῆς εὐειδέσεως ἡτή-
νημα ἢ ἠθικὴ, εἶναι ἀνεπίδευτος ἐξαναγκασμοῦ καὶ δὴ ἐν μέρει τῆς
πολιτείας. Ὁ ἀνώτατος τῆς ἠθικῆς μαρὼν εἶναι «quod vis ut alteri
sibi faciant, tu te tibi facies». Τούναντιον ἢ πολιτικὴ εἶναι ἡδὴ
ἐχέει ἐξωτερικῶς καθοριζομένη. Οἱ μαρὼν αὐτῆς ἐπιβάλλουν οὐχὶ ὡ-
ρισμένην ἐξάσιν τοῦ εὐειδέτος, ἀλλὰ πράξεις ἐπηρεαζούσας τὴν ὑπόστα-
σιν ἑτέρων προσώπων. Τῆς πολιτικῆς μαρὼν εἶναι «quod vis ut alii
tibi faciant, tu ipsis facies». Τέλος τὸ δίκαιον ἔχει χαρακτῆρα ἀρ-
νητικόν, δὲν ἐπιτάσσει πράξεις θετικὰς αἰς τὴν πολιτικὴν, ἀλλ' ἀποχρὴν ἀπὸ
τῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι θά' ἐβιχον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου. Πρώτη ἀρ-
χή τοῦ δικαίου εἶναι: «quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris».
Τὸ δίκαιον διεπεί τὴν ἐξωτερικὴν τῶν πράξεων ὑπόστασιν, τὴν θέτου-
σαν διλονότι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἄλλου καὶ δύναται νὰ μάτασ τὴν ἀν-
τιειμένον ἐξαναγκασμόν. Τὸ δίκαιον ἔχει ὡς γνώρισμα τὸν ἐξανα-
γκασμόν. Ἡ τοιαύτη διάκρισις τοῦ Thomasius εἶναι ἡ πρώτη προσπά-
θεια ἢ τείνουσα εἰς τὴν σαφῆ καὶ ρηκτικὴν διάκρισιν δικαίου καὶ ἠθικῆς.
Τὴν ἀποφασιστικὴν διατύπωσιν ὑπὸ πνεῦμα ὄχι καὶ πολὺ ἀπέχον ἀπὸ τὰς
ἐπιφύας τοῦ Thomasius ἔδωκεν ὁ Kant.

Ἀνεξαρτήτως ὁμοίως τῶν λογικῶν τούτων διακρίσεων, ὡς ἐπιχείρη-
σεν ὁ Thomasius, τὸ ἔργον του δὲν εἶναι παρὰ ἐνλαϊμῶσι παλαιότε-
ρων δοξασιῶν. Καὶ τούτο μὲν εἶναι ἐν μέρει ἡμῶν τοῦ αἰῶνος. Ἀλ-
λὰ στερεῖται ὁ Thomasius καὶ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς λαμπρῆς
τῆς κενερατικῆς, ἥτις προσδίδει τὸ αὐτὴν ἀξίαν εἰς τὰ ἔργα τῶν γά-
λων καὶ ἄλλων ἐκπροσώπων τοῦ διαφωτισμοῦ. Τενικῶς τότε ἡ ἔρμα-
νία παρακαλοῦντι τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ ἐν τοῖς πλείστοις τούτῳ μεριῶται.
Ἐν τούτοις ἀναδεικνύει μίαν ἐξαίρεσιν, τὸν *Leibniz*, ἥτις ἀερωδῶς ὑπερέ-
χει εἰς δημοκρατικὴν δύναμιν ὅλους τοὺς ἄλλους ἀριστεῖς τοῦ διαφωτισμοῦ.

Ὁ *Leibniz* (1646-1716) εἶναι εἰς τῶν μεγίστων φιλοσόφων πάσης ἐπο-
χῆς καὶ πρώτος εἰς τὴν σειράν τῶν μεγάλων φιλοσόφων τοῦ γερμανικοῦ
ιδεαλισμοῦ. Ἀτήναγε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὰ μέγιστα ἐν γένει προβλήματα,
τὰ ὁποῖα χάνονται ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐμπειρισμοῦ καὶ τῆς αἰσθητικῆς
τάσεως. Εἰς τὸν *Locke*, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῇ διανοίᾳ,
τὸ ὁποῖον προηγουμένως δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῇ αἰσθήσει, ἀπῆνυσεν.....
«ἐκτός ἀπὸ αὐτὴν ταύτην τὴν διάνοιαν», «nisi intellectus ipse.»

ὅτι τῇ ἀπαντήσεως αὐτῇ φαίνεται ἡ βασιμὴ θέσις τοῦ Λεϊβνιτζ, ἡ καθαρῶς ἰδεουρατικὴ θέσις τῆς θεωρίας του. Ἀλλωστε ὡς μαθηματικὸς (ἀνευάλυψε, ευχρόνως μετὰ τοῦ Νεύτωνος, τὸν διαφορικὸν λογισμόν) δὲν ἠδύνατο παρὰ τὰ γνωρίζῃ τὴν ἀρτιοτέτη πλευρὰν τῆς γνώσεως, τὰς τὰς κατηγορίας, τὰς ἰδέας. - ὅταν ὅμως ἡ συμβολὴ εἰς τὴν καθόλου φιλοσοφίαν εἶναι μερίστη, ἡ ἐργασία του περὶ τὸ πρόβλημα τοῦ διαιαιού δὲν εἶναι ἀναλόγου σημασίας. - Αἰσχολεῖται μὲ τὴν διάκρισιν διαιαιού καὶ ἡθικῆς, καθιστῶν τὸ διαιαιον οὐκ ἀδιαφορὸν τι τῆς ἡθικῆς, ἀλλ' ἐμειλῶσει αὐτῆς. εἰς τὸν καθορισμὸν ὅμως τῆς ἐμειλῶσεως αὐτῆς περιέπιπεν εἰς εὐχχεῖν, ἦν καὶ παρέλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Wolf.

Ὁ Wolf (1679-1754) εἶναι ὁ τύπος τοῦ ὀρθολογικοῦ τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ ευχρόνως ὁ τύπος τοῦ συστηματικοῦ γερμανοῦ, ὅστις φιλοδοξεῖ τὰ ἀναγκάζῃ τὸ σύνολον τοῦ ἐπιστητοῦ εἰς μελετητὸν σύνολον. εἰς τὸ οὐκ ἀτομικὸν «*summa naturalis methodo scientifica pertractata*» (1740-48), ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ περὶ διακριτοῦς τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, θέτει ταύτην ὡς πρῶτον διαιαιώμα καὶ ὡς πρῶτον μαθηματικόν. Διαιαιον εἶναι ἡ ἐξουσία τοῦ ἐμπληροῦν τὸ ἴδιον καθήκον, ἐνῶ ἡ ἡθικὴ εἶναι ἐπέταξις, ὑποχρέωσις τοῦ ἐμπληροῦν τοῦτο. Τὸ διαιαιον εἶναι ἐπιτρεπτικόν (lex permissiva), ἡ ἡθικὴ ἐπιτακτικόν (lex praescriptiva).

Ὅπως καὶ ὁ Λεϊβνιτζ, δὲν κατάρθωνε τὰ θέματα ἀλλὰ ὅρια μετὰ τῆς ἡθικῆς καὶ διαιαιού. εἰς τὸν ὅτι καὶ τὸ διαιαιον εἶναι συνειδέστατα ἐπιτακτικόν καὶ ὅτι ἐπιτρίπτει ἐνίοτε πράγματα ἀπαγορευόμενα ὑπὸ τῆς ἡθικῆς, ἡ διάκρισις αὐτῆ δὲν θίγει τὴν λογικὴν, τὴν θεμελιώδη διάκρισιν ἡθικῆς καὶ διαιαιού, ἦν διὰ τὸν Ὁ Thomasius καὶ διενάγκωσεν μετ' ὀλίγον ὁ Kant.

Ὅπως καὶ ἡ Γερμανία οὕτω καὶ ἡ Ἰταλία, ἡ ὁποία πρῶτη ἀνεχρίθη εἰς τὸν 15^{ον} αἰῶνα τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα, εὐεργουμένη πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξότητες, ἤρχισε ταχέως τὰ ὑποτιρῆ τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ τὰ γίνετο καὶ αὐτὴ ἀπλὸς ἀνέκλιντος αὐτῶν ἡν τῷ πολιτισμῷ. εἰς τὰς ἀρχὰς ὅμως τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἐμφανίζεται ἐν αὐτῇ ὡς διάττων ἀσπὴρ ὁ Vico, γεν. ἐν Νεαπόλει (1668-1744), ὅστις ἀνῆκει εἰς τὸν μόθμον τοῦ διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ διακρίνεται διὰ τὴν πρωτοτυπίαν τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας του, ἥτις ὅμως ἀνοίγει νέους δρόμους ἀπὸ τοῦ ὀρθολογισμοῦ τοῦ διαφωτισμοῦ πρὸς τὸν ἱστορισμὸν τοῦ 19^{ου} αἰῶνος. Ὁ Vico δύναται καὶ θεωρηθῇ ὡς πατήρ τοῦ νέου ἱστορισμοῦ πνεύματος, ὁ πρωτοπόρος τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας διὰ τῶν *Principi di una scienza nuova* (1725).

Ἐρευνᾷ τὴν ψυχολογικὴν γένεσιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μέγα βαθύτατην καὶ εὐρύτάτην παρατηρητικὴν ἀναλήτων τὰς γενικὰς ἀρχάς, τοὺς νόμους τοὺς ἀντικειμενικοὺς τοῦ ἱστορικοῦ γίγνεσθαι. Ὁ Νίκο δέχεται τὴν νομοτέλειαν τῆς ἱστορίας, θεωρῶν ὅτι ὅ,τι γίνεταί ἐστὶν ἔργον τῆς θεῆας δυνάμεως καὶ πρέπει καὶ οὕτω γὰ γίνῃ. Τὸ δέον καὶ τὸ ὄν συμπίπτουν. Τὸ θετικὸν δίκαιον εἶναι καὶ τὸ ὀρθόν, τὸ φυσικὸν δίκαιον. Αἱ περὶ δικαίου συνέψεις τῆς πολιτείας εἶναι ἀπολογισμοὶ τῆς περὶ ἱστορίας θεωρίας του. Εἰς αὐτὴν συζητεῖται ὅλον τὸ ἔργον τοῦ Νίκο.

Ὁ Νίκο ἔμεινε μακρὰν τῆς δόξης, ἥς ἐδικαιολογεῖτο, ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Δὲν ἤσκησε τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἔπρεπε ν' ἀσκήσῃ, ἕως λόγῳ τοῦ νεφελώδους τῶν διατυπώσεών του. Ἀντιθέτως ἕτερος τῆς ἱστορίας θεωρητικὸς, ἀν καὶ χωρὶς τοῦ ὕψους τοῦ Νίκο, ἤσκησε πολὺ μεγαλειότητα ἐπίδρασιν, ὁ Montesquieu.

Ἡ Γαλλία ἦτο κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα τὸ κέντρον τῶν πνευματικῶν ζωῆς. Οἱ Παρίσιοι ὁδοὶ τοῦ κόσμου. Ἡ δὲ γαλλικὴ γλῶσσα ἦτο ἡ κοινὴ γλῶσσα τῶν μορφωμένων. Εἰς τούτῳ ὀφείλεται καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ θέσις, ἣν κατέλαβον ἐν τῇ ὅλῃ κινήσει τῆς φιλοσοφίας οἱ γάλλοι φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς τῶν φώτων. Τὸ ἀνάστημα τοῦ Βολταίρου (1698-1778) γεμίζει τὸν αἰῶνα ὁλόκληρον καὶ ἐμψρᾷ ἀριώτερον τὴν ἐποχὴν. Ἡ πολυεσχιδὴς του ἐργασία πολλὰς ἐβίβη τὰ προβλήματα τῆς πολιτείας. Νέαν ὁμῶς θετικὴν ἐξέφοράν διὰ τὴν λύσιν αὐτῶν δὲν παρέχει. Οἱ δύο γάλλοι τῆς ἐποχῆς τῶν φώτων, οἱ ὁποῖοι ἀποφασιστικῶς ἐπῆδρασαν ἐπὶ τῶν πολιτεολογικῶν προβλημάτων εἶναι ὁ Montesquieu καὶ ὁ Rousseau.

Ὁ Montesquieu (1689-1755) ἔκχοις τῆς ἐποχῆς του δικαστῆς, ἐρευνᾷ τὴν ἀπολυτιστικὴν ἐπὶ τῶν πολιτεολογικῶν προβλημάτων καὶ ἐκτελεῖ ἐνθα ἐμφανίζεται γενικώτερον ὡς ἱστορικός, ὅπως εἰς τὰς *Lettres persanes* (1721) καὶ εἰς τὰς ἐξόχους *Considérations sur la grandeur et la décadence des romains* (1734). Τὸ ἔργον ὁμῶς ὅπου πλήρως διατυπῶνται ἡ πολιτεολογικὴ θεωρία εἶναι τὸ *De l'esprit des lois* (1748). -

Ἡ μέθοδος τοῦ Montesquieu ἀφίσταται τοῦ συνηθὸς ὀρθολογισμοῦ τῆς ἐποχῆς. Ὅπως ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Bodin καὶ ὁ Ἰταλὸς Νίκο, ἐργάζεται ἐμπειρικῶς, τὸ δὲ ἔργον του εἶναι ἐν σύνολον ὁξύνουστάτων παρατηρήσεων. Δὲν ἐπεδίωξε νὰ τὰς συνδεῇ καὶ νὰ ἐξαγάγῃ σύστημα γενικῶν ἀρχῶν ἢ τοῦλάχιστον γενικὰς τινας παρατηρήσεις. Ἀποφεύγει, ὡς μὴ ἀναποφαινομένην εἰς τὴν ἐμπειρίαν, τὴν θεωρίαν περί κοινῶν νομικῶν συμβολαίων.

ἡ κοινωνία ὅπως καὶ οἱ νόμοι γεννῶνται ἀφ' ἑαυτῶν, εἶναι καὶ ἀναγκαῖον
ἔχειν αἰτηγὰς εἰς τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων». Ἀλλ' ὅπως μεταβά-
λονται, οὕτω μεταβάλλονται ὅλοι καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἀναγκαῖαι ἐξέ-
σεις. Οἱ νόμοι παρακαλουθὸν τὴν ῥοὴν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ ἰδίᾳ ἐπι-
ερῶνται ὑπὸ τῶν ἐκαστοτε κλιματολογικῶν καὶ γεωγραφικῶν ὁρῶν. Μέ-
γα μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Montesquieu εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐξήγη-
σιν τῆς γενέσεως τῶν θετικῶν κανόνων δικαίου εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύ-
της τῶν πραγματικῶν, ἰδίᾳ τῶν γεωγραφικῶν, συνθηκῶν.

Τὰς οὕτω ἐκ τῶν πραγμάτων δημιουργηθείσας πολιτείας διακρίνει ὁ
Montesquieu εἰς τρία εἶδη, ἅτινα καὶ δὲν συμπέπτουν πρὸς τὰ τρία εἶ-
δη τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς δεσποτείαν, μοναρχίαν καὶ πολιτείαν. Ἡ πολιτεία
δε εἶναι δημοκρατία ἐφ' ὅσον ὅλος ὁ λαός, ἀριστοκρατία δὲ ἐφ' ὅσον μέρος
ἐκ τοῦ εἶναι κυρίαρχον. Ἐκάστη πολιτικὴ μορφή ἔχει ἰδίᾳς ψυχολογικαῖς
δυνάμεις ἀνάγκης. Ἡ πολιτεία ὑφίσταται διὰ τῶν πολιτικῶν ἀρετῶν τῶν
πολιτῶν, ἡ μοναρχία ἐτηρείται ἐπὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς τιμῆς, ἡ τιμα-
φορία εἰς τὴν βαθμίδος ἢ κατὰ τὴν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ μονάρχου.

Αἱ τοιαῦται εἰς τοὺς ἐξέχουσιν τὴν πολιτείαν ὑπηρετοῦνται προνομιόμεναι
τιμαί, παρηγοροῦν ἀπὸ τὴν ἑλλειψιν πραγματικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐξου-
σίαν, ἢν ὁ μονάρχης μόνος εὐμενέται. Τέλος ἡ δεσποτεία ὑπάρχει διὰ τοῦ φό-
βου καὶ μόνου. -

Ὁ Montesquieu ὅμως δὲν ἀρνεῖται εἰς τὸν νόμον κατατάσσει τὰς ὑφιστα-
μένας πολιτικὰς μορφαί, ἀλλ' ἀναζητεῖ καὶ τὰς θεμελιώδεις προϋπο-
θέσεις εὐημερίας τῆς πολιτείας. Ἀνευρίσκει δ' αὐτὰς εἰς τὴν ὀρθὴν κατανο-
μὴν, εἰς τὴν διὰ κρίσιν τῶν πολιτικῶν ἐξουσιῶν, τῆς νομοθετικῆς,
τῆς ἐκτελεστικῆς, τῆς δικαστικῆς. Αἰτία τῆς πολιτικῆς κακοδομιο-
νίας εἶναι πάντοτε αἰτιαταχρήσις ἐκείνων, οἱ ὅποιοι συνηντρεῖν τὰς ἐ-
ξουσίας αὐτὰς, εἴτε ἐκτελοῦντες ὅπως ἤθελαν τοὺς παρ' αὐτῶν τεθεμένους
νόμους, εἴτε διατάσσοντες οἱ ἴδιοι κατ' αὐτοὺς. Μόνον ἂν ἄλλοι νομοθετοῦν,
ἄλλοι ἐκτελοῦν χωρὶς οἱ νόμοι θέσαι καὶ δύνασθαι καὶ παρεμβαίνειν εἰς ἐκτε-
λεσιν, καὶ τοῖς ἄλλοις διατάσσειν κατὰ τοὺς νόμους χωρὶς καὶ δύνασθαι καὶ παρε-
μβαίνειν τῶν ἄλλων ἐξουσιῶν, μόνον τότε θὰ ἀποφειχθοῦν αἰτιαταχρή-
σις. «Ἡ ἐξουσία, ἔλεγε ὁ Montesquieu, πρέπει ν' ἀναχωτῇ τὴν ἐξουσίαν».
Τότε ἀσφαλιζέται ἡ εὐνομία καὶ συνεπὶς καὶ ἡ ἐλευθερία, διότι τότε ὁ νομο-
θέτης ἀσφαλεῖ ἂν ἀσφαλῇ τὴν πρώτην ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐξουσίᾳ, δὲν παύει καὶ ἐ-
ναι δεσμευμένη ἀπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ νόμου, ἀφοῦ θὰ διατάσσει ἀπὸ ὅλλων,

οἷτινες θὰ ἐφαρμόζουν καὶ ἐναντίον τοῦ τοῦ ὑφισταμένου νόμου. Αἱ πα-
ρατηρήσεις αὗται εἶναι ἀπόρρα-μελέτης τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος,
ὅπου ὑπῆρχον ὅπως δὴ ποτε διακρίσεις ἐξουσιῶν καὶ τοῦ Locke, ὅς τις ἐποίη-
σατο, βάσει τοῦ ἀγγλικοῦ πολιτεύματος, τὴν διάκρισιν ταύτην.

Ἐπ' ἐσχάτῳ, ἢ ἐπὶ ἓνα καὶ ἡμεῖς αἰῶνα καὶ πλέον αὐτόνοητος θεωρίας δι-
ακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, ἡρχισεν νὰ υλοποιῆται ὡς πρὸς τὸ θεωρητικὸν τῆς
μέρος. Κατ' αὐτὴν πρέπει ἡ νομοθεσία καὶ δικαιοσύνη καὶ διοίκησις τοῖς ἐνρί-
τινται εἰς διαφόρους χεῖρας, ὅλλὰ δὲ εἶναι αὗτοι διαφόροι ἐξουσίαι, δότι ἐν
τῇ πολιτείᾳ μία εἶναι ἡ ἐξουσία, ἀλλὰ διόφοροι λειτουργίαι τῆς αὐτῆς ἐ-
ξουσίας. Ὁ Montesquieu εἰσήγαγε καὶ δίδωκεν ἐν ἑυρώπῃ τὴν Ἀγγλικὴν
ἐνταγματικὴν μοναρχίαν καὶ παρεβιβάσε κατὰ τὸντο τὴν γαλλικὴν
ἐπαναστάσιν. - Τὸ ἀγγλικὸν πολιτεία, πρὶν τοῦ Montesquieu, ἐκείνη γὰρ
στὸν ἐν τῇλοιπῇ ἑυρώπῃ καὶ ὁ Βολταῖρος διὰ τῶν *Lettres sur les Anglais*.

Ὁ σημαντικώτερος ὅμως καὶ πρωτοτυπώτερος πρωτοπόρος τοῦ νέου πο-
λιτικοῦ κώδικος, ὅς τις ἐκδηλοῦται τελικῶς ἐν τῇ γαλλικῇ ἐπαναστάσει εἶναι
ὁ Rousseau. - Οἰονόμος J. J. Rousseau (1712-1778), τοῦ ὁποῖου τὴν τρα-
γικὴν ζωὴν μανθάνομεν ἀπὸ τὰς ἐξόχους ἐξομολογήσεις του (*Confessions*),
ἐπηρέασεν ἀλόμηνρον τὴν ἡθευὴν φιλοσοφίαν, καὶ δύναται τις εἰπεῖν ὅ-
λόμηνρον τὴν ψυχολογίαν τῆς ἐποχῆς του. Ἐπὶ πᾶσι πάντις ἄλλου βαθύτερον
διδά τὴν δυστυχίαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ ἰδίως τῆς γαλλικῆς μοναρ-
χίας καὶ ἀφιέρωσε δύο ἐκ τῶν ἐπονδαστέρων ἔργων του εἰς τὰ προβλή-
ματα τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας, τὸν *Ἄλγον*, περὶ τῆς προελεύσεως
καὶ τῶν θεμελιῶν τῆς ἀνεξότητος μεταξύ τῶν ἀνθρώπων (1753) καὶ
τὸ Κοινωνικὸν συμβόλαιον (1762).

Τὸ ἄλλο ἔργον τοῦ Rousseau χαρακτηρίζε μία βαθυτάτη μελαρχολία
ἡ ἐνυκίδης τοῦ χάους τοῦ ὁποῖον χωρὶς τὸν πραγματικὸν κώδικον ἀπὸ
τὴν ἰδανικὴν ζωὴν, ἥτις πρέπει νὰ ὑπάρχη ἐπὶ τῆς γῆς, ἡ διαρκὴς το-
σταλγία καὶ ὁ πόθος πρὸς τὸ μακρινὸν ἰδανικὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου
καὶ τῆς δικαίας κοινωνίας.

Τὸ πρῶτον τῶν δύο ρηθέντων ἔργων του ἀποτελεῖ μίαν εὐμαχρασίαν
τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου γένους. Ἀναχωρεῖ ἀπὸ ἑν ἰδανικὸν *status*
καταστασε, ὅλλως ἀντιθέτου πρὸς τὸ τὸν Hobbes, ὅπου ἐβασίδενεν δαι-
τύχια, ἰεότης καὶ ἐλευθερία. Ἀφρηδὶως οὐδεμις αὐτὸς τοῦ χρο-

νοῦ αἰῶνος, ἐξ ὠριμῶν αἰτῶν, διαφθείρεται καὶ καταστρέφεται.
Τὰ αἷτια ταῦτα εἶναι ἡ ἀνεότης τῆς ἰδιοσυθείας καὶ ἡ ἐπαρκοσύνη

ἀνισότης τῆς παιδείας καὶ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως. «Ὁ πρῶτος ὅστις περι-
εχάρατο ἐν ἀγρόν καὶ εἶπε: τοῦτο εἶναι ἰδίον μου, εἶναι ὁ πρῶτος αἷτιος
τῆς ἀνθρώπινος δυστυχίας. » Ὁ πολιτισμὸς εἶναι προϊόν τῆς ἀνίσου αὐτῆς κοι-
νωνίας, προϊόν τῆς δυστυχίας καὶ δι' αὐτὸν ὁ πολιτισμὸς - ὡς οὗτος διεισφύθη
μέχρι τοῦδε - εἶναι μέγα κακόν. Μὰς ὑπενθυμίζει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ρου-
σσεαυ τοὺς κυνικοὺς. Διὰ τὴν ἐννοήσωμεν πάντως τὸν κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ πό-
λεμον τοῦ Ρουσσεαυ πρέπει γὰρ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν διαφθοράν τῶν τότε φο-
ρέων τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ γαλλικῇ κοινωνίᾳ. Μόρφωσις, λεπτότης, ὡραι-
ότης, τὰ πάντα, ἀνῆλθον ἐν ἡθικῇ καὶ λογικῇ ἀνθρώπων. Αὐτοὶ εἶναι ὁ
πολιτισμὸς τὸν ὅποιον ἐμίσησεν ὁ Ρουσσεαυ. Ἡ γαλλικὴ πολιτεία, ἐυδὴλωσις
τοῦ γαλλικοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο δι' αὐτόν ὁ πλέον δόλιος καὶ ἐυλεπτωμένος
πόλεμος κατὰ τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας τῶν ἀνθρώπων.

Ἀλλὰ ὁ Ρουσσεαυ, ἐν τῇ τῆς κριτικῆς περὶ τῆς ὑφισταμένης καταστάσε-
ως, ἔδωκε καὶ κατευθύνει διὰ τὸ μέλλον. Τοῖς ἀντικείμεν ὁ *status naturae*,
το ὅποιον ὑπῆρχε πρὸ τοῦ γεννηθῆναι τῆς ἀνισότης μετὰ τῶν ἀνθρώπων, δὲν θὰ
ἐπανεέλθῃ ποτέ πλέον. Ὑπάρχει ὁμοῦ καὶ ἄλλοι δρόμοι, ὅστις διὰ τῆς ὑπερ-
νικητικῆς τοῦ ὑφισταμένου πολιτισμοῦ, τῆς ὑφισταμένης τότε πολιτείας,
δύναται γὰρ μὰς ὁδηγήσῃ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Τοῦτον αἰνετικῶς διαγράφει
ἐν τῇ Κοινωνίᾳ συμβολαίῳ. Βίσις εἶναι γὰρ διασφαλισθῆναι ἐν τῇ κοινωνίᾳ
ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητος. Ξυμποίησις τῆς κοινωνίας δὲν εἶναι, ὅπως ἐφρόνουν αἱ ἀπο-
λυταρχικοί, ἡ ἐπιμελέτης τῶν δικαιωμάτων, ἀτινα φύσει ἔχει ὁ ἄνθρωπος,
ἀλλὰ ἡ διασφάλις αὐτῶν. Τοῦτο εἶχεν ὑποστηρίξῃ καὶ ὁ Locke. Ἀλλ' ὁ
Ρουσσεαυ εἶναι ρητότερος, ἐπαναστατικώτερος. Νόμοι θιγόντες τοὺς συμ-
ποῖς αὐτοῦ τῆς ἀληθοῦς κοινωνίας δὲν εἶναι νόμοι, δὲν ἔχουν κατ' ἐν ἑαυτοῖς.
Ἡ πολιτεία ὑπάρχει διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ λαοῦ, τῆς κοινωνικῆς οὐλοῦντος. Αὐ-
τὴ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς πολιτείας καὶ ἄλλων τῶν ἐξουσιῶν της. Οἱ Νόμοι της ἐμφρά-
ζουν ἀπλῶς τὴν θέλησιν, ὅχι ὁδῶν, ἀλλὰ τῆς κοινωνίας ὡς ἐν αἰῶν ὅλου, ὡς ἐ-
νότικος, ἥτις εἶναι διὰ τὸν Ρουσσεαυ τί τὸ διάφορον καὶ τὸ ἀνώτερον τῶν
καθ' ἑαυτὸν ἀτόμων. Ἡ πλειοψηφία ἐμφράζει συνήθως τὴν βούλησιν τοῦ
ἐνιαίου τοῦτου ὅλου, εἶναι δὲ διάφορον οὐ περιεσσότεροι ἀπὸ ὅλους. Ἀλλ' ἐν τῇ
ἀρχικῇ διὰ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου συναιρέσεως ὁδῶν, ἡ βούλησις ἡ
πολιτικὴ, ἡ βούλησις τῆς ἐνιαίας οὐλοῦντος, ἐμφράζεται κατ' ὅρισε-
τους τρόπους, ὡς συνήθως διὰ τῆς πλειοψηφίας. -

Καὶ ἂν ὁμοῦ ἀρχικῇ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία πηγάζει ἐκ τοῦ λαοῦ ὁλοκληροῦ,
ὁ λαὸς ὁλοκληρὸς δὲν δύναται γὰρ διευθύνῃ τὴν πολιτείαν. Οἱ ἀριστοὶ πνευμα-

τιμῶς διευθύνουν, ὡς ὑπηρετάει τοῦ λαοῦ, τὰ νοινά.

Ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας εἰδικώτερον, ὁ Rousseau, ἐπὶ τῆς διαρμύης μερίμνης διὰ τὸ ἀναπαλλοτρίωτον τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, εἶναι ἄξιον νὰ σημειωθῇ ὅτι εἶναι πολέμιος τῆς ἡμέτερου ἀντιπροσωπεύσεως καὶ θιασώτης τοῦ δημοψηφίσματος, ὅπως ἐξηρμολόγητο εἰς τινὰ μαυρόνια τῆς πατρίδος του.

Εἶναι προφανές πῶς ἔργον διαπνεόμενον ἀπὸ βαθυτάτης πίστεως πρὸς τὰς εὐαισθησίας καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ λαοῦ, ἔγινε τὸ εὐαγγέλιον τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Rousseau ἔδωκε μίαν πληρεστέραν καὶ ζωηροτέραν διατύπωσιν εἰς τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον τότε ἔσειε τὰ θεμέλια τῶν παλαιῶν μοναρχιῶν. Τὸ ἀγγλικὸν bill of rights (1688), ἢ τὴν πρώτην ἐκδόσιν τῆς μεταστροφῆς αὐτῆς ἐν τῇ πολιτικῇ ζωῇ. Ἀλλὰ μόνον μετὰ εἰς αἰῶνα ἔχει ἐπιβεβῆ ὁ χρόνος τῆς ἀνατροπῆς, ἣν εὐηγγελίσθη κατὰ τὸν λαμπρότερον τρόπον ὁ Rousseau. Τὸ 1774 ἡ Ἀμερικανὴ διὰ τοῦ bill of rights θρασυεὶ τὰ δεικνύοντα. Καὶ τέλος ἡ προμήρησι τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου (1789) τῆς γαλλικῆς ἔθνεως συνελύσεως διανοήσι νίαν περίοδον εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῶν ἔθνων. Ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ διαικού καὶ τῆς πολιτείας ἀναγενοῦται κατὰ τὴν ἐπεχὴν αὐτὴν. Μέχρι τῆς σταθμῆς αὐτῆς καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν φώτων, ἔχε στραφῇ πρὸς ὠριμένα προβλήματα ἀμέσου πολιτικῆς ἀνάγκης καὶ ἔχε χάσει, ἐν μείσῳ τοῦ εἰλου τῶν πολιτικῶν διενέξεων καὶ τῶν προμυψάντων τότε ἀπὸ τῶν προλημμάτων, τὴν στερεότητα εἰς τὰς βάσεις αὐτῆς. Ἡ το ἀνάγκη ἀκριβῶς εἰς ἐποχὴν καὶ ἢ ἀνετρέποντο αἱ παλαιαὶ πολιτικαὶ ἀξίαι, νὰ στραφῇ ἡ διέψις πρὸς τὰς ἀρχικὰς ἐννοίας, πρὸς τὰ ἀνώτατα κριτήρια, δι' ὧν ἄλλα αὐτὴ ἡ ἀνατροπὴ θὰ εὐρίνετο καὶ θὰ ἐθεμελιεῖτο. Ἐπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἐρωτήματα τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας καὶ τοῦ διαικού καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Τὴν τοιαύτην προσπάθειαν ἐπιτελεῖ ἡ φιλοσοφία τῆς γερμανικῆς ἰδεοκρατίας, ἥς μίαν πρωτοπόρος εἶναι ὁ Kant. Ἀπὸ τοῦ Kant καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ φιλοσοφία ἡ ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ, εἰσέρχεται εἰς μίαν νίαν φάσιν, εἰς τὴν φάσιν καὶ σήμερον διανύομεν.

Τέλος.

Αποδ. Ουγγ.
134

Εὐμοδίου Ἀδμύων 6
Β! Βόρυν

Εὐφία Αρμόλιος

Καλὰ

Τέρον Λαρόγγον

Αρμόλιος